

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ
HADİS ANA BİLİM DALI

97043

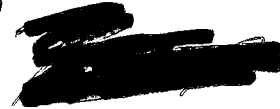
KÜTÜB-İ SİTTE'DE
İSRÂ ve Mİ'RÂC
HADİSLERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hazırlayan: Bekir TATLI

Danışman: Doç. Dr. Nebi BOZKURT

İstanbul- 2000

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	8
ÖNSÖZ	9

GİRİŞ

A- İSRÂ VE MÎ'RÂC'IN MÂNÂSÎ.....	11
B- TARİH BOYUNCA MÎ'RÂC TASAVVURLARI.....	13
a) Eski Milletlerde Mî'râc:.....	13
1. Eski Mezopotamya:	14
2. Eski Yunan:	14
3. Yahudi Geleneği:.....	15
4. Sâbîlik:	16
5. Hermetisizm:	16
6. İran Geleneği:	17
7. Hint Geleneği:	17
8. Hıristiyanlık:	18
9. Maniheizm:	19
10. Çeşitli Kabile Dinleri:	19
b) Bazı Peygamberlerde Mî'râc:	20
C- KAYNAKLAR.....	28
a) Kur'ân-ı Kerîm:	28
b) Hadîsler:.....	28
c) Bu Konuda Yazılmış Özel Kitaplar:.....	29
1. Müstakil Eserler:	29
2. Mî'râciyeler:.....	30

BİRİNCİ BÖLÜM

İSRÂ OLAYI

A- ZAMANI.....	32
B- GERÇEKLEŞTİĞİ YERLER	39
1. Mescid-i Harâm:	39
2. Mescid-i Aksâ:.....	41
Mescid-i Aksâ İle İlgili Bazı Meseleler.....	42
1. Mevcudiyeti İle İlgili Münakaşalar:	42

2. Mescid-i Aksâ'nın Neresi Olduğu:	44
3. Rasûlullah (s.a.)'in Mescid-i Aksâ'ya Götürüldükten Sonra Göklere Yükseltilmesinin Sebep ve Hikmetleri:	45
4. Mescid-i Aksâ'ya Girilip Girilmediği:	47
5. Mescid-i Aksâ'da Peygamberlere Namaz Kıldırılması:	49
6. Mescid-i Aksâ'da İkram:	51
C- ŞAKK-I SADR (GÖĞSÜN AÇILMASI) HÂDİSESİ	54
Şakk-ı Sadr İle İlgili Rivâyetlerin Tenkidi:	54
D- BU GECE KULLANILAN VASITALAR	60
a) Burâk:	60
b) Mi'râc:	62
c) Refref:	63
E- KİTAP VE SÜNNET'DE İSRÂ OLAYI	66
a) Âyetlerde İsrâ Olayı:	66
b) Hadîslerde İsrâ Olayı:	72
1. Enes b. Mâlik'den Gelen Rivâyetler:	72
a) Şerîk b. Abdillâh'ın Enes'den Rivâyeti:	72
b) Sâbit el-Bünânî ve Süleymân et-Teymî'nin Enes'den Rivâyeti:	73
c) Sâbit'in Enes'den Rivâyeti:	73
d) Katâde'nin Enes'den Rivâyeti:	73
2. İbn Abbas'dan Gelen Rivâyetler:	74
a) İkrime'nin İbn Abbas'dan Rivâyeti:	74
b) İkrime'nin İbn Abbas'dan Başka Bir Rivâyeti:	74
c) Ebû'l-Âliye'nin İbn Abbas'dan Rivâyeti:	74
d) Saîd b. Cübeyr'in İbn Abbas'dan Rivâyeti:	75
3. Ebû Hüreyre'den Gelen Rivâyetler:	76
a) İbnü'l-Müseyyeb'in Ebû Hüreyre'den Rivâyeti:	76
b) Ebû's-Salt'ın Ebû Hüreyre'den Rivâyeti:	76
c) Ebû Seleme'nin Ebû Hüreyre'den Rivâyeti:	77
4. İbn Mes'ûd'dan Gelen Rivâyetler:	77
a) Abdurrahmân'nın İbn Mes'ûd'dan Rivâyeti:	77
b) Mü'sir b. Afâze'nin İbn Mes'ûd'dan Rivâyeti:	78
5. Büreyde Rivâyeti:	79

6. Câbir b. Abdillâh Rivâyeti:	79
7. Übey b. Kâ'b Rivâyeti:	79
8. Huzeyfe b. el-Yemân Rivâyeti:	80

İKİNCİ BÖLÜM

Mİ'RÂC OLAYI

A- ZAMANI	82
B- KİTAP VE SÜNNET'DE Mİ'RÂC OLAYI	82
a) Âyetlerde Mi'râc Olayı:	82
b) Hadîslerde Mi'râc Olayı:	105
1. Enes b. Mâlik'den Gelen Rivâyetler:	105
a) Sâbit el-Bünânî'nin Enes'den Rivâyeti:	105
b) Şerîk b. Abdillâh'ın, Enes'den Rivâyeti:	107
c) Zührî'nin Enes'den Rivâyeti:	110
d) Yezîd b. Ebî Mâlik'in Enes'den Rivâyeti:	110
e) Yezîd'in Enes'den Başka Bir Rivâyeti:	111
2. Enes'in, Mâlik b. Sa'saa'dan Aldığı Rivâyetler:	112
Birinci Rivâyet:	112
İkinci Rivâyet:	115
Üçüncü Rivâyet:	118
Dördüncü Rivâyet:	119
3. Enes'in Ebû Zer'den Aldığı Rivâyet:	119
4. İbn Mes'ûd Rivâyeti:	121

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSRÂ VE Mİ'RÂC'LA İLGİLİ RİVÂYETLERİN TAHLİLİ

A- İSRÂ VE Mİ'RÂC'IN MÛCİZE OLUŞU	122
B- İSRÂ VE Mİ'RÂC OLAYININ KEYFİYETİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞLER	125
a) İsrâ ve Mi'râc'ın Rüyâda veya Yakaza Halinde Gerçekleşmesi:	125
Kullanılan Deliller:	130
İleri Sürülen Delillerin Tahlili:	131
b) Rûhen veya Bedenen Gerçekleşmesi:	135
Kullanılan Deliller:	136
İleri Sürülen Delillerin Tahlili:	137

c) İsrâ ve Mi'râc'ın Sayısı:.....	145
C- RİVÂYETLERİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ:	151
D- ŞERÎK B. ABDİLLAH RİVÂYETİ İLE İLGİLİ DEĞERLENDİRMELER..	156
E- İSRÂ VE Mİ'RÂC'LA İLGİLİ BAZI MESELELER	165
1. İsrâ Sûresinde Mi'râc Olayına Değnilmemesi:	165
2. Semânın Kat Kat Oluşu:	166
3. Peygamberlerin (a.s.) Semâvâtta Mahalleri:	169
4. Peygamberlerin Ölüm Sonrasındaki Hayâtiyetlerinin Keyfiyeti:.....	171
5. Hz. Peygamber (s.a.)'in Bazı Müşâhedeleri:	174
a) Sidretü'l-müntehâ:.....	176
1. Sidretü'l-müntehâ Denilmesinin Sebebi:.....	177
2. Bulunduğu Yer:.....	178
3. Sidretü'l-müntehâ'yı Bürüyen Şeyler:	180
4. Sidretü'l-müntehâ'dan Çıkan Dört Nehir ve Kevser:	181
b) Beytü'l-ma'mûr:.....	185
c) Cennet- Cehennem:	186
d) Mâlik ve Deccâl:	187
e) Kalem Sesleri:	188
6. Rü'yet Meselesi:	188
a) Rasûlullah'ın Cibrîl'i Görmesi:.....	188
Hz. Âişe, İbn Mes'ûd ve Ebû Zer'den Gelen Rivâyetler:	189
b) Rasûlullah'ın Rabbini Görmesi:	192
İbn Abbas'dan Gelen Rivâyetler:.....	192
7. Mi'râc'da Hz. Peygamber (s.a.)'e Verilen Hediyeler:	194
a) Beş Vakit Namazın Emredilmesi:	194
1. Namazın Beş Vakte İninceye Kadar Geçirdiği Safhalar:	195
2. Beş Vakit Namazın Farz Kılınmasında Hz. Mûsa (a.s.)'in Rolü:	197
b) Diğer Hediyeler:.....	199
8. Mi'râc'dan Dönüş ve Olayın Akisleri:	199
a) Müşriklerin İnkârı ve Hz. Peygamber (s.a.)'i Sorguya Çekmeleri:	200
b) İnananların Teslimiyeti ve Hz. Ebû Bekir'in Tavrı:	202
F- HADİS ÂLİMLERİNİN İSRÂ VE Mİ'RÂC OLAYINA GENEL OLARAK	
BAKIŞLARI:.....	204

Buhârî (v. 256):	204
Müslim (v. 261):	205
Beyhakî (v. 458):	206
Kâdî İyâz (v. 544):	206
İbn Dîhye (v. 663):	207
Nevevî (v. 676):	207
İbn Kesîr (v. 774):	208
Kirmânî (v. 786):	208
İbn Hacer (v. 852):	208
Süyûtî (v. 911):	209
Kastallânî (v. 923):	209
SONUÇ	211
BİBLİYOGRAFYA	214
İSRÂ VE MÎ'RÂC İLE İLGİLİ HADİSLERİN METİNLERİ	222

KISALTMALAR

- a.g.e. : Adı geçen eser.
a.s. : Aleyhi's-selâm / Aleyhimü's-selâm.
b. : İbn.
bkz. : Bakınız.
c.c. : Celle Celâlühû.
Hz. : Hazreti.
İA : İslâm Ansiklopedisi
M.S. : Mîlattan sonra.
nşr. : Neşreden.
r.a. : Radiyallahu anh / anhâ.
s. : Sayfa.
s.a. : Sallallâhu aleyhi ve sellem.
terc. : Tercüme eden.
thk. : Tahkîk.
thrc. : Tahrîc.
trhs. : Tarihsiz.
v. : Vefâtı.
v.b. : Ve benzeri.
v.d. : Ve devamı.
v.s. : Vesâire.

ÖNSÖZ

Kütüb-i Sitte'de İsrâ ve Mi'râc Hadisleri konulu çalışmamız, bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde İsrâ ve Mi'râc tâbirleriyle ne kastedildiği ve Mi'râc tasavvurunun başka din veya milletlerde olup olmadığı konusuna değindik. Ayrıca kısaca bu olayı bize haber veren kaynakları, ele almaya çalıştık.

Birinci bölümde İsrâ olayı hakkındaki rivâyetleri sırdctmcyç gayret ettik. Çalışmamızın bu kısmında İsrâ olayını tek başına ele aldık ve Mi'râc safhasına hiç girmedik. Gerçi, İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğuna göre İsrâ ve Mi'râc olayı aynı gecede ve peşpeşe olmuştur; ancak biz bu iki olayın farklı gecelerde olduğunu düşünenleri de dikkate alarak her iki olayın içerdiği çeşitli hâdiseleri müstakil olarak incelemek istediğimiz için İsrâ ve Mi'râc olayını ayrı ayrı bölümlerde verdik. Bu bölümde, İsrâ ve Mi'râc ile ilgili müşterek hadislerin, sadece İsrâ safhasıyla ilgili olanlarını aldık. İçinde hem İsrâ hem de Mi'râc olayından bahseden uzun hadisleri ise Mi'râc olayını ele aldığımız ikinci bölümde verdik. Böylece tekrardan kaçınmayı hedefledik.

İkinci bölüm, İsrâ safhasının sonrasında Beytü'l-makdis'den semâya yükselmeyi ifâde eden Mi'râc konusunun incelendiği bölümdür. Burada da konuyla ilgili hadisleri sıralamaya çalıştık. Gerek birinci gerekse ikinci bölümde, hadisleri sıralarken, aynı olayı anlatsa da farklı bilgiler veren hadisleri vermeye özen gösterdik. Bununla birlikte tekrardan uzak durmak için her yönüyle aynı olan birden fazla rivâyet varsa onların sadece kaynağını vermekle yetindik.

Üçüncü bölümde ise İsrâ ve Mi'râc ile ilgili bazı meseleler ile olayın mucizevî yönü ve bunların nasıl gerçekleştiği (rûhen-bedenen, uykuda-uyanırken..v.s.) üzerinde durduk.

Çalışmamız boyunca öncelikle dikkat etmeye çalıştığımız şey, bu konuda rivâyet edilmiş hadisleri doğru bir şekilde tespit etmek olmuştur. Bunu yaparken ana kaynaklarımız, altı hadis kitabını (Kütüb-i Sitte) incelemeye ve hadislerin farklı rivâyetlerini anlamaya gayret ettik. Ayrıca, bu hadis kitapları üzerine yazılan şerhler de başlıca kaynaklarımız oldu. Bu arada İsrâ ve Mi'râc olayı ile ilgili gördüğümüz hadislerin metinlerini çalışmamızın sonunda vermeyi faydalı gördük.

İsrâ ve Mi'râc konusunda müstakil olarak yazılmış veya içinde bu konuya yer veren kitaplar da ikinci dereceden kaynaklarımızdır. Böylece çeşitli müelliflerin konuyu ele alış tarzlarından ve bakış açılarından yararlanmaya çalıştık.

İsrâ olayı Kur'ân'da açıkça ifâde edilmiştir; bu yüzden üzerinde fazla bir ihtilâf yoktur. Mi'râc hâdisesi ise Kur'ân'da açık ve net bir şekilde yer almamıştır. Bir kısım ulemâya göre bazı âyetlerde bu hâdisi hakkında işâretler mevcuttur.

Mi'râc olayının açık bir şekilde âyetlerde yer almamış olması; buna karşılık hadîslerde geniş ve oldukça ayrıntılı mâlûmât bulunmasına rağmen, bunlardan bir kısmının zayıf veya uydurma olması konuyu doğru bir şekilde anlamamızı zorlaştırmaktadır. Çünkü bu konuda rivâyet edilen hadîslerin tamamının sahîh olduğunu söylememiz güçtür. Meselâ, İbn Abbas'a nisbet edilen el-İsrâ ve'l-mi'râc adlı kitap uydurma birçok rivâyeti içermektedir. Gerçekte İbn Abbas (r.a.)'in böyle bir kitabı da yoktur. Saîd Ramazan el-Bûtî'nin ifâdesiyle "İbn Abbas ondan berîdir; onun böyle bir kitabı mevcut olmadığı gibi, onun döneminde Hz. Peygamber (s.a.)'in Mi'râc'ıyla ilgili herhangi bir kitap da telif edilmiş değildir." ¹ Necmuddîn el-Ğaytî'nin aynı isimdeki kitabı da uydurma bir çok rivâyeti içine almakla meşhurdur.²

İşte, hakkında doğru ve yanlış oldukça fazla mâlûmâtın bulunduğu böyle bir konuyu sahîh rivâyetleri tespit ederek incelemek gerçekten de zordur. Bütün bu zorluklara rağmen biz, hâdiseyi gücümüz yettiğince doğru bir şekilde anlamak için çaba sarfettik. Gerçekte doğrusunu Allah bilir.

Çalışmamız boyunca hiçbir zaman değerli ve yapıcı tenkitlerini bizlerden esirgemeyen hocalarımız sayın Prof. Dr. M. Yaşar Kandemir, Prof. Dr. İ. Lütfi Çakan, Doç. Dr. Nebi Bozkurt'a ve diğer emeği geçenlere teşekkürü bir borç biliriz.

Bckir Tath

Adana-2000

¹ Bkz. Seyyid Ali, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, s. 30.

² Bkz. Ğaytî, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, s. 35-51.

GİRİŞ

A- İSRÂ VE Mİ'RÂC'IN MÂNÂSI

İsrâ, arapçada “gece yürüyüşü” mânâsındaki الإِسْرَاء kelimesinin kökü olan أُسْرَى fiilinden gelmektedir. أُسْرَى و أُسْرَى fiilleri “gece yolculuğu yapmak, geceleyin yola çıkmak” gibi özellikle, muhtevasında gece mefhumu bulunan bir yürüyüşü ifâde etmektedir.³ İstilahta ise “Allah Teâlâ’nın, kulu Muhammed (a.s.)’ı gecenin bir bölümünde Mescid-i Harâm’dan, etrafı mübarek kılınan Mescid-i Aksâ’ya kadar götürmesi”ni ifâde eder. İsrâ sûresi ilk âyetinde bu konu şöyle ifade edilir:

سَبَّحَانَ الَّذِي أُسْرِيَ بَعْدَهُ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لَنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

“Bir gece, kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm’dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ’ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir; O, gerçekten işitendir, görendir.”⁴

Mi’râc ise عَرَجٌ يُعْرَجُ عُجُج kökünden gelir ve “yukarı çıkmak, yükselmek” gibi anlamlar içerir. Çoğulu: معارج olan معراج kelimesi “yükselme âleti ve merdiven” anlamına gelir.⁵ İstilahta mi’râc, Hz. Peygamber (s.a.)’in İsrâ gecesini Mescid-i Aksâ’dan yedi kat göklere, Sidretü’l-müntehâ’ya ve ötelere kadar yükselmesini ifâde eder.⁶

Asım Köksal, bu gece ile ilgili yazdığı küçük risâlesinde Mi’râc’ı şöyle tarif etmektedir:

“Mi’râc, Allah’a yakınlık makamının en müstesnası ve en üstünüdür. Peygamberlerden bazılarının müstesna bir devirde, müstesna bir saatte melekût âlemini seyir ve temâşâ gibi pek yüksek bir makama erdikleri, yani mi’râcları vâkidir. Bu saatte, kalp gözünün önünden bütün maddî rû’yet şartları kalkar, duygu

³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-arab*, XIV, 381-383; Zebîdî, *Tâcü’l-arûs*, X, 173; Râzî, *Muhtârü’s-sihâh*, s. 261; Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, s.387-388.

⁴ İsrâ, 17/1.

⁵ İbn Manzûr, *a.g.e.*, III, 321-322; Zebîdî, *a.g.e.*, VI, 94-95, 99; Râzî, *a.g.e.*, s. 371-372.

⁶ Seyyid Ali, *a.g.e.*, s. 129-130.

cihazlarının maddî ve dünyevî vasıtaları zaman ve mekân kayıtları silinir. Yerin ve göklerin derin sırları, bütün gizli manzaraları apaçık müşâhede edilir.”⁷

Köksal, devamla şöyle demektedir:

“Mi’râc, yükseğe çıkmak mânâsına olarak merdiven yani Rasûl-i Ekrem’in âlî makamlara yükselme vasıtası demektir. Nitekim, Mi’râc hadîslerinde Peygamberimiz Efendimiz: “*Yükseğe çıkarıldım.*” buyurdularından bu hâdise Mi’râc diye anılmıştır.”⁸

Kur’an’da fiil ve isim olarak çeşitli şekillerde معارج / يعرجون / معارج kelimeleri yedi defa geçmekte, bunların her biri de “yükselmek” anlamını ifade etmektedir.⁹ Meselâ, Sebe sûresinde hem de zıt anlamıyla birlikte يعرج kelimesi şu şekilde kullanılmaktadır:

يعلم ما يلج في الأرض وما يخرج منها وما ينزل من السماء وما يعرج فيها ...

“(Allah) Yerin içine gireni ve ondan çıkanı, gökten ineni ve oraya çıkanı bilir...”¹⁰

Aynı şekilde رقي kelimesi de Hz. Peygamber’in yükselmesi konu edilirken kullanılmıştır: “...*Ya da göğe çıkmalısın; maamâfih, bize okuyacağımız bir kitap getirmedikçe senin göğe çıktığına da asla inanmayız...*”¹¹

Buradan öyle anlaşıyor ki Hz. Peygamber’e inanmamak için türlü bahaneler arayan müşrikler, ondan göğe çıkmasını istiyorlar. Ancak bunu yapsa bile yine kendisine inanmayacaklarını söylemekte gecikmiyorlar.

⁷ Köksal, *Mi’râc Gecesi*, s.3.

⁸ Köksal, *a.g.e.*, s.4.

⁹ Bkz. Abdülbâkî, *el-Mu’cemü ’l-müfreh*, s. 456.

¹⁰ Sebe 34/2.

¹¹ İsrâ 17/93.

B- TARİH BOYUNCA Mİ'RÂC TASAVVURLARI

Mi'râc tasavvurunun tarih boyunca bilinip bilinmediği, Hz. Peygamber (s.a.)'den önce İsrâ ve Mi'râc benzeri olayların vâki olup olmadığı her zaman merak edilen bir konu olmuştur.

Bu konuyu biz, iki kısma ayırarak ele almayı düşünüyoruz:

a) Eski Milletlerde Mi'râc:

Eski milletlerde değişik şekillerde mi'râc anlayışları vardı. Eski dönemlerde mi'râc yani yükseliş, kişinin kendi âleminden bir başka âleme ya da yeryüzü âleminden doğaüstü âleme çıkışı olarak anlaşıyor. Ancak birisinin kendi âleminden bir başka âleme geçişiyle ilgili her durum mi'râc şeklinde kabul edilmemiştir.¹²

İslâm'dan önceki dini tasavvurlarda, yeryüzünden ayrılıp metafizik âleme ya da semâvî âleme çıkışla ilgili dört farklı motif vardı: Bunlardan ilki, yeryüzündeki hayatın sonunda bedenin ölümüyle kişinin ruhsal varlığının cesetten ve yeryüzünden ayrılarak ilâhî âlemlere doğru yükselmesi ya da çıkmasıdır.¹³

Semâvî âlemlere yükselişle ilgili ikinci motif ise, yeryüzündeki hayatlarının sonunda bazı seçkin kişilerin ölüm tecrübesini tatmadan hem ruhsal hem de bedensel olarak ilâhî âlemlere çıkarılmalarıyla ilgilidir.¹⁴

Yükselişle ilgili üçüncü motif, gnostik dini geleneklerde mevcut olduğu gibi, yeryüzündeki düşmüş ışık varlıklarını (ruhları) kurtarmak amacıyla semâvî âlemden süflî âleme yani yeryüzüne inen ilâhî kurtarıcının görevini yerine getirdikten sonra tekrar ilâhî âleme (ışık âlemine) yükselmesiyle ilgilidir.¹⁵

Yukarıda değindiğimiz ilâhî âlemlere yükselişle ilgili bu üç değişik tasavvurun mi'râc motifi dışında değerlendirilmesi gerektiği; üzerinde durulan, metafizik âleme yükselişle ilgili dördüncü motif olan mi'râc tasavvurlarında ise doğaüstü âleme yükseliş tecrübesini yaşayan kişinin beş aşamalı bir aşkın tecrübe geçirdiği beyân edilmektedir.¹⁶ Bu beş tecrübe şunlardır:

¹² Bkz. Gündüz, *Dinlerde Yükseliş Motifleri*, s. 13.

¹³ Bkz. Gündüz, *a.g.e.*, s. 13-14.

¹⁴ Bkz. Gündüz, *a.g.e.*, s. 14.

¹⁵ Bkz. Gündüz, *a.g.e.*, s. 14.

¹⁶ Bkz. Gündüz, *a.g.e.*, s. 14-15.

1. Yeryüzünden fizikötesi âleme doğru yükseliş;
2. Yükseliş esnasında ve fizikötesi âlemlerde geçirilen tecrübeler;
3. Fizikötesi âlemde kutsal mesajın (kutsal öğreti, kitap vb.) alınması;
4. Tekrar yeryüzüne dönüş;
5. Alınan kutsal mesajın insanlara tebliği.¹⁷

Verdiğimiz bu kısa mâlûmâtтан sonra şunu belirtmek isteriz ki, İslâm'daki anlamıyla olsun ya da olmasın mi'râcın, Mezopotamya ve Yunan'dan Hindistan'a, Orta Asya'dan Mısır'a, Kuzey ve Güney Amerika'dan Okyanusya'ya kadar bilinen hemen hemen bütün dini sistemlerde şöyle ya da böyle mevcut olan bir motif olduğu iddia edilmektedir.¹⁸

Şimdi, tarihsel süreci göz önüne alarak çeşitli dini geleneklerde bulunan yükseliş tasavvurlarını teker teker ama kısaca ele alalım:

1. Eski Mezopotamya:

Eski Mezopotamya geleneğinde, yeryüzünde herhangi bir göreve atanmanın tanrısal âlemde yapılan tanrılar meclisinde olabileceği inancının hakim bulunduğu; gerek krallar ve vezirler bu görevlerine atanırken, gerekse ikinci dereceden tanrılar tanrılık görevlerine tayin edilirken bunların, yüce tanrılarının bulunduğu ilâhî semâlara yükseltildiği bildirilmektedir.¹⁹ Başta G. Widengren olmak üzere bazı araştırmacıların, Eski Mezopotamya geleneğinde mevcut olan bu yükseliş tasavvurunun sonradan Yahudi, Hristiyan ve diğer bazı kültürlerdeki mi'râc tasavvurlarını etkilediği görüşünde oldukları bildirilmektedir.²⁰

2. Eski Yunan:

Eski Yunan geleneğinde yeryüzü yaşantılarının belirli bir kesitinde bazı kişilerin doğaüstü âlemlere doğru ruhsal bir seyahat gerçekleştirdiklerine dâir çeşitli tasavvurlar bulunmaktadır. Bunlardan en dikkat çekici olanı, Eski Yunan'ın hekim-rahipleri olan iatromantisler ile ilgili olan tasavvurdur. Eski Yunan kaynaklarına göre Abaris, Aristeas, Epimenides ve Hermetimos gibi iatromantislerin en çarpıcı özelliklerinden birisi, zaman zaman ruhsal olarak tanrısal âleme seyahat

¹⁷ Bkz. Gündüz, *a.g.e.*, s. 13-15.

¹⁸ Bkz. Gündüz, *a.g.e.*, s. 41.

¹⁹ Bkz. Kahraman, *Mukayeseli Dinler Tarihi*, s. 88; Gündüz, *a.g.e.*, s. 42.

²⁰ Bkz. Kahraman, *a.g.e.*, s. 90; Gündüz, *a.g.e.*, s. 41-43.

edebilmeleriydi. Bunlar, tanrılarla sohbet etmek, dünyayı bir bütün olarak tanrısal âlemden gözlemlemek ya da herhangi bir sorunla ilgili cevabı araştırmak gayesiyle ruhsal olarak bedenlerinden ve yeryüzünden ayrılıp ilâhî âlemlere yükselirlerdi.²¹

3. Yahudi Geleneği:

Yahudi geleneğinde, özellikle son dönem Yahudi literatüründe mi'râc tasavvurları oldukça önemli bir yer teşkil eder. Yahudi literatürü içerisinde yer alan çeşitli metinlerde Mûsâ, İbrahim ve İşaya (İsaiah) gibi peygamberlerin yanısıra diğer bazı tarihsel şahsiyetlerin de yeryüzünden ilâhî âlemlere yükseldikleri fikri işlenir.²²

Yahudi literatüründe önem sırasına göre mi'râc tecrübesini geçiren kişilerin başında Hz. Musa gelir. Eski Ahit'e göre Hz. Musa, Tanrı'dan vahiy almak üzere Sina dağına çıkar. Burada Musa'nın vahiy almak üzere Tanrı'yla buluşması, Sina dağında, yani yeryüzünde cereyan eden bir olaydır.²³ Bu ifâdede Musa'nın yeryüzünden ayrılarak, semâya yükselmesi motifi söz konusu değildir. Ancak, sonraki dönem Yahudi geleneğinde Musa'nın bu çıkışı, yedi kat semâvî âlemlere yükselmek şeklinde yorumlanmıştır.²⁴

Sonraki dönem Yahudi literatüründe mi'râc tecrübesi yaşadığı vurgulanan bir diğer önemli şahsiyet Enoch yani Hz. İdris'dir. İdris'in iki kez semâya yükselme olayını yaşadığına inanılmaktadır. Bunlardan ilki, bir çeşit mi'râc motifi olarak görülen, İdris'in ilâhî âlemlere yükseltilmesi, ilâhî mesajı alması ve sonra yeryüzüne dönmesi şeklindeki tasavvurdur. İkincisi ise, yeryüzü yaşantısının sonunda ölmeden ilâhî âleme çıkarılması ve orada melek Metatron haline gelmesidir.²⁵

Yahudi geleneğine göre ilâhî âlemlere yükselen bir diğer tarihi şahsiyet Hz. İbrahim'dir. M.S. I. yüzyılın sonlarına doğru Filistin bölgesinde yazılan *Apocalypse of Abraham*'a göre İbrahim, melek Yahoel tarafından semâvî bir arabayla bir bulut içerisinde ilâhî âlemlere çıkartılır. Semâvî âlemden yeryüzünü bir bütün olarak gören

²¹ Bkz. Kahraman, *a.g.e.*, s. 121; Gündüz, *a.g.e.*, s. 43-44.

²² Bkz. Gündüz, *a.g.e.*, s. 45.

²³ Bkz. Çıkış, 24/15.

²⁴ Bkz. Kahraman, *a.g.c.*, s. 143; Gündüz, *a.g.c.*, s. 44.

²⁵ Bkz. Tekvîn, 5/24.

İbrahim, ayrıca ateşle ve nûrla kaplı olan ilâhî tahtı müşâhede eder. Bundan sonra İbrahim, tekrar yeryüzüne getirilir ve bir müddet sonra da vefat eder.²⁶

Bunlardan başka, İşaya, Levi, İlyas ve Yakub'un²⁷ da mi'râclarından bahsedilmektedir.²⁸

4. Sâbiîlik:

Gnostik din anlayışının tipik bir örneğini oluşturan Sâbiîlik'de, üç çeşit yeryüzünden semâvî âlemlere doğru yükseliş tasavvuru bulunmaktadır.

Bunlardan ilk ikisi, yeryüzü yaşantısı sona erdiğinde beden ve yeryüzü hapisanesinden kurtularak asıl vatanı olan ı ışık âlemine çıkan ruh ve ruhlara yeryüzünde ilâhî mesajı iletip, onlara kılavuzluk yapmak amacıyla yeryüzüne özel olarak indirilen ve sonra tekrar asıl vatanına yükselen kurtarıcı ile ilgilidir. Bu iki yükseliş tasavvuru, mi'râc motifi ile ilgili değildir.²⁹

Öte yandan, Sâbiî geleneğinde mevcut olan üçüncü tür yükseliş tasavvuru, bir mi'râc örneğini sergilemektedir. Bu, *Ginza*'da yer alan Dinanukht'un yükselişi ya da mi'râcı tasavvurudur:

"Dinanukht uykuya dalar. Kendisine ilâhî elçi Din Milik Uthra gelerek onu alır ve fizikötesi âlemlere doğru ruhsal bir yolculuğa çıkarır. Bütün bunlardan sonra o, tekrar yeryüzüne dönmek ve burada görüp öğrendiği ve aldığı ilâhî mesajı ve öğretileri insanlara tebliğ etmekle görevlendirilir."³⁰

5. Hermetisizm:

Eski Mısır geleneğiyle Eski Yunan felsefesi ve mitolojisi temeline dayalı olan Hermetik literatürde, ilâhî âleme yükselerek oradan alınan kutsal öğretilerin insanlara aktarılması tasavvuru önemli bir yer tutmaktadır. Bu literatürde göze çarpan şey, göğe yükselme ile yeraltı âlemine inmenin özdeşleştirilmiş olmasıdır. Yani, Hermetik gelenekte tanrısal âlem yeraltı âlemiyle özdeşleştirilmekte, dolayısıyla ilâhî

²⁶ Bkz. Gündüz, *a.g.e.*, s. 45-49.

²⁷ Bkz. Tckvin, 28/12-13.

²⁸ Bkz. Gündüz, *a.g.e.*, s.49.

²⁹ Bkz. Gündüz, *a.g.e.*, s. 51.

³⁰ Bkz. Gündüz, *a.g.e.*, s.51-52.

mesaj almak üzere tanrısal âleme seyahat eden kişiler, göğe çıkmak yerine yeraltına inmektedirler.³¹

6. İran Geleneği:

Eski İran dini geleneğinde de semâvî âlemlere yükselme tasavvuru yer almaktadır. Mitraizm’de tanrısal âleme yükseliş merasimi rahipliğe giriş töreninin en önemli kısmını oluşturur. Bu yükseliş sembolik bir törenle ifade edilir. Bunun için her bir basamağı ayrı bir metalden yapılmış olan yedi basamaklı bir merdiven hazırlanır. Rahip adayları bu merdivenin basamaklarını tören esnasında birer birer çıkar. Bu basamaklardan her biri bir gezegen âlemini temsil etmektedir.³²

Rahip adaylarının göğe yükselişiyle ilgili Mitraizm’deki bu tasavvurun dışında Nag Hammadi literatürü içerisinde yer alan bir metinde Zerdüş’tün, fizikötesi âleme yaptığı bir seyahatinden de bahsedilmektedir. Metne göre, Zerdüş’tün çölde, kâinat ve kâinatla ilgili güçler konusunda düşünce kargaşaları içerisinde dolaşıp dururken, kendisine bir melek gelir ve onu zihinsel çelişkilerinden ve kargaşalardan kurtarmak amacıyla fizikötesi âlemlere doğru ruhsal bir seyahate çıkarır. Zerdüş’tün semâvî âlemlere doğru yaptığı bu seyahat tamamlandığında, tekrar yeryüzüne döner. Bu seyahatten dönüşünde o, tıpkı uykudan uyanan bir kişi gibi uyanır.³³

7. Hint Geleneği:

Tanrısal âleme yükseliş tasavvuru Hindistan’a ait çeşitli dini geleneklerde de görülür. Brahmanlar tarafından düzenlenen kurban törenlerinde sembolik olarak semâvî âlemlere yükselme merasimleri yapılır. Durohana adı verilen kurban törenlerinde rahip, özel olarak hazırlanan bir ağaca çıkmak sûretiyle göğe çıkış merasimini sembolik olarak yerine getirmiş olur.³⁴

Budha’nın doğum efsaneleriyle ilgili Budhist metinlerde de semâvî âlemlere seyahat tasavvuruna rastlanmaktadır.³⁵

Son olarak, Yogizm’de içe dönük yükseliş motifine rastlanır. Buna göre Yogist, rûhî aydınlanmaya ulaşabilmek amacıyla teemmül ve istiğrakla kendi iç

³¹ Bkz. Gündüz, *a.g.e.*, s. 53.

³² Bkz. Kahraman, *a.g.e.*, s. 100; Gündüz, *a.g.e.*, s. 54.

³³ Bkz. Kahraman, *a.g.e.*, s. 98; Gündüz, *a.g.e.*, s. 54-55.

³⁴ Bkz. Kahraman, *a.g.e.*, s. 106; Gündüz, *a.g.e.*, s. 56; Cilacı, *Günümüz Dünya Dinleri*, s. 152.

³⁵ Bkz. Kahraman, *a.g.e.*, s. 113; Gündüz, *a.g.e.*, s. 56.

âlemlerine doğru bir seyahate çıkar. Semâvî âlemleri kendi iç âleminde birer birer geçerek sonunda âlemin gerçekliğiyle ilgili hikmet ve sırlara ulaşır.³⁶

8. Hristiyanlık:

Yeryüzünden tanrısal âleme çıkma ya da yükselme tasavvuru Hristiyanlık'ta son derece önemli olan bir motiftir. Hristiyan geleneğinde semâvî âleme yükselişle ilgili olarak akla ilk gelen kişi Hz. İsa'dır.

Yeni Ahit'e göre Hz.İsa tutuklanıp çarmıha gerilmek sûretiyle öldürüldükten sonra tekrar dirilerek mezarından ayrılır ve tanrısal âleme yükselir.³⁷ Yeni Ahit'de yer alan İsa ile ilgili bu yükseliş tasavvuru, mi'râc motifi içerisinde değerlendirilecek bir olay değildir. Zira, burada tanrısal bir güç olarak kabul edilen İsa Mesih'in yeryüzünde öldürüldükten sonra tekrar kıyam ederek asli mekânı olan ilâhî âleme yükselişi söz konusudur. Bununla birlikte, bu tasavvur sonraki dönem Hristiyan geleneğinde mevcut olan diğer yükseliş tasavvurlarına ışık tutmuştur.³⁸

Ölümünden sonra Hz. İsa'nın haşri ve yükselmesi tasavvuruna benzer bir tasavvur da onun annesi Hz. Meryem'le ilgili olarak düşünülmüştür. Buna göre bâkire Meryem öldükten sonra önce rûhu, daha sonra ise ölü bedeni semâyâ yükseltilmiştir.³⁹

Hristiyan geleneğinde mi'râc motifiyle ilgili en çarpıcı örnek ise "Pavlos'un mi'râcî" tasavvurudur.⁴⁰ Buna göre Pavlos, Kûdüs'e doğru giderken yolda küçük çocuk sûretinde olan bir melek görür. Aralarında geçen bir konuşmadan sonra melek, Pavlos'a özel bir görevle geldiğini ve semâvî âlemlere doğru yapacağı seyahatinde kendisine eşlik edeceğini bildirir. Pavlos, öncelikle zihnini toparlamak ve kötü düşünce ve fikirlerden sıyrılmak sûretiyle yükseliş için hazırlanır. Daha sonra Jericho dağından semâvî âlemlere doğru olan seyahatine başlar.⁴¹

Hristiyan geleneğindeki mi'râc tasavvuru ile ilgili bir diğer örnek ise onikinci yüzyıldaki bir hristiyan keşiş tarafından yazılan *The Vision of Alberic*'de

³⁶ Bkz. Gündüz, *a.g.e.*, s. 57.

³⁷ Bkz. Matta, 28/1-7; Markos, 16/19; I. Korintoslulara, 15/8.

³⁸ Bkz. Gündüz, *a.g.e.*, s. 57; Kahraman, *a.g.e.*, s. 207; Bucaillc, *Tevrat İnciller ve Kur'ân*, s. 167 v.d.

³⁹ Bkz. Gündüz, *a.g.e.*, s. 58.

⁴⁰ Bkz. II. Korintoslulara, 12/2.

⁴¹ Bkz. Gündüz, *a.g.e.*, s. 59.

söz edilen Alberic'in yükselişi olayıdır. Buna göre on yaşında bir çocukken Alberic'in ruhu bir güvercin tarafından taşınarak yedi semâyı aşmak sûretiyle Tanrı'nın tahtına yükseltilir.⁴²

9. Maniheizm:

Gnostik geleneğin hakim olduğu Maniheizm'de de semâvî âlemlere yükseliş tasavvuru oldukça önemlidir. Bunun en önemli nedeni maddî âlemde tutsak olan ruhun ancak tanrısal âleme tekrar yükselmesiyle bu tutsaklıktan kurtulabileceği düşüncesidir. Maniheist düşünceye göre yeryüzü hayatının sonunda, iyi hayat sürmüş bir ruh gezegensel semâlar yoluyla ilâhî âleme ulaşır. İlâhî âleme ulaşmada ay, güneş ve samanyolu geçilecek olan çeşitli semâvî katmanları oluşturur.⁴³

10. Çeşitli Kabile Dinleri:

Amerika'dan Okyanusya'ya ve Orta Asya'dan Afrika'ya kadar çeşitli kabile dinlerinde de semâvî âlemlere yükseliş tasavvurlarının bulunduğu gözlenmektedir. Bu geleneklerde, ilâhî âlemlere yükseliş sembolik tarzda ifade edilir ve çoğu zaman rahipliğe atanma ve kurban törenleri gibi çeşitli dini âyinlerin bir parçasını oluşturur.⁴⁴

Orta Asya Şamanları, yıllık olarak düzenledikleri at kurbanı âyinlerinde kurban edilen hayvanların ruhu ile birlikte semâvî âlemleri birer birer geçerek sonunda yüce Tanrı Bayülgen'in huzuruna varır ve orada kendisinden kurbanı kabul edip etmediğini öğrenir.⁴⁵

Orta Asya Şamanları arasında, rahipliğe giriş törenleri de ilâhî âleme seyahat etme vesilesi olarak görülür. Şamanlar, hastalıklara şifa bulmak ve hastaları iyileştirmek gayesiyle de semâvî âlemlere doğru seyahat ederler.⁴⁶

Kuzey ve Güney Amerika yerlileri rahipliğe atanma törenlerinde sembolik olarak yerine getirilen göksel âlemlere yükseliş merasimine yer verirler. Kuzey ve Güney Amerika yerlilerinin rahipliğe giriş törenlerinde, rahip adayının yükselişi için

⁴² Bkz. Gündüz, *a.g.e.*, s. 61.

⁴³ Bkz. Kahraman, *a.g.e.*, s. 101; Gündüz, *a.g.e.*, s. 62.

⁴⁴ Bkz. Gündüz, *a.g.e.*, s. 64.

⁴⁵ Bkz. Kafesoğlu, *Eski Türk Dinî*, s. 29; Gündüz, *a.g.e.*, s. 65.

⁴⁶ Bkz. Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 29; Kahraman, *a.g.e.*, s. 71; Gündüz, *a.g.e.*, s. 66.

gerekli olan istiğrak haline ulaşabilmesi gayesiyle ona tütün zehirlenmesi, kulubeye kapatılma veya çeşitli fizikî acı ve işkence halleri uygulanır.⁴⁷

Karaib yerlilerinin rahipliğe giriş törenlerinde de temsîlî göğçe çıkma merasimi önemli bir yer tutar.⁴⁸

Avustralya ve Yeni Zelanda yerlileri arasında da tanrısâl âleme yükselme merasimlerine rastlanmaktadır. Örneğin, Yeni Zelanda'da Maori rahipleri ölü ruhlarına onuncu semâyâ kadar refakat ederler. Maori inancına göre onuncu semâ, tanrıların yaşadıkları mekândır. Bundan başka, Avustralya ve Yeni Zelanda yerlileri arasında kabîle kahramanlarının ya da reislerinin mızrak, ok, gökkuşağı ve benzeri şeyleri kullanarak tanrısâl âleme çıktıkları tasavvuruna da rastlanmaktadır.⁴⁹

Buraya kadar anlattığımız hususlardan her ne kadar eski bazı milletlerde de semâyâ yükselme inancının mevcut olduğu görülse de, bunlardan hiçbirinin tam anlamıyla Hz. Peygamber (s.a.)'in başından geçen İsrâ ve Mi'râc mûcizesine benzemediği açıktır.

b) Bazı Peygamberlerde Mi'râc:

Bundan önceki kısımda eski milletlerde mi'râc tasavvuru üzerinde durmuştuk. Konunun orada ele alınış tarzı İslâmî kaynaklara dayanarak olmamıştır. Burada ise tamamen İslâm kaynaklı olarak konuyu değerlendirecek ve Kur'ân ve hadîslerin verdiği bilgiler ışığında önceki peygamberlerde mi'râc olayının mevcudiyetini incelemeye çalışacağız. Bu arada semâvî dinlerden olan Yahûdîlik ve Hristiyanlık da bu açıdan tekrar ele alınacak ve onların peygamberlerine yine değinilecektir.

Hz. Muhammed (s.a.)'den önceki peygamberlerin, onunkine benzer şekilde mi'râca mazhar olup olmadıkları hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Bununla birlikte Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı ifâdelerin ve bir kısım hadîslerin, orada bahsi geçen peygamberin mi'râcına işâret ettiği söylenmiştir. Şimdi bu konu üzerinde kısaca durmak istiyoruz:

İsrâ ve Mi'râc mûcizesini sadece Rasûlullah (s.a.)'a hasreden âlimler olduğu gibi, önceki peygamberlerde de mi'râc olduğunu iddia eden âlimler olmuştur.

⁴⁷ Bkz. Gündüz, *a.g.e.*, s. 67.

⁴⁸ Bkz. Gündüz, *a.g.e.*, s. 67-68.

⁴⁹ Bkz. Gündüz, *a.g.e.*, s. 66-69.

İbn Dıhye, Rasûlullah (s.a.)'ın dışındaki peygamberlerin İsrâ'ya mazhar olmadıklarını söylemiş, ondan önceki herhangi bir peygamberin gece yolculuğuna dâir sahîh bir rivâyet gelmediğini ve "...âyetlerimizden bir kısmını ona göstermek için..."⁵⁰ nazm-ı celîlinin, mi'râcın Hz. Peygamber'e has olduğuna delil olduğunu söylemiştir.⁵¹ Yine o, Rasûlullah (a.s.) ile Mûsâ (a.s.) arasında bir mukayese yapmış; Hz. Mûsâ'nın Allah Teâlâ ile konuşmasının Tûr dağında, Hz. Peygamber'in münâcâtının ise yedi kat göğün ötesinde Sidretü'l-müntehâ'nın yanında olduğunu ifâde etmiştir.⁵²

Bununla beraber Kur'ân-ı Kerîm incelendiğinde, göklere yükseliş ve oradan emirler hatta kitap almanın ümmî olarak tanınan Arap toplumunda da bilinen bir unsur olduğu anlaşılır. Nitekim Arap müşriklerinin, reddettikleri peygamberi kabul şartı olarak onun göğ'e çıkmasını hatta oradan peygamber olduğunu beyân eden bir kitap getirmesini şart koştuklarını görmekteyiz. Şu âyette bu hususa değinilmektedir:

*"...Yahut da altından bir evin olmalı, ya da göğ'e çıkmalıdır. Bize, okuyacağımız bir kitap indirmedeğin sürece (göğ'e) çıktığına da asla inanmayız."*⁵³

Semâvî âlemlere yükselmeye ilgili yaygın inanca işâret eden başka âyetler de mevcuttur. Meselâ, müşriklerin yerildiği bir âyette şöyle buyurulmaktadır:

*"Yoksa onların, üzerine çıkıp gizli sırları dinledikleri bir merdivenleri mi var?"*⁵⁴

Bu âyet, bahsedilen toplumun yükselmeye yardımcı olacak bir vasıtayla yükselerek bir takım sırları elde etme işi hakkında mâlûmât sahibi olduklarını hissettirmektedir.

Yine, kendince Hz. Mûsâ (a.s.)'ın ilâhına ulaşmak isteyen Firavun, vezirine şu emri vermektedir:

*"Firavun: Ey Hâmân, bana yüksek bir kule yap; belki yollara, göklerin yollarına erişirim de Mûsâ'nın Tanrısı'nı görürüm! Doğrusu ben onu yalancı sanıyorum, dedi."*⁵⁵

⁵⁰ İsrâ, 17/1.

⁵¹ Bkz. İbn Dıhye, *İbtihâc*, s. 115.

⁵² Bkz. İbn Dıhye, *a.g.e.*, s. 115.

⁵³ İsrâ, 17/93.

⁵⁴ Tûr, 52/38.

⁵⁵ Mû'min, 40/36-37.

Bu âyetten de, kule benzeri yüksek bir şey vasıtasıyla Allah'a ulaşma inancının Hz. Mûsâ dönemi insanları arasında yaygın olduğunu görmekteyiz. Çünkü, böyle bir inanış olmasaydı Firavun bu şekilde bir emir vermezdi. Aksi takdirde insanlar tarafından ne anlama geldiği anlaşılmayan bir emir verilmiş olurdu ki bu da uygun değildir.

Diğer bir âyette de Hz. Peygamber (s.a.)'in, toplumun inkârı karşısındaki duygu ve düşüncelerine değinilmekte ve şöyle buyrulmaktadır:

*"Eğer onların yüz çevirmesi sana ağır geldiyse, yapabilirsen yerin içine inebileceğin bir tünel ya da göğe çıkabileceğin bir merdiven ara ki onlara bir mûcize getiresin!"*⁵⁶

Buradan da Hz. Peygamber'in toplumunda semâya yükselme anlayışının mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

Sıraladığımız âyetlerden ortaya çıkan odur ki, semâya yükselme olayı Hz. Peygamber döneminde ya da ondan önceki topluluklarda kesinlikle bilinmeyen birşey değildir. Tam tersine, insanların bu konu hakkında mâlûmâtları vardır. Eğer semâya yükselme, anlaşılmayan ve hiç duyulmamış bir hâdise olsaydı ilk defa duydukları zaman insanlar: "Semâya yükselmek de nedir? Bu nasıl olur?" gibi sorular sorarlardı. Halbuki böyle bir şey söylendiğine dâir bir mâlûmâta sahip değiliz. Öyleyse, mi'râc yani semâya yükselme olayı önceden duyulmuş bir şey olmalıdır diyebiliriz.

Bu noktada aklımıza şöyle bir soru gelebilir: "Madem ki semâvâta yükselme yani mi'râc insanların daha önceden duydukları ve yabancı olmadıkları bir konudur; öyleyse niçin Hz. Peygamber (s.a.) Mi'râc dönüşü başından geçenleri insanlara haber verdiği zaman onu yalanladılar ve onunla alay ettiler?"

Bu soruya şöyle cevap vermemiz mümkündür: Mi'râc dönüşü Hz. Peygamber'in yalanlanması ve alaya alınmış olması⁵⁷, daha önceki peygamberlerin buna benzer bir mûcizeye mazhar olmadıklarının bir delili olamaz. Çünkü, inkârcılar Hz. Peygamber'in sadece İsrâ ve Mi'râc mûcizesini inkâr etmemiş, aynı zamanda ona vahiy geldiğini ve onlara göstermiş olduğu diğer mûcizeleri de inkâr etmişlerdir. Kaldı ki, İsrâ mûcizesi bizzat kendi adını taşıyan sûre tarafından da haber verilmiştir.

⁵⁶ En'âm, 6/35.

⁵⁷ Bkz. Buhârî, Fezâilü's-sahâbe 70, Tefsîr 200; Müslim, İmân 276, 278; Tirmizî, Tefsîr 18.

Bu nedenle biz, Mi'râc'ın inkâr edilmesiyle daha önceki peygamberlerin böyle bir mucizeye mazhar olmaları konusunun birbirinden farklı konular olduğunu düşünüyoruz.

Konunun hadîsler açısından tahliline gelince;

Önceki peygamberlerin de Hz. Peygamber gibi mi'râc'larının olduğunu savunan âlimlerin delil olarak ileri sürdükleri bazı hadîsler vardır. Meselâ, Hz. Peygamber (s.a.)'e İsrâ olayının başlangıcında getirilen Burâk'dan bahseden bir rivâyette Enes b. Mâlik tarafından şöyle denilmektedir:

*"İsrâ gecesini Hz. Peygamber (s.a.)'e Burâk, gem vurulmuş ve eyerlenmiş bir şekilde getirildi; fakat o, ona karşı huysuzlandı. Bunun üzerine Cibrîl dedi ki: "Muhammed'e böyle mi davranıyorsun? Halbuki sana, ondan Allah katında daha üstün olan hiç kimse binmemiştir." Bundan sonra Burâk ter döktü (ve sakinleşerek boyun eğdi)."*⁵⁸

Bu hadîste geçen: *"Sana, ondan Allah katında daha üstün olan hiç kimse binmemiştir"* ifâdesi, Burâk'a başka peygamberlerin de bindikleri hususunda delil olarak gösterilmiştir. Böylece o, başka peygamberlerin de mi'râc' olduğunu anlatmak istemiştir.⁵⁹

Saîd b. el-Müseyyeb'in: *"Burâk, Hz. İbrahim'in İsmâil'i üzerinde ziyaret ettiği binittir"* şeklindeki beyânına rastlamaktayız.⁶⁰

İbn İshak'ın *el-Mübtcd*' ismindeki eserinde bu konuda şöyle bir rivâyetin bulunduğundan sözedilmektedir: *"Burâk huysuzlandı; benden önce de peygamberler ona binerlerdi. Onların binişlerinin üzerinden çok zaman geçti. Fetret döneminde de*

⁵⁸ Tirmizî, Tefsîr 18. Müellif, bu hadîsin hasen-garîb olduğunu ve sadece Abdurrezzâk'ın rivâyet ettiği bir hadîs olarak bildiklerini söylemektedir. İsrâ ve Mi'râc konusunda rivâyet edilmiş zayıf haberleri toplamak gayesiyle yazmış olduğu eserinde Amr Abdulmun'im bu hadîs hakkında münker değerlendirmesinde bulunduktan sonra şunları söylemektedir: "Tirmizî, yaptığı değerlendirmesiyle bu hadîsin hem metninin hem de isnâdının münker olduğuna işâret etmiştir. Isnâdının münker oluşu, bu hadîsi naklederken Abdurrezzâk'ın Ma'mer'den, onun da Katâde'den rivâyetinde tek kalması yönüyledir. Abdurrezzâk güvenilir râvilerden olmakla birlikte ömrünün sonlarında bazı şeyleri karıştırmaya başlamış ve telkin altında kalmıştır. Ma'mer de Katâde'den rivâyetinde zayıftır." Müellif, bu hadîsin metninin münker oluşunun gerekçesini açıklamamıştır.

İbn Hacer ise, İbn Hibbân'ın bu hadîs hakkında sahîh yorumunda bulunduğunu ifâde etmektedir. (Bkz. *Fethu'l-bârî*, VIII, 205.)

⁵⁹ Bkz. Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmî'l-Kur'ân*, X, 136, 184-185; İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 205; Esved, *a.g.e.*, s. 88.

⁶⁰ Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 205.

ona binen olmamıştı.”⁶¹ Ancak bu rivâyetin sıhhati hakkında bir bilgiye sahip değiliz.

“Benden önceki peygamberler ona binerlerdi” ifâdesinin Beyhakî tarafından rivâyet edilen bir hadîste de yer aldığı görülmektedir.⁶²

İbn Hacer’in verdiği bilgiye göre Süheylî de, Burâk’ın huysuzlanmasını Hz. Peygamber ile, ondan önce Burâk’a binen peygamberler arasında uzun zaman geçmesine bağlamaktadır.⁶³

Diğer peygamberlerin de mi’râcları olduğu düşüncesinde olan âlimlerin delillerinden diğeri, içerisinde yine Burâk’dan sözedilen bir rivâyettir. Epeyce uzun olan bu rivâyetin ilgili kısmını vermekle yetiniyoruz:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “Bana, beyaz renkli, uzunca, eşekten büyük ve katırdan küçük, adımını gözünün gördüğü en uzak noktaya atan bir binit olan Burâk getirildi. Ona bindim ve Beytû’l-makdis’e kadar geldim. Sonra onu, peygamberlerin bağlamış oldukları halkaya bağladım...”⁶⁴

İşte bu hadîste geçen: “Onu, peygamberlerin bağlamış oldukları halkaya bağladım” ifâdesi, gerçekten de Rasûlullah’dan önce Burâk’a başka peygamberlerin de bindiklerini savunan ulemânın görüşünü destekler mâhiyettedir. Çünkü, bu ifâde Burâk’a binen başka peygamberlerin olduğunu ve onu Hz. Peygamber’in yaptığı gibi onların da bir halkaya bağladıklarını açıkça beyân ediyor.

Ancak, Huzeyfe’nin bu hadîste bahsedildiği şekilde Burâk’ın bağlanması kabul etmediğini, onun bu hususu yadırgayarak: “Onun Burâk’ı bağladığını söylüyorlar! Niçin? Yoksa ondan kaçır diye mi? Halbuki, onu onun emrine veren, görünen ve görünmeyen herşeyi bilen Allah’dır!” dediğini görmekteyiz.⁶⁵

Huzeyfe’nin bu tenkidine karşılık, Burâk’ın bağlanışının Rasûlullah (s.a.)’in ümmetine “tedbirle birlikte tevekkül” esasını öğretmek için olduğunu söyleyen⁶⁶ değerlendirmeler de yapılmıştır.

⁶¹ Bkz. İbn Hacer, a.g.e., VIII, 205; el-İsrâ ve’l-mi’râc, s. 107.

⁶² Bkz. Beyhakî, Delâil, II, 136.

⁶³ Bkz. İbn Hacer, a.g.e., VIII, 205.

⁶⁴ Müslim, İmân 259.

⁶⁵ Bkz. Tirmizî, Tefsîr 18.

⁶⁶ Bkz. Esved, a.g.e., s. 89.

İbn Hacer, Zübeydî'nin: "Peygamberler Burâk'a binerlerdi" sözü hakkında, Nevevî'nin yaptığı değerlendirmede, bu görüşün sahîh bir nakle dayanması gerektiğini söylediğini kaydetmektedir.⁶⁷

İbn Hacer, diğer peygamberlerin de Burâk'a bindiklerini ifâde eden bir dizi rivâyeti naklettikten sonra, bunların birbirini destekler mâhiyette olduğunu söylemektedir.⁶⁸

Kuşeyrî'nin bildirdiğine göre, ulemânın bir kısmı insanlara gönderilmiş bütün peygamberlerin, kendi mertebelerine göre mi'râcları olduğunu; ancak yine de bunlardan hiçbirinin Hz. Peygamber'in Mi'râc'ındaki kadar hususiyetleri ve dereceleri olmadığını söylemiştir.⁶⁹

Müellif bu görüşleri verdikten sonra, Rasûlullah'dan başka hiç kimsenin bedenlen mi'râcı olduğuna dâir birşey nakledilmediği hususuna dikkat çekmiştir.⁷⁰

Önceki peygamberler içinde, hakkında mi'râcdan bahsedilenler özellikle Hz. İdrîs, Hz. İbrâhîm, Hz. Mûsâ ve Hz. Îsâ'dır.⁷¹

Hız. İdrîs'in mi'râcı hakkında ileri sürülen delil, onun yüce bir yere yükseltildiğinden bahseden şu âyettir:

*"Kitapta İdrîs'i de an. Hakikaten o, pek doğru bir insandı, bir peygamberdi. Onu üstün bir makama yükselttik."*⁷²

Hız. İdrîs'in yükseldiği bu yüce yer, bazıları tarafından dördüncü semâ olarak ifâde edilmiş⁷³ ve bu hâdisenin onun mi'râcı olduğu; halen Hız. İdrîs'in Hız. Îsâ gibi semâda olduğu ve ölmediği iddia edilmiştir.⁷⁴

İbn Hacer, Hız. İdrîs (a.s.)'ın semâdaki yerinden bahseden hadislerin değerlendirmesini yaparken konuyla ilgili, yapılan bazı açıklamalara da değinmiş; sonuçta, onun soyu, semâda halen hayatta olup olmadığı, dördüncü semâda ölüm

⁶⁷ Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 205.

⁶⁸ Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 205.

⁶⁹ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 155.

⁷⁰ Bkz. Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 155.

⁷¹ Bkz. Kuşeyrî, *Mi'râc*, s. 154-156, 161-166; Müderrisî, *Mi'râc*, s. 35-37; Âmilî, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, s. 21-24.

⁷² Meryem, 19/56-57.

⁷³ İsrâ gecesi, Hız. Peygamber'in Hız. İdrîs ile karşılaşmasının dördüncü semâda olduğu ilgili hadislerde açıkça yer almaktadır. Meselâ bkz. Buhârî, *Enbiyâ* 7.

⁷⁴ Bilgi için bkz. Kurtubî, *a.g.e.*, X, 136; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 184-186; Âmilî, *a.g.e.*, s. 21.

meleğiyle karşılaşması, kalemi kullanan ve elbise diken ilk peygamber olması, boyunun uzunluğu ve ömrü hakkında anlatılan bazı şeylerin bâtil ve isrâiliyyattan olduğunu ifâde etmiştir.⁷⁵

Âmilî, Hz. İdrîs'in mi'râc'ının sübûtu hakkında Kur'ân'ın zâhirinin delil olduğunu, müfessirlerden çoğunun da bu yönde görüş beyân ettiğini ileri sürmektedir.⁷⁶

Bizler, İdrîs (a.s.) ile ilgili olarak ortaya atılan bu hususların doğruluk derecesini ve onun mi'râca mazhar olup olmadığını kesin olarak tespit etme imkânına sahip değiliz. Bununla birlikte, yukarıda zikrettiğimiz âyetin zâhirinin Hz. İdrîs'in mi'râcına delil olduğu fikrine de katılmıyoruz. Çünkü, âyetin zâhirinde onun mi'râcından değil, yüce bir yere yükseltilmesinden bahsedilmektedir. Bu hâdisenin İdrîs (a.s.) hakkında mi'râc anlamında olup olmadığı açık değildir.

Hz. İbrâhîm (a.s.)'a gelince;

Kuşeyrî diyor ki: "Peygamberimizin (s.a.) dışındakilerin mi'râcı var mı diye sorulursa, bu soruya karşılık şöyle denmiştir: Bunun ispatının yolu akıl değil nakildir. Bununla birlikte bu konuda kesin bir hüküm verecek herhangi bir haber gelmiş değildir. Şu kadar var ki, İbrâhîm (a.s.) hakkındaki âyette şöyle buyurulmuştur:

وكذلك نرى إبراهيم ملكوت السموات والأرض وليكون من الموقنين

"Böylece biz, kcsin îman edcnlcrden olması için İbrâhîm'e göklcrin ve ycrin melekûtunu gösteriyorduk."⁷⁷ Bu âyetin tefsîrinde gelmiştir ki, Hz. İbrâhîm Beytü'l-makdis'de bulunan kayanın yanına varmış, o da onu semâya yükseltmiş; böylece İbrâhîm (a.s.) melekûtu müşâhede etmiştir.⁷⁸

Hz. Mûsâ ile ilgili olarak da kesin bir şey söyleyemeyiz. Onun, Tur dağında Allah Teâlâ'yı görme talebinden sonra bayılmasının ardından semâya yükseldiğini iddia edenlerin⁷⁹ de sahîh bir nakle sahip olmadıklarını ve zan üzere hareket ettiklerini düşünmekteyiz. Çünkü, konuyla ilgili sahîh bir rivâyet olsaydı, bu mutlaka

⁷⁵ Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, VII, 184-186.

⁷⁶ Bkz. Âmilî, *a.g.e.*, s. 24.

⁷⁷ En'âm, 6/75.

⁷⁸ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 154-155.

⁷⁹ Bu görüşte olanlarla ilgili bkz. Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 155.

sahîh hadîs kitaplarına girerdi; halbuki bu konuda bizi aydınlatıcı bir habere bu kitaplarda rastlayamıyoruz.

Hiz. İsa (a.s.)'ın mi'râcından bahsedenler⁸⁰ ise şu âyeti delil olarak göstermişlerdir:

“Ve, ‘Allah elçisi Meryem oğlu İsa’yı öldürdük’ demeleri yüzünden (onları lânetledik). Halbuki onu ne öldürdüler ne de astılar; fakat (öldürdükleri) onlara (İsa gibi) gösterildi. Onun hakkında ihtilâfa düşenler bundan dolayı tam bir kararsızlık içindedirler. Bu hususta zanna uymak dışında hiçbir bilgileri yoktur ve kesin olarak onu öldürmediler. Bilakis Allah onu kendi katına yükseltmiştir. Allah izzet ve hikmet sahibidir.”⁸¹

Bu âyette Hiz. İsa'nın öldürülmediği ve Allah katına yükseltildiği bildirilmekle beraber bu hâdisenin onun için bir mi'râc olduğuna dâir herhangi bir bilgimiz yoktur.

Müderrişî, bu olayı Hiz. İsa'nın mi'râcı olarak değerlendirmiş, ancak bunun dönüşü olmayan bir mi'râc; Hiz. Peygamber (s.a.)'in başından geçenine ise dönüşü olan bir Mi'râc olduğunu iddia etmiştir.⁸²

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Rasûlullah'dan önceki peygamberlerin (a.s.) mi'râca mazhar olmaları aklen muhal olan bir husus değildir. Ancak onların mazhar oldukları mi'râcın tamamen Hiz. Peygamber'inkiyle aynı olmadığını ve Rasûlullah'ın Mi'râc'ının çok daha mu'ciz ve teferruatlı olduğunu düşünmekteyiz.

⁸⁰ Meselâ bkz. Müderrişî, a.g.e., s. 35; Âmilî, a.g.e., s. 21.

⁸¹ Nisâ, 4/157-158.

⁸² Bkz. Müderrişî, a.g.e., s. 35.

C- KAYNAKLAR

Hz. Peygamber (s.a.)'in en büyük mucizelerinden biri olarak kabul edilen İsrâ ve Mi'râc olayını çeşitli kaynaklar haber vermektedir. Bunların en başında tabîî ki Kur'ân-ı Kerim ve hadisler gelmektedir. Ayrıca bu konuda müstakil telifler de vardır.

a) Kur'ân-ı Kerîm:

İsrâ hâdisesini doğrudan ve bariz bir şekilde haber veren ve vurgulayan İsrâ sûresinin ilk âyetinde, hâdisenin vukûu hususunda şüpheyi mahal bırakmayacak şekilde ifâdeler bulunmakta ve şöyle buyurulmaktadır:

*"Kulunu bir gece Mescid-i Harâm'dan, kendisine bir kısım âyetlerimizi gösterelim diye, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah, bütün noksan sıfatlardan münezzehtir."*⁸³

Bu âyetler, İsrâ olayını açıkça ispat etmektedir.

Mi'râc ile ilgili olduğu savunulan âyetler, Necm sûresinin 6. Âyetinden 18. âyetinin sonuna kadar olan bölümdür. Ancak bu âyetlerin ilk altısında hâdiseye ne derece temas edildiği hususu ihtilâf konusu olmuştur. Bazı müfessirler, burada Mi'râc olayına değinildiğini belirtir ve ona göre te'vîllerde bulunurlarken, bazıları da bu âyetlerde, söz konusu olan olaya değil, daha önce Hz. Peygamber ile Cibrîl arasında cereyan eden bir olaya temas edildiğini öne sürmüşlerdir.⁸⁴

Necm sûresinin ilgili âyetleri şöyledir: *"Sonra en yüksek ufukta iken asıl şekliyle doğruldu. Sonra yaklaştı, derken daha da yaklaştı. O kadar ki iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu. Bunun üzerine, kuluna vahyini bildirdi. Gördüğünü kalbi yalanlamadı. Onun gördükleri hakkında şimdi kendisiyle tartışacak mısınız? Andolsun onu, Sidretü'l- müntehâ'nın yanında önceden bir defa daha görmüştü. Cennetü'l- me'vâ da onun yanındadır. Sidre'yi kaplayan kaplamıştı. Gözü kaymadı ve sınırı aşmadı. Andolsun o, Rabbinin en büyük âyetlerinden bir kısmını gördü."*⁸⁵

b) Hadîsler:

Kütüb-i Sitte'ye dahil olan hadîs kitapları içinde İsrâ ve Mi'râc hâdisesinden geniş bir şekilde bahseden kitaplar, Buhârî ve Müslim'in *Sahîh* 'leri ile Nesâî ve

⁸³ İsrâ 17/1.

⁸⁴ Bilgi için bkz., Kurtubî, a.g.e., XVII, 55-65.

⁸⁵ Necm 53/ 6-18.

Tirmizî'nin *Sünce*leridir. Ebû Dâvûd'un ve İbn Mâce'nin *Sünce*lerinde ise İsrâ gecesinde yaşanan bazı hâdiselere değinilmekle yetinilmiş ve bu geceye dâir fazla bilgi verilmemiştir. Sonuç olarak yine de bu olayın altı hadîs kitabının hepsinde de mevcut olduğunu söylememiz mümkündür.⁸⁶

İsrâ ve Mi'râc ile ilgili hadîsleri, kendi bölümlerinde geniş bir şekilde ele alacağımız için şimdilik bu kadar mâlûmât vermekle yetiniyoruz.

c) Bu Konuda Yazılmış Özel Kitaplar:

Özel olarak İsrâ ve Mi'râc hâdisesinden bahseden kitapları iki başlık altında toplamak istiyoruz:

1. Müstakil Eserler:

İsrâ ve Mi'râc konusunda yazılan bazı müstakil eserler vardır. Ancak, bunların bir kısmı zamanla kaybolmuş, sadece birkaç günümüze kadar gelebilmiştir. Tespit edebildiğimiz arapça eserleri kronolojik olarak şöyle sıralayabiliriz:

1. *Kitâbü'l-isrâ*: Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî (v. 458).⁸⁷
2. *Kıssatü'l-mi'râc*: İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (v. 597/1200).
3. *el-İbtihâc fî châdîsi'l-mi'râc*: Ebû'l-Hattâb b. Dıhye (v. 663/1236).
4. *Nûru's-serâ fî tefsîri âyeti'l-isrâ*: Ebû Şâme Abdurrahmân b. İsmâîl (v. 665)⁸⁸
5. *Kitâbü'l-mi'râc ve'l-isrâ*: İzzüddin b. Abdisselâm el-Makdisî (v. 678/1279).
6. *İktifâü'l-minhâc fî châdîsi'l-mi'râc*: Ebû Mahmûd Ahmed b. Muhammed el-Makdisî (v. 765).⁸⁹
7. *el-Âyetü'l-kübrâ*: Celâlüddîn Abdurrahman es-Süyûtî (v. 911/1505).
8. *el-Âyetü'l-beyyinât*: Muhammed eş-Şâmî (v. 942/1553).
9. *Kitâb fî mi'râci'n-nebî*: Muhammed b. Abdurrahman el-Bekrî (v. 950/1561).
10. *Kitâbü'l-mi'râc*: Necmeddîn Muhammed b. Ahmed el-Ğaytî (v. 981/1576).
11. *Risâle fî hakkı'l-mi'râc*: Nûreddinzâde Muslihiddin Mustafa b. Nûreddin Ahmed (v. 981/1576).⁹⁰

⁸⁶ Meselâ bkz. Buhârî, Salât I, Hac 75, Enbiyâ 7, Tevhîd 37; Müslim, İman 260, 261, 263, 264, 278; Nesâî, Salât I; Tirmizî, Tefsir 18, 53, Tıb 18; Ebû Dâvûd, Edeb 35; İbn Mâce, Fiten 33, Ticârât 58.

⁸⁷ Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, II, 1390.

⁸⁸ Bkz. Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, II, 1982.

⁸⁹ Bkz. Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, I, 136.

⁹⁰ Bkz. Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, I, 892.

12. *Kıssatü'l-mi'râc*: Barzancânî, Câfer b. Hasan (v. 1101/1689).⁹¹

Yine bu konuda müellifleri tespit edilemeyen bazı risaleler daha vardır. Bunlar herhalde teberrüken yazılan ve genelde hâdisenin belli bir bölümüne ağırlık veren eserlerdir. Ayrıca, muhtelif konuları kapsayan ve bu konuların içinde İsrâ ve Mi'râc'a yer veren eserler de vardır. Kâdî İyâz'ın (v. 544/1149) *eş-Şifâ*'sı ile, İbn Kayyım el-Cevziyye'nin (v. 751/1350) *Zâdü'l-Meâd* isimli eseri bunlardandır.

Aynı şekilde, İsrâ ve Mi'râc ile ilgili âyetleri ele alan ve bunları tefsîr eden müfessirlerin kitaplarını da burada zikretmeliyiz. Bu konuda bir araştırması bulunan Süleyman Mollaibrahimoğlu diyor ki:

“Asr-ı Saâdet döneminden günümüze kadar muhtelif devrelerde ve asırlarda telif edilen yüzlerce tefsir kitabında Mi'râc mucizesi ele alınmış, başta İbn Abbas, Taberî, Vâhidî, Nesefî, İbn Atıyye, Zemahşerî, Fahreddin Râzî, Kurtubî, İbn Kesîr gibi meşhur müfessirlerin tefsirlerinde ilgili âyetler açıklanmış ve olayla alakalı haberlerin ışığı altında çeşitli sonuçlar çıkartılmıştır.”⁹²

2. Mi'râciyeler:

Mi'râciye kelimesi mi'râcnâme ile aynı anlamda kullanılmaktadır ki, Hz. Peygamber (s.a.)'in Mi'râc mucizesinden bahseden kitaplara verilen genel ismi ifâde etmektedir.⁹³

Mi'râciye, Türk Edebiyatı'nın bölümlerinden birini teşkil etmektedir; Mi'râc mucizesini, Rasûlullah'ın söz konusu müstesna seyahatini dile getiren manzum eserin adıdır. Bu alanda birbirinden güzel pek çok eser verilmiştir. Bu eserlerin hemen hepsi Osmanlılar döneminde yetişen ediplerin, şairlerin ürünleri ve şaheserleridir. Aynı konu değişik kalemlerle işlenmiş, kabiliyet, aşk ve his gücünün birleşimi ile muhtelif kalıplarda şekillenerek Rasûlullah (s.a.) sevgisini simgeleyen değerler doğmuştur.⁹⁴ Osmanlıca yazılmış söz konusu eserlerden Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan bazıları şöyle sıralanmıştır:

⁹¹ Kitap isimleri kısmen Mollaibrahimoğlu'nun *Mi'râc Gerçeği* adlı kitabından alınmıştır. Bkz. s.19-22. Yusuf Özbek de kitabında bu konuda yazılmış bazı kitaplar hakkında özlü bilgiler vermiştir. Bkz. *Hadis Literatürü*, s. 409.

⁹² Mollaibrahimoğlu, *a.g.e.*, s. 18.

⁹³ Bkz. Heyet, *İslâmî Türk Edebiyatında Şekil ve Nevîlere Giriş*, s. 192; Heyet, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, III, 1990.

⁹⁴ Bkz. Mollaibrâhimoğlu, *a.g.e.*, s. 22.

Mi'râciye: Fuzûlî (v. 929/1522).

Mi'râciye: Riyâzî Muhammed Efendi (v. 1054/1644).

Mi'râciye: Neşâtî Ahmed Dede (v. 1085/1674).

Mi'râciye: Nâbî Yusuf Ruhâvî (v. 1124/1712).

Mi'râciye: Sâbit Alâuddin Efendi (v. 1124/1712).

Mi'râciye: İsmail Hakkı Celvetî (v. 1137/1724).

Mi'râciye: Bursalî İsmail Hakkı b. Mustafa (v. 1137/1724).

Mi'râciye: Nâyî Osman Dede (v. 1142/1729).

Mi'râciye: Lebîb Efendi (v. 1182/1768).

Mi'râciye: İstanbûlî Arif Süleyman (v. 1183/1769).

Mi'râciye: Abdûlbâkî Arif b. Muhammed (v. 1225/1810).

Mi'râciye: Arif Muhammed Efendi (v. 1228/1813).

Mi'râciye: Nevîzâde Atâî Efendi.

Mi'râciye: Muhammed Fâiz Efendi.

Dîbâce kasîde-i bürde: Ebû Abdullah el-Busrî.⁹⁵

Mevlid kitabının yazarı Süleyman Çelebi (v. 825/1421) ise asıl adı *Vesîletü'n-necât* olan eserinde Mi'râc olayına yer vermiş, "*Mi'râcü'n-nebî*" başlığı altında konuyu işlemiştir.⁹⁶

⁹⁵ Bkz. Mollaîbrahimoglu, *a.g.e.*, s.22-24.

⁹⁶ Bkz. Çelebi, *Mevlid*, s. 43-49.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSRÂ OLAYI

A- ZAMANI

Biz, her ne kadar bu çalışmamızda İsrâ ve Mi'râc olayını iki ayrı bölüm olarak ele almış isek de, bu olayın tarihi konusunda kaynaklarımızda bilgi verilirken genelde ikisinin aynı gecede olduğu düşünülerek görüş beyân edilmiştir. Bu yüzden bu bölümde verdiğimiz bilgiler sadece İsrâ'yı değil aynı zamanda Mi'râc olayını da kapsamaktadır. İleride Mi'râc bölümünde bu konuda bilgi verilmeyecek, sadece başlık verilmekle yetinilecektir.

Öncelikle İsrâ ve Mi'râc olayının aynı gecede olup olmadığı hakkında kısa bir değerlendirmeye yer vermek istiyoruz:

Âlimlerin ekserîsi İsrâ ile Mi'râc'ın aynı gecede olduğu görüşünü paylaşmaktadır.⁹⁷

İbn Hacer diyor ki: “Selef, vârid olan rivâyetlerin farklı olması sebebiyle ihtilâfa düşmüştür. Onlardan bir grup vardır ki, İsrâ ile Mi'râc'ın aynı gecede, yakaza halinde ve Hz. Peygamber (s.a.)'in rûh ve bedeniyle gerçekleştiği kanaatindedir. Muhaddislerden, fakihlerden ve kelâmcılardan müteşekkil âlimlerin çoğunluğu bu görüştedir. Sahîh haberlerin zâhiri de bunu göstermektedir. Te'vîl edilmesini gerekli kılan akla aykırı bir durum olmadığı için bu görüşten ayrılmak uygun değildir.”⁹⁸

Müslim'in Sâbit ve Enes kanalıyla nakletmiş olduğu rivâyet, Mi'râc'ın İsrâ'nın hemen akabinde aynı gecede olduğunu desteklemektedir. Bu rivâyetin başında: “*Bana Burâk getirildi...ona bindim; nihâyet Beytü'l-makdis'e kadar geldim*” denildikten sonra kıssa anlatılmaya devam ediyor. Bu sözün devamında da: “*Sonra bizi en yakın semâya yükseltti*” deniliyor.⁹⁹

Yine İbn İshâk'ın Ebû Saîd el-Hudrî'den naklettiği hadîste de: “*Beytü'l-makdis'deki işim bitince Mi'râc getirildi...*” denilmektedir.¹⁰⁰

⁹⁷ Bkz. Zemahşerî, *a.g.e.*, II, 622; İbn Dîhye, *a.g.e.*, s. 19; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VIII, 196; Râzî, *Tefsîr*, X, 148; Kurtubî, *a.g.e.*, X, 138; Süyûtî, *a.g.e.*, s. 68-69; İbn Kesîr, *Mu'cizât*, s. 482-483; Seyyid Ali, *a.g.e.*, s. 188.

⁹⁸ İbn Dîhye, *a.g.e.*, s. 19; İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 196.

⁹⁹ Müslim, *İmân* 259; İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 197.

¹⁰⁰ İbn İshâk, *Sîre*, s. 276.

Zikredilen bu rivâyetler, Mi'râc'ın, İsrâ'nın hemen akabinde ve aynı gecede gerçekleşmiş olduğunun delilleridir.

İsrâ'nın (Mi'râc olmaksızın) tek başına gerçekleştiğini iddia edenler ise delil olarak Bezzâr ve Taberânî'nin tahrîc ettikleri ve Beyhakî'nin *Delâil*'de sahîh olduğunu söylediği, Şeddâd b. Evs'den nakledilen hadîsi göstermektedirler. Bu hadîste Hz. Peygamber'e, İsrâ gecesi nasıl götürüldüğü sorulmakta, o da yatsı namazını Mekke'de kıldıktan sonra Cibrîl'in kendisine bir binek getirdiğini söylemektedir. Beytü'l-makdis'e gelişinden ve orada olanlardan bahsettikten sonra da şöyle devam etmektedir: "...Sonra beni geri getirdi. Şu yerde Kureyş kervanına rastladık. Sonra sabah olmadan önce Mekke'ye ashâbımın yanına geldim..."¹⁰¹

İsrâ ile Mi'râc'ın aynı gecede olmadığını savunanların ileri sürdükleri diğer bir delil de, Hz. Peygamber (s.a.)'in Kureyş'e İsrâ gecesinden bahsettiği zaman onlara Mi'râc'dan söz etmemiş olmasıdır. Buna göre eğer bu iki olay aynı gecede olsaydı, onlara bunu söylerdi ve bu, rivâyetlerde yer alırdı.

Yine İsrâ sûresinde Mi'râc'dan söz edilmemesi de bu iki olayın ayrı ayrı gecelerde oluşunun göstergesi olarak ileri sürülmüştür.¹⁰²

Bazı rivâyetlerde ise Beytü'l-makdis'e gidişten bahsedilmeden, şakk-ı sadr olayından hemen sonra semâya yükselme hâdisesinden söz edilmektedir.¹⁰³ Bu tür rivâyetler de İsrâ ile Mi'râc'ın aynı gecede olmadığını düşünenlerin delillerinden sayılabilir.

Ancak bizim kanaatimiz odur ki, İsrâ sûresinde ve bir kısım rivâyetlerde İsrâ olayından bahsedildikten sonra Mi'râc'dan söz edilmemesi, bu iki olayın aynı gecede olmadığını delili sayılamazlar. Çünkü, bu olayları bizlere nakleden râvîlerin hepsi de olayın tamamını nakletme gayesini gütmemiş olabilir. Bir kısım râvîler uzun uzun olaydan bahsederken, diğer bir kısmı belli bir bölümü veya aklında kaldığı kadarını aktarabilir. Bu da görünüşte farklı olan, ama aslında birbirinin devamı olan olaylardan bahseden rivâyetlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Yani bunların herbiri bir bütünün ayrı ayrı parçaları konumundadır.

¹⁰¹ Bkz. Bezzâr, *Müsned*, VIII, 409; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, VII, 282; Beyhakî, *Delâil*, II, 355; İbn Haccr, *a.g.e.*, VIII, 197.

¹⁰² Seyyid Ali, *a.g.e.*, s. 190-191.

¹⁰³ Meselâ bkz. Buhârî, *Salât* I; Müslim, *İmân* 263.

Buhârî'nin, kitabında باب المعراج diye ayrı bir bâb açmasından¹⁰⁴ hareket ederek İbn Dıhye, onun, İsrâ gecesiyle Mi'râc gecesinin farklı geceler olduğu kanaatine sahip bulunduğunu söylemiştir.¹⁰⁵

İbn Dıhye'nin bu görüşüne İbn Hacer şöyle cevap vermiştir:

“Hayır, bu durum Buhârî'nin İsrâ ile Mi'râc gecelerinin ayrı ayrı geceler olduğunu kabul ettiğini göstermez. Bilakis, *Namaz Kitâbı*'nın başında kullandığı bâb başlığı (terceme), onların aynı gecede olduğunu kabul ettiğini açıkça göstermektedir. Buhârî'nin orada kullandığı terceme: باب كيف فرضت الصلاة ليلة الإسراء “İsrâ gecesi namazın nasıl farz kılındığı hakkındaki bâb” şeklindedir. Şüphe yok ki, namaz Mi'râc'da farz kılınmıştır. Bu ifâde de ona göre, bu ikisinin aynı gecede olduğunu göstermektedir. Buhârî'nin, her ikisi için ayrı ayrı bâb başlığı kullanmasının sebebi ise, her ne kadar ikisi aynı gecede olsa da, İsrâ'nın da Mi'râc'ın da müstakil kıssalar içermesidir.”¹⁰⁶

Yine İbn Hacer, Buhârî'nin İbn Abbas'dan naklen serdettiği bir hadîsin şerhini yaparken, bu hadîsin Buhârî tarafından Mi'râc bölümünde verilmesinin, musannife göre bu iki olayın aynı gecede olduğunu gösterdiğini ifâde etmektedir.¹⁰⁷ Söz konusu olan rivâyet şöyledir:

İbn Abbas, Allah Teâlâ'nın: “Sana gösterdiğimiz o görüntülcri ancak insanları sınamak için meydana getirdik” âyeti¹⁰⁸ hakkında şöyle demiştir: “Bu, Rasûlullah'ın Beytü'l-makdis'e götürüldüğü gece kendisine gösterilenleri gözü ile görmesidir.”¹⁰⁹

Gerçekten de, İbn Abbas'ın bu ifâdelerinde sadece Beytü'l-makdis'e kadar olan İsrâ safhasından söz edilmesine ve herhangi bir şekilde Mi'râc hâdisesinden bahsedilmemiş olmasına rağmen bu rivâyetin Buhârî tarafından Mi'râc bölümüne konulması, İbn Hacer'in de belirttiği gibi onun bu iki olayın aynı gecede oluşunu kabul ettiğini göstermektedir.

¹⁰⁴ Bkz. Buhârî, Fezâilü's-sahâbe 71.

¹⁰⁵ İbn Dıhye, a.g.e., s. 18; İbn Hacer, a.g.e., VIII, 196.

¹⁰⁶ İbn Hacer, a.g.e., VIII, 196.

¹⁰⁷ İbn Hacer, a.g.e., VIII, 218.

¹⁰⁸ İsrâ, 17/60.

¹⁰⁹ Buhârî, Fezâilü's-sahâbe 71; Tirmizî, Tefsîr 18.

İsrâ ve Mi'râc mûcizesinin gerçekleştiği zamânâ gelince;

İsrâ ve Mi'râc olayının ne zaman olduğu konusunda âlimler arasında epeyce ihtilâf vardır.¹¹⁰

Bununla beraber İbn Hacer, bu olayın hicretten önce oluşunda ihtilâf olmadığını söylemektedir.¹¹¹

Bu konuda vârid olan görüşler genel hatlarıyla şöyledir:

1. Kâdî İyâz, Buhârî'de geçen Şerîk b. Abdillâh rivâyetini tenkidinde şöyle demektedir:

“Rivâyet ettiği hadîste Şerîk: ... وذلك قبل أن يوحى إليه... “...Bu, ona vahiy gelmeden önce idi...”¹¹² demektedir ve İsrâ kıssasını anlatmaktadır. Halbuki, onun vahiyden sonra olduğunda ihtilâf yoktur.”¹¹³

Her ne kadar Şerîk rivâyetinden İsrâ ve Mi'râc hâdisesinin Hz. Peygamber'e vahiy yani peygamberlik gelmeden önce olduğu anlaşılır gibiyse de bunun o kadar açık olmadığını ileride göreceğiz.

2. Molla Hâtır'ın bildirdiğine göre İbn Hazm da, Buhârî'deki Şerîk rivâyetinden dolayı İsrâ ve Mi'râc olayının “peygamberlikten önce” olduğunu, yine beş vakit namazın da peygamberlikten önce farz kılındığını iddia etmektedir ve onun bu görüşü merduttur. Çünkü aynı hadîste semânın katlarında, her bir semânın kapısında Hz. Peygamber'in bi'seti (peygamberliği) açıkça anlaşılmaktadır.¹¹⁴

Ancak, İbn Hazm'ın bu konudaki diğer bir görüşünün daha farklı olduğunu az sonra göreceğiz.

3. Bir görüşe göre, bu olay “hicretten bir sene önce, hatta ondan da önce” olmuştur.¹¹⁵ Genel olarak âlimlerin görüşü de, hicretten bir sene evvel rebîulevvel ayında odaklanmaktadır.¹¹⁶

¹¹⁰ İbn Dîhye, *a.g.e.*, s. 69; Seyyid Ali, *a.g.e.*, s.37-40, 55, 131-132.

¹¹¹ İbn Hacer, *a.g.e.*, II, 4.

¹¹² Buhârî, Tevhîd 37.

¹¹³ İyâz, *a.g.e.*, I, 142.

¹¹⁴ Molla Hâtır, *Mekânetü's-Sahîhayn*, s. 423-426. M. Yaşar Kandemir de, İbn Hazm'ın Şerîk rivâyetiyle ilgili itirazlarında haklı olmadığını ortaya konduğunu ifade etmiştir. Bkz. *Sünnetin Dindeki Yeri*, s. 342.

¹¹⁵ İyâz, *a.g.e.*, s.142.

¹¹⁶ İbn Sa'd, *a.g.e.*, I, 214; Esved, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, s. 79.

İbn Şihâb, Urve İbnü'z-Zübeyr'den İsrâ olayının hicretten bir sene önce olduğuna dâir bir rivâyeti nakletmiştir.¹¹⁷

İbn Dıhye de, Vâkıdî'nin rivâyet ettiği bir hadîste onun, "hicretten bir sene önce rebîulevvel ayının onyedinci gecesinde" vukû' bulduğunun ifâde edildiğini söylemektedir.¹¹⁸

Yine o, Ebû İshâk İbrâhîm b. İshâk b. el-Harbî'nin, bu olayın "hicretten bir sene önce rebîulevvel ayının yirmiyedinci gecesinde" olduğunu söylediğini zikretmektedir.¹¹⁹

Mûsâ b. Ukbe'nin de, olayın hicretten bir sene önce olduğu kanaatine sahip bulunduğu ifâde edilmektedir.¹²⁰

Yukarıda verdiğimiz haberin yanısıra İbn Hazm'dan rivâyet edilen diğer bir kanaat da, İsrâ olayının hicretten bir sene önce olduğudur ki o, bu konuda icmâ olduğunu iddia etmiştir.¹²¹

Beyhakî de İbn Şihâb'dan bu yönde şöyle bir rivâyet nakletmektedir: "*Rasûlullah (s.a.) Beytü'l-makdis'e, Medîne'ye hicretinden bir sene önce götürüldü.*"¹²²

4. Bir diğer değerlendirme şu şekildedir: "Rasûlullah (s.a.) kırkdokuz sene sekiz ay onbir günlük iken Ebû Tâlip öldü. Hz. Hatice de Ebû Tâlip'den üç gün sonra vefat etti. Hz. Hatice'nin vefatından üç ay sonra Hz. Peygamber, Zeyd b. Hârise ile birlikte Tâif'e gitti ve orada bir ay kaldı. Sonra Mekke'ye döndü. Ellibir sene dokuz aylıkken İsrâ hâdisesi oldu. Bundan bir süre sonra da hicretle emrolundu."¹²³

¹¹⁷ Bkz. İbnü'z-Zübeyr, *Meğâzî*, s. 120.

¹¹⁸ Bkz. İbn Dıhye, *a.g.e.*, s. 8.

¹¹⁹ İbn Dıhye, *a.g.e.*, s. 69.

¹²⁰ İbn Dıhye, *a.g.e.*, s. 70.

¹²¹ Bkz. İbn Kesîr, *Mu'cizât*, s. 482.

¹²² Beyhakî, *a.g.e.*, II, 354.

¹²³ Kuşeyrî, *Kitâbü'l-mi'râc*, s. 150-151.

Yine, muhaddis ve luğat âlimi Ebû'l-Hasen Ahmed b. Fâris'in de Rasûlullah (s.a.)'in ellibir yaşında bulunduğu sırada İsrâ olayının olduğunu söylediği nakledilmektedir.¹²⁴

Buna göre bu olay yaklaşık olarak yine hicretten önceki sene içinde olmuştur.

5. İbn İshâk ise, namazın farz kılınışından bahsederken onun, "hicretten onaltı ay önce" İsrâ gecesinde Beytû'l-makdis'de farz kılındığından sözeden bir rivâyeti nakletmiştir.¹²⁵

Beyhakî'den gelen bir rivâyette de olayın, hicretten onaltı ay önce olduğu söylenmiştir.¹²⁶

6. Başka bir görüşe göreyse, bu mûcize "hicretten onsekiz ay önce" ramazan ayının onyedinci günü cumartesi gecesi olmuştur.¹²⁷

Ebû Bekr Muhammed b. Ali ez-Zehebî ise hicretten önce değil, peygamberlik gelişinden onsekiz ay sonra olduğunu belirterek şöyle demiştir:

"Sonra Peygamber (a.s.), bi'setinden onsekiz ay sonra Mekke'den Beytû'l-makdis'e götürüldü ve semâya yükseltildi"¹²⁸

7. "Hicretten iki sene veya üç sene önce" olduğu söylenmekle beraber, yaygın olan görüşe göre, "hicretten yaklaşık birbuçuk sene önce receb ayının yirmiyedinci gecesi" olduğunu ifâde eden âlimler de gelmiştir.¹²⁹

Günümüzde de birçok müslüman Mi'râc kandilini bu şekilde kutlamaktadır.¹³⁰

8. Diğer bir görüş ise İsrâ hâdisesinin "hicretten beş sene önce" olduğu yönündedir.

Kâdî İyâz da bu görüşü daha isabetli bulmaktadır.¹³¹

¹²⁴ Bkz. İbn Dîhye, *a.g.e.*, s. 69.

¹²⁵ Bkz. İbn İshâk, *a.g.e.*, s. 277.

¹²⁶ Bkz. Beyhakî, *a.g.e.*, II, 355; Molla Hâtır, *a.g.e.*, s. 418.

¹²⁷ İbn Sa'd, bu yönde bir rivâyette bulunmuştur. (Bkz. *Tabakât*, I, 213.)

¹²⁸ Bkz. İbn Dîhye, *a.g.e.*, s. 70.

¹²⁹ İbn Kesîr, *a.g.e.*, s. 482.

¹³⁰ Bkz. Abdülmün'im, *es-Sahîh min kıssati'l-isrâ ve'l-mi'râc*, s.36.

¹³¹ Bkz. İyâz, *a.g.e.*, s. 151.

9. Nevevî şöyle demektedir: “İsrâ, peygamberliğin beşinci veya altıncı yılında olmuştur. Onikinci yılında olduğu, bi’setin onbeşinci ayında olduğu da söylenmiştir. Gün olarak ise, rebîulevvel ayının yirmiyedinci gecesi vukû bulduğu ifâde edilmiştir.”¹³²

Çoğunluğun düşüncesinin, hicretten bir sene evvel şeklinde olduğu ve Nevevî’nin de bu yönde kesin kanaat ifâde ettiği de söylenmektedir.¹³³

İbn Şihâb ez-Zühri’nin: “Namaz, Allah Teâlâ peygamberine vahiy gönderdikten beş sene sonra sonra Mekke’de farz kılındı” dediği İbn Dîhye tarafından kaydedilmektedir.¹³⁴

İbn Dîhye diyor ki: “Aynı şekilde âlimler, namazın farz kılınmasından sonra Hz. Hatice (r.a.)’nın Peygamber (a.s.) ile beraber namaz kıldığı konusunda ihtilâf etmemişlerdir. Hz. Hatice ise hicretten beş sene -üç sene olduğu da söylenmiştir- önce vefat etmiştir. Peygamber (a.s.) Hz. Hatice’nin evinde ona, Hz. Ali’ye ve Zeyd b. Hârise’ye namaz kıldırması sonra onlarla beraber Harem’e çıkmış, orada onlara ve Hz. Ebû Bekr (r.a.)’e namaz kıldırıştır. Bu yorum, İsrâ olayının Hz. Peygamber’in bi’setinden beş sene sonra olduğunu söyleyen İbn Şihâb’a aittir.”¹³⁵

İbn Dîhye, bu görüşün ehl-i beyten ve bunların dışındaki insanlardan çoğunun görüşü olduğunu ifâde etmektedir.¹³⁶

Bütün bu rivâyetleri gördükten sonra İsrâ ve Mi’râc hâdisesinin peygamberlikten sonra ve hicretten önce¹³⁷ olduğu kesinlik kazanırsa da, net bir tarih verebilmemizin zor olduğu anlaşılmaktadır. İhtilafın asıl sebebi belki de Molla Hâtır’ın ifâde ettiği gibi, peygamberliğin başlangıç tarihi; hicretin rebîulevvelden mi, yoksa muharremden mi geçerli olduğu; yine vahyin başlangıcının rüyâ ile mi, yoksa vahiy inmesiyle mi olduğu ile ilgilidir.¹³⁸

Tarih konusunda görüş ayrılıklarının fazla olmasındaki bir diğer faktör de sahâbenin, karşılaştıkları olayları tarihlerini kaydederek ele almamalarıdır. Onlar için önemli olan, onların şekli ve neticesiydi. İşte bu da tarih konusundaki ihtilâfların sebeplerinden biridir.

¹³² Nevevî, *Minhâc*, II, 53-54; Molla Hâtır, *a.g.e.*, s. 417.

¹³³ Bkz. Fevzî, *İbtihâc*, s. 6.

¹³⁴ İbn Dîhye, *a.g.e.*, s. 70.

¹³⁵ İbn Dîhye, *a.g.e.*, s. 71.

¹³⁶ İbn Dîhye, *a.g.e.*, s. 71.

¹³⁷ Süyûtî, *el-Âyetü’l-kübrâ*, s. 60-63.

¹³⁸ Bkz. Molla Hâtır, *a.g.e.*, 419.

B- GERÇEKLEŞTİĞİ YERLER

1. Mescid-i Harâm:

Kur'ân, İsrâ olayının başladığı yerin Mescid-i Harâm olduğunu açıkça haber vermektedir.¹³⁹

Bununla birlikte hadîslerde daha ayrıntılı bilgi verilmekte ve değişik yer isimlerinden bahsedilmektedir.

Bazı rivâyetlerde, meselâ Şerîk b. Abdillâh ve Mâlik b. Sa'saa rivâyetlerinde, Hz. Peygamber'in İsrâ gecesi Kâ'be mescidinden götürüldüğü söylenmektedir.¹⁴⁰

Başka bir rivâyetle, meselâ Zührî'nin Enes ve Ebû Zer kanalıyla naklettiği hadîste, İsrâ olayının başlangıcında Hz. Peygamber (s.a.)'in evinin tavanının yarılmasından ve meleğin geliştinden bahsedilmektedir.¹⁴¹

Yine bazı hadîslerde, İsrâ öncesi Hz. Peygamber (s.a.)'in Hatîm'de veya Hicr'de olduğu beyân edilmektedir.¹⁴²

Buna karşılık Vâkidî rivâyetinde, Rasûlullah'ın Ebû Tâlib'in avlusundan götürüldüğü ifade edilmektedir.¹⁴³

Taberânî'nin Ümmü Hânî rivâyetinde ise, Peygamber (a.s.)'in onun yanında gecelediği, sonra geceleyin onun yanından kaybolduğu ve Cibrîl'in geldiği anlatılmaktadır.¹⁴⁴

Görüldüğü üzere, İsrâ gecesi olayın nereden başladığı konusunda rivâyetler arasında farklılıklar mevcuttur.

Rivâyetler arasındaki bu farklı bilgiler İbn Kesîr tarafından şu şekilde telif edilmektedir:

"Bu rivâyetlerin arası şöyle birleştirilebilir: Mescid-i Harâm bölgesi, bahsedilen bütün bu yerleri içine almaktadır. Ümmü Hânî'nin evi de Ebû Tâlib'in avlusunda bulunmaktadır. Hz. Peygamber Ümmü Hânî'nin evinde uyuduğu bir

¹³⁹ Bkz. İsrâ, 17/1.

¹⁴⁰ Bkz. Buhârî, *Bed'ü'l-halk* 6; Müslim, *İmân* 264; Nesaî, *Salât* 1.

¹⁴¹ Bkz. Buhârî, *Salât* 1, *Hac* 75, *Enbiyâ* 7; Müslim, *İmân* 263.

¹⁴² Buhârî, *Fezâilü's-sahâbe* 71.

¹⁴³ Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VIII, 201-202. Bu rivâyet İbn Sa'd tarafından da nakledilmektedir. Bkz. *Tabakât* I, 214.

¹⁴⁴ Bkz. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, XXIV, 432; İbn Kesîr, *a.g.e.*, s. 483; İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 202; Herck, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, s. 62.

sırada evin tavanı yarılmış; melek inmiş ve onu Mescid'e götürmüştür. Sonra da onu Hicr'de yatırmıştır.”¹⁴⁵

İsmi geçen bütün yerlerin Mescid-i Harâm ifâdesinin muhtevasında bulunması isabetli bir yorum gibi gözükmektedir. Nitekim, İbn Abbas'ın da: “Harem bölgesinin tamamı mesciddir.” dediği bildirilmektedir.¹⁴⁶

İbn Hacer de buna benzer şöyle bir yorumda bulunmuştur:

“Hz. Peygamber Ümmü Hâni'nin evinde -ki Ebû Tâlip'in avlusunda idi- uyumuştur. Daha sonra, evinin -Hz. Peygamber orada bulunduğu için ev ona nisbet edilmiştir- tavanı yarılmış, melek inmiş ve onu evden Mescid'e götürmüştür. Orada yaslanmış ve üzerinde uyku semesi olduğu bir halde melek onu Mecid'in kapısına çıkarmış; sonra da Burâk'a bindirmiştir. Zaten, İbn İshak'da yer alan ve mürsel olarak Hasen'den rivâyet edilen bir haberde, “Cibrîl'in ona geldiği, onu Mescid'e çıkardığı ve Burâk'a bindirdiği” anlatılmaktadır. Bu da, rivâyetler arasındaki ihtilâfin bu şekilde cemedilmesini desteklemektedir.”¹⁴⁷

İbn Dihye de, Hz. Peygamber (s.a.)'in olayın başlangıcında Hicr'de bulunduğunu haber veren rivâyetleri değerlendirirken “Hicr” hakkında şu yorumu yapıyor:

“Burası Kâ'be'ye aittir ki, Kureyş Hz. İbrâhîm'in attığı temellerin üzerine Kâ'be'yi bina edince orasının Kâ'be'den olduğunun bilinmesi için onun yerinin üzerini taşlarla örtmüştür. Fakat, hadîste belirtilen yerden yaklaşık olarak yedi zirâ fazlalığı vardır. İbnü'z-Zübeyr, yeniden inşâsı sırasında onu Kâ'be'ye dahil etmiştir. Haccâc ise onu yıkıp, câhiliyye dönemindeki şekline çevirmiştir.”¹⁴⁸

Yâkut el Hamevî de yukarıdaki bilgilere ilâveten, Hz. İsmâil (a.s.)'in annesi Hâcer'in kabrinin Hicr'de bulunduğundan söz etmiştir.¹⁴⁹

İbn Hacer, hadîsteki şekkin Katâde'den kaynaklandığını ama Hatîm'le kastedilenin Hicr olduğunu, onunla Rükün ile Makam arasının veya zemzem ile Hicr

¹⁴⁵ İbn Kesîr, *a.g.e.*, s. 483.

¹⁴⁶ Bkz. Zemahşerî, *a.g.e.*, II, 622; İbn Dihye, *a.g.e.*, s. 102; Râzî, *Tefsîr*, X, 148.

¹⁴⁷ İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 202.

¹⁴⁸ İbn Dihye, *a.g.e.*, s. 55-56.

¹⁴⁹ Bkz. Yâkût, *Mu'cemu'l-büldân*, II, 221.

arasının murâd edildiğini savunanların¹⁵⁰ bu görüşlerinin doğru olmadığını söylemiştir.¹⁵¹

Kâmil Miras bu konuda şu açıklamayı getirmiştir:

“Hicr, Kâ’be’nin Kureyş tarafından inşası sırasında yapı levâzımı yetismeyerek Beyt’in dışında bırakılan yerdir. Birçok yerlerde not olarak işâret ettiğimiz vechile Hatîm ile Hicr tâbirlerinin medlûlü birdir; her ikisi Kâ’be’den ifrâz olunan ve etrafı alçak bir duvarla muhât olan bir mahallin adıdır. Kureyş eşrâfi ve gençleri burada yatarlardı. Bu iki ismin medlûlü bir olduğundan râvi Katâde, Enes b. Mâlik’den kâh Hatîm, kâh Hicr diye rivâyet etmiştir.”¹⁵²

Anladığımız kadarıyla yer hususunda farklı haberlerin gelmesi, râvîlerden kaynaklanmaktadır. Bu farklı yer isimleri, aynı mekânın değişik bir şekilde anlatılması sebebiyle birbirinden ayrı gibi mülâhaza edilebilmektedir. Biz, İbn Kesîr ve İbn Hacer’in yapmış olduğu telif edici yorumu güzel bulmaktayız.

Birbirinden farklı yer isimleri ihtiva eden bu rivâyetlerin, İsrâ ve Mi’râc olayının birden fazla gerçekleştiğini savunanların gösterdikleri delillerden biri olduğunu¹⁵³ hatırlatarak bu kısma son vermek istiyoruz.

2. Mescid-i Aksâ:

İsrâ sûresinin ilk âyetinden anlaşıldığı gibi¹⁵⁴ bu gece Hz. Peygamber (s.a.), Mescid-i Harâm’dan alınıp Mescid-i Aksâ’ya götürülmüştür.

Mescid-i Aksâ ile kastedilenin ise Beytü’l-makdis olduğu hadîslerden açıkça anlaşılmaktadır.¹⁵⁵

Rivâyetlere göre Peygamber (a.s.) Taybe, Sînâ Dağı, Beytü’l-Lahm gibi bazı yerlerde namaz kıldıktan sonra Beytü’l-makdis’e gelmiş, orada da peygamberlere namaz kıldırılmıştır.¹⁵⁶

¹⁵⁰ İbn Sa’d, İsrâ öncesi Hz. Peygamber’in yanına Cibrîl ve Mikâîl’in geldiği, kendisini Makâm ile zemzem arasında bir yere götürdükleri, sonra da Mi’râc’ın getirildiği yönünde bir rivâyeti zikretmektedir. Bkz. İbn Sa’d, *Tabakât*, I, 213. İbn Dîhye de, Hatîm’in Kâ’be’nin kapısı ile Makâm arası olduğunu söylemiş; ayrıca İbn Cüreyc’in orasının, Rûkn ile Makâm ve zemzem arası olduğunu söylediğine dâir bir rivâyeti nakletmiştir. Bkz. İbn Dîhye, *a.g.e.*, s. 55.

¹⁵¹ İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 201-202.

¹⁵² Miras, *Tccrîd-i Sarîh Tccrcmcsi ve Şerhi*, X, 59,65.

¹⁵³ Bu konu ileride ele alınacaktır.

¹⁵⁴ Bkz. İsrâ, 17/1.

¹⁵⁵ Bkz. Müslim, İmân 259, 278; Tirmizî, Tefsîr 18; Nesâî, Salât 1; İbn Kesîr, *a.g.e.*, s. 494-498.

¹⁵⁶ Nesâî, Salât 1; İbn Kesîr, *a.g.e.*, s.494-498.

Beytü'l-makdis diye bir yerin olmadığı, o sıralarda burasının harabe halinde bulunduğuyula ilgili bazı iddialara ve bunlara verilen cevaplara ileride yer vereceğiz. Ancak, şu anda, Mi'râc dönüşü Hz. Peygamber'i yalanlayan Kureyş'e onun (s.a.), Beytü'l-makdis'i tavsif ettiğini haber veren bazı hadislerin mevcudiyetini hatırlatmakla yetiniyoruz.¹⁵⁷

Mescid-i Aksâ ile İlgili Bazı Meseleler

1. Mevcudiyeti ile İlgili Münakaşalar:

İsrâ sûresinin ilk âyetinde Hz. Peygamber (s.a.)'in, Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya gecenin bir kısmında götürüldüğü açıkça geçmiştir.¹⁵⁸

Buna karşılık, Mescid-i Aksâ ile neyin kastedildiğinin belli olmadığı, onunla Beytü'l-makdis'in kastedilmiş olamayacağı, çünkü İsrâ olayının olduğu sıralarda burasının harabe halinde bulunduğu iddia edilmiştir.¹⁵⁹

Şimdi bu iddialara biraz değinmek istiyoruz:

İsrâ ve Mi'râc ile ilgili rivâyetlerde adı geçen Mescid-i Aksâ'nın Beytü'l-makdis olmadığını iddia eden bazı araştırmacılar bu konuda şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Âyet-i kerîmede İsrâ'nın yani gece yürüyüşünün Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya yapıldığı belirtilmiştir. Burada zikredilen Mescid-i Harâm'dan neyin kastedildiği konusunda ihtilâf bulunmamakla birlikte, Mescid-i Aksâ ile neyin ifâde edilmek istendiği konusu tartışılmıştır. Genellikle İslâm âlimleri, Mescid-i Aksâ, yani “en uzak mescid” tâbiriyle Kudüs'deki Beytü'l-makdis'in kastolunduğu fikrindedir. Ancak bu terimle Kudüs mescidinin değil, semâdaki bir mescidin kastedildiğini ifâde edenler¹⁶⁰ olduğu gibi, bunun Mekke'ye 15-20 km yakınlıktaki bir mescid için kullanıldığını ifâde edenler de vardır.”¹⁶¹

“Beytü'l-makdis, Kudüs'de Hz. Davud tarafından planlanan ve Hz. Süleyman tarafından inşa edilen kutsal mâbede verilen addır. Beytü'l-makdis'in yanında

¹⁵⁷ Meselâ bkz. Buhârî, Fezâilü's-sahâbe 70, Tefsîr 200; Müslim, İmân 276,278; Tirmizî, Tefsîr 18.

¹⁵⁸ İsrâ, 17/1.

¹⁵⁹ Bkz. Gündüz, a.g.e., s. 76-78; Esved, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, s. 163-168.

¹⁶⁰ Muhammed Hamidullah, Mescid-i Aksâ'nın, Hz. Peygamber'in yedinci semânın ötesinde görmüş olduğu ve hergün yetmiş bin meleğin namaz kıldığı Beytü'l-ma'mûr olduğunu iddia etmektedir. (Bkz. *İslâm Peygamberi*, I, 135.)

¹⁶¹ Bkz. Gündüz, a.g.e., s. 76.

(güneydoğu kenarında) bulunan ve şu anda Mescid-i Aksâ olarak adlandırılan mescid, depremlerde yıkılan Meryem kilisesinin temelleri üzerine Emevî halifesi Abdülmelik (685-705) tarafından inşa edilmiş ve daha sonra Abbâsi halifesi el-Mehdî (775-785) ve Fâtımî halifesi ez-Zâhir (1021-1036) tarafından geliştirilmiştir. Kudüs'ün fethinden sonra şehre gelen Hz. Ömer'in, sonradan bu mescidin inşa edildiği yerde namaz kılmış olduğu ifade edilir.¹⁶² Dolayısıyla sonraki dönemlerde yapılan bu mescidin Kur'ân'da zikredilen Mescid-i Aksâ ile bir ilgisinin olmadığı açıktır.”¹⁶³

“...Süleyman mabediyle ilgili bu tarihsel verileri dikkate aldığımızda İsrâ sûresinin nâzil olduğu dönemde de bu mabedin bir tek duvarı (batı duvarı) haricinde tamamen yıkık bir vaziyette olduğunu anlarız. Öte yandan, Kudüs'ün birçok peygamberin davetinde merkez teşkil etmesi ve Hz. Peygamber'in kible olarak Mescid-i Harâm öncesi Kudüs'e yönelmesi bu şehrin İslâm'daki önemine işaret etmektedir. Dolayısıyla, kanaatımızca Mescid-i Aksâ terimi, Kudüs'de dört başı mamur bir bina halinde olan herhangi bir mâbedi değil, Hz. Süleyman döneminden itibaren adeta Kudüs'ün simgesi haline gelen ve Kur'ân'ın nâzil olduğu dönemde harabe halinde bulunan Beytül-makdis'i kasteden bir mekân ismidir.”¹⁶⁴

Ancak kanaatımızca bütün bu iddialar sahîh birçok hadîse¹⁶⁵ aykırı olduğu için isabetsiz görünmekte ve birer iddia olmaktan öteye geçememektedir.

Gerçekten de ifade edildiği gibi İsrâ olayının olduğu sıralarda Beytül-makdis harabe halinde olsaydı, Mi'râc dönüşü müşrikler Hz. Peygamber'den onu vâsfetmesini istemezlerdi. Halbuki kendileri oraya gittikleri için Beytül-makdis'i tanıyorlar ve Peygamber (a.s.)'in ömründe hiç orayı görmediğini biliyorlardı. Bu sebeple, tek tek kapılarını v.s. parçalarını sordular ve cevap aldılar.

Buhârî'nin Câbir b. Abdillâh'dan naklettiği bir hadîste: “*Kureyş beni yalanladığı zaman, Hicr'de ayağa kalktım. Allah benimle Beytül-makdis'in arasını*

¹⁶² Hz. Ömer'in burada namaz kıldığını haber veren rivâyette, bu işi Kudüs'ün fethinden sonra yaptığına dâir açık bir beyânına rastlayamadık. (Bkz. Makdisî, *Fezâilü beyti'l-makdis*, s. 86).

¹⁶³ Gündüz, *a.g.e.*, s. 76-77.

¹⁶⁴ Gündüz, *a.g.e.*, s. 77-78.

¹⁶⁵ Bkz. Buhârî, *Fezâilü's-sahâbe* 70, Tefsîr 200; Müslim, *İmân* 276,278; Tirmizî, Tefsîr 18.

açtı. Ondan sonra onun âyetlerini bakarak onlara haber vermeye başladım.” buyurulmaktadır.¹⁶⁶

Bu konuda Müslim’in Ebû Hüreyre’den rivâyet ettiği hadîs ise şöyledir: *“Kendimi Hicr’de bulduğum bir sırada Kureyş bana yolculuğum hakkında soruyordu. Bana Beytü’l-makdis’le ilgili öyle şeylerden soruyorlardı ki ben onları aklımda tutmamıştım. Daha önce hiç sıkılmadığım kadar sıkıldım. Nihâyet Allah benim için (aradaki engelleri) kaldırdı da, sordukları herşeyi onlara haber verdim...”*¹⁶⁷

Birbirini destekler mâhiyette bunca hadîs varken, bunları gözardı etmek, kulak arkasına atmak, dikkate şâyân bulmamak; buna karşılık sıhhat derecesi daima tartışılabilir bir takım bilgilere mütevâtir gibi sarılmak pek tutarlı bir davranış olmasa gerektir. Bu gibi durumlarda aklı değil nakli yani peygamberin verdiği bilgiyi ön planda tutmanın daha isabetli olduğunu düşünüyoruz.

2. Mescid-i Aksâ’nın Neresi Olduğu:

Daha önce de ifâde ettiğimiz gibi âlimlerin çoğunluğuna göre İsrâ sûresinin ilk âyetinde geçen Mescid-i Aksâ, Kudüs’deki Beytü’l-makdis’dir.

Ancak Muhammed Hamidullah, farklı bir değerlendirme yaparak bu yerin, Beytü’l-makdis olmadığını, semâlarda olması gereken bir mescid olması gerektiğini belirtmiş ve şöyle demiştir:

“Hadîs metninde¹⁶⁸ geçtiği şekliyle “Mescidü’l-Aksâ” terkiibi, muzâf-muzâfun ileyh şeklinde bir terkiptir. Halbuki Kur’ân-ı Kerîm’de geçen (17/1), “el-Mescidü’l-Aksâ” terkiibinde ise sıfat-mevsuf ilişkisi vardır (yani el-Aksâ, el-Mescid’in sıfatı durumundadır). O halde bu duruma bakarak biz, bu iki ayrı metinde (Kur’ân ve hadîs) zikredilen mescidin aynı mescid olmadığını söyleyebiliriz.”¹⁶⁹

¹⁶⁶ Buhârî, Fcżâilü’s-sahâbc 70.

¹⁶⁷ Müslim, İmân 278.

¹⁶⁸ Burada zikri geçen hadîs, bir çok hadîs kitabında yer alan ve Buhârî’nin de rivâyet ettiği:

...ولا تشد الرحال إلا إلى ثلاثة مساجد: مسجد الحرام ومسجد الأقصى ومسجدي هذا.

“Bineklerinizi sadece şu üç mescid için harekete geçiriniz: Mescidü’l-harâm, Mescidü’l-aksâ ve şu benim mescidim.” (Buhârî, Savm 66, Sayd 26, Mescidü Mekke 1,6.) hadîsidir. Diğer tarikler için bkz. Müslim, Hac 415, 511, 512; Ebû Dâvud, Menâsik 94; Tirmizî, Salât 126; Nesâî, Mesâcid 10.

¹⁶⁹ Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 140. Müsteşriklerden J. Horovitz de aynı kanaattedir. Bkz. İA, VIII, 344.

Hemen şunu belirtmek isteriz ki, yukarıda dikkat çekilen muzâf-muzâfun ileyh, sıfat-mevsuf ilişkisi, Mescid-i Harâm için de geçerlidir. Yani, rivâyet edilen hadîste görüldüğü gibi “Mescid-i Harâm” terkibi hadîs metninde مسجد الحرام şeklinde muzâf-muzâfun ileyh olarak gelmektedir. Halbuki İsrâ sûresinin ilk âyetinde المسجد الحرام şeklinde sıfat-mevsuf olarak gelmiştir.

Buna göre aynı mantıktan hareket edersek buradaki Mescid-i Harâm’ın da farklı olduğunu söylememiz gerekecektir. Bu ise elbette doğru değildir. Öyleyse Hamidullah’ın bu değerlendirmesi bize göre isabetsizdir.

Hamidullah, bazı âlimlerin Filistin topraklarının âyette أدنى الأرض “en yakın yer” olarak nitelendirildiğini¹⁷⁰ belirterek, “en uzak mescid”in “en yakın yer”de olmaması gerektiğini vurguladıklarını kaydeder ve onlara göre bu mescidin, olsa olsa semâlarda bulunan ve meleklerin sürekli olarak Allah’a ibadet ettikleri bir mescid olabileceğini ifâde eder.¹⁷¹

İsrâ ve Mi’râc konusunda bir çalışması olan Süleyman Mollaibrahimoğlu bu konuda şöyle demektedir:

“Hamidullah’ın zikrettiği âlimlerin görüşüne göre bu mescid, yedinci semâda bulunan Beytü’l-ma’mûr olmalıdır. Oysa Buhârî, Müslim ve diğer hadîs kaynaklarında yer alan ve Mi’râc hâdisesini bütünüyle anlatan hadîslere göre, Rasûlullah (s.a.) Beytü’l-makdis’de namaz kılmış; fakat aynı hadîslerde, Beytü’l-ma’mûr’da namaz kıldığı belirtilmemiştir.”¹⁷²

3. Rasûlullah (s.a.)’in Mescid-i Aksâ’ya Götürüldükten Sonra Göklere Yükseltilmesinin Sebep ve Hikmetleri:

Bilindiği gibi Hz. Peygamber, doğrudan Mekke’den Mi’râc’a çıkmamış, Beytü’l-makdis’e götürülüp orada namaz kıldıktan sonra semâvâta yükseltilmiştir. Bunun sebebinin ne olduğu âlimler arasında müzakere edilmiş, birçok yorumlar yapılmıştır.¹⁷³

¹⁷⁰ Rûm, 30/3.

¹⁷¹ Bkz. Hamidullah, *a.g.e.*, I, 140.

¹⁷² Mollaibrahimoğlu, *a.g.e.*, s. 54.

¹⁷³ Meselâ bkz. İbn Hacer, *el-İsrâ ve’l-mi’râc*, s. 93; Süyûtî, *a.g.e.*, s. 65; Müderrisi, *Mi’râc*, s.50-51; Canan, *Kütüb-i Sitte*, XV, 409-410.

İsrâ gecesı, doğrudan Mekke'den değil de Mescid-i Aksâ'ya gittikten sonra semâya yükselmenin sebebi hakkında değişik görüşler ortaya atılmıştır.

Hâfız İbn Hacer şöyle der: "Ka'bû'l-Ahbâr, مصعد الملائكة denilen semânın kapısının Beytü'l-makdis'e mukabele ettiğini rivâyet etmiştir. Bundan hareketle ulemâ, urûcdan önce Beytü'l-makdis'e İsrâ'nın sebebini, yükselme esnasında herhangi bir eğrilik olmaması ve aynı hizadan urûcun olması, diye belirtmişlerdir. Halbuki bu görüş isabetli değildir. Çünkü, rivâyetlerde geçtiğine göre herbir semâda Beytü'l-ma'mûr vardır ve en yakın semâdaki de Kâ'be'nin hizasındadır. Bu sebeple Beytü'l-ma'mûr'la aynı hizada olmak için, Mekke'den yükselmesi daha uygun olurdu. Bazıları da başka türlü zayıf sebepler ileri sürmüşlerdir. Meselâ denilmiştir ki, Beytü'l-makdis'e gitmenin hikmeti, Peygamber (a.s.)'ın iki kibleyi görmesini sağlamaktır. Veya, burasının kendisinden önceki birçok peygamberin hicret ettiği yer olmasıdır; oraya yolculuk etmekle çeşitli faziletleri bir araya getirmesi sağlanmıştır. Yahut burası mahşerin olacağı yerdir ve bu gecenin çoğu ahvâli, uhrevî işlere münasiptir, buradan Mi'râc daha uygundur. Yahut da, bütün peygamberleri biraraya getirmek içindir."¹⁷⁴

Tabii ki bunların hepsi de birer tahminden ibarettir ve İbn Hacer'in de belirttiği gibi zayıf görüşler olarak bakılmalıdır.

Yine denilmiştir ki, Rasûlullah'ın önce Beytü'l-makdis'e götürülmesinin sebebi, küfürde inat edenlere hakkı izhâr etmektir. Çünkü, şayet Peygamber (a.s.) Mekke'den göğre çıkarılsaydı düşman muannidler için beyâna ve izaha yol olmazdı. Hz. Peygamber Beytü'l-makdis'e götürüldüğünü söyleyince, ona burasının bazı parçalarını sordular. Onlar biliyorlardı ki, Hz. Muhammed daha önce orayı hiç görmemişti. Onlara sordukları şeyleri tek tek haber verdikçe, bir gece içinde oraya gidip gelmesi konusundaki doğruluğu ortaya çıkmış oldu. Onun bu konudaki haberi doğru olunca, anlattığı geri kalan bütün her şeyde de tasdiki gerekli olmuş olur.¹⁷⁵

Bir diğer yaklaşım da şu şekilde olmuştur:

"Hz. Peygamber'in Mescid-i Aksâ'ya olan bu yolculuğuyla, Hz. Mûsa'nın Tûr seferi arasında da bir benzerlik görülmektedir. Zira Allah, âyetlerinden bir kısmını göstermek için Hz. Peygamber'i Mescid-i Aksâ'ya götürmüştür. Tûr seferi

¹⁷⁴ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 93.

¹⁷⁵ Bkz. Süyûtî, *a.g.e.*, s. 65.

öncesi Allah, Firavun karşısında Hz. Mûsa'ya yükümlülük verdiğinde de ona büyük âyetlerinden bazılarını göstermişti.¹⁷⁶ Allah Teâlâ'nın Hz. Mûsa'ya büyük âyetlerinden bazılarını göstermesi, onu Firavun karşısındaki görevine hazırlamaya yönelik olduğu gibi, İsrâ olayı da Hz. Peygamber'i büyük bir mücadeleye hazırlama amacını taşımaktaydı. Nitekim Hz. Peygamber bu yolculuğunda Rabbinin âyetlerini görmüş; böylece insanları îmana davet etmiş olduğu gayb hakikatlerini görerek onlara şahitlik eden bir insan sıfatı kazanmıştır. Zira o, şahit olarak¹⁷⁷ gönderilmiştir.¹⁷⁸

Zikredilen bu yorumlar bu konuda serdedilmiş güzel sebeplerden bir kısmıdır. Yine de bu yorumları güzel olarak kabul ediyor ama birer tahmin gözüyle bakıyoruz. Hz. Peygamber'in Mescid-i Aksâ'ya seyahati Kur'ân'da haber verilmektedir. Biz de bu konuda bununla yetiniyor, yorumları daha fazla uzatmaya gerek duymuyoruz.

4. Mescid-i Aksâ'ya Girilip Girilmediği:

Rivâyetlerde Rasûlullah'ın Mescid-i Aksâ'ya geldikten sonra oraya girip namaz kıldığından bahsedilmektedir.¹⁷⁹ Bunlardan birini vermek istiyoruz:

Müslim'in Enes b. Mâlik'den naklen rivâyet ettiği uzun bir hadîsin başında, Hz. Peygamber (s.a.) Burâk'ın getirilişinden söz ettikten sonra şöyle buyurmaktadır:

*"...Ona bindim ve Beytü'l-makdis'e kadar geldim. Sonra onu, peygamberlerin bağladıkları halkaya bağladım. Sonra da mescide girdim ve orada iki rekât namaz kıldım..."*¹⁸⁰

Görüldüğü üzere bu rivâyette, Hz. Peygamber'in hem Beytü'l-makdis'e girişi hem de orada namaz kılışı çok net bir şekilde bildirilmektedir.

Bununla birlikte bir kısım araştırmacılar, Hz. Peygamber (s.a.)'in bu mescide girmediğini iddia etmiş veya orada peygamberlere namaz kıldırıldığı meselesinin bir şâyia olduğunu söylemiş, ölümden sonra namazın olmayacağını öne sürmüştür.¹⁸¹

¹⁷⁶ Bkz. Tâhâ, 20/17-24.

¹⁷⁷ Bkz. Ahzâb, 33/45.

¹⁷⁸ Gündüz, a.g.e., s. 78-79.

¹⁷⁹ Meselâ bkz. Müslim, İmân 259; Tirmizî, Tefsîr 18; Nesâî, Salât 1.

¹⁸⁰ Müslim, İmân 259.

¹⁸¹ Bkz. Tüveycerî, *Sirâc*, 18-26; Fevzî, *Ehâdisü'l-isrâ ve'l-mi'râc*, 121-124, 133-134.

Taberî şöyle diyor: “Abdullah b. Şeddâd’ın naklettiğine göre, İsrâ gecesi Rasûlullah (s.a.)’e Burâk ismi verilen, katırdan küçük eşekten büyükçe ve adını gözüne gördüğü en uzak noktaya atabilen bir binit getirilmiş; Beytü’l-makdis’e vardığında kendisine süt ve şarap kapları sunulmuş, o da sütü içmiş, bunun üzerine Cibrîl ona fitrata uygun davrandığını bildirmiştir. Diğer bir grup ise, İsrâ gecesi Rasûlullah’ın bizzat ruhu ve bedeniyle birlikte Mescid-i Aksâ’ya götürüldüğünü söylemiştir. Şu kadar var ki onlar, onun Beytü’l-makdis’e girmediğini, orada namaz kılmadığını ve Mekke’ye dönünceye kadar Burâk’dan inmediğini savunmuşlardır.”¹⁸²

Yine Taberî’nin haber verdiğine göre, Rasûlullah (s.a.)’in Beytü’l-makdis’de namaz kılmadığını savunanlar, Huzeyfe b. el-Yemân dan nakledilen bir rivâyete dayanmaktadır.

İsrâ sûresinin ilk âyeti hakkında Huzeyfe şöyle demiştir:

“Allah’ın Rasûlü Mescid-i Aksâ’da namaz kılmamıştır. Şayet orada namaz kılmış olsaydı size orada da namaz kılmak farz olurdu.”¹⁸³

Huzeyfe’nin bu istidlâli nasıl yaptığını anlamak biraz zor görünüyor. Çünkü, Rasûlullah (s.a.)’in Mescid-i Aksâ’da namaz kılması, orada namaz kılmanın farz kılınmasını gerektirmez diye düşünüyoruz.

Eğer Huzeyfe, orada da namazın meşrûiyyetini kastediyor ise, Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebî ve Mescid-i Aksâ’nın namaz kılma hususunda diğer mescitlerden farklı olduğu ve Hz. Peygamber’in buralara seyahati teşvik ettiği, zaten hadîslerden açıkça bilinen konulardandır.¹⁸⁴ Yani, Mescid-i Aksâ’da namaz kılmak zaten meşrûdur.

Bir sonraki konu da yine bu konuya benzemektedir.

¹⁸² Taberî, *a.g.e.*, IX, 21.

¹⁸³ Tirmizî, Tefsîr 18; Taberî, *a.g.e.*, IX, 21.

¹⁸⁴ Meselâ bkz. Buhârî, Savm 66, Sayd 26; Müslim, Hac 415, 511, 512; Ebû Dâvûd, Menâsik 94; Tirmizî, Salât 126; Nesâî, Mesâcid 10.

5. Mescid-i Aksâ'da Peygamberlere Namaz Kıldırılması:

Beyhakî'de yeralan bir rivâyete göre Hz. Peygamber (s.a.) Beytül-makdis'de, Hz. İbrâhîm, Hz. Mûsâ ve Hz. Îsâ (aleyhimü's-selâm) ile karşılaşmıştır.¹⁸⁵

Bazı ulemâ, Peygamber Efendimizin (s.a.) bu mescidde namaz kılmadığı gibi diğer peygamberlere de kıldırmadığını söylemiş, zaten ölümden sonra teklîf olmadığı için namaz da olmadığını ifâde etmiştir.

Bezzâr'ın Büreyde'den naklen rivâyet ettiği bildirilen bir hadîse göre, İsrâ gecesini Cibrîl Hz. Peygamber'e gelmiş, kendisini Beytül-makdis'de bulunan bir kayanın yanına götürmüş, parmaklarıyla kayaya vurarak onu yarmış ve Burâk'ı ona bağlamıştır.¹⁸⁶

Bu hadîsin benzerini Tirmizî de rivâyet etmiştir. Ancak bu hadîsi rivâyet eden Huzeyfe, Hz. Peygamber'in orada namaz kıldığını inkâr etmektedir. Gerekçe olarak ise: "Eğer orada namaz kılsaydı, Kâ'be'de namaz emredildiği gibi orada da emredilirdi." demiştir.¹⁸⁷ Halbuki böyle bir zorunluluğun olmadığını az önce belirtmiştik. Nitekim, İbn Hacer de aynı kanaattedir.¹⁸⁸

Huzeyfe'nin, Hz. Peygamber (s.a.)'in Beytül-makdis'de namaz kıldığını bildiren rivâyetlerden habersiz olduğu için, orada namaz kılındığını kabul etmemiş olabileceği ihtimalinden bahsedilmiştir.¹⁸⁹

Müslim'in Enes b. Mâlik'den naklen rivâyet ettiği uzunca bir hadîsin başında Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmaktadır: "*Bana, beyaz renkli, uzunca, eşekten büyük katırdan küçük, adımını gözünün gördüğü en son noktaya atabilen bir binek olan Burâk getirildi. Ona bindim; nihâyet Beytül-makdis'e geldim. Onu, peygamberlerin kendisini bağladığı halkaya bağladım. Sonra mescide girdim, orada iki rekât namaz kıldım; sonra da çıktım...*"¹⁹⁰

Bu rivâyette peygamberlere namaz kıldırılmasından bahsedilmemektedir.

¹⁸⁵ Bkz. Beyhakî, *a.g.e.*, II, 360.

¹⁸⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VIII, 206-207.

¹⁸⁷ Tirmizî, Tefsîr 18.

¹⁸⁸ İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 206-207.

¹⁸⁹ Bkz. Mubârcckûrî, *Tuhfetu'l-ahvazî*, VIII, 462.

¹⁹⁰ Müslim, İmân 259.

Ancak, Abdillâh b. Mes'ûd'un, bir rivâyetinde buna da değinilmektedir:

*"...Sonra mescide girdim. Orada peygamberleri tanıdım; kimisi kıyamda, kimisi rukû ediyor, kimisi de secde halindeydi. Bir süre sonra namaz için kâmet getirildi ve ben de onlara imam oldum."*¹⁹¹

İbn Hacer'in verdiği İbn Ebî Hâtim rivâyeti de buna benzemektedir:

*"...Çok geçmeden birçok insan toplandı. Sonra bir müezzin ezan okudu, kâmet getirildi, safları oluşturmuş vaziyette bize kim imamlık edecek diye beklerken Cibrîl, elimden tuttu ve beni öne geçirdi; ben de onlara namaz kıldırđım."*¹⁹²

Müslim'de yer alan bir rivâyette de namaz vakti gelince onlara imam olduğu bildirilmektedir. Ebû Hüreyre'nin naklettiğı bu hadîs şöyledir:

*"...Kendimi, peygamberlerden oluşan bir topluluğun içinde gördüm...Namaz vakti gelince onlara imamlık yaptım. Birisi dedi ki, "Ya Muhammed, bu, cehennem bekçisi Mâlik; ona selâm ver." Ona yönelmişken, benden önce o selâm verdi."*¹⁹³

İbn İshâk ise, Hz. Peygamber (s.a.)'e beş vakit namazın, hicretten onaltı ay önce İsrâ gecesinde ve Beytü'l-makdis'de farz kıldığını ifade eden bir rivâyeti zikretmektedir.¹⁹⁴

Yine o, Hz. Peygamber (s.a.)'in namaz vakti gelince peygamberlere namaz kıldırđığını ifade eden bir rivâyeti nakletmektedir.¹⁹⁵

İbn Sa'd da, şöyle bir rivâyet serdetmiştir: *"...Sonra benim için toplanmış peygamberleri, İbrâhîm, Mûsâ ve İsâ'yı gördüm. Düşündüm ki onlara bir imam lâzım; bunun üzerine Cibrîl beni öne geçirdi. Ben de önlerinde onlara namaz kıldırđım..."*¹⁹⁶

Zikredilen bu hadîsler, Hz. Peygamber (s.a.)'in Beytü'l-makdis'e uğradığı, orada namaz kıldığı ve peygamberlere de kıldırđığı konusunda birbirini destekler mâhiyettir.

¹⁹¹ İbn Kesir, a.g.e., III, 17; İbn Hacer, a.g.e., VIII, 207.

¹⁹² İbn Hacer, a.g.e., VIII, 207.

¹⁹³ Bkz. Müslim, İmân 278; İyâz, a.g.e., I, 143; İbn Hacer, a.g.e., VIII, 207.

¹⁹⁴ Bkz. İbn İshâk, a.g.e., s. 277.

¹⁹⁵ İbn İshâk, a.g.e., s. 275.

¹⁹⁶ İbn Sa'd, a.g.e., I, 214.

Hadîslerde bahsedilen Beytül-makdis’de kılınan namazın göklere yükselmeden önce mi sonra mı olduğu konusunda ihtilâf vardır.

İbn Kesîr, urûcdan sonra olduğunu söylerken¹⁹⁷ Kâdî İyâz, önce olduğu kanaatindedir.¹⁹⁸ Nevevî’nin de, Mi’râc’dan önce veya sonra namaz kıldırması olduğu, bunun bilinen namaz olduğu, duâ veya zikir mânâsında luğavî salât olmadığı, İsrâ’dan önce gece namazının vâcib olduğu konusunda fetvası olduğu ifade edilmektedir.¹⁹⁹

6. Mescid-i Aksâ’da İkrâm:

Sahîh bazı hadîslerde haber verildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.) İsrâ gecesi Beytül-makdis’e vardığı zaman orada kendisine bazı ikrâmlarda bulunulmuştur.

Buhârî’nin Ebû Hüreyre’den naklen rivâyet ettiği bir hadîs şöyledir:

“Peygamber (a.s.) İsrâ gecesi İliyâ’ya²⁰⁰ getirildiğinde kendisine, şarap ve süttten oluşan iki kadch getirildi. İkisinc de şöyle bir baktıktan sonra sütü aldı. Bunun üzerine Cibrîl : Seni fitrata hidayet ettiren Allah’a hamdolsun; eğer şarabı alsaydın, ümmetin doğru yoldan sapmıştı, demiştir.”²⁰¹

Rivâyetlerin bazılarında sadece süt ve şarap ikrâm edildiği ifade edilirken, bazılarında bunlara su da ilave edilmiş, bir kısım rivâyetlerde ise süt, bal ve şaraptan bahsedilmiş; herbir rivâyete göre de Rasûlullah (s.a.) sütü tercih etmiştir.²⁰²

Hz. Peygamber’in diğerlerini değil de sütü tercih etmesi konusunda çeşitli yorumlar olmuştur.

İbn Abdilber’in bu konuda şöyle dediği bildirilmiştir: “Muhtemeldir ki Hz. Peygamber (s.a.) şaraptan nefret ediyordu ve o sıralarda henüz şarap mübah olmasına rağmen onun ileride haram kılınacağını kestirebiliyordu.”²⁰³

¹⁹⁷ Bkz. İbn Kesîr, *a.g.e.*, III, 23.

¹⁹⁸ Bkz. İyâz, *a.g.e.*, I, 143; Süyûtî, *a.g.e.*, s. 70.

¹⁹⁹ Nu’mânî, *Sirâc*, s. 63.

²⁰⁰ Beytül-Makdis’in bulunduğu şehir olup, “Allah’ın Evi” anlamına gelmektedir. Bkz. İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, VI, 18; Taberî, *Târih*, I, 325; Bekrî, *Mu’cemu mâ’s-ta’ceme*, I, 217; Yâkût, *Mu’cemu’l-büldân*, I, 293.

²⁰¹ Bu hadîs ve benzerleri için bkz. Buhârî, Eşribe (Bâb numarası yok, ilk hadîsten sonraki hadîs.), Eşribe 11, Enbiyâ 26, 49, Fezâilü’s-sahâbe 71, Tefsîr 200; Müslim, İmân 259, 264, 272; Tirmizî, Tıb 18.

²⁰² Bkz. Buhârî, Eşribe 11, Enbiyâ 26, 49, Fezâilü’s-sahâbe 71, Tefsîr 200; Müslim, İmân 259, 264, 272; Tirmizî, Tıb 18.

²⁰³ İbn Hacer, *a.g.e.*, XII, 130. Taberî de şöyle bir rivâyet nakletmiştir: “Cibrîl dedi ki: Ey Muhammed, fitrata hidâyet olundun. Çünkü, o ileride ümmetine haram kılınacak.” Bkz. *Câmiu’l-beyân*, IX, 17.

Onun bu değerlendirmesini ele aldıktan sonra İbn Hacer, kendi yorumunu da şu şekilde ifade etmiştir: “Belki de Hz. Peygamber, şarap içmeye alışkın olmadığı için onu tercih etmemiş; ileride verilecek haramlık hükmü de Allah’ın inâyetiyle onun bu tabiatına uygun düşmüştür. Sütü almıştır; çünkü ona alışıktı, onun içimi kolaydır, temizdir, içenlere lezzet verir. Bunların hiçbirisi şarapta yoktur.”²⁰⁴

İbn Hacer, fitrat ile de, hak din üzere istikametini kastedildiğini söylemiştir.²⁰⁵ Bir başka yerde de İbn Hacer, bu şarabın cennet şarabı olduğu için sunulduğunu, bu yüzden cennet şarabının haram olmayacağını söylemiştir.²⁰⁶

İbnü’l-Müneyyir de niçin, helal olduğu halde balın tercih edilmediğini açıklamaya çalışırken, sütün daha faydalı olduğunu, kemikleri ve eti geliştirip güçlendirdiğini, bizzat kendisinin gıda olduğunu, zühde daha uygun bulunduğunu söylemiş; balın ise helal olduğu halde onu fazla yiyenin, Allah’ın: *أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ* “Dünyadaki hayatınızda bütün güzel şeylerinizi harcadınız, onların zevkini sürdünüz...”²⁰⁷ âyetinin kapsamına girmesinden korkulacağını söylemiştir.²⁰⁸

Doğrusu bu yorum biraz zorlama gibidir. Bazı şeyleri açıklamak için illâ da zorlamaya gidilmesinin gerekli olmadığını düşünüyoruz.

Sütün tercih edilmesiyle ilgili diğer bir yorum da yine İbn Hacer tarafından şöyle yapılmıştır: “Bunun sırrı ile ilgili şu ihtimal de vardır: İsrâ olayını anlatan hadislerin bazı tariklerinde, Hz. Peygamber’in susadığı,²⁰⁹ bunun üzerine ona kadehler getirildiği, bal veya şaraba değil de süte ihtiyacı olduğu için onu aldığı ifade edilmektedir. İşte, sütün tercih edilmesinin asıl sebebi budur.”²¹⁰

İbn Hacer, ikrâmın iki kere olma ihtimali üzerinde de durmuştur. Buna göre, bir defa Beytü’l-makdis’de namazı bitirdikten sonra, susadığı için; bir defa da

²⁰⁴ İbn Hacer, *a.g.e.*, XII, 130.

²⁰⁵ İbn Hacer, *a.g.e.*, XII, 130.

²⁰⁶ İbn Hacer, *a.g.e.*, XII, 171-172.

²⁰⁷ Ahkâf, 46/20.

²⁰⁸ Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, XII, 175.

²⁰⁹ Bkz. Beyhakî, *a.g.e.*, II, 356.

²¹⁰ İbn Hacer, *a.g.e.*, XII, 175.

Sidretü'l-müntehâ'ya ulaştığında, ondan çıkan dört nehri gördüğü zaman²¹¹ kadehler sunulmuştur.²¹²

Sunulan kadeh sayısı hakkında da İbn Hacer şunları söylemektedir:

“Sunulan kadehlerin sayısına gelince, muhtemelen râvîlerden bir kısmı, diğerinin zikretmediği şeyi zikretmiştir. Aslında kadeh sayısı, içlerinde Sidretü'l-müntehâ'dan çıkan dört nehirden alınmış şeyler bulunan dört kadehtir. Taberî'de geçen Ebû Hüreyre hadîsinde²¹³ Sidre'nin köklerinden, *“bozulmayan sudan, tadı değişmeyen sülten, içenlere lezzet veren şaraptan ve süzme baldan ırmaklar”*²¹⁴ çıktığı rivâyet edilmektedir. Belki de ona, herbir ırmaktan bir kadeh sunulmuş olabilir. Kâ'b'dan, bal nehrinin Nil; süt nehrinin Ceyhan; şarap nehrinin Fırat ve su nehrinin Seyhan olduğu haberi nakledilmiştir. Allahu a'lem.”²¹⁵

²¹¹ Bkz. Buhârî, Bed'ü'l-halk 6, Fezâilü's-sahâbe 71, Eşribe 11, Tevhîd 37; Müslim, İmân 264; Nesâî, Salât 1.

²¹² İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 215.

²¹³ Bkz. Taberî, *a.g.e.*, XV, 10, XXVII, 54.

²¹⁴ Burada sanki müttakiler için vâdedilen cennet ırmaklarına bir telmih var gibidir. Bkz. Muhammed, 47/15.

²¹⁵ İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 215.

C- ŞAKK-I SADR (GÖĞSÜN AÇILMASI) HÂDİSESİ

Şakk-ı Sadr İle İlgili Rivâyetlerin Tenkidi:

Birçok hadîste, İsrâ gecesinde Peygamber (a.s.)'ın başından şakk-ı sadr olayının geçtiği haber verilmektedir.²¹⁶

Rivâyetlerde bildirildiğine göre, Hz. Peygamber'in kalbi çıkarılmış, zemzem suyuyla yıkanmış, hikmet ve îmanla doldurularak tekrar yerine yerleştirilmiştir.

Şimdi bu rivâyetlerden bazılarını vermek istiyoruz:

Enes b. Mâlik'in, Ebû Zer'den bildirdiği uzunca bir hadîsin bu konuyu ilgilendiren kısmında Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

*"Ben Mekke'de iken evimin tavanı yarıldı ve Cibrîl indi. Sonra benim göğsümü yardı; onu zemzem suyuyla yıkadı. Daha sonra hikmet ve îmanla dolu altın bir tas getirildi; onu göğsümün içine boşaltarak tekrar kapattı..."*²¹⁷

Enes'in, Mâlik b. Sa'saa'dan rivâyetinde biraz daha ayrıntılı bilgi mevcuttur:

*"Ben Beyt'in yanında uyku ile uyanıklık arasında bulunduğum bir sırada, (iki adamın arasında olduğunu söyledi) bana hikmet ve îmanla dolu altın bir tas getirildi. Sonra boğazımdan karnımın alt kısmına kadar yarıldı. Daha sonra karnım zemzem suyuyla yıkanıp hikmet ve îmanla dolduruldu..."*²¹⁸

Diğer bir rivâyete göre, bu hâdise esnasında Hz. Peygamber (s.a.) zemzeme kadar götürüldüğünden bahsetmektedir:

*"Ben alınıp zemzeme kadar götürüldüm. Sonra göğsüm şerhedildi (genişletildi); daha sonra da zemzem suyuyla yıkandı. Bunun akabinde ise bırakıldım."*²¹⁹

Şerîk b. Abdillâh'ın Enes'den rivâyeti ise şu şekildedir:

"Rasûlullah (s.a.) Kâ'be mescidinden götürüldüğü İsrâ gıccesi, kendisine vahyolunmadan önce üç kişi geldi. Bu sırada o, Mescid-i Harâm'da uyuyordu. Onlardan birincisi dedi ki: 'Hangisi o?' Ortada bulunan: 'O, onların en hayırlı olanıdır.' diye karşılık verdi. Sonuncuları da: 'Onların en hayırlı olanını getirin.' dedi. Bu gece onları görmemişti. Nihâyet başka bir gece, kalbinin gördüğü, gözünün uyuduğu ama kalbinin uyumadığı bir sırada -ki peygamberler böyledir; gözleri

²¹⁶ Buhârî, Salât 1, Hac 75, Bed'ü'l-halk 6, Enbiyâ 7, Fezâilü's-sahâbe 71, Tevhîd 37; Müslim, İmân 260, 261, 263, 264, 265; Nesâî, Salât 1, 2.

²¹⁷ Buhârî, Salât 1, Hac 75, Enbiyâ 7; Müslim, İmân 263.

²¹⁸ Buhârî, Bed'ü'l-halk 6; Müslim, İmân 264, 265; Nesâî, Salât 1.

²¹⁹ Müslim, İmân 260.

uyumasına rağmen kalpleri uyumaz- ona tekrar geldiler. Onunla konuşmadılar; onu alıp taşıdılar ve zemzem kuyusunun yanına koydular. Aralarından Cibrîl onu aldı ve boğazından göğsünün alt kısmına kadar yarı. Daha sonra göğsünü ve karnını boşaltarak onu eliyle zemzem suyuyla yıkadı. Nihâyet karnı tertemiz oldu. Sonra içinde altından bir kap bulunan, iman ve hikmetle doldurulmuş altın bir tas getirildi. Onunla göğsü ve gerdanları yani gırtlak damarları dolduruldu. Daha sonra (Cibrîl) onu kapattı...”²²⁰

İşte bu ve benzeri rivâyetler, İsrâ gecesi Hz. Peygamber’in başından şakk-ı sadr denilen bir çeşit kalp ameliyatı hâdisesinin geçmiş olduğunu açıkça beyân etmektedir.

İslâm âlimlerinin genel kanaati, Rasûlullah (s.a.)’in başından ömrü boyunca bir kaç defa bu olayın geçtiği yönündedir.²²¹

Ancak, Kâdî İyâz İsrâ gecesi böyle bir olay olmadığını, şakk-ı sadr hâdisesinin Hz. Peygamber’e vahiy gelmeden önce çocukluğunda vâki olduğunu söyleyerek, İsrâ gecesinde de bunun olduğunu bildiren hadîslerden birinin râvîlerinden Şerîk b. Abdillâh’ı tenkit etmiştir.²²²

Birçok âlim de İyâz’ın yanlış olduğunu söyleyerek, onun İsrâ gecesinde bu olayın olduğunu inkâr eden görüşünü eleştirmiştir.²²³

Molla Hâtır, Şerîk b. Abdillâh rivâyetini tenkit ederek İsrâ gecesinde şakk-ı sadr olmadığını iddia eden İyâz’ın bu durumuna hayret ettiğini, çünkü Şerîk rivâyetinin dışında da bu olayı nakleden rivâyetler bulunduğunu söylemektedir.²²⁴

Hâtır, yine Hâfız İrâkî’den naklen, İsrâ gecesi bu olayın olduğunu İbn Hazm ve İyâz’ın inkâr ettiğini ve onlara göre bunun, hadîsin râvîlerinden Şerîk’in bir karıştırması olduğunu; halbuki *Sahîhayn*’da bu konuyla ilgili onun dışında da hadîs bulunduğunu ifade etmektedir.²²⁵ Nitekim Hâtır, Şerîk’in Enes’den rivâyetini

²²⁰ Buhârî, Tevhîd 37.

²²¹ Bkz. İbn Dihye, *a.g.e.*, s. 65-67; ; İbn Kesir, *a.g.e.*, s. 518-531; İbn Hacer, *a.g.e.*, II, 5; Süyûtî, *a.g.e.*, s. 65-67; Hâtır, *a.g.e.*, s. 431-435; Fevzî, *a.g.e.*, s. 73-75.

²²² İyâz, *a.g.e.*, I, 142, 151.

²²³ İbn Hacer, *a.g.e.*, II, 5, XIII, 489; Süyûtî, *a.g.e.*, s. 65-67; Hâtır, *a.g.e.*, s. 431-435.

²²⁴ Bkz. Hâtır, *a.g.e.*, s. 431.

²²⁵ Bkz. Hâtır, *a.g.e.*, s. 433.

eleştirmek üzere İyâz'ın en sahîh rivâyet olarak kendisine dayandığı Sâbit el-Bünânî'nin Enes'den rivâyetinde bile şakk-ı sadr olayından bahsedildiğini belirtmiştir.²²⁶

Gerçekten biz de, bir hayli sahîh rivâyet olmasına rağmen İsrâ gecesi şakk-ı sadr hâdisesinin oluşunu kabul etmeyen İyâz'ın bu durumunu anlamakta güçlük çekiyoruz.

Ebû'l-Hattâb b. Dîhye, Ebû Zer'in rivâyetine göre şakk-ı sadr olayının Mekke'de Hz. Peygamber (s.a.)'in evinde gerçekleşmiş olduğunu söylemekte ve bu konuda gelen rivâyetlerin sıhhati üzerinde görüş birliğine varıldığını belirtmektedir.²²⁷

Yine o, Hz. Peygamber (s.a.)'in kalbinin yarılması olayının hayatında iki defa olduğunu, bu konuda gelen rivâyetlerin hepsinin sahîh durumda bulunduğunu, âlimlerin bir gurubunun bu görüşü benimsediğini söylemekte ve Kâdî Ebû'l-Kâsım el-Mühelleb b. Ebî Sufre el-Mervî'nin, kendisine ait muhtasar Buhârî şerhinde bu kanaatini ortaya koyduğunu belirtmektedir.²²⁸

İbn Dîhye, şakk-ı sadr olayının iki defa olduğunu söyledikten sonra şöyle devam etmektedir:

“Birincisi, Peygamber (a.s.)'in çocukluğunda, kalbini şeytanın tasallutundan arındırmak ve temizlemek, her türlü kötü ahlâktan uzaklaştırmak, insan haysiyetine yakışmayan kusurlardan berî kılmak; böylece kalbinde tevhîd esasından başka hiçbir şey kalmaması gayesiyle yapılmıştır.”²²⁹

“İkincisi ise, olgunluk döneminde ve peygamberlik geldikten sonra, Allah Teâlâ'nın onu mukaddes huzuruna yükseltmeyi ve Mi'râcı gerçekleştirmeyi murâd ettiği zaman, namaz kılması ve semâda bulunan meleklerle kıldırması için meydana gelmiştir. Çünkü temizlik, namazın vasfıdır. İşte bu nedenle zemzem suyu ile yıkanmıştır.”²³⁰

²²⁶ Bkz. Hâtır, *a.g.e.*, s. 432.

²²⁷ İbn Dîhye, *a.g.e.*, s. 56.

²²⁸ İbn Dîhye, *a.g.e.*, s. 65.

²²⁹ İbn Dîhye, *a.g.e.*, s. 65.

²³⁰ İbn Dîhye, *a.g.e.*, s. 65.

Bu olayın iki defa olmasının iki hikmeti bulunduğu, çocukluğunda meydana gelenin, Rasûlullah'ın kalbinin peygamberlerin kalpleri gibi inşirah halinde olması için; İsrâ gecesi olanın ise, onun durumunun meleklerin durumu gibi olması için olduğu, onunla münâcât makâmına urûcun kastedildiğı de İbn Dîhye'den nakledilmektedir.²³¹

İbn Kesîr ise, Hz. Peygamber (s.a.)'in yaklaşık on yaşlarındayken de başından şakk-ı sadr hâdisesinin geçtiğinin rivâyet edildiğinden bahsettikten sonra bunun, bu olayın ikiden fazla gerçekleştiğini düşünen âlimlerin görüşünü desteklediğini ifade etmektedir.²³²

Diğer taraftan, şakk-ı sadr olayıyla ilgili rivâyetlerin senetlerinin zayıf olduğunu iddia ederek tenkitlerde bulunan bazılarının bu iddialarının asılsız olduğunu söyleyen İbn Kesîr, bu hâdisenin *Sahîhayn*'da ve diğer hadîs kitaplarında mevcut olduğunu, hatta bazı muhakkik âlimlere göre mütevâtir derecesinde bulunduğunu belirtmiştir.²³³

İbn Hacer de, İsrâ gecesi şakk-ı sadr hâdisesinin olduğunu inkâr etmenin mümkün olmadığını belirtmiş; aynı şekilde peygamberlik geldiği sırada da Rasûlullah'ın başından böyle bir olayın geçtiğini ifade etmiştir.²³⁴

Hz. Peygamber'in çeşitli sayıda yaşadığı bu olaydan her birinin ayrı ayrı hikmeti bulunduğunu söyleyen İbn Hacer, değerlendirmelerine şöyle devam etmektedir: "Çocukluk döneminde olan şakk-ı sadr olayından sonra Rasûlullah, şeytanın tasallutundan en mükemmel bir şekilde korunmuş bir halde yaşamıştır. Sonra bi'set anında şakk-ı sadr olmuş; bununla Hz. Peygamber'in kendisine vahyedilen şeyleri güçlü bir kalple ve son derece temiz bir halde elde edebilmesi hedeflenmiştir. Semâya yükselmenin murâd edildiği sırada vâki olan şakk-ı sadr ise, münâcâta hazırlamak ve onun heybetini hissettirmek içindir."²³⁵

İsrâ olayının başlangıcında Hz. Peygamber (s.a.)'in evinin tavanının yarılmasıyla, aynı gece herhangi bir acı vermeden gerçekleştirilen şakk-ı sadr olayı

²³¹ Bkz. İbn Dîhye, *a.g.e.*, s. 66.

²³² Bkz. İbn Kesîr, *a.g.e.*, s. 527.

²³³ Bkz. İbn Kesîr, *a.g.e.*, s. 527.

²³⁴ Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 203.

²³⁵ İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 203.

arasında da irtibat olabileceğini düşünen İbn Hacer, Rasûlullah'ın kalbinin çıkarılıp yıkanmasından bahseden rivâyetlere teslimiyetle yaklaşılması ve bunlara karşı tavır alınmaması gereğini dile getirmiştir.²³⁶

İbn Hacer bu olay esnasında kullanılan tasın hikmet ve ilimle dolu olmasının keyfiyeti hakkındaki yorumunda, muhtemelen tasın içinde îmânın ve hikmetin kemâlini sağlayacak bir şey bulunduğunu ve hikmet ve îmân kelimelerinin mecâz olabileceğini ifâde etmiştir.²³⁷

Başka bir yerde ise İbn Hacer, îmân ve hikmet kavramlarının somut birer şekil almasının da câiz olduğunu, nitekim kıyamet gününde bakara sûresinin bir gölge, ölümün bir koç şeklinde getirileceğini, amellerin tartılmasının ve diğer gaybla ilgili şeylerin de buna benzediğini söylemektedir.²³⁸

İman ve hikmetin, bir kaba konuluşunu ve bunların Hz. Peygamber (s.a.)'in göğsüne boşaltılmasını günümüz şartlarında aklımızın alması zor gibi görünmektedir. Bununla birlikte buna benzer anlatımları Kur'ân'da da görmemiz mümkündür. Meselâ, bir âyet-i kerîmede şöyle buyurulması dikkat çekicidir:

وقال لهم ليسهم إن آية ملكه أن يأتيكم التابوت فيه سكينه من ربكم وبقيته مما ترك آل موسى وآل هرون تحمله الملائكة إن في ذلك لآية لكم إن كنتم مؤمنين

ذلك لآية لكم إن كنتم مؤمنين

*"Peygamberleri onlara: Onun hükümdarlığının alâmeti tabutun size gelmesidir. Meleklerin taşıdığı o tabutun içinde Rabbinizden size bir ferahlık ve sükûnet, Mûsâ ve Hârûn hanedanlarının bıraktıklarından bir kalıntı vardır. Eğer inanmış kimseler iseniz sizin için bunda şüphesiz bir alâmet vardır, dedi."*²³⁹

Açıkça gördüğümüz gibi bu âyette tabutun yani bir çeşit sandığın içerisine sekînetin konulduğundan bahsedilmektedir. Bunun keyfiyetini de tam olarak anlayabildiğimizi söylememiz zordur.

²³⁶ Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 203.

²³⁷ Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, II, 5.

²³⁸ Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 203.

²³⁹ Bakara, 2/248.

Süyûtî de, bu olayın teslîmiyetle karşılanması hususunda İbn Hacer ile aynı kanaattedir. O, bu olayı inkâr edip, bunun manevî olarak gerçekleştiğini savunanları câhillikle suçlamaktadır.²⁴⁰

Şakk-ı sadr olayının sadece Hz. Peygamber'e has olup olmadığı yani, diğer peygamberlerin de bunun benzeri bir olayla karşı karşıya kalıp kalmadığı meselesini tartışanlar da olmuştur.²⁴¹

Bu konunun ihtilâflı olduğunu belirten İbn Hacer, içinde kendisiyle peygamberlerin kalplerinin yıkıldığı ifade edilen bir tas bulunan İsrâiloğullarının tabutuyla ilgili hikâyenin sanki, diğer peygamberlerin de böyle bir şey yaşadığını îma etmekte olduğunu söylemiştir.²⁴²

Sonuç olarak diyebiliriz ki, İsrâ gecesinde Rasûlullah (s.a.)'in başından şakk-ı sadr olayının geçmiş olduğunu sahîh birçok hadîsten anlamaktayız.

Bu olayı, belki önemli bir hâdiseye başlamadan önce insanların genel sağlık taramasından geçmesine benzetebiliriz. Öyle anlaşıyor ki Hz. Peygamber de ömrü boyunca çeşitli defalar, çeşitli maksatlarla böyle bir operasyondan geçirilmiş olmaktadır. Normal şartlarda insana acı veren bu nevi müdahalelerin, Hz. Peygamber'e hiçbir acı çektirilmeden ve suhûletle hem de o zamanın şartlarında yapılması, hâlâ akıllara durgunluk verecek cinsten bir olay gibi görünmektedir. Yine de onun bir peygamber olması sebebiyle bu tür olayların gerçekleşmesinin akla aykırı bir yönü olmasa gerek diye düşünüyoruz. Gaybla ilgili diğer meselelerde olduğu gibi şakk-ı sadr olayında da teslimiyyet en emîn yol olmalıdır.

²⁴⁰ Bkz. Süyûtî, *a.g.e.*, s. 67.

²⁴¹ Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 204; Esved, *a.g.e.*, s. 73; Fevzî, *a.g.e.*, s. 73-75.

²⁴² Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 204.

D- BU GECE KULLANILAN VASITALAR

İsrâ gecesi Rasûlullah (s.a.)'in Burâk denilen bir vasıtayla seyahat ettirildiği birçok rivâyette dile getirilmiştir.²⁴³

Bununla birlikte bu gece vasıta olarak sadece Burâk'ın kullanılmadığı, onunla birlikte başka vasıtaların da kullanılmış olduğu da ifâde edilmektedir. Meselâ Rasûlullah (s.a.)'in İsrâ gecesi beş binit bulundugunu; bunların: Beytü'l-makdis'e kadar Burâk, dünya semâsına kadar Mi'râc, yedinci semâya kadar meleklerin kanatları, Sidretü'l-müntehâ'ya kadar Cibrîl'in kanadı ve kâb-ı kavseyne kadar da refref olduğunu ifâde eden değerlendirmelere rastlamaktayız.²⁴⁴

Şimdi bu konuda varid olan haberleri dikkate alarak meseleyi biraz daha açmak istiyoruz. Bu kısımda, Burâk, mi'râc ve refref üzerinde duracağız. Çünkü, yorumlar genellikle bu üçü üzerinde yoğunlaşmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.)'in meleklerin kanatları veya Cibrîl'in kanadı üzerinde seyahat ettiğine dâir ise yeterli mâlûmâta ulaşamadığımızdan bunlar üzerinde durmayacağız.

a) Burâk:

İsrâ ve Mi'râc olayından bahseden kaynakların bir çoklarında zikri geçen Burâk isimli bir binek vardır. Bu bineğin özellikleri arasında, eşekten büyük katırdan küçük olması, gözünün gördüğü en uzak noktaya adımını atabilmesi sayılabilir.²⁴⁵

Enes b. Mâlik'in, Mâlik b. Sa'saa'dan naklen rivâyet ettiği uzunca bir hadîsin baş tarafında, Hz. Peygamber'in uyku ile uyanıklık arasında bulunduğu bir sırada Kâ'be'nin yanındayken başından geçen şakk-ı sadr olayından bahsedildikten sonra şöyle devam edilmektedir:

*"...ve bana beyaz renkli, katırdan küçük eşekten büyük, beyaz renkli bir binit getirildi: Burâk..."*²⁴⁶

Aynı sahabîden gelen başka bir rivâyet ise şu şekildedir:

²⁴³ Meselâ bkz. Buhârî, Bed'ü'l-halk 6, Fcâilü's-sahâbe 71; Müslim, İmân 259, 264; Tirmizî, Tefsîr 18; Nesâî, Salât 1.

²⁴⁴ Bkz. Heyet, *Büyük İslâm Tarihi*, I, 243; Mollaibrahimoğlu, *a.g.e.*, s. 66.

²⁴⁵ Buhârî, Bed'ü'l-halk 6, Fcâilü's-sahâbe 71; Müslim, İmân 259, 264; Nesâî, Salât 1.

²⁴⁶ Buhârî, Bed'ü'l-halk 6.

“...Sonra bana, beyaz renkli katırdan küçük eşekten büyük, adını gözüne gördüğü en uzak noktaya atan, Burâk denilen bir binittir; ben de ona bindim...”²⁴⁷

Enes’in kendi rivâyetinde burada anlatılanlara ilave fazladan bilgi de vardır:

“Bana Burâk getirildi. O, beyaz renkli, uzunca, eşekten büyük katırdan küçük olan ve adını gözüne gördüğü en uzak noktaya atan bir binittir. Ona binerek Beytül-makdis’e kadar geldim. Sonra onu, peygamberlerin bağladığı halkaya bağladım...”²⁴⁸

Büreyde’den nakledilen ve buna benzeyen rivâyet de şöyledir:

“Nihâyet Beytül-makdis’e geldiğimizde Cibrîl parmağıyla işaret etti ve kayayı yararak Burâk’ı ona bağladı.”²⁴⁹

İbn Arabî, Beytül-makdis’e gelindiğinde Burâk’ın bağlanmasının cârî olan âdete uyulmasından kaynaklandığını; şayet bağlanmamış olsaydı, onun yine Hz. Peygamber’in emrine âmâde olduğunu beyân etmiştir.²⁵⁰

Enes’den gelen bir başka rivâyette ise şu ifâdelere rastlamaktayız:

“Hz. Peygamber (s.a.)’e İsrâ gecesi Burâk, gem vurulmuş ve eyerlenmiş olarak getirildi. Fakat o, ona karşı huysuzlandı. Buna karşılık Cibrîl ona dedi ki: Muhammed’e böyle mi davranıyorsun? Elbette ki sana, Allah katında ondan daha üstün olan hiç kimse binmemiştir. Bunun üzerine sakinleşerek boyun eğdi ve ter döktü.”²⁵¹

Vermiş olduğumuz bu son rivâyetlerdeki: “...Onu peygamberlerin bağladığı halkaya bağladım...” ve: “...sana Allah katında ondan daha üstün olan hiç kimse binmemiştir...” ifâdelerinin ilk bakışta, Burâk’a Hz. Peygamber’den önceki bazı peygamberlerin de binmiş olabileceğini çağrıştırdığı dikkatimizi çeken bir husustur. Diğer peygamberlerin Mi’râc benzeri bir seyahata mazhar olup olmadıklarını incelediğimiz bölümde bu konu üzerinde de kısaca durmuştuk.

²⁴⁷ Buhârî, Fezâilü’s-sahâbe 71; Müslim, İmân 264.

²⁴⁸ Müslim, İmân 259.

²⁴⁹ Tirmizî, Tefsîr 18 (Hadis no: 3132).

²⁵⁰ Bkz. İbn Arabî, *el-İsrâ ilâ makâmi’l-esrâ*, s. 237.

²⁵¹ Tirmizî, Tefsîr 18 (Hadis no: 3131).

Serdettiğimiz rivâyetlerdeki özelliklerinin dışında Burâk'ın daha pek çok ve ayrıntılı özelliklerinden de bahsedilmiştir.²⁵² Ancak bu konunun daha fazla uzatılmasında bir fayda görmediğimiz için konuyu burada kesmek istiyoruz.

b) Mi'râc:

Rasûlullah (s.a.)'in İsrâ gecesi yapmış olduğu seyahatte binit olarak Burâk'ı kullanmış olduğunu bundan önceki bölümde görmüştük. Ancak Burâk'ın, bu gece boyunca Hz. Peygamber'in gittiği her yere gitmediği, onun Mescid-i Harâm'dan Beytül-makdis'e kadar kullanıldığı, bundan sonra ise mi'râc denilen bir vasıta ile devam edildiği ifade edilmektedir.²⁵³

Bilindiği gibi "mi'râc" kelimesinin asıl mânâsı "yükseme âleti, asansör, merdiven...v.s."dir. Yani kelimenin özünde "yükselme işinde kullanılan âlet" anlamı vardır. İşte bu anlam, bazı hadîslerde bizzat Hz. Peygamber'in urûc esnasındaki bir aracı için kullanılmıştır.

İbn Sa'd'ın İbn Ebî Sebre'den naklettiği bir hadîste şu ifâdeler geçmektedir:

... فانطلق به إلى ما بين المقام و زمزم فأتي بالمعراج فإذا هو أحسن شيء منظرًا...

*"Sonra onu Makâm ile zemzem arasında bir yere götürdüler. Sonra da mi'râc getirildi; bir de baktı ki o, görüntüsü çok güzel bir şey!..."*²⁵⁴

Taberî'nin bildirdiği ve Ebû Saîd tarafından nakledilen bir rivâyet de buna yakındır. Buna göre, Rasûlullah (s.a.)'in Beytül-makdis'deki işi bitince kendisine, onun gibi güzelini görmediği "mi'râc" isimli bir şey getirilmiş, onunla semâya yükselmiştir.²⁵⁵

Buhârî tarafından nakledilen bir hadîste geçen Burâk hakkındaki: "...Ona bindim ve Cibrîl beni götürdü; nihâyet en yakın semâya vardı..."²⁵⁶ ifâdesiyle ilgili açıklamalar yaparken İbn Hacer şöyle demektedir:

"Bu sözün zâhiri, Hz. Peygamber'in semâya yükselinceye kadar Burâk üzerinde yolculuğa devam ettiğini ifade etmektedir. Bu, aynı zamanda az önce zikrettiğimiz İbn Ebî Cemre'nin sözünün de bir gereğidir. Yine, Mi'râc'ın Beytül-makdis'e seyahatin yapıldığı İsrâ gecesinde değil, başka bir gecede olduğunu iddia

²⁵² Meselâ bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 204; İbn Kesîr, *a.g.e.*, s. 493; Kurtubî, *a.g.e.*, X, 135-136; Herek, *a.g.e.*, s. 63-72; Tu'mî, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, s. 9-14.

²⁵³ Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 206; Süyûtî, *a.g.e.*, s. 70; Esved, *a.g.e.*, s. 168-169; Herek, *a.g.e.*, s. 84-85; Seyyid Ali, *a.g.e.*, s. 130-131.

²⁵⁴ İbn Sa'd, *a.g.e.*, I, 213.

²⁵⁵ Taberî, *a.g.e.*, IX, 20.

²⁵⁶ Buhârî, Fezâilü's-sahâbe 71.

edenler de bu rivâyeti delil olarak gösterirler. Fakat bu rivâyetin dışındaki bazı haberlere göre semâya yükselme, Burâk üzerinde değil mi'râc ile olmuştur. Bu bir merdivendir.”²⁵⁷

İbn Hacer'in belirttiğine göre, Burâk'la Beytü'l-makdis'e kadar gelinmiş, semâya yükseliş ise mi'râc denilen vasıtayla olmuştur; nitekim İbn İshak ve Beyhakî'den gelen rivâyetlerden de bu açıkça anlaşılmaktadır. Buna göre, Hz. Peygamber Burâk'a bindiğinden, kendisinden önce de ona diğer peygamberlerin binmiş olduğundan bahsettikten sonra: “...Sonra ben ve Cibrîl, Beytü'l-makdis'e girdik, namaz kıldım; sonra da bana mi'râc getirildi.” demiştir.²⁵⁸

Süyûtî de, sahîh hadîslerden anlaşılan doğru görüşe göre semâya urûcun Burâk ile olmadığını, mi'râc ile olduğunu söylemektedir.²⁵⁹

Bu değerlendirmelerden öyle anlaşıyor ki, Burâk İsrâ gecesi kullanılmış tek vasıta değildir. İşte, mi'râc denilen ve son derece güzel olduğundan söz edilen vasıta bunlardandır.

Bu gece kullanıldığı ifade edilen diğer bir vasıta da refreftir. Şimdi de bu konuyu ele almak istiyoruz:

c) Refref:

Daha önceden, İsrâ gecesinde kullanılan vasıtalarından birinin de refref olduğunun iddia edildiğini söylemiştik. Şimdi, refrefin mâhiyetinin ne olduğu ve İsrâ gecesi kullanılan vasıtalarından biri olup olmadığını kısaca ele almak istiyoruz.

Refref kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de sadece bir defa geçmektedir:

متكئين على رفرف خضر وعقري حسان

“... Yeşil yastıklara ve hârikulâde güzel döşemelere yaslanırlar...”²⁶⁰

Âyette geçen “refref” kelimesini Râğib el-İsfehânî, “yayılmış yaprak” olarak tarif etmekte ve bu kelimenin, bahçenin renklerine benzeyen (rengârenk) elbise için darb-ı mesel olarak kullanıldığını söylemektedir.²⁶¹

²⁵⁷ İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 206.

²⁵⁸ Bkz. İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, 250; Beyhakî, *a.g.e.*, II, 391; İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 206.

²⁵⁹ Bkz. Süyûtî, *a.g.e.*, s. 70.

²⁶⁰ Rahmân, 55/76.

²⁶¹ Bkz. Râğib, *Müfredât*, s. 359.

Râzî ise bu kelimenin iki anlamına işaret etmiştir. Bunlardan birincisi, “yeşil elbise” anlamı; diğeri de “bir şeyin üzerine inmeye çalışan ve onun etrafında kanatları açık bir şekilde dolaşan kuş” anlamıdır.²⁶²

Bu kelime hadîslerde de kullanılmıştır. İbn Mes’ûd’dan nakledilen bir hadîste bu zat, “*Kuşkusuz Rabbinin en büyük âyetlerinden bir kısmını gördü...*”²⁶³ âyeti hakkında şu açıklamayı yapmaktadır: “*(Rasûlullah) semânın uskunu kaplamış bir şekilde yeşil bir refref gördü.*”²⁶⁴

Diğeri bir rivâyette de “*Kalp gördüğünü yalanlamadı.*”²⁶⁵ âyetinin yorumunda yine Abdullah b. Mes’ûd’un şöyle dediği ifade edilmektedir: “*Rasûlullah (s.a.) Cibrîl’i refrefden yapılmış bir elbise içinde, semâ ile yeryüzü arasını kaplamış bir şekilde gördü.*”²⁶⁶

İbn Hacer, bu son rivâyete ve yukarıda zikrettiğimiz âyete göre refrefin, bir hulle yani elbise olduğunun anlaşıldığını söylemekte; bu kelimenin aslının güzel imal edilmiş ince bir ipek anlamına geldiğini, daha sonra ise örtü anlamında kullanımının yaygınlaştığını ifade etmektedir.²⁶⁷

Buraya kadar serdettiğimiz rivâyetlerden refrefin, İsrâ gecesi kullanılan vasıtalarından birisi olduğuna dâir bir şey anlamak zordur. Burada daha çok ön plana çıkan onun bir örtü veya elbise olduğu ve bunu Cibrîl (a.s.)’in giydiğidir.

Ancak Kurtubî, Rasûlullah (s.a.) Sidretü’l-müntehâ’ya ulaştığı zaman kendisine refrefin geldiğinden, onu Cibrîl’den alıp Arş’ın yanına uçurduğundan bahseden bir rivâyetten söz etmektedir.²⁶⁸

Yine Kurtubî’nin yorumuna göre, nasıl Burâk peygamberlerin binmesi için tahsis edilmiş bir binekse, refref de Allah Teâlâ’nın cennet ehlinin hizmetine vermiş olduğu bir binittir.²⁶⁹

²⁶² Bkz. Râzî, *Muhtârü’s-sıhâh*, s. 220.

²⁶³ Necm, 53/18.

²⁶⁴ Buhârî, Bed’ü’l-halk 7, Tefsîr 340.

²⁶⁵ Necm, 53/11.

²⁶⁶ Tirmizî, Tefsîr 53. Müellif, bu hadîsin hasen-sahih olduğunu söylemektedir.

²⁶⁷ Bkz. İbn Hacer, *el-İsrâ ve’l-mî’râc*, s. 143, *Fethu’l-bârî*, X, 234.

²⁶⁸ Bkz. Kurtubî, *a.g.e.*, IX, 124.

²⁶⁹ Bkz. Kurtubî, *a.g.e.*, IX, 124.

İşte bu son yoruma göre refref, İsrâ gecesi Hz. Peygamber'in Sidretü'l-müntehâ'dan sonra binmiş olduğu ifade edilen bineğin adı olmaktadır.

Rivâyetleri genel olarak değerlendirdiğimiz zaman, bize öyle geliyor ki refref, bir binit değildir. Onun, Cibrîl'in üzerinde bulunan güzel görünümlü bir örtü olması ve refref kelimesinin bazen bu örtüden kinaye olarak Cibrîl (a.s.) için kullanılmış olması ihtimali daha ağır basmaktadır. Yukarıda serdettiğimiz hadîsler de bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.

E- KİTAP VE SÜNNET'DE İSRÂ OLAYI

a) Âyetlerde İsrâ Olayı:

İsrâ olayı, bizzat kendi adını taşıyan sûrenin ilk âyetinde yer almaktadır. Şimdi, bu âyeti ele alarak incelemek istiyoruz:

سبحان الذي أسرى بعبده ليلاً من المسجد الحرام إلى المسجد الأقصى الذي باركنا حوله لنريه من آياتنا إنه هو السميع البصير

*“Bir gece, kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye, kulunu Mescid-i Harâm’dan, çevresini mübârek kıldığımız Mescid-i Aksâ’ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir; O, gerçekten işitendir, görendir.”*²⁷⁰

Râzi’nin kaydettiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.) Mi’râc’da yüce derecelere ulaşınca Allah kendisine şöyle vahyetmiştir: *“Ey Muhammed (s.a.), seni ne ile şerefliendireyim?”* O da şöyle cevap vermiştir: *“Ya Rabbi, beni senin kulun olarak kendine nisbet ederim.”* Allah Teâlâ da bunun üzerine: سبحان الذي أسرى بعبده âyetlerini inzâl etmiştir.²⁷¹

Nahivciler bu kelimenin “tesbîh” için kullanılan alem bir isim olduğunu söylemişlerdir ki: سبحان الله تسبيحاً و سبحاناً denilir. Tesbîh ise masdardır. Bunun anlamı, Allah Teâlâ’yı her türlü kötülükten tenzîh etmektir.²⁷²

“Tesbîh” kelimesinin bu anlamı, Taberî’nin söylediğine göre Hz. Peygamber (s.a.)’den rivâyet edilmiştir.²⁷³

“Sübhân” da, “ğufrân” gibi aslı masdar olan bir kelimedir.²⁷⁴

Kurtubî’ye göreyse “sübhân”, sonunda iki zâid harf olduğu için gayr-ı munsariftir, başına elif-lâm gelmez. Mânâsı: “Allah’ı her türlü eksiklikten uzak tutmak”dır; Allah dışında hiçbir varlık için kullanılması uygun olmayan büyük bir zikirdir.²⁷⁵

“Sübhân” kelimesinin, tenzîh veya taaccub için kullanıldığı; birincisine göre anlamın: “Allah Teâlâ’nın, peygamberini yalancı olmasından tenzîh etmesi”

²⁷⁰ İsrâ, 17/1.

²⁷¹ Râzî, *Tefsîr*, X, 148.

²⁷² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, IX, 3; Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 621; Râzî, *a.g.e.*, X, 147.

²⁷³ Taberî, *a.g.e.*, IX, 4.

²⁷⁴ Râğıb, *Müfredât*, s. 393.

²⁷⁵ Kurtubî, *a.g.e.*, X, 134.

şeklinde; ikincisine göreyse: “Allah’ın, peygamberine vermiş olduğu nimetler sebebiyle kullarını taacubta bırakması” şeklinde olduğu da ifâde edilmiştir.²⁷⁶

İsrâ olayından bahseden bu âyetin taaccub bildiren bir kelimeyle başlaması gayet manidardır. Çünkü, bu olay gerçekten de insanları hayrette bırakan bir olaydır. Bu sebeple, hâdisenin büyüklüğünü ifâde etmede kullanılmaya lâyıktır.²⁷⁷

أسري : Bu kelime, سري ile aynı anlamda kullanılır.²⁷⁸ Aynı kökten gelen “es-sürâ” kelimesi gibi “gece yürüyüşü” mânâsına gelir. أسري nin سري / سري lafızlarından olmadığı ve السَّوَاء kelimesinden gelip, “geniş yer” mânâsında olduğu da söylenmiştir. O zaman âyetin mânâsı: “...kulunu geniş bir arazide yürüten...” olur.²⁷⁹

İsrâ’nın ancak geceleyin olacağı ifâde edilmiştir.²⁸⁰

بعده : Müfessirler, burada kastedilenin Hz. Muhammed (s.a.) olduğunda ittifak etmişlerdir.²⁸¹ Bazı âlimler de, şayet Hz. Peygamber için “Allah’ın kulu” ifâdesinden daha şerefli bir tâbir olsaydı, Rasûlullah’ın onunla isimlendirileceğini söylemiştir.²⁸²

Âyette: بعده şeklinde “kul” kelimesinin kullanılması üzerinde ayrıca durulmuş ve bir takım incelikler tesbit edilmeye çalışılmıştır. Bu meyanda zikredilen şu incelik bahsedilmeye değerdir:

“Âyette başka bir kelime değil de “kul” kelimesinin kullanılması bir incelik ifâde etmektedir. Şöyle ki, İsrâ ve Mi’râc mucizeleri öyle hârika olaylardır ki, bazı insanların Hz. Peygamber’e bu gece tanınan bazı ayrıcalıklar sebebiyle onu yanlış bir şekilde değerlendirmeleri ve Hristiyanların Hz. İsa’ya yaptıkları uygunsuz yakıştırmalara²⁸³ benzer davranışlar göstermeleri ihtimali vardır. Bu sebeple daha işin başında Hz. Peygamber (s.a.)’in Allah Teâlâ’nın kulu olduğu hatırlatılmıştır.

²⁷⁶ Bkz. Seyyid Ali, a.g.e., s. 31.

²⁷⁷ Bkz. Seyyid Ali, a.g.e., s. 32.

²⁷⁸ Taberî, a.g.e., IX, 4; Zemahşerî, a.g.e., II, 621.

²⁷⁹ Râğûb, a.g.e., s. 408-409.

²⁸⁰ Zemahşerî, a.g.e., II, 622; Râzî, a.g.e., X, 148.

²⁸¹ Bkz. Râzî, a.g.e., X, 148.

²⁸² Râzî, a.g.e., X, 148; Kurtubî, a.g.e., X, 135.

²⁸³ Burada Hristiyanların Hz. İsa’ya “Allah” dediklerinden veya onu “Allah’ın oğlu” şeklinde tavsif ettiklerinden bahseden âyetlere telmih vardır. Bkz. Mâide, 5/17, 72; Tevbe, 9/30-31.

Böylelikle bu ümmetin “*vasat*” vasfı²⁸⁴ yani daima orta yolda hareket etme ve aşırılıklardan uzak olma özelliği ön plana çıkarılmış olmaktadır.”²⁸⁵

من الليل : Huzeyfe ve İbn Mes’ûd, bu kelimenin başına من ilavesiyle من الليل şeklinde okumuşlardır.²⁸⁶

“*Gecceleyin*” anlamına gelen bu kelimenin أسري ifâdesi kullanılmışken niçin kullanıldığı hakkında çeşitli değerlendirmeler olmuştur. Çünkü أسري fiili zaten “gece yürüyüşü” anlamını içermektedir.²⁸⁷

Buna verilen cevaplardan birisi, ليل kelimesinin nekre olarak gelmesinin İsrâ’nın müddetinin kısalığını ifâde ettiği yönündedir. Öyle ki, Allah, kulunu gecenin çok küçük bir kısmında Mekke’den, kırk gecelik mesâfede bulunan Şam’a götürmüştür.²⁸⁸

Buna göre burada kullanılan kelimenin nekre olması, ifâdeye “teb’îziyye” anlamı katmaktadır. Nitekim, Abdullah ve Huzeyfe’nin: من الليل kelimesini, من الليل şeklinde okumaları da bunu destekler mâhiyettir.²⁸⁹

Diğer bir cevap da “geceleyin” anlamındaki bu kelimenin te’kîd için kullanıldığı ve bu şekilde kullanılarak “gece yürüyüşü”nün mecâzî bir ifâde olmayıp bilakis hakîkî anlam ifâde ettiği yönündedir.²⁹⁰

من المسجد الحرام : Hz. Peygamber’in İsrâ gecesi nereden yürütüldüğü ihtilâf konusu olmuştur. Onun bizzat Mescid-i Harâm’dan götürüldüğünü söyleyenler Kur’ân lafzının zâhirini delil olarak göstermişlerdir. Yine rivâyet edildiğine göre Hz.

²⁸⁴ Bakara, 2/143 âyetinde şöyle buyurulmaktadır: “İşte böylece biz sizi orta bir ümmet yaptık...”

²⁸⁵ Seyyid Ali, a.g.e., s. 32-33.

²⁸⁶ Taberî, a.g.e., IX, 4-5; Zemahşerî, a.g.e., II, 622.

²⁸⁷ Taberî, a.g.e., IX, 4; Zemahşerî, a.g.e., II, 621.

²⁸⁸ Zemahşerî, a.g.e., II, 622; Râzî, a.g.e., X, 148.

²⁸⁹ Zemahşerî, a.g.e., II, 622.

²⁹⁰ Bkz. Seyyid Ali, a.g.e., s. 33.

Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Ben Mescid-i Harâm’da Beyt’in yanında Hicr’de uykuyla uyanıklık arasında bulunûrken, Burâk’la birlikte Cibrîl çıkageldi...*”²⁹¹

Bu da Peygamberimizin, Kâ’be’den götürüldüğünü göstermektedir.²⁹²

Diğer bir görüşe göre ise İsrâ’nın başladığı yer, Ebû Tâlib’in kızı Ümmü Hânî’nin evidir.²⁹³

Buna göre Mescid-i Harâm’dan kastedilen, mescidi de içine alan Harem bölgesidir. Nitekim, İbn Abbas’dan nakledilen bir haberde, Harem bölgesinin tümünün mescid olduğu ifâde edilmiştir.²⁹⁴

Çoğunluğun görüşünün de bu yönde olduğu söylenmiştir.²⁹⁵

Mescid-i Harâm ile ilgili geniş bilgiyi, kendi mahallinde daha önce verdiğimiz için burada bu kadarla iktifâ ediyoruz.

إلى المسجد الأقصى : Mescid-i Aksâ ile Beytü’l-makdis’in kastedildiği konusunda ittifak olduğu ifâde edilmiştir.²⁹⁶

Taberî de, Mescid-i Aksâ’nın Beytü’l-makdis olduğunu açıkça söylemektedir.²⁹⁷

Yine Zemahşerî de, burasının Beytü’l-makdis olduğunu söyledikten sonra, İsrâ olayının olduğu sıralarda bundan başka mescid olmadığını belirtmiştir.²⁹⁸

Burasının “*el-Aksâ*” diye vasıflandırılmasının ise, orası ile Mescid-i Harâm’ın arasının uzaklığından ve bu mescidden sonra ziyareti en fazla arzulanan mescid olmasından kaynaklandığı ifâde edilmektedir.²⁹⁹

Mescid-i Aksâ’nın, Mekke’lilerin yeryüzünde ziyaret ettikleri en uzak mescid olduğuna dâir değerlendirmelere de rastlamaktayız.³⁰⁰

²⁹¹ Buhârî, Bed’ü’l-halk 6; Tirmizî, Tefsîr 18.

²⁹² Râzî, *a.g.e.*, X, 148.

²⁹³ Taberî, *a.g.e.*, IX, 5; Zemahşerî, *a.g.e.*, II, 622.

²⁹⁴ Bkz. Taberî, *a.g.e.*, IX, 5; Zemahşerî, *a.g.e.*, II, 622.

²⁹⁵ Bkz. Râzî, *a.g.e.*, X, 148.

²⁹⁶ Râzî, *a.g.e.*, X, 148.

²⁹⁷ Taberî, *a.g.e.*, IX, 8.

²⁹⁸ Zemahşerî, *a.g.e.*, II, 623.

²⁹⁹ Bkz. Taberî, *a.g.e.*, IX, 8; Seyyid Ali, *a.g.e.*, s. 34.

³⁰⁰ Bkz. Râzî, *a.g.e.*, X, 148; Kurtubî, *a.g.e.*, X, 139.

الذي باركنا حوله : Mescid-i Aksâ'nın çevresinin bereketli kılınmasının, orada yetişen ürünler ve akan nehirler bakımından olduğu; yahut oranın, peygamberler yatağı ve meleklerin çokca indiği bir yer olması sebebiyle mübârek kılındığı söylenmiştir.³⁰¹

Buradaki ilk yoruma göre bereket maddî; ikinciye göre ise manevî anlamda olmuş oluyor.

Taberî, âyetin şu anlamda olduğunu söylüyor: "Burası öyle bir yerdir ki Biz oranın çevresinde orada yaşayanların geçimliklerinde, rızıklarında, ekinlerinde ve ağaçlarında bereket yarattık."³⁰²

Zemahşerî de âyetle ilgili olarak şu açıklamayı yapmaktadır: "Buradaki bereket ile din ve dünya bereketleri kastedilmiştir. Çünkü, bu bölge Hz. Mûsâ döneminden beri peygamberlerin mâbedi ve vahyin indiği yer konumunda bulunmuş, akarsularla ve meyve veren ağaçlarla kuşatılmıştır."³⁰³

لتريه من آياتنا : "...âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye..."

لتريه kelimesi "yâ" ile de okunmuştur.³⁰⁴ Buna göre anlam: "...göstersin diye..." şeklinde olmaktadır.

Taberî'ye göre "âyetler"den kastedilen, Rasûlullah (s.a.)'e Beytü'l-makdis'e varıncaya kadar ve oradan dönüşünde gösterilmiş olan, insanı hayrette bırakan ibret dolu olaylardır. Nitekim o, Katâde'den bu yönde bir rivâyet de nakletmektedir.³⁰⁵

Allah Teâlâ'nın gösterdiği âyetlerin, insanların anlattığı bir takım ilginç olaylar, bir aylık bir mesâfede olmasına rağmen Hz. Peygamber'in Mekke'den, Mescid-i Aksâ'ya bir gecede yürütülmesi, göklere yükseltilmesi, peygamberleri tek tek anlatması gibi şeyler olduğu da ifâde edilmiştir.³⁰⁶

"Âyette من harf-i cerrinin kullanılması, Hz. Peygamber'e Allah'ın sadece "bazı" âyetlerinin gösterildiğini ifâde eder; çünkü من harf-i cerri teb'îziyyedir. Hz.

³⁰¹ Râzî, a.g.e., X, 148, Kurtubî, a.g.e., X, 139.

³⁰² Taberî, a.g.e., IX, 24.

³⁰³ Zemahşerî, a.g.e., II, 623.

³⁰⁴ Zemahşerî, a.g.e., II, 623.

³⁰⁵ Bkz. Taberî, a.g.e., IX, 24.

³⁰⁶ Bkz. Kurtubî, a.g.e., X, 139.

İbrahim hakkında ise “İşte böylece İbrahim’c göklerin ve ycrin mcclckûtunu gösteririz” ³⁰⁷ buyurulduğundan, İbrahim’in (a.s.) mi’râcının Hz. Muhammed (s.a.)’in Mi’râcı’ndan daha üstün olduğu anlaşılır” şeklinde bir değerlendirme yapılırsa, şöyle bir cevap verilebileceği söylenmektedir:

“İbrahim’in gördüğü, “göklcrin ve ycrin mcclckûtu”dur; Hz. Peygamber ise “Allah Teâlâ’nın bir kısım âyetlerini” görmüştür. Allah’ın âyetlerinin daha üstün olduğunda şüphe yoktur.”³⁰⁸

إله هو السميع البصير : Taberî, âyetin bu kısmının anlamını şöyle vermektedir:

“Kulunu geceleyin yürüten Allah, elbette şu müşrik topluluğunun Rasûlullah’ın Mekke’den Beytü’l-makdis’e seyahat ettirilmesi hakkında ve bunun dışındaki hususlarda söyledikleri şeyleri işitmektedir. Onların yapmakta oldukları şeyleri de görmektedir. Bunlardan hiçbirisi O’ndan gizli kalmaz, O’nun ilminin dışında hiçbir şey bulunmaz. Bilakis O, bütün her şeyi ilmiyle kuşatmıştır; onların sayılarını bilmektedir. Onlardan herbirine hakettiği şeyi vermek için onları daima gözetlemektedir.”³⁰⁹

İbn Kesîr’in ifâdeleri de şöyledir:

“Allah Teâlâ, mü’min olsun kâfir olsun, ister tasdik etsin isterse yalanlasın bütün kullarının söyledikleri şeyleri işitendir; sonunda da onlardan her birine hakettiklerini dünyada ve âhirette verecektir.”³¹⁰

Râzî ise burayla ilgili olarak şunları söylemektedir:

“Kulunu gecenin bir kısmında yürüten Zât, elbette onun sözlerini işiten ve fiillerini görendir. Onun yaptıklarının her türlü riya şâibesinden uzak ve doğru olduğunu bilendir. İşte bu sebeple onu çeşitli kerametlerle seçmiştir. Aynı şekilde Allah, peygamberine söylenen şeyleri de işitir ve bu hâdise dolayısıyla ona yapılan şeyleri görür.”³¹¹

³⁰⁷ En’âm, 6/75.

³⁰⁸ Râzî, a.g.e., X, 148-149.

³⁰⁹ Taberî, a.g.e., IX, 24.

³¹⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-azîm*, III, 3.

³¹¹ Râzî, a.g.e., X, 149.

b) Hadîslerde İsrâ Olayı:

Bu kısımda sadece İsrâ olayından bahseden rivâyetlere yer vereceğiz. İsrâ olayı genelde rivâyetlerde hep Mi'râc olayı ile birlikte anlatıldığı için tekrardan kaçınmak kastıyla biz, hem İsrâ hem de Mi'râc'dan birarada bahseden rivâyetleri burada vermeyip, ileride Mi'râc bölümünde ele alacağız.

Bazı hadîsler de var ki, içinde herhangi bir şekilde İsrâ veya Mi'râc'dan bahsedilmediği halde biz bu tür hadîsleri de çalışmamızın konusu içine almış bulunuyoruz. Bunun sebebi, aldığımız hadîslerin bir şekilde İsrâ veya Mi'râc ile ilgisinin ifâde edilmesi, yahut o hadîsi kitabına alan müellifin onu İsrâ ve Mi'râc ile ilgili rivâyetler arasında zikretmiş olmasıdır.

Şimdi, Mi'râc olayından değil de sadece İsrâ'dan bahseden veya İsrâ gecesini olan bazı olaylardan söz edilen ama içinde herhangi bir şekilde Mi'râc'dan bahis olmayan rivâyetleri vermek istiyoruz:

1. Enes b. Mâlik'den Gelen Rivâyetler:

a) Şerîk b. Abdillâh'ın Enes'den Rivâyeti:

Bu rivâyetin Buhârî tarafından verilen senedi şu şekildedir:

حدثنا إسماعيل قال حدثني أخي عن سليمان عن شريك بن عبد الله بن أبي ثمر سمعت أنس بن مالك يحدثنا عن ليلة أسري بالنبي صلى الله عليه وسلم...

Buhârî dedi ki: Bize İsmâil rivâyet etmiştir. İsmâil de: Bana kardeşim, Süleyman'dan, o da Şerîk b. Abdillâh b. Ebî Nemir'den rivâyet etti, dedi. Şerîk ise Enes b. Mâlik'in, Peygamber (a.s.)'in Kâ'be mescidinden geceleyin yürütülmesini kendilerine şöyle anlattığını rivâyet etmiştir:

*"Kendisine vahiy gelmeden önce o, Mescid-i Harâm'da uyurken üç kişi geldi. Onların ilki: Hangisi o? diye sordu. Ortada olanı: O, onların en hayırlı olanıdır, dedi. Sonuncuları da: Onların en hayırlısını alın, dedi. Bu olduğunda onları görmemişti. Daha sonra, başka bir seferinde Peygamber (s.a.)'in kalbinin gördüğü ve gözlerinin uykuda olduğu, kalbinin uyumadığı bir sırada -ki peygamberler böyledir; gözleri uyur ama kalpleri uyumaz- Cibrîl onu aldı. Sonra onu semâya yükseltti."*³¹²

³¹² Buhârî, Menâkıb 21; Müslim, İmân 262.

b) Sâbit el-Bünânî ve Süleymân et-Teymî'nin Enes'den Rivâyeti:

حدثنا هذاب بن خالد وشيبان بن فروخ قالا حدثنا حماد بن سلمة عن ثابت البناني وسليمان التيمي عن أنس بن مالك ...

Müslim dedi ki: Bize Heddâb b. Hâlid ve Şeybân b. Ferrûh rivâyet etti. O ikisi dedi ki: Bize Hammâd b. Seleme, Sâbit el-Bünânî ve Süleyman et-Teymî'den, onlar da Enes b. Mâlik'den naklen rivâyet etti. Enes şöyle dedi: Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu:

*"İsrâ gecesi götürüldüğüm zaman kızıl kumdan bir tepe üzerinde bulunan Mûsâ'nın yanına geldim (Heddâb rivâyetinde: uğradım şeklindedir). O, kabrinde namaz kılıyordu."*³¹³

c) Sâbit'in Enes'den Rivâyeti:

حدثني عبد الله بن هاشم العبدى حدثنا هز بن أسد حدثنا سليمان بن المغيرة حدثنا ثابت عن أنس بن مالك قال ...

Müslim dedi ki: Bana Abdullah b. Hâşim el-Abdî rivâyet etti. O dedi ki: Bize Behz b. Esed rivâyet etti. O da şöyle söyledi: Bize Süleyman b. el-Muğîre rivâyet etti. Süleyman ise: Bize Sâbit, Enes b. Mâlik'den naklen rivâyet etti, dedi. Enes de şöyle söyledi: Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki:

*"Beni alıp zenzeme kadar götürdüler. Sonra göğsüm yarıldı ve zenzem suyuyla yıkandı. Sonra da bırakıldım."*³¹⁴

d) Katâde'nin Enes'den Rivâyeti:

حدثنا إسحاق بن منصور أخبرنا عبد الرزاق أخبرنا معمر عن قتادة عن أنس ...

Tirmizî dedi ki: Bize İshâk b. Mansûr rivâyet etti. O dedi ki: Bize Abdurezzâk haber verdi. O da şöyle söyledi: Bize Ma'mer, Katâde'den o da Enes'den naklen haber verdi. Enes dedi ki:

"İsrâ gecesi Peygamber (s.a.)'e Burâk, gem vurulmuş ve eyerlenmiş bir şekilde getirildi; ancak ona karşı hırçınlık gösterdi. Bunun üzerine Cibrîl ona şöyle dedi: Muhammed'e böyle mi davranıyorsun!? Gerçekten sana Allah katında ondan

³¹³ Müslim, Fezâil 164, 165; Nesâî, Kıyâmü'l-leyl 15 (Hadîs no: 1631, 1632, 1633, 1634, 1635, 1636, 1637).

³¹⁴ Müslim, İmân 260. Her ne kadar bu hadîste olayın İsrâ gecesi olduğu sarîh bir şekilde yer almasa da hem Müslim'in bu hadîsi kitabının "u'l-İsrâ" bölümüne koyması; hem de bu rivâyeti destekleyen bir çok tarîkin bulunması sebebiyle buraya almış bulunuyoruz. Diğer bazı tarîkler için bkz. Buhârî, Salât 1, Hac 75, Bed'ü'l-halk 6, Enbiyâ 7, Fezâilü's-sahâbe 71, Tevhîd 37; Müslim, İmân 262, 263, 264, 265; Nesâî, Salât 1, 2.

daha üstün birisi asla binmemiştir. (Râvî) dedi ki: Bundan sonra ter dökmeye başladı ve sakinleşti.”³¹⁵

2. İbn Abbas’dan Gelen Rivâyetler:

a) İkrime’nin İbn Abbas’dan Rivâyeti:

Aynı zamanda bir âyetin tefsîri durumunda olan bu rivâyetin senedi şöyledir:

حدثنا الحميدي حدثنا سفيان حدثنا عمرو عن عكرمة عن ابن عباس رضي الله عنهما ...

Buhârî dedi ki: Bize Humeydî rivâyet etti. Humeydî: Bize Süfyân rivâyet etti, dedi. Süfyân da şöyle söyledi: İkrime, İbn Abbas’dan naklen onun Allah Teâlâ’nın:

وما جعلنا الرؤيا التي أريناك إلا فتنة للناس والشجرة الملعونة في القرآن

“Sana gösterdiğimiz o görüntüleri ve Kur’ân’da lânetlenen ağacı, ancak insanları sınamak için meydana getirdik”³¹⁶ âyeti hakkında şöyle dediğini rivâyet etmiştir:

“O, Rasûlullah (s.a.)’in, Beytü’l-makdis’e götürüldüğü gece gösterilenleri gözüyle görmesidir. “Kur’ân’da lânetlenen ağaç” ise zakkûm ağacıdır.”³¹⁷

b) İkrime’nin İbn Abbas’dan Başka Bir Rivâyeti:

حدثنا نصر بن علي الجهضمي ثنا زياد بن الربيع ثنا عباد بن منصور عن عكرمة عن ابن عباس ...

İbn Mâce dedi ki: Bize Nasr b. Ali el-Cehdamî rivâyet etti. O dedi ki: Bize Ziyâd b. er-Rebî’ rivâyet etti. O da şöyle dedi: Bize Abbâd b. Mansûr, İkrime’den; o da İbn Abbas’dan naklen rivâyet etmiştir. İbn Abbas şöyle söyledi: Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki:

“İsrâ gecesi meleklerden hangi topluluğun yanına uğradıysam hepsi de bana şöyle dedi: Ey Muhammed, sana hacamatı (kan vermeyi) tavsiye ederiz.”³¹⁸

c) Ebû’l-Âliye’nin İbn Abbas’dan Rivâyeti:

حدثني محمد بن المنثي و ابن بشار قال ابن المنثي حدثنا محمد بن جعفر حدثنا شعبة عن قتادة قال سمعت أبا العالية يقول حدثني

ابن عم نبيكم صلى الله عليه وسلم يعني ابن عباس قال ...

³¹⁵ Tirmizî, Tefsîr 18. Tirmizî bu hadîsin, hasen-garib bir hadîs olduğunu ve Abdurrezzâk’dan başkasının rivâyet ettiğini bilmediklerini ifâde etmiştir.

³¹⁶ İsrâ, 17/60.

³¹⁷ Buhârî, Fezâilü’s-sahâbe 71, Tefsîr 207, Kader 9; Tirmizî, Tefsîr 18.

³¹⁸ İbn Mâce, Tıb 20. Aynı yerde geçen Enes b. Mâlik rivâyetindeki ifâde: “Ümmetine hacamatı emret!” şeklindedir. Ayrıca bkz. Tirmizî, Tıb 12.

Müslim dedi ki: Bana Muhammed b. el-Müsennâ ve İbn Beşşâr rivâyet etti. İbnü'l-Müsennâ dedi ki: Bize Muhammed b. Ca'fer rivâyet etti. O da şöyle söyledi: Bize Şu'be, Katâde'den naklederek rivâyet etti. Katâde ise şöyle dedi: Ebû'l-Âliye'yi şöyle derken işittim: Bana Peygamberinizin (s.a.) amcasının oğlu yani İbn Abbas rivâyet etti. İbn Abbas dedi ki: Rasûlullah (s.a.) İsrâ gecesinden bahsederken şöyle buyurdu:

"Mûsâ esmer ve uzun boylu idi; sanki Şenûe³¹⁹ kabilesinin adamlarından birisi gibiydi. İsa ise diri vücutlu ve orta boylu idi." Aynı şekilde Cehennem bekçisi Mâlik'den ve Deccâl'den de bahsetti."³²⁰

d) Saîd b. Cübeyr'in İbn Abbas'dan Rivâyeti:

حدثنا أبو حصين عبد الله بن أحمد بن يونس كوفي حدثنا عثرب بن القاسم حدثنا حصين هو ابن عبد الرحمن عن سعيد بن جبير عن ابن عباس قال ...

Tirmizî dedi ki: Bize Ebû Husayn Abdullah b. Ahmed b. Yûnus Kûfî rivâyet etti. O dedi ki: Bize Abser b. el-Kâsım rivâyet etti. O da şöyle söyledi: Bize Husayn b. Abdirrahmân, Saîd b. Cübeyr'den; o da İbn Abbas'dan naklen rivâyet etmiştir. İbn Abbas şöyle dedi:

"İsrâ gecesini Peygamber (a.s.), yanlarında bir topluluk bulunan bazı peygamberlerin; yine beraberinde bir topluluk bulunan bir kısım peygamberin; sonra yanlarında bir topluluk bulunan peygamberlerin ve de yanında hiç kimse bulunmayan peygamberlerin yanına uğradı.

Nihâyet, büyük bir karaltının (kalabalığın) yanına uğradı. Bunlar kimdir? diye sorduğumda şöyle cevap verildi: Mûsâ ve kavmidir; fakat sen başını yukarı kaldır ve bak! Dedi ki: Bir de baktım ki, bir taraftan diğer tarafa kadar ufku kaplamış büyük bir karaltı! Şöyle denildi: Bunlar senin ümmetindir. Bunların dışında ümmetinden yetmiş bini cennete hesapsız girecek!

Sonra (Hz. Peygamber evine) girdi; ona (bunların kim olduğunu) sormadılar ve Hz. Peygamber de onlara açıklamada bulunmadı. Sonra insanlar: Onlar biziz, dediler. Kimisi de: Onlar, fitrat ve İslâm üzere doğan çocuklarımızdır dediler.

³¹⁹ Şenûe'nin, Yemen'de bulunan bir mahallenin ismi olduğu, bu ismin de Şenûe diye lakaplandırılan Abdullah b. Ka'b el-Ezdî'den geldiği, onunla âilesi arasında kin bulunmasından dolayı bu isimle anıldığı söylenmektedir. Yine Dâvûdî'nin de, Ezd kabilesinin erkeklerinin uzun boylu olmakla tanındığını söylediği ifade edilmektedir. (Bkz. Mubârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, VIII, 446).

³²⁰ Müslim, İmân 266, 267; Buhârî, Enbiyâ 26.

Daha sonra Peygamber (a.s.) dışarı çıktı ve buyurdu ki: Onlar, dağlama ile tedavi yoluna gitmeyenler, rukye yapmayanlar, uğursuzluğa inanmayanlar ve Allah'a tevekkül edenlerdir.

Bunun üzerine Ukkâşe b. Muhsın ayağa kalktı ve dedi ki: Ey Allah'ın elçisi, ben onlardan mıyım? O da: Evet, diye cevap verdi. Sonra bir başkası kalktı ve: Ben de onlardan mıyım? diye sordu; Peygamber (a.s.) da ona:

Bu konuda Ukkâşe seni geçti! şeklinde karşılık verdi.”³²¹

3. Ebû Hüreyre'den Gelen Rivâyetler:

a) İbnü'l-Müseyyeb'in Ebû Hüreyre'den Rivâyeti:

حدثنا عبدان حدثنا عبد الله أخبرنا يونس، ح وحدثنا أحمد بن صالح حدثنا عنبسة حدثنا يونس عن ابن شهاب قال ابن المسيب قال أبو هريرة...

Buhârî dedi ki: Bize Abdân rivâyet etti. O da: Bize Abdullah rivâyet etti dedi. Abdullah ise: Bize Yûnus haber verdi dedi.

Yine Buhârî dedi ki: Bize Ahmed b. Sâlih rivâyet etti. O da: Bize Anbese rivâyet etti dedi. Anbese de şöyle dedi: Bize Yûnus rivâyet etmiştir.

Yûnus İbn Şihâb'dan naklen, İbnü'l-Müseyyeb'in şöyle dediğini bize rivâyet etmiştir. Ebû Hüreyre dedi ki:

“Rasûlullah'a, İliyâ'ya götürüldüğü gece şarap ve süt dolu iki kadeh getirildi. Her ikisine de şöyle bir baktıktan sonra sütü aldı. Bunun üzerine Cibrîl şöyle dedi: Seni fitrata hidâyet eden Allah'a hamdolsun! Şayet şarabı almış olsaydın ümmetin azardı.”³²²

b) Ebû's-Salt'ın Ebû Hüreyre'den Rivâyeti:

حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة ثنا الحسن بن موسى عن حماد بن سلمة عن علي بن زيد عن أبي الصلت عن أبي هريرة...

İbn Mâce dedi ki: Bize Ebû Bekir b. Ebî Şeybe rivâyet etti. O dedi ki: Bize Hasen b. Mûsâ, Hammâd b. Seleme'den; o Ali b. Zeyd'den; o Ebû's-Salt'dan; o da Ebû Hüreyre'den naklen rivâyet etmiştir. Ebû Hüreyre şöyle dedi: Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu:

³²¹ Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme 16. Müellifin bu hadis hakkındaki yorumu, hasen-sahîh olduğu yönündedir. Diğer tarikler için bkz. Buhârî, Tıb 41; Müslim, İmân 374.

³²² Buhârî, Tefsîr 200, Eşribe 11, 26, Enbiyâ 49; Müslim, İmân 272, Eşribe 92; Tirmizî, Tıb 18; Nesâî, Eşribe 41.

“İsrâ gecesi öyle bir topluluğun yanına geldim ki, onların ev genişliğindeki karınlarında dışarıdan görülebilen yılanlar vardı. Ey Cebrâîl, bunlar kimdir? diye sorduğumda bana: Bunlar fâiz yiyenlerdir, şeklinde cevap verdi.”³²³

c) Ebû Seleme'nin Ebû Hüreyre'den Rivâyeti:

وحدثني زهير بن حرب حدثنا حجين بن المثنى حدثنا عبد العزيز (وهو ابن أبي سلمة) عن عبد الله بن الفضل عن أبي سلمة بن عبد الرحمن عن أبي هريرة قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم...

Müslim dedi ki: Bize Züheyr b. Harb rivâyet etti. O şöyle söyledi: Bize Huceyn b. el-Müsennâ rivâyet etti. O da şunları dedi: Bize Abdülazîz (İbn Ebî Seleme), Abdullah b. el-Fadl'dan; o Ebû Seleme b. Abdirrahmân'dan; o da Ebû Hüreyre'den naklederek rivâyet etmiştir. Ebû Hüreyre dedi ki: Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu:

“Kendimi Hicr'de bulduğum bir sırada, Kureyş bana yolculuğum hakkında soruyordu. Bana Beytü'l-makdis ile ilgili öyle şeylerden soruyorlardı ki, ben onları aklında tutmamıştım. Bunun üzerine hiç sıkılmadığım kadar sıkıldım. Nihâyet Allah, benim bakmam için (aradaki engelleri) kaldırdı da, bana ne sordularsa hepsini onlara haber verdim! Yine kendimi peygamberler topluluğu içinde gördüm. Baktım ki Mûsâ namazda kıyamda durmakta! Onun vücudu orta halde ve topluca idi; sanki Şenûe adamlarından biri gibiydi. İsâ (a.s.) da namazda kıyam halindeydi. İnsanlardan ona en çok benzeyen, Urve b. Mes'ûd es-Sakaffî'dir. İbrâhîm'i de namaz kılarken kıyam halinde gördüm. İnsanlardan ona en çok benzeyen arkadaşınızdır (kendisini kastediyor). Namaz vakti geldiğinde onlara imamlık yaptım. Namazı bitirince birisi şöyle dedi: Ey Muhammed, işte cehennem bekçisi Mâlik! Ona selâm ver. Ona döndüğümde, o benden önce selâm verdi.”³²⁴

4. İbn Mes'ûd'dan Gelen Rivâyetler:

a) Abdurrahmân'nın İbn Mes'ûd'dan Rivâyeti:

حدثنا عبد الله بن أبي زياد حدثنا سيار حدثنا عبد الواحد بن زياد عن عبد الرحمن بن إسحاق عن القاسم بن عبد الرحمن عن أبيه عن ابن مسعود قال...

³²³ İbn Mâce, Ticârât 58.

³²⁴ Müslim, İmân 278.

Tirmizî dedi ki: Bize Abdullah b. Ebî Ziyâd rivâyet etti. O dedi ki: Bize Seyyâr rivâyet etti. O da şunu söyledi: Bize Abdolvâhid b. Ziyâd, Abdurrahmân b. İshâk'dan; o Kâsım b. Abdurrahmân'dan; o babasından; o da İbn Mes'ûd'dan naklen rivâyet etti. İbn Mes'ûd şöyle dedi: Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu:

*"İsrâ gecesi İbrâhîm ile karşılaştım; bana dedi ki: Ey Muhammed, ümmetinc benden selâm söyle ve onlara, cennetin toprağının temiz ve düzlük arazî biçiminde; suyunun leziz; onun fidanlarının ise: سُبْحَانَ اللَّهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ (Allah'ı her türlü noksanlıktan tenzîh ederim. Hamd Allah'a mahsustur. Allah'dan başka ilâh yoktur ve Allah büyüktür.) olduğunu haber ver."*³²⁵

b) Mü'sir b. Afâze'nin İbn Mes'ûd'dan Rivâyeti:

حدثنا محمد بن بشار ثنا يزيد بن هارون ثنا العوام بن حوشب حدثني جيلة بن سحيم عن مؤثر بن عفازة عن عبد الله بن

مسعود...

İbn Mâce dedi ki: Bize Muhammed b. Beşşâr rivâyet etti. O dedi ki: Bize Yezîd b. Hârûn rivâyet etti. O da şöyle söyledi: Bize Avvâm b. Havşeb rivâyet etti. Avvâm dedi ki: Bana, Cebele b. Sühaym Mü'sir b. Afâze'den; o da Abdullah b. Mes'ûd'dan naklen rivâyet etmiştir. İbn Mes'ûd şöyle dedi:

"İsrâ gecesi Rasûlullah (s.a.), aralarında kıyâmeti müzâkere etmekte olan İbrâhîm, Mûsâ ve İsâ ile karşılaştı. Onlar İbrâhîm'den başladılar ve ona kıyâmeti sordular. Ancak onun yanında ona dâir bir bilgi yoktu. Sonra Mûsâ'ya sordular; onda da onunla ilgili bir bilgi bulunmuyordu. Söz, İsâ b. Meryem'e bırakılınca o şöyle dedi: Bana bildirildiğine göre o, ansızın olacak; ama onun ansızın olacağı vakti ancak Allah bilir.

Yinc o, Deccâl'in çıkışından da bahsetti ve dedi ki: Ben incr ve onu öldürürüm. İnsanlar ülkelerine dönünce onları Yc'cûc ve Mc'cûc, her bir tepeden akın ederek karşılar. Bunlar rastladıkları her suyu içerler; her bir şeyi bozguna uğratırlar. Bunun üzerine insanlar Allah'a yakarır ve O'ndan onları öldürmesini isterler. Daha sonra onların iğrenç kokusu yeryüzünü kaplar. Tekrar Allah'a yakarır duâ ederler; O da yağmur gönderir. Yağmur onları taşıyarak denize boşaltır. Sonra dağlar toz haline getirilir, yeryüzü derinin açılması gibi dümdüz açılır. Bana

³²⁵ Tirmizî, Deavât 59. Müellif, bu hadîsin İbn Mes'ûd'dan gelen bu târikinin hasen-garib olduğunu söylüyor.

bildirildiğine göre, ne zaman bunlar olursa insanların başına kıyâmet kopar! Tıpkı hâmile bir kadın gibi ki, kocası onun ne zaman doğum yapacağını bilmez.

Avvâm dedi ki: “Bu durumun tasdîki Allah Teâlâ’nın kitabında ³²⁶ mevcuttur:

حقى إذا فتحت يأجوج و مأجوج وهم من كل حذب ينسلون

“Nihâyet, Ye’cûc ve Me’cûc (sedleri) açıldığı ve onlar her tepeden akın ettiği zaman...”³²⁷

5. Büreyde Rivâyeti:

حدثنا يعقوب بن إبراهيم الدورقي حدثنا أبو ثعلبة عن الزبير بن جنادة عن ابن بريدة عن أبيه قال...

Tirmizî dedi ki: Bize Yâkûb b. İbrâhîm ed-Devrakî rivâyet etti. O da şöyle dedi: Bize Ebû Sümeyle, Zübeyr b. Cünâde’dan, o İbn Büreyde’dan, o da babasından naklederek rivâyet etti. Büreyde şöyle söyledi: Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki:

“Beytü’l-makdis’e ulaştığımızda Cibrîl parmağıyla işâret ederek kayayı deldi ve Burâk’ı ona bağladı.”³²⁸

6. Câbir b. Abdillâh Rivâyeti:

حدثنا قتيبة بن سعيد حدثنا ليث عن عقيل عن الزهري عن أبي سلمة بن عبد الرحمن عن جابر بن عبد الله...

Müslim dedi ki: Bize Kuteybe b. Saîd rivâyet etti. O da şöyle söyledi: Bize Leys, Ukayl’dan; o Zührî’den; o Ebû Seleme b. Abdirrahmân’dan; o da Câbir b. Abdillâh’dan naklen rivâyet etmiştir. Câbir dedi ki: Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu:

“Kureyş beni yalanladığı zaman, Hicr’de ayağa kalktım. Allah bana Beytü’l-makdis’i gösterdi; bunun üzerine ona bakmak sûretiyle onun alâmetlerini onlara haber vermeye başladım.”³²⁹

7. Übey b. Kâ’b Rivâyeti:

حدثنا هشام بن عمار ثنا الوليد بن مسلم ثنا سعيد بن بشير عن قتادة عن مجاهد عن ابن عباس عن أبي بن كعب...

İbn Mâce dedi ki: Bize Hişâm b. Ammâr rivâyet etti. O dedi ki: Bize Velîd b. Müslim rivâyet etti. O ise şöyle söyledi: Bize Saîd b. Beşîr, Katâde’dan; o

³²⁶ Enbiyâ, 21/96.

³²⁷ İbn Mâce, Fiten 33.

³²⁸ Tirmizî, Tefsîr 18. Bu hadîs hakkında müellif, hasen-garib yorumunda bulunmuştur.

³²⁹ Müslim, İmân 276; Buhârî, Fezâilü’s-sahâbe 70, Tefsîr 200; Tirmizî, Tefsîr 18.

Mücâhid'den; o İbn Abbas'dan; o da Übey b. Kâ'b'dan naklen rivâyet etmişlerdir. Übey, Rasûlullah (s.a.)'den naklederek dedi ki:

"Peygamber (a.s.) İsrâ gecesi güzel bir koku duydu. Ey Cibrîl, bu güzel koku da nedir? diye sorunca, o şöyle karşılık verdi: Bu, mâşitanın (saç tarayan hizmetçinin), onun iki oğlunun ve kocasının kabrinin kokusudur! Bunun evveliyâtı şöyledir:

Hızır, İsrâiloğullarının cşrâfından idi. Onun yolu üzerindc kiliscsindc bulunan bir râhip vardı. Râhip ona muttali olunca, o da ona İslâm'ı öğretti. Hızır bülûğa erince babası onu bir kadınla evlendirdi. Hızır o kadına bir şeyler öğretti ve ondan, onu hiç kimseye bildirmeyeceğine dâir söz aldı. O, kadınlara yaklaşılmazdı; bu nedenle onu boşadı. Sonra babası onu başka biriyle daha evlendirdi. Hızır, ona da öğretti ve onu hiç kimseye haber vermeyeceğine dâir ondan söz aldı. O kadınlardan birisi onu gizli tutarken diğeri ifşâ etti. Bunun üzerine korkudan kaçtı ve denizdeki bir adaya geldi. Odun toplamakta olan iki adamla karşılaştı; onlar da onu gördü. Onlardan biri, bunu gizlerken diğeri yaydı ve: Ben gerçekten Hızır'ı gördüm! dedi. Ona: Seninle beraber başka kim gördü? dediklerinde: Fülân, diye cevap verdi. Ona sorulunca, gizledi. Onların dinine göre, yalan söyleyen öldürülürdü. Dedi ki: (Bu gizleyen adam) o gizleyen kadınla evlendi.

Bu kadın, Firavun'un kızının saçlarını tararken birden elinden tarak düştü. Bunun üzerine: Helâk olası Firavun! diye bedduâ etti. O kız da bunu babasına haber etti. Kadının, kocasıyla beraber iki oğlu vardı. Firavun, onlara haber göndererek onların dinlerinden dönmelerini istedi; fakat onlar buna yanaşmadılar. Buna karşılık o da: Sizi öldüreceğim! dedi. Onlar ise şöyle söylediler: Eğer bizi öldürürsen, bize karşı senden beklediğimiz iyilik, bizi aynı eve (kabre) koymandır! O da öyle yaptı.

İşte bu yüzden Peygamber (a.s.) İsrâ gecesini güzel bir koku duyunca, bunu Cibrîl'e sormuş; o da ona anlatmıştı."³³⁰

8. Huzeyfe b. el-Yemân Rivâyeti:

حدثنا ابن أبي عمر حدثنا سفيان عن مسعر عن عاصم بن أبي النجود عن زر بن حبیش قال قلت لحذيفة بن اليمان...

Tirmizî dedi ki: Bize İbn Ebî Ömer rivâyet etti. O: Bize Süfyân, Mis'ar'dan, o Âsım b. Ebî'n-Nucûd'dan, o da Zir b. Hubeyş'den naklen rivâyet etti, dedi. Zir şöyle söyledi:

³³⁰ İbn Mâce, Fiten 23.

“Huzeyfe b. el-Yemân’a, Rasûlullah (s.a.)’in Beytü’l-makdis’de namaz kılıp kılmadığını sorduğumda, hayır diye cevap verdi. Ben ise evet dedim. Bunun üzerine, Bunu nasıl söylersin, be kel adam! dedi. Ben: Kur’ân ile; benimle senin aranda Kur’ân vardır, diye karşılık verdim. Sonra Huzeyfe: Kim Kur’ân ile delil getirirse, gerçek bir delil getirmiş olur veya kurtuluşa erer, dedi. Bundan sonra ise:

سبحان الذى أسرى بعبده ليلا من المسجد الحرام الى المسجد الأقصى...

“Bir gece, kulunu Mescid-i Harâm’dan Mescid-i Aksâ’ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir...”³³¹ âyetini okuyarak, orada namaz kıldığına dâir birşey görüyor musun? diye sordu. Ben de: Hayır, dedim. Bunun üzerine: Eğer orada namaz kılsaydı, elbette ki sizin üzerinize Mescid-i Harâm’da namaz yazıldığı gibi orada da yazılırdı, şeklinde karşılık verdi.

Sonra Huzeyfe şöyle devam etti: Rasûlullah (s.a.)’e, sırtı geniş, adımı gözünün eriştiği yere kadar olan bir binit getirildi. İkisi, Burâk’ın sırtından hiç inmedi. Öyle ki, cenneti, cehennemi ve âhiret için vâdedilen her şeyi gördüler. Sonra da başladıkları gibi geri döndüler. Onu bağladığından söz ediyorlar! Niçin? Kendisinden kaçmasın diye mi? Halbuki onu onun emrine âmâde kılan, görünen ve görünmeyen her şeyi bilen Allah’dır.³³²

³³¹ İsrâ, 17/1.

³³² Tirmizî, Tefsir 18. Müellifin ifâdesine göre bu hadîs, hasen-sahihîtir.

İKİNCİ BÖLÜM

Mİ'RÂC OLAYI

A-ZAMANI

Birinci bölümde İsrâ olayının zamanından bahsederken İsrâ ile Mi'râc'ın aynı gecede olup olmadığı ve bu olayın ne zaman gerçekleştiği konusu üzerinde durmuştuk. Orada hem İsrâ hem de Mi'râc olayı birlikte ele alındığı için, bu konuyu tekrar ele almayacağız.

B- KİTAP VE SÜNNET'DE Mİ'RÂC OLAYI

a) Âyetlerde Mi'râc Olayı:

Bu kısımda, herhangi bir şekilde Hz. Peygamber'in Mi'râc'ıyla ilgisi olabilecek, yahut da bazı ulemâ tarafından bu mucizeye işaret ettiği ifade edilen âyetleri ele almak ve kısaca incelemek istiyoruz.

Hz. Peygamber'in doğruluğuna inanmayan bir kısım insanların, ondan bazı isteklerde bulunduklarından söz eden bir âyet-i kerîmede şöyle buyurulmuştur:

أو ترقى في السماء ولن نؤمن لرقيك حتى نزل علينا كتابا نقرؤه ...

“...Ya da göğe çıkmalısın. Bize, okuyacağımız bir kitap indirmediğin sürece (göğe) çıktığına da asla inanmayız.”³³³

Öyle anlaşıyor ki, Hz. Peygamber'e inanmamak için her türlü bahaneyi uyduran müşrik topluluğu bu defa da onun söylediklerine inanmak için bazı şeyler istemektedirler. İstekleri şunlardı:

“Sen dediler, bizim için yerden bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız. Veya senin bir hurma bahçen ve üzüm bağın olmalı; öyle ki içlerinden gürül gürül ırmaklar akıtılmalısın. Yahut iddia ettiğin gibi üzerimize gökten parçalar yağdırmalısın veya Allah'ı ve melekleri gözümüzün önüne getirmelisin. Yahut da altından bir evin olmalı, ya da göğe çıkmalısın...”³³⁴

Görülüyor ki, bu tür insanların gerçekte inanmak gibi bir gayeleri yoktur. Nitekim, Mi'râc'dan dönüşte Hz. Peygamber (s.a.)'i yalanlayanların yanısıra bazı kimselerin irtidat etmesi de bunu desteklemektedir.³³⁵

³³³ İsrâ, 17/93.

³³⁴ İsrâ, 17/90-93.

³³⁵ Meselâ bkz. Buhârî, Fezâilü's-sahâbe 70, Tefsîr 200; Müslim, İmân 276,278; Tirmizî, Tefsîr 18.

Yani, tıpkı onların istedikleri gibi Rasûlullah (s.a.) onlara, gecenin küçük bir diliminde Mekke'den Kudüs'e gittiğinden; oradan da semâya yükseldiğinden, hatta Allah katından bazı hediyeler getirdiğinden³³⁶ bahsettiği zaman, ona inanıp kendisini tasdik etmek yerine onu yalancılıkla itham ettiler. Bu da onların zaten inanmak gibi bir niyetleri olmadığını göstermektedir.

Diğer bir âyette şöyle buyurulmaktadır:

وما جعلنا الرؤيا التي أريناك إلا فتنة للناس والشجرة الملعونة في القرآن

*“Sana gösterdiğimiz o görüntüleri ve Kur’ân’da lânetlenen ağacı, ancak insanları sınamak için meydana getirdik.”*³³⁷

Hamdi Yazır, bu konuda şöyle bir değerlendirme yapmaktadır:

“Sana göstermiş olduğumuz o rüyâyı, o gece görüşünü o nâs için bir fitne, bir imtihandan başka birşey kılmadık. Rüyâyı bazıları, Fetih sûresinde gelecek olan Mekke Fethi rüyâsı; bazıları da, Bedir’de sanâdid-i müşrikînden her birinin yıkılacakları mevkiileri gösteren Bedir rüyâsı demişlerdir.³³⁸ Fakat bu âyet Mekki olduğu cihetle Medine’de olan o rüyâlarla te’vîli muvâfık olmaz. Sahîh-i cumhurun beyânı vechile bu irâc ve rüyâ, sûrenin başında geçen İsrâ âyetindeki لئله من آياتنا rü’yetine işâret olmasıdır. Zira orada tafsil edildiği vechile, bu hârika üzerine o müşrikler îmân etmek şöyle dursun, îmân edenlerden bazılarının bile irtidâtı gibi büyük bir fitne olmuştu.³³⁹ Burada “rüyâ” tâbir edildiğinden dolayı Mi’râc’ın menâmda cereyan eden bir rüyâ olduğunu zannedenler olmuşsa da, bu da doğru değildir. Çünkü, uykudaki rüyâda şuraya buraya gitmek, semâvâta çıkmak herkesde vâki olabilir ve bedîhîdir ki böyle bir rüyâ gördüğünü söyleyen kimseye karşı, inkâr ile hücum da edilmez. Eğer Mi’râc, menâmda bir rüyâdan ibaret olsaydı onun bir fitne yapılmasının mânâsı olmazdı. Doğrusu “rü’yâ” esasen “büşrâ” vezninde masdardır. Örfde, uyku halinde görülenlere isim olmuş ise de esas itibariyle mânâsı “rü’yet”’dir, “görmek” demektir. Bu âyette de bu asıl mânâ üzere vârid olmuştur. Ancak burada buna rü’yet denilmeyip de rüyâ itlâk olunmasının nüktelerini düşünmek

³³⁶ Bu konu ileride müstakil olarak ele alınacaktır.

³³⁷ İsrâ, 17/60.

³³⁸ Elmalılı, bu yorumları Râzî’den almış olmalıdır. Bkz. Râzî, *Tefsîr*, X, 238.

³³⁹ Bkz. Râzî, *a.g.e.*, X, 239.

lâzım gelir. Bunda üç vecih vardır: Evvela, bu rû'yet geceleyin vâki olmuş bir rû'yettir. Sâniyen, bu anlatıldığı zaman müşrikler, sen bir rüyâ görmüşsün demişler. Sâlisen, Mi'râc hadîslerinde görüldüğü üzere o rû'yetler meyanında, rüyâdaki gibi misâlî olarak gösterilmiş kısım da var idi. Meselâ, cennet ve cehennemi ıyânen görürken, içlerinde bütün ehl-i cennet ve ehl-i nârı da görmüş idi. Halbuki bunların çoğu henüz dünyaya bile gelmemiş olduklarından, bunların, kable'l- vukû' misâlî sûretleriyle görülmüş oldukları anlaşılır.³⁴⁰

“...İmdi, hâsılı mânâ şu olur: İsrâ gecesi sana hakikaten bizim gösterdiğimiz o Mi'râc görüşü âyetlerimizden bir âyet-i kübrâ olduğu halde, biz onu, inadına âyet talep etmekte olan o nâs için sırf bir fitne ve imtihan yaptık. Gösterilen hârikulâde alâmetlere rağmen inanmadılar da inadına tekzîb ettiler. Binâenaleyh, Rabbinin bildiği gibi bu imtihan ile de anlaşılır ki, her ne âyet gösterilse tekzîb edeceklerdir.”³⁴¹

Buhârî ve Tirmizî'nin İbn Abbas'dan naklettiği bir hadîse göre, İbn Abbas:

وما جعلنا الرؤيا التي أريناك إلا فتنة للناس

âyeti hakkında: “Bu, Hz. Peygamber Beytû'l-makdis'e götürüldüğü zaman ona gösterilenleri, baş gözüyle görmesidir.” ve الشجرة الملعونة في القرآن âyeti hakkında da: “Bu, zakkum ağacıdır” demiştir.³⁴² Tirmizî bu hadîs hakkında sahîhtir yorumunu yapmıştır.³⁴³

Rasûlullah (s.a.)'in Mi'râc mûcizesine en fazla delil olarak gösterilen âyetler ise, Necm sûresinin altı ila onsekizinci âyetleridir:

فاستوى وهو بالافق الأعلى ثم دنا فتدلى فكان قاب قوسين أو أدنى فأوحى إلى عبده ما أوحى ما كذب الفؤاد ما رأى أفتمارونه علي ما يري ولقد رآه نزلة أخرى عند سدرة المنتهى عندها جنة المأوى إذ يغشي السدرة ما يغشي ما زاغ البصر وما طفي لقد رأي من آيات ربه الكبرى...

“Sonra, en yüksek ufukta iken doğruldu. Sonra yaklaştı, derken daha da yaklaştı. O kadar ki iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu. Bunun üzerine kuluna vahyini bildirdi. Gördüğünü kalbi yalanlamadı. Onun gördükleri hakkında şimdi kendisiyle tartışacak mısınız? Andolsun onu, Sidretü'l-müntehâ'nın yanında

³⁴⁰ Yazır, *Hak Dini*, V, 3185-3186.

³⁴¹ Yazır, *a.g.e.*, V, 3186.

³⁴² Buhârî, Fezâilü's-sahâbe 71; Tirmizî, Tefsîr 18; Kurtubî, *a.g.e.*, X, 184.

³⁴³ Bkz. Tirmizî, Tefsîr 18.

önceden bir defa daha görmüştü. Cennetü'l-me'vâ da onun yanındadır. Sidre'yi kaplayan kaplamıştı. Gözü kaymadı ve sınırı aşmadı. Andolsun o, Rabbinin en büyük âyetlerinden bir kısmını gördü.”³⁴⁴

Necm sûresindeki bu âyetlerin Hz. Peygamber'in Mi'râc mucizesine işâret edip etmediği ihtilâf konusu olmuştur. Biz şimdi bu âyetleri tek tek ele alarak farklı görüşleri vermek istiyoruz:

فاستوى وهو بالأفق الأعلى : “Sonra en yüksek ufukta iken doğruldu...”

Âyette geçen استوى kelimesinin kime işâret ettiği hakkında çeşitli değerlendirmeler vardır:

a) İstivâ Edenin Cibrîl Olması:

Bazı âlimler istivâ edenin Cibrîl olduğunu ifade etmiştir.³⁴⁵

Saîd b. Müseyyeb ve İbn Cübeyr'in görüşüne göre “istevâ” fiili, yükseldi ve yukarı çıktı anlamına gelmekte ve Cibrîl'in Hz. Peygamber'in yanına geldikten sonra gökteki bir yere yükselmesini ifade etmektedir.³⁴⁶

Zemahşerî, Cibrîl'in her zaman vahiy getirirken büründüğü Dihye sûretiyle değil de gerçek sûreti ile doğrulduğunu; Hz. Peygamber (s.a.)'in de zaten onu asıl sûretinde görmeyi çok arzu ettiğini, bunun üzerine Cibrîl'in en yüce ufku yani güneş ufkunu kapladığını, böylece onu biri yeryüzünde biri de semâda olmak üzere iki defa gördüğünü söylemektedir.³⁴⁷

Râzî, meşhur olan görüşe göre istivâ edenin Cibrîl olduğunu, onun asıl sûretinde istivâ ettiğini söylemektedir.³⁴⁸

Kurtubî de şu yorumu yapmıştır: “Denildi ki: ‘Cibrîl en yüce ufukta istivâ etti.’ Bu yorum güzeldir. O zaman, âyetin öncesinde geçen: ذر مرة vasfına da uygun olmaktadır. Bu aynı zamanda İbn Abbas'ın da benimsediği görüştür.”³⁴⁹

³⁴⁴ Necm, 53/6-18.

³⁴⁵ Bkz. Taberî, a.g.e., XIII, 58; Zemahşerî, a.g.e., IV, 408; Râzî, a.g.e., XIV, 287 vd.; İbn Hacer, Fethu'l-bârî, XIII, 494; Kurtubî, a.g.e., XVII, 57-58.

³⁴⁶ Bkz. Kurtubî, a.g.e., XVII, 58.

³⁴⁷ Zemahşerî, a.g.e., IV, 409.

³⁴⁸ Bkz. Râzî, a.g.e., XIV, 286.

³⁴⁹ Kurtubî, a.g.e., XVII, 58.

Yine Kurtubî, Hz. Peygamber (s.a.)'in Cibrîl'i görmesi konusunda şunları söylemektedir: “Âyette geçen “istevâ” fiilinin ‘Allah’ın kendisini yarattığı asıl sûretinde kalktı’ anlamında olduğu da söylenmiştir. Şöyle ki, Cibrîl her zaman Hz. Peygamber’e diğer peygamberlere geldiği gibi insan şeklinde gelirdi. Bir defasında Peygamber (a.s.), ondan Allah’ın onu yarattığı şekilde kendisine görünmesini istedi. Bunun üzerine Cibrîl, biri yer yüzünde, biri de semâ da olmak üzere iki defa asıl sûretinde ona göründü. Yeryüzündeki en yüce ufuktaydı. Bu sırada Hz. Peygamber Hirâ’da idi. Cibrîl ona doğu tarafından öyle göründü ki batıya kadar her yeri kapladı. Bunun üzerine Peygamber (a.s.) kendinden geçerek bayılıverdi. Cibrîl de bundan sonra insan şeklinde onun yanına indi, onu göğsüne yasladı ve toprakla yüzünü meshetmeye başladı. Hz. Peygamber, ayıldığında dedi ki: “Ey Cibrîl, Allah’ın senin gibi birisini yarattığını zannetmiyorum!”³⁵⁰

Bir başka yoruma göre, âyette geçen “istevâ” kelimesi “yerleşti” anlamına gelmektedir ki, buna göre Kur’ân’ın Hz. Peygamber’in veya Cibrîl’in kalbinde yerleşmesi kastedilmiş olmaktadır.³⁵¹

Bu kelimenin, “yükseldi” anlamında, Peygamber (a.s.)’in Mi’râc’ına işâret ettiği; Allah Teâlâ için düşünüldüğünde ise, “Arş’a istivâ etti” anlamına geldiği yönünde yorumlar da yapılmaktadır.³⁵²

Kurtubî, bu kelimenin Hz. Peygamber’in Mi’râc’ına işâret ettiği görüşünü zayıf olarak değerlendirmekte; doğru olanın, Cibrîl’e işâret etmesi olduğunu söylemektedir.³⁵³

b) Hz. Peygamber ile Cibrîl’in Birlikte İstivâ Etmeleri:

Bir kısım ulemâ da bu görüşü savunmuştur.³⁵⁴

Bu konuda Taberî şöyle demektedir: “Sâhibiniz Muhammed (a.s.) en yüce ufukta iken kuvvetli (شديد القوى) olan Cibrîl doğruldu. Bu, İsrâ gecesinde Rasûlullah

³⁵⁰ Kurtubî, *a.g.e.*, XVII, 58.

³⁵¹ Bkz. Kurtubî, *a.g.e.*, XVII, 59.

³⁵² Bkz. Kurtubî, *a.g.e.*, XVII, 59.

³⁵³ Kurtubî, *a.g.e.*, XVII, 59.

³⁵⁴ Bkz. Râzî, *a.g.e.*, XIV, 287 vd.; Kurtubî, *a.g.e.*, XVII, 58.

(s.a.) seyahat ettirildiği zaman olmuştu. O ve Cibrîl güneşin doğduğu en yüce ufukta istivâ etmişlerdir.”³⁵⁵

İbn Kesîr, Taberî’nin bu yorumunu şöyle değerlendirmektedir: “İbn Cerîr burada öyle bir yorum yapmıştır ki, onu ondan başkasında görmedim; hiç kimsenin de o görüşü hikâye ettiğini bilmiyorum. Şöyle ki, İbn Cerîr, buradaki mânânın: “Güçlü kuvvetli olan (شديد القوى) ile Muhammed (a.s.) en yüce ufukta beraberce doğruldular ki bu İsrâ gecesindeydi...” şeklinde olduğunu söylemektedir. Halbuki bu konuda onunla aynı görüşte olan birisi yoktur.”³⁵⁶

Böyle demekle İbn Kesîr, “istevâ” fiilinin fâilinin Hz. Peygamber ile Cibrîl olduğu görüşünü paylaşmadığını ifâde etmektedir.

İbn Kesîr, İbn Cerîr’in yaptığı yorumun Arap dili açısından doğru olduğunu söyledikten sonra, bununla birlikte anlamın buna uygun olmadığını şu şekilde ortaya koymaya çalışmıştır:

“Onun bu söylediği, Arap dili açınsındandır. Ancak bu âyetin anlamı buna müsade etmez. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.)’in Cibrîl’i bu görüşü İsrâ gecesinde olmamıştır; bilakis ondan önce olmuştur. Rasûlullah (s.a.) yeryüzünde iken Cibrîl (a.s.) onun yanına inmiş ve Allah’ın onu yarattığı asıl sûretinde altıyüz kanadı olduğu halde ona yaklaşmıştı. Bundan sonra Cibrîl’i, başka bir inişinde Sidretü’l-müntehâ’nın yanında yani İsrâ gecesinde görmüştür. Buna göre bu ilk görüş, peygamberliğin ilk yıllarında, Cibrîl (a.s.)’ın İkra’ sûresinin başındaki âyetleri vahiy olarak getirdiği ilk seferde olmuştur. Sonra vahiy bir müddet kesilmiş, o müddet zarfında Hz. Peygamber (s.a.) onu tekrar görebilmek kastıyla defalarca dağların başına gidip gelmiş, her gidişinde Cibrîl ona: “Ey Muhammed, sen gerçekten Allah’ın rasûlüsün; ben de Cibrîl’im” diye seslenmek sûretiyle Peygamberi teskin etmiş ve ona ümit vermiştir. Aradaki müddet uzadığında aynı şeyler tekrar etmiştir. Nihâyet bu, Cibrîl, Rasûlullah (s.a.) vâdideyken Allah’ın onu yarattığı asıl sûretinde, altıyüz kanatlı olduğu halde azametiyle ufku kaplayıp ona görününceye kadar devam etmiştir. O zaman ona Allah’ın kendisine emrettiği şeyleri vahyetmiştir. Böylelikle o

³⁵⁵ Taberî, *a.g.e.*, XIII, 58.

³⁵⁶ İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 247.

da bu sırada kendisine risâleti getiren meleğin azametini, kudretinin yüceliğini ve onu kendisine gönderen yaratıcısı katındaki yerinin ulviyyetini anlamış oldu.³⁵⁷

Ancak, İbn Kesîr'in Taberî'yi eleştirdiği nokta biraz tartışmaya açıktır. Çünkü, her ne kadar Taberî'nin ifâdesinden, istivâ edenin Cibrîl ile Muhammed (a.s.) olduğu anlaşılmakta ise de onun gerçekten de her ikisinin beraberce istivâ ettiklerini kastettiğinden emin değiliz. Şöyle ki, Taberî önce şu ifâdeleri kullanmıştır:

يقول: فاستوى هذا الشديد القوى وصاحبكم محمد بالأفق الأعلى وذلك لما أسرى برسول الله صلى الله عليه وسلم استوى هو وجبريل عليهما السلام بمطلع الشمس الأعلى وهو الأفق الأعلى...

Bu ifâdeleri kullanan Taberî, daha sonra peşpeşe bir kaç rivâyeti sıralamaktadır. Bu rivâyetlerde de hep istivâ edenin Cibrîl olduğu üzerinde durulmuştur. Meselâ, Rübeyyi' vasıtasıyla nakledilen bir haberde: ذرة فاستوى âyetinden sonra şöyle denilmiştir: "İstivâ eden Cibrîl'dir."³⁵⁸

Yine aynı şahıstan: وهو بالأفق الأعلى âyetiyle ilgili olarak şu yorum yapılmıştır:

"En yüce ufuk, en yüksek semâdır. Burada bulunan ise Cibrîl'dir."³⁵⁹

İşte Taberî tarafından nakledilen birbirine benzeyen bu rivâyetler, sanki bu büyük âlimin de İbn Kesîr'in dediği şekilde farklı bir yorum ortaya koymadığını, bilakis ulemâ arasındaki genel kanaate onun da katıldığını hissettirmektedir. Ancak, Taberî'nin verdiğimiz sözlerinden gerçekte ne kastedildiği tam anlaşılmıyor.

Râğıb el-İsfehânî der ki: "İstivâ kelimesi iki türlü kullanılır: Birisinde iki veya daha ziyade fâile isnâd olunur. Meselâ, استوى زيد وعمرو denilir ki, burada "müsâvî oldular" demektir. Müsâvât da kemmiyette veya keyfiyette muâdele yani denkleşmedir. İkincisi de, bir şeyin zatındaki itidale, düzgünlük, denklik, doğruluk, yükseklik gibi nisbet-i mahsûsaya denir. Maamafih buradaki فاستوى kelimesinde müfessirlerin bir kaç vechi vardır. Evvela, bunun zamirinde iki vecih muhtemeldir: Birisi, ta'lîm eden Cebrâîl'e, birisi de ta'lîm olunan sâhibe râci olmasıdır."³⁶⁰

³⁵⁷ İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 248.

³⁵⁸ Bkz. Taberî, *a.g.e.*, XIII, 59.

³⁵⁹ Bkz. Taberî, *a.g.e.*, XIII, 59.

³⁶⁰ Râğıb, *a.g.e.*, s. 439-441.

“Cibrîl’e râci olması durumunda, bunda istivâ, Cibrîl’in düpedüz kendi sûretiyle en yüce ufukta doğrudan doğruya zuhuru mânâsına olarak إستقام على صورته diye anlatılmıştır. Denilmiş ki, peygamberlerden hiç biri Cibrîl’i hakiki sûretiyle görmemişti. Ancak, Muhammed (a.s.) biri yeryüzünde, diğeri semâda iki kere gördü.”³⁶¹

Hamdi Yazır, Râğib’in bu değerlendirmesinden sonra şöyle diyor:

“Bu izaha göre mânâ şu oluyor: Cebrâil ona şöyle ta’lîm etti: Bazan olduğu gibi, beşer sûretinde temessül ederek değil, Allah’ın yarattığı gibi hakiki sûret ve hılkati ile düpedüz doğrudan doğruya en yüce ufukta durup göründü. Bunu, dosdoğru semâda göründü diye de ifâde edebiliriz. Bazıları, ta’lîm etti de semâda durdu demişler; bazıları da, verilen emir üzerine kuvvetiyle istila etti demişlerdir.”³⁶²

“İstivâ eden peygamber olması durumunda ise -ki biz bu mânâ üzerine yürümek istiyoruz- fâ, mücerred takip veya sebebiyye olarak şöyle demek olur: O kuvvetleri şiddetli kuvvet sahibi ta’lîm etti de sâhibiniz hemen istivâ etti. Yani, ilim ve nübüvvette yükselip istikametini aldı.”³⁶³

هو بالآفق الأعلى âyetinde geçen هو hakkında Fahrüddin Râzî der ki:

“Meşhur olan هو nin Cibrîl’e ait bir zamir olmasıdır. Cibrîl, Allah Teâlâ’nın kendisini yarattığı sûrette şark ufkunda bütün azametiyle istivâ etti yani şark ufkunu kapladı, demektir. Halbuki, zâhir olan murad Hz. Muhammed (a.s.) olmasıdır. Mânâsı, “mekânda yüce olan bir makamda istivâ” ise de, maksat hakikaten mekânda bulunmak değil, kadrinin, rütbe ve menzilesinin yüksekliğidir.”³⁶⁴

Kurtubî ise şöyle bir mânâ vermiştir: “Cibrîl, asıl sûretinde yüksek bir yerde doğruldu. Hz. Peygamber daha önce onu öyle görmemişti.”³⁶⁵

Daha önce de söylediğimiz gibi Kurtubî, هو zahirinin Hz. Peygamber’e ait olduğu ve İsrâ gecesinde istivâ ettiği görüşünü zayıf olarak görür; doğru olanın,

³⁶¹ Râğib, *a.g.e.*, s. 439-441.

³⁶² Yazır, *a.g.e.*, VII, 4584.

³⁶³ Yazır, *a.g.e.*, VII, 4574.

³⁶⁴ Râzî, *a.g.e.*, XIV, 286.

³⁶⁵ Kurtubî, *a.g.e.*, XVII, 59.

Cibrîl'in asıl sûretinde en yüce ufukta istivâ etmesi olduğunu söyleyerek, onun Hz. Peygamber'e çoğunlukla bir adam şeklinde geldiğini, Rasûlullah'ın da Cibrîl'i asıl sûretinde görmeyi çok arzu ettiğini, böylece onun şark ufkunda istivâ edip ufku kapladığını belirtmiştir.³⁶⁶

Görüldüğü üzere, bu âyetlerde bahsedilen kişinin Cibrîl olduğu görüşü âlimler arasında çoğunlukla kabul edilen görüş olmuştur.

ثم دنا فتدلى : *"Sonra yaklaştı, derken daha da yaklaştı."*

Bu âyetlerde de fâil açık bir şekilde ifade edilmemiştir. Çeşitli yorumlardan bir kısmı şöyledir:

1. Cibrîl, ufukta iken kanadını açmış, Hz. Peygamber'e yaklaşmış, her zaman alışık olduğu şekle dönmüş ve sonra daha da yaklaşmıştır.³⁶⁷

Bu durumda فتدلى kelimesi hakkında üç vecih vardır:

a) Bu cümlede takdim-tehir olması. Buna göre anlam şu şekildedir: Sonra en yüce ufuktan sarktı (تدلى) ve Peygamber (s.a.)'e yaklaştı (دنى).³⁶⁸

Taberî'nin de bu görüşte olduğu anlaşılmaktadır.³⁶⁹ Nitekim o şöyle demektedir: "Dünüvv, tedellîye; tedellî de dünüvve delâlet etmektedir."³⁷⁰

İsrâ gecesini Hz. Peygamber (s.a.)'in Rabbini görüp görmediğini Hz. Âişe'ye soran ve görmediği yönünde cevap alan Mesrûk'un ona: "Öyleyse, *"...Sonra yaklaştıkça yaklaştı; nihâyet iki yay aralığı kadar, hatta daha da yakın oldu..."*"³⁷¹ âyetleri nerede kalıyor?" şeklinde karşılık vermesi üzerine Hz. Âişe şunları söylemiştir: *"Burada bahsedilen, Cibrîl'dir; her zaman ona insan sûretinde gelirdi. Ancak bu defa ona, Allah'ın kendisini yarattığı asıl sûretinde gelmiş ve ufku kaplamıştı."*³⁷²

³⁶⁶ Bkz. Kurtubî, a.g.e., XVII, 59.

³⁶⁷ Râzî, a.g.e., XIV, 287.

³⁶⁸ Bkz. Râzî, a.g.e., XIV, 287.

³⁶⁹ Bkz. Taberî, a.g.e., XIII, 59.

³⁷⁰ Taberî, a.g.e., XIII, 59.

³⁷¹ Nccm, 53/8-9.

³⁷² Buhârî, Bed'ü'l-halk 7; Müslim, İmân 290.

İbn Mes'ûd'dan da buna benzer bir değerlendirme vardır.³⁷³ Bunu bir sonraki âyeti ele alırken göreceğiz.

b) دنا/تدلى kelimelerinin aynı anlamda olması ki, yaklaştıkça yaklaştı demektir.³⁷⁴

c) Cibrîl, Hz. Muhammed'e yaklaşmak istedi, bulunduğu yerden harekete geçti, sarktı ve peygamberin yanına indi, mânâsında olması.³⁷⁵

d) Bir başka yoruma göre, âyette anlatıldığı üzere *"İki yay aralığı kadar hatta daha da yakın"* biçiminde yaklaştığı ifade edilen kişi yine Cibrîl'dir; ancak bu âyette Cibrîl'in Rabbine yaklaştığından bahsedilmektedir. Taberî, bu görüşte olanların Mücâhid'den gelen bir rivâyete dayandıklarını söylemektedir.³⁷⁶

Taberî, âyette açık şekilde ifade edilmeyen fâilin Cibrîl olduğunu savunanları destekleyen rivâyetleri sıralamıştır. Katâde, Hasen ve Rübeyyi'den naklen verdiği rivâyetler, âyette bahsi geçen fâilin Cibrîl olduğunu beyân etmektedir.³⁷⁷

2. Hz. Peygamber (s.a.) insanlara ve ümmetine yaklaşmış, onlardan birisi gibi olmuş, onlara yumuşak söz, duâ v.s. ile yakın davranmıştır. Buna göre Rasûlullah, أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يوحى اى âyetinde³⁷⁸ belirtildiği üzere, kendisinin onlar gibi olduğunu ama Allah'dan vahiy aldığı ilan etmiştir. Buna göre sanki Allah Teâlâ şöyle seslenmektedir: "Cibrîl Muhammed (a.s.)'a vahyetti, peygamber de doğru oldu, kemâle erdi, bundan sonra insanlara yaklaştı, onlara yakın davrandı ve risâletini tebliğ etti."³⁷⁹

3. Üçüncü ihtimal Râzî'nin ifâdesine göre zayıf bir görüştür ki Allah'a mekân izafe edenler bunu savunmaktadır. Buna göre, âyette yaklaştığı ifade edilen, Hz. Peygamber'in Rabbidir.

³⁷³ Bkz. Buhârî, Tefsîr 338, 339, Bed'ü'l-halk 7; Müslim, İmân 280, 281; Tirmizî, Tefsîr 53.

³⁷⁴ Bkz. Râzî, a.g.e., XIV, 287.

³⁷⁵ Bkz. Râzî, a.g.e., XIV, 287.

³⁷⁶ Bkz. Taberî, a.g.e., XIII, 62.

³⁷⁷ Bkz. Taberî, a.g.e., XIII, 59.

³⁷⁸ Kchf, 18/110.

³⁷⁹ Bkz. Râzî, a.g.e., XIV, 287.

Râzî şöyle diyor: “Allah’ın mekân olarak yaklaşması düşünülemez. Olsa olsa, bir kutsî hadîste ifâde edilen mecâzî mânâ kastedilmiştir. O hadîste şöyle buyurulmaktadır: *“Kim bana bir karış yaklaşırsa, ben ona bir arşın yaklaşırım; bana bir arşın yaklaşırsa ben, bir kulaç yaklaşırım. Yürüyerek bana gelene ise ben koşarak gelirim.”*³⁸⁰ Burada mecâzî bir yakınlıktan bahsedilmektedir.”³⁸¹

Taberî’nin İbn Abbas’dan naklettiğine göre o, “Sonra yaklaştıkça yaklaştı” âyeti hakkında: “Onun Rabbi, yaklaştıkça yaklaştı” demiştir.³⁸²

Bu rivâyetten İbn Abbas’ın, âyette bahsi geçen fâilin Allah Teâlâ olduğunu düşündüğü anlaşılmaktadır. Yine, Muhammed b. el-Kurazî’nin Hz. Peygamber (s.a.)’in bazı ashâbından rivâyetine göre Rasûlullah’a Rabbini görüp görmediği sorulmuş, o da: “O’nu gözümlle değil ama kalbimle iki defa gördüm” şeklinde karşılık vermiş, sonra da: *ثم دنى فدىلى* âyetini okumuştur.³⁸³

Taberî’nin serdettiği bir başka rivâyette ise Enes b. Mâlik’in Peygamber (a.s.)’dan naklen şöyle dediği söylenmektedir: “Ben semâya yükseltildiğim zaman Cibrîl beni cennete götürdü, ben de girdim. Bana Kevser verildi. Sonra Sidretü’l-müntehâ’ya kadar geldim. Sonra, Rabbim yaklaştıkça yaklaştı; iki yay aralığı kadar hatta daha da yakın oldu. Sonra kuluna vahyedeceği şeyi vahyetti.”³⁸⁴

4. Bu görüş de bir öncekine benzemektedir. Buna göre Allah Teâlâ, Hz. Peygamber’e yaklaşmıştır. Enes b. Mâlik’den rivâyet edilen bir hadîste bunun bir benzeri ifâde edilmiştir. Kastedilen mânâ ise, Allah’ın emrinin ve hükmünün gelmesidir.³⁸⁵

5. Yine İbn Abbas’ın şöyle söylediği de rivâyet edilmiştir: “Mi’râc gecesinde refref Muhammed (a.s.)’a yaklaşmış, o da onun üzerine oturmuş, sonra yükselmiş ve Rabbine yaklaşmıştır.”³⁸⁶

³⁸⁰ Buhârî, Tevhîd 15, 35, 50; Müslim, Zikir 4832, 4833.

³⁸¹ Râzî, a.g.e., XIV, 287.

³⁸² Bkz. Taberî, a.g.e., XIII, 60.

³⁸³ Bkz. Taberî, a.g.e., XIII, 62.

³⁸⁴ Taberî, a.g.e., XIII, 62.

³⁸⁵ Bkz. Kurtubî, a.g.e., XVII, 59.

³⁸⁶ Kurtubî, a.g.e., XVII, 60.

6. Muhammed Hamdi Yazır, tefsirinde şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: "...Onun için çokları Cibrîl'in fiili olmak üzere sarkmak mânâsıyla tefsir etmişlerdir. Yani "Cibrîl, ufk-u a'lâda istivâdan sonra yaklaştı, birdenbire peygambere doğru sarktı." Bu takdir, Cebel-i Hirâ'da اقرأ باسم ربك ta'limiyle vahyin başlangıcındaki gelişini anlatmış oluyorsa da henüz peygamberin terakkîsine, Mi'râc'ına müteallık bir mazmun ifâde etmiş olmuyor. Bu dünüvv ve tedellîyi Allah'ın fiili olarak mûlahaza edenler, tedellîyi bir de cezb mânâsı ile tefsir etmişlerdir. Nitekim Beyzâvî bunu naklederken, "Allah Teâlâ'nın tedellîsi peygamberi bütün külliyetiyle Cenâb-ı Kuds'e cezbetmesi demektir." diye göstermiştir. Fakat biz bunu *cezb* değil, *cezb*in eseri ve istivâ gibi peygamberin vasfı olmak üzere aynı mânâdan *incizâb* ile bir terakkî anlıyoruz ki, yukarıdan aşağıya sarkmak değil, aşağıdan yukarıya çekilip çıkmak mânâsıdır ve bununla tamamen Mi'râc'a işâret buyurulmuştur. Yani peygamber, Cibrîl'in talimi üzerine ufk-u a'lâda istivâ ile de kalmadı, o istivâdan sonra kurb-i Hakk'a, Cenâb-ı Kuds'e doğru yaklaştı. Allahu a'lem لا يزال العبد يتقرب إلى التوافل mazmunu³⁸⁷ zâhir oldu da birdenbire bir *incizâb* ile ufk-u a'lânın mâverâsına fırladı. Derken, فكان قاب قوسين أو أدنى oldu; iki yay kadar veya daha yakın.³⁸⁸

فكان قاب قوسين أو أدنى : "O kadar ki, iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu."

Bu âyetlerde anlatılan yakınlaşmanın yine Cibrîl ile Hz. Peygamber (s.a.) arasında olduğu görüşü yaygınlık kazanmıştır.³⁸⁹

Zir b. Hubeyş'e, Ebû İshâk eş-Şeybânî, Allah Teâlâ'nın: فكان قاب قوسين أو أدنى âyetlerinde bahsedilenin kim olduğunu sormuş; o da şöyle cevap vermiştir:

"İbn Mes'ûd bize, Hz. Peygamber'in Cibrîl'i altıyüz kanatlı olarak görmüş olduğunu rivâyct etmiştir."³⁹⁰

³⁸⁷ Bkz. Buhârî, Rikâk 38.

³⁸⁸ Yazır, a.g.e., VII, 4575-4576.

³⁸⁹ Bkz. Taberî, a.g.e., XIII, 60-61; Zemahşerî, a.g.e., IV, 409-410; İbn Kesîr, Tefsîr, III, 3, IV, 249; Râzî, a.g.e., XIV, 287-289; Kurtubî, a.g.e., XVII, 60-61; Yazır, a.g.e., VII, 4576-4577.

³⁹⁰ Buhârî, Bed'ü'l-halk 7; Müslim, İmân 280, 281, 282; Tirmizî, Tefsîr 53.

İbn Kesîr, bu âyetlerde bahsedilen kişinin Cibrîl (a.s.) olduğu görüşünü hak olarak tavsif etmektedir.³⁹¹ Hz. Âişe, İbn Mes'ûd ve Ebû Hüreyre'den bu yönde rivâyetler geldiği ve sahâbeden herhangi birisinin bu âyetlerin tefsîriyle ilgili olarak onlara muhâlefet ettiğinin bilinmediğini yine İbn Kesîr ifâde etmektedir.³⁹²

İbn Kesîr, İsrâ hadîsini nakleden râvîlerden Şerîk b. Abdillâh'ın rivâyeti üzerinde de durmaktadır. O, Buhârî'nin Sahîh'inde geçen: *ودنى الجبار رب العزة فمدلى...* "Sonra İzzet sâhibi Cebbâr, yaklaştıkça yaklaştı..."³⁹³ sözlerinden dolayı Şerîk b. Abdillâh rivâyetinin birçok kişi tarafından tenkit edildiğini, eğer bu rivâyet sahîh ise başka bir zamanda olan başka bir kıssadan bahsedilmiş olabileceğini, bu âyetlerin tefsîri olmadığını söylemektedir. Gerekçe olarak da, âyette sözü edilen zamanda Hz. Peygamber'in yeryüzünde olduğunu, bu olayın İsrâ gecesini gerçekleşmediğini, âyetin devamında gelen: *ولقد رآه نزلة أخرى عند سدرة المنتهى* kısmının İsrâ gecesinden söz ettiğini söylemektedir.³⁹⁴

Kâdî İyâz ise, âyette ifâde edilen şeylerin fâilinin Rasûlullah (s.a.) olması durumunu ele alarak, yaklaşmanın Allah Teâlâ ile Rasûlullah arasında vâki olduğunu düşünmüş ve şöyle bir değerlendirmeye gitmiştir:

"Bilesin ki, "Allah'dan" veya "Allah'a" izafe edilen yakınlık ve yaklaşma, mekân veya mesâfe ifâde eden bir yaklaşma değildir. Peygamber (s.a.)'in Rabbine yaklaşmasından murad, onun Allah katındaki derecesinin büyüklüğünü anlatmak, şerefine yüceliğini beyân etmektir. Allah'ın ona yaklaşmasıyla kastedilen ise, Allah Teâlâ'nın iyiliği, ikrâmı ve cömertliğidir."³⁹⁵

فكان قاب قوسين أو أدنى âyetindeki zamirin Cibrîl'e değil de Allah'a ait olması durumunda da aynı şekilde te'vîl edileceği yine Kâdî İyâz tarafından bildirilmiştir.³⁹⁶

فأوحى إلى عبده ما أوحى : "Kuluna vahydcıccğı şcyi vahyetti..."

Bu âyetle ilgili olarak da çeşitli yorumlar yapılmıştır:

³⁹¹ Bkz. İbn Kesîr, *a.g.e.*, III, 3.

³⁹² Bkz. İbn Kesîr, *a.g.e.*, III, 3.

³⁹³ Bkz. Buhârî, Tevhîd 37.

³⁹⁴ Bkz. İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 249.

³⁹⁵ İyâz, *a.g.e.*, I, 159.

³⁹⁶ Bkz. İyâz, *a.g.e.*, I, 159.

1. Bir yoruma göre, vahyeden Allah, vahyedilen kul ise Hz. Peygamberdir.³⁹⁷

Böylece âyetin mânâsı: “Allah, kulu Muhammed’e vahyedeceğini etti” şeklindedir. Bu görüşte olanlar İbn Abbas’dan gelen bir rivâyete dayanmaktadırlar. Buna göre İbn Abbas, bahsi geçen âyet hakkında: “Âyette “kul” olarak ifâde edilen kişi Muhammed (a.s.)’dır; ona vahyeden ise Allah’dır” demiştir.³⁹⁸

Aynı şekilde İbn Abbas’ın, “...Nihâyet araları iki yay kadar, hatta daha da yakın oldu; kuluna vahyedeceğini vahyetti...”³⁹⁹ âyetlerinin yorumunu yaparken, Hz. Peygamber’in Allah Teâlâ’yı gördüğünü söylemesi de⁴⁰⁰ onun, vahiy işinin Allah ile Rasûlullah arasında olduğunu kabul ettiğini göstermektedir.

2. Diğer bir yoruma göreyse anlam şu şekilde olmaktadır: “Cibrîl, Allah’ın kulu Muhammed (a.s.)’a, Rabbinin kendisine vahyettiği şeyi vahyetti.”⁴⁰¹

İbn Zeyd’den bu anlamda bir söz nakledilmektedir.⁴⁰²

Katâde de şöyle demiştir: “Allah, Cibrîl’e vahyetti; Cibrîl de Muhammed (a.s.)’a vahyetti.”⁴⁰³

Taberî, rivâyet edilen görüşler arasında kendisine göre doğru olanın, Cibrîl’in Allah’ın kulu Muhammed (a.s.)’a, Rabbinin kendisine vahyettiği şeyi vahyetmesi olduğunu; sürenin başından beri gelen âyetlerin akışının bunu gösterdiğini, kelâmın hep Rasûlullah ve Cibrîl arasında cereyan eden şeylerden haber verdiğini söylemektedir.⁴⁰⁴

Hamdi Yazır da şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur:

“Şu halde burada başlıca iki mânâ mümkündür: Birisi: İşte Cebrâil böyle yaklaştı da Allah’ın kulu Muhammed (a.s.)’a gönderdiği her vahyi getirdi, vahyetti, onu öyle tâlim etti. İbtida, bütün sûretiyle görünerek onun vahy-i ilâhî olduğunu öğretti de peyderpey tebliğ eyledi. Birisi de: İşte Allah’ın has kulu olan sâhibiniz Muhammed (a.s.) o istivâdan sonra Rabbına öyle yaklaştı, her vasıta mürtefi oldu da, Allah o kuluna doğrudan doğruya verdiği vahyi verdi. Yani, Mi’râc’da her ne

³⁹⁷ Bkz. Taberî, a.g.e., XIII, 63.

³⁹⁸ Bkz. Taberî, a.g.e., XIII, 63.

³⁹⁹ Necm, 53/9-10 vd.

⁴⁰⁰ Bkz. Tirmizî, Tefsîr 53.

⁴⁰¹ Bkz. Taberî, a.g.e., XIII, 63.

⁴⁰² Bkz. Taberî, a.g.e., XIII, 63.

⁴⁰³ Bkz. Râzî, a.g.e., XIV, 289; Kurtubî, a.g.e., XVII, 61.

⁴⁰⁴ Bkz. Taberî, a.g.e., XIII, 63.

vahyeyleti ise Cibrîl'in dahi tavassutu olmaksızın vahyeyleti. Biz bu mânâya taraftarız. Evvelki mânâya göre, Mi'râc kazıyyesi yalnız *وَلَقَدْ* kavline bırakılmış oluyor.⁴⁰⁵

Vahyedilen şeyin ne olduğu konusunda ise İbn Kesîr, Saîd b. Cübeyr'den naklen şu bilgiyi vermektedir: "Allah Teâlâ, Rasûlullah (s.a.)'e: *"Seni yetim olarak bulmadım mı? Senin adını yükseltmedik mi?"*⁴⁰⁶ şeklinde vahyetmiştir.⁴⁰⁷

Kurtubî, vahyedilen şeyin ne olduğunu tam olarak bilmenin mümkün olmadığı görüşünü benimseyerek, bunu ancak Allah Teâlâ'nın bilebileceğini söylemiştir.⁴⁰⁸

Hamdi Yazır da şöyle diyor: "Mi'râc'da vasıtasız vahyolunan *مَا أَوْحَى* ne idi? Bunun birisi namaz olduğu ma'ruftur. Bir de şu rivâyet edilmiştir: *"Peygamberlerden hiçbirisi senden evvel cennete girmeyecek; ümmetlerden hiçbirisi de senin ümmetinden evvel cennete girmeyecek."*⁴⁰⁹ Bakara sûresinin âhîrinin de Mi'râc'da nüzûlüne dâir rivâyet geçmişti. *Sahih-i Müslim*'de: *"Rasûlullah'a üç şey verildi: Beş vakit namaz verildi, Bakara sûresinin havâtîmi verildi, ümmetinden hiçbir şey şerik koşmayanlara mukhîmât yani, büyük günahlar mağfîret olundu."*⁴¹⁰ diye mervîdir. Maamâfih, o bezm-i hâsdaki vahyin tafsilâtı ne olduğunu ancak Allah ile peygamberi bilir.⁴¹¹

ما كذب الفؤاد ما رأى : "Kalp gördüğünü yalanlamadı..."

Râzî, âyette geçen *ما رأى* ifâdesindeki görme fiilini gerçekleştiren fâilin kalp mi, göz mü yoksa bunların dışında başka birşey mi olduğu konusunda çeşitli ihtimaller olduğunu ifâde ederek bunlardan üç tanesi üzerinde durmuştur:

1. Görenin fuâd (kalp) olması: Bunâ göre sanki Allah Teâlâ şöyle buyurmuş olmaktadır: *"Kalbin gördüğü şeyi kalp yalanlamadı."* Yani kalp, gördüğü şeyin bir

⁴⁰⁵ Yazır, *a.g.e.*, VII, 4577.

⁴⁰⁶ Burada, Duhâ sûresinin: *"O, seni yetim bulup barındırmadı mı?"* âyeti (Duhâ, 93/6) ile, İnşîrâh sûresinin: *"Senin şanını yüceltmedik mi?"* âyetine (İnşîrâh, 94/4) telmih vardır.

⁴⁰⁷ İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 249.

⁴⁰⁸ Bkz. Kurtubî, *a.g.e.*, XVII, 61.

⁴⁰⁹ Bkz. Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 410; İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 249.

⁴¹⁰ Müslim, İmân 279; Tirmizî, Tefsîr 53; Nesâî, Salât 1.

⁴¹¹ Yazır, *a.g.e.*, VII, 4577-4578.

cinnî yahut bir şeytan olduğunu düşünmedi; bilakis, kalbiyle gördüğü şeyin doğru ve sahîh olduğuna kesin inandı.

2. Görenin göz olması: Buna göre anlam şu şekilde olmaktadır: *“Kalp, gözün gördüğü şeyi yalanlamadı; onun hayal olduğunu düşünmedi.”*

3. Üçüncü ihtimal de görenin Muhammed (a.s.) olması: Buna göreyse anlam: *“Kalp, Muhammed (a.s.)’ın gördüğü şeyin doğruluğunu yalanlamadı.”* şeklinde olmaktadır.⁴¹²

Aynı âyetteki رأى ما ifâdesinde anlatılan “görülen şey”in ne olduğu konusunda da farklı değerlendirmeler olmuştur:

Taberî, tefsîrcilerin bu hususta ihtilâfa düştüğünü söyledikten sonra onlardan bir gurubun, Hz. Peygamber’in kalbinin gördüğü şeyin Âlemlerin Rabbi Allah olduğunu; O’nun Rasûlullah’ın kalbine görme özelliği verdiğini, böylece onun da kalbiyle gördüğünü, gözüyle görmediğini söylediklerini ifâde etmektedir.⁴¹³

Daha sonra Taberî, bu görüşte olanların dayandıkları rivâyetleri sıralamaktadır. Bunlardan birisi, âyetle ilgili olarak İbn Abbas’ın: *“O’nu Rasûlullah (s.a.) kalbiyle görmüştür”* şeklindeki beyânını içeren rivâyettir.⁴¹⁴

Bir diğer rivâyette İkrime’nin, kendisine sorulan soru üzerine Hz. Peygamber’in, Rabbini gördüğünü söylediği ifâde edilmiştir.⁴¹⁵

Bizzat Hz. Peygamber’e izâfe edilen ve İbn Abbas tarafından nakledilen bir rivâyete göre de Rasûlullah (s.a.): *“Rabbimi en güzel sûrette gördüm...”* buyurmuştur.⁴¹⁶

Taberî bu konudaki rivâyetleri sıralamaya devam etmektedir. Fakat onun, bütün bu rivâyetlerin sıhhati konusunda herhangi bir değerlendirme yaptığını göremiyoruz. Bizler, bu rivâyetlere karşı ihtiyatlı olmayı tercih ediyoruz.

Yine Taberî, Rasûlullah (s.a.)’ın kalbinin gördüğü şeyin Cibrîl (a.s.) olduğunu savunan diğer bir gruptan da bahsetmekte ve onların da dayandıkları rivâyetleri sıralamaktadır. Bunlardan birisi, âyetle ilgili olarak Abdullah İbn Mes’ûd’dan rivâyet

⁴¹² Bkz. Râzî, a.g.e., XIV, 290.

⁴¹³ Bkz. Taberî, a.g.e., XIII, 63.

⁴¹⁴ Bkz. Müslim, İmân 284; Taberî, a.g.e., XIII, 64.

⁴¹⁵ Bkz. Taberî, a.g.e., XIII, 64.

⁴¹⁶ Bkz. Taberî, a.g.e., XIII, 64.

edilen: “*Rasûlullah (s.a.) Cibrîl’i, üzerinde dalgalanan bir elbise bulunduğu halde semâ ile yer arasını kaplamış vaziyette gördü*” anlamındaki rivâyettir.⁴¹⁷

Zemahşerî de, görülen şeyin Cibrîl olduğunu söylemekte ve âyetin açıklaması sadedinde şu yorumu getirmektedir: “Muhammed (a.s.)’ın kalbi, gözü ile görmüş olduğu Cibrîl (a.s.)’ın sûretini yalanlamadı; yani, kalbi onu gördüğü zaman: “Seni tanımıyorum” demedi. Eğer böyle demiş olsaydı elbette yalan söylemiş olurdu. Bilakis o, onu tasdik etti ve onun, asıl sûretine bürünmüş halde gelen Cibrîl olduğu konusunda şüphe etmedi.”⁴¹⁸

Yine Râzî de Hz. Peygamber’in kalbinin gördüğü şeyin ne olduğu konusundaki ihtimalleri sıralamıştır. Ondan da bu konudaki ihtimalleri alıyoruz:

1. Görülenin Allah Teâlâ olması,
2. Cibrîl (a.s.) olması,
3. İnsanı hayrette bırakan bir takım ilâhî âyetler olması.⁴¹⁹

Râzî devamla şu değerlendirmeleri yapıyor: “Bilesin ki, her kim Allah Teâlâ’nın görülmesinin câiz oluşunu inkâr ederse, onun Cibrîl (a.s.)’ın görülmesini de inkâr etmesi gerekir. Bu ise risâletin inkârı anlamına gelir ki, küfürdür.”⁴²⁰

Yine o, sahâbîler arasında Hz. Peygamber (s.a.)’in, Rabbini görüp görmediği konusunda ihtilâfin olmasını da bunun câiz oluşunun bir delîli saymaktadır.⁴²¹

Ehl-i Sünnet âlimlerine göre de Allah’ın görülmesi aklen câiz, naklen de vâciptir.⁴²²

Kurtubî’nin değerlendirmeleri de şöyledir:

“Muhammed (a.s.)’ın Mi’râc gecesi gördüğünü kalbi yalanlamadı. Şöyle ki, Allah Teâlâ onun kalp gözünü açtı ve o da böylece Rabbini gördü...”⁴²³

Yine o, devamen peşpeşe bazı rivâyetler sıralayarak şöyle diyor: “...Onun, gerçek gözle olduğu da söylenmiştir. Birinci görüş İbn Abbas’dan rivâyet edilmiştir.

⁴¹⁷ Tirmizî, Tefsîr 53; Taberî, *a.g.e.*, XIII, 65.

⁴¹⁸ Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 410.

⁴¹⁹ Bkz. Râzî, *a.g.e.*, XIV, 290-291.

⁴²⁰ Râzî, *a.g.e.*, XIV, 290-291.

⁴²¹ Râzî, *a.g.e.*, XIV, 291.

⁴²² Bkz. Taftâzânî, *Serhu’l-akâid*, 34-35.

⁴²³ Kurtubî, *a.g.e.*, XVII, 61.

Sahih-i Müslim’de kalbiyle gördüğüne dâir rivâyet vardır.⁴²⁴ Bu aynı zamanda Ebû Zer ve sahâbeden bir topluluğun da görüşüdür. İkinci görüş ise, Enes ve bir cemaatin görüşüdür. Yine İbn Abbas’dan şöyle bir rivâyet⁴²⁵ gelmiştir: “Sizler *hulletin İbrahim’c, kclâmın Mûsa’ya ve rû’ycin Muhammed’c ait olmasına hayrct mi ediyorsunuz?*”⁴²⁶

İbn Abbas demiştir ki: “Biz Hâşimoğulları şöyle deriz: *Şüphesiz Muhammed (s.a.) Rabbini iki kere görmüştür.*”⁴²⁷

Muhammed b. Kâ’b’dan gelen bir rivâyette o, şöyle demektedir: “Biz, ya Rasûlallah, Allah sana rahmet etsin, Rabbini gördün mü? dedik; o da şöyle cevap verdi: *Kalbimle iki defa O’nu gördüm. Sonra da şu âyeti okudu: ما كذب الفؤاد ما رأى* (Kalp, gördüğünü yalanlamadı).”⁴²⁸

Sahih-i Müslim’de Ebû Zer’den rivâyet edilen hadîs şu şekildedir: “Rasûlullah’a Rabbini gördün mü diye sordum. Şöyle cevap verdi: نور أنى أراه yani, O bir nûrdur, O’nu nasıl göreyim?”⁴²⁹ Nûr, benim O’nu görmeme engel oldu demektir. رأيت نوراً şeklinde gelen diğer rivâyet de buna delildir.⁴³⁰

Bu gecede Hz. Peygamber (s.a.)’in Allah Teâlâ’yı görmesi meselesi ileride tekrar ele alınacaktır.

أفتمارونه على ما يرى : Şimdi siz, ona o görüşüne karşı mücadle mi ediyorsunuz?

Taberî, müşriklerin İsrâ gecesi Allah Teâlâ’nın Rasûlullah (s.a.)’e göstermiş olduğu şeyleri inkâr ettiklerini ve bu hususta onunla münakaşaya giriştiklerini söylemekte ve âyetin anlamının: “Ey müşrikler, sizler Muhammed (a.s.) ile Allah’ın

⁴²⁴ Bkz. Müslim, İmân 284, 285; Tirmizî, Tefsîr 53.

⁴²⁵ Bkz. Tirmizî, Tefsîr 53.

⁴²⁶ Kurtubî, a.g.e., XVII, 61.

⁴²⁷ Tirmizî, Tefsîr 53; Kurtubî, a.g.e., XVII, 61-62.

⁴²⁸ Kurtubî, a.g.e., XVII, 62.

⁴²⁹ Müslim, İmân 291; Tirmizî, Tefsîr 18.

⁴³⁰ Müslim, İmân 292; Kurtubî, a.g.e., XVII, 62.

ona gösterdiği âyetleri hakkında cedelleşiyor musunuz?!” şeklinde olduğunu ifade etmektedir.⁴³¹

Bu âyetle ilgili Râzî de, şunları ifade etmektedir:

“Yani, onun ayne’l-yakîn gördüğü şey hakkında nasıl şüpheye düşersiniz ve onunla tartışırsınız?! Onun rü’yetinde asla şüphe yoktur. Ama siz yine de onu cin çarptığını söylüyorsunuz!...”⁴³²

وقد رآه نزلة أخرى عند سدرة المنتهى : “Andolsun ki onu bir defa da Sidretü’l-müntehâ’nın yanında görmüştü.”

Değerlendirmelere göre âyette geçen: نزول kelimesi, fa’leten kalıbında نزل kelimesinden gelir ve “bir iniş” ifade eder.⁴³³ Öyleyse burada ifade edilen inme fiilinin fâili acaba kimdir?

Yukarıda geçen, “Kalp, gördüğünü yalanlamadı” âyeti⁴³⁴ hakkında, görülenin Allah Teâlâ olduğunu söyleyenler, burada da aynı şekilde yorumda bulunmuşlar ve tekrar görülenin de O olduğunu söylemişler; orada Cibrîl’den bahsedildiğini savunanlar ise burada da Cibrîl’den bahsedildiğini ifade etmişlerdir.⁴³⁵

Bu âyet hakkında Ebû Hüreyre’den nakledilen şöyle bir hadîs mevcuttur: Ebû Hüreyre, “Andolsun ki onu bir defa daha görmüştü” âyeti hakkında: “Cibrîl’i gördü” demiştir.⁴³⁶

Yine Hz. Âişe, âyetle ilgili olarak yaptığı yorumda görülenin Cibrîl olduğunu, Hz. Peygamber’in onu asıl sûretinde iki defa gördüğünü söylemiştir.⁴³⁷

İbn Mes’ûd da bu yönde görüş beyân edenlerdendir.⁴³⁸

Mücâhid’in de âyetle ilgili olarak: “Cibrîl’i asıl sûretinde iki defa gördü” dediği ifade edilmektedir.⁴³⁹

⁴³¹ Taberî, a.g.e., XIII, 66.

⁴³² Râzî, a.g.e., XIV, 291.

⁴³³ Bkz. Zemahşerî, a.g.e., IV, 411; Râzî, a.g.e., XIV, 292.

⁴³⁴ Necm, 53/11.

⁴³⁵ Bkz. Taberî, a.g.e., XIII, 69.

⁴³⁶ Bkz. Müslim, İmân 283.

⁴³⁷ Bkz. Buhârî, Bed’ü’l-halk 7, Tefsîr 53; Tirmizî, Tefsîr 53; Taberî, a.g.e., XIII, 67-69.

⁴³⁸ Bkz. Taberî, a.g.e., XIII, 68.

⁴³⁹ Bkz. Taberî, a.g.e., XIII, 68.

İbn Abbas'ın bu âyetin yorumunda: “Onu kalbiyle iki defa gördü” şeklinde beyânı vardır.⁴⁴⁰ Onun, burada Allah Teâlâ'yı kastetmiş olduğunu, yani Hz. Peygamber'in Allah'ı iki kere gördüğünü savunduğunu daha önce görmüştük.

Zemahşerî de şu yorumu yapmaktadır: “Cibrîl (a.s.) onun yanına kendi sûreti üzere başka bir defa daha inmiş ve o da onu bu şekilde görmüştür. İşte bu, Mi'râc gecesinde olmuştur.”⁴⁴¹

Râzî diyor ki: “Bu konuda birkaç ihtimal vardır. Öncelikle bu, *o*, “Onu gördü” ifâdesinde geçen görülenin kim olduğu konusuyla yakından ilgilidir. *o*, cümlesinde görüldüğü söylenenin kim olduğu hakkında da bazı ihtimaller mevcuttur:

1. Görülenin Allah Teâlâ olması: Bu durumda anlam şu şekildedir. “*Diğer bir inişinde Allah'ı gördü.*” Bu görüşü benimseyenler, “*Kalp, gördüğünü yalanlamadı*” âyetinde⁴⁴² söz edilen “görülen”in Allah Teâlâ olduğunu kabul edenlerdir. İbn Abbas'ın: “*Muhammed (a.s.) Rabbini diğer bir defa kalbiyle gördü*” dediği rivâyet edilmektedir.⁴⁴³ İnme fiili, bir hareket ve intikal anlamında düşünüldüğünde bunun Allah Teâlâ hakkında kullanılması bâtil olur. Eğer maddî değil de mânevî bir yaklaşma anlamında kullanılırsa, o zaman Allah'ın rahmetinin ve fazlının kuluna ulaşması anlaşılır.

2. Görülenin Cibrîl olması: Bu durumda ise anlam: “*Diğer bir inişinde Cibrîl'i gördü*” şeklinde olmaktadır.”⁴⁴⁴

Âyette geçen Sidretü'l-müntehâ tâbirine gelince;

Meşhur olan görüşe göre, Sidretü'l-müntehâ, yedinci semâda bulunan bir ağaçtır.⁴⁴⁵ Bu konu da ileride ele alınacaktır.

“Onu bir defa da Sidretü'l-müntehâ'nın yanında görmüştü” ifâdesiyle, hem “Hz. Peygamber”in hem de “onun gördüğü şey”in Sidre'nin yanında olması anlaşılabilir. Buna mani birşey yoktur. Yani, Sidre'nin yanında bulunan, Hz.

⁴⁴⁰ Bkz. Müslim, İmân 285.

⁴⁴¹ Zemahşerî, a.g.e., IV, 411.

⁴⁴² Nccm, 53/11.

⁴⁴³ Râzî, a.g.e., XIV, 292; Kurtubî, a.g.e., XVII, 62.

⁴⁴⁴ Râzî, a.g.e., XIV, 292-293.

⁴⁴⁵ Bkz. Râzî, a.g.e., XIV, 292.

Peygamber de olabilir, Cibrîl de olabilir. Allah Teâlâ'nın düşünülmesi durumunda ise, Sidre'nin yanında olan Hz. Peygamber olacaktır. Allah için herhangi bir mekân izâfe edilmesi görüşü bâtıldır. "Fulan ağacın yanında hilâli gördüm" ifâdesinde olduğu gibi, Hz. Peygamber (s.a.) gördüğü anda Sidre'nin yanında olan, Allah değil, Hz. Peygamber olmaktadır.⁴⁴⁶

"Cennetü'l-Me'vâ da onun yanındadır. Sidre'yi kaplayan kaplamıştı. Gözü kaymadı ve sınırı aşmadı. Andolsun o, Rabbinin en büyük âyetlerinden bir kısmını gördü."

Hasen'den nakledildiğine göre Cennetü'l-me'vâ, müttakîlerin ve şühedâ ervâhının varacakları cennettir.⁴⁴⁷

İbn Abbas, Cennetü'l-me'vâ'nın Arş'ın sağında olduğunu ve burasının şehitlerin menzili olduğunu söylemektedir.⁴⁴⁸

Katâde de, bu cennetin şehitlerin menzili olduğu konusunda İbn Abbas ile aynı kanaattedir.⁴⁴⁹

Sidre'yi bürüyen şeylerin altın kelebek veya çekirge; melekler veya Allah'ın nûrları olduğu yahut da bu tâbirin ifâdeyi kuvvetlendirmek için kullanıldığı söylenmektedir.⁴⁵⁰ İleride bu konu tekrar incelenecektir.

"Gözü kaymadı ve sınırı aşmadı" âyetine gelince;

Taberî, İbn Abbas'ın bu âyetle ilgili olarak, Hz. Peygamber (s.a.)'in bu gece sağa sola dönmediğini (iltifat etmediğini) ve kendisine emredilen hususta haddi aşmadığını söylediğini kaydetmektedir.⁴⁵¹

Burada bahsi geçen "göz" kelimesi hakkında bazı hususlara dikkat çekilmiştir:

Râzî'ye göre bahsedilen göz, Hz. Peygamber'in gözüdür. Buna göre *"Gözü kaymadı"* âyetinde anlatılmak istenen hususlar şunlardır:

⁴⁴⁶ Bkz. Râzî, *a.g.e.*, XIV, 293.

⁴⁴⁷ Bkz. Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 411; Râzî, *a.g.e.*, XIV, 293; Yazır, *a.g.e.*, VII, 4581.

⁴⁴⁸ Bkz. Taberî, *a.g.e.*, XIII, 73.

⁴⁴⁹ Bkz. Taberî, *a.g.e.*, XIII, 74.

⁴⁵⁰ Bkz. Taberî, *a.g.e.*, XIII, 74; Râzî, *a.g.e.*, XIV, 294.

⁴⁵¹ Bkz. Taberî, *a.g.e.*, XIII, 76.

Eğer Sidre'yi kaplayan şeyler çekirge ve kelebekler ise, Hz. Peygamber (s.a.)'in onlara iltifat etmediği, onlarla meşgul olmadığı, bakışını maksûd olandan ayırmadığı; çünkü bunların Sidre'yi kaplamasının Peygamber (a.s.)'i sınamak için olduğu anlatılmak istenmektedir.⁴⁵²

Sidre'yi kaplayan şeylerin Allah Teâlâ'nın nûrları olması durumunda, Hz. Peygamber'in birazcık olsun onlarla ilgilenmediği, bilakis onların çıktığı kaynağa yöneldiği; Hz. Mûsâ'nın aksine nûrların karşısında kuvvetle dayandığı anlaşılır.⁴⁵³ Bu bakış açısında Peygamber (a.s.)'in edebi ve kuvvetinin yüceliği ön planda tutulmuştur.⁴⁵⁴

"Kuşkusuz Rabbinin en yüce âyetlerinden bir kısmını gördü" ifâdesine gelince;

Hz. Peygamber (s.a.)'in görmüş olduğu "Allah'ın âyetleri" hakkında da çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır. Bunları şöyle özetleyebiliriz:

1. İbn Abbas'dan rivâyet edilen bir hadîste ise, Hz. Peygamber'in ufku kaplamış bir şekilde yeşil bir refref gördüğü ifade edilmektedir.⁴⁵⁵

2. *"Şüphesiz Rabbinin en büyük âyetlerinden bir kısmını gördü."* ifâdesi, Hz. Peygamber'in Mi'râc gecesi Allah'ı değil, O'nun âyetlerini gördüğüne delil sayılmıştır; çünkü, Allah Teâlâ, Mi'râc kıssasını burada âyetlerin görülmesiyle bitirmektedir. İsrâ sûresinde de: *لَرَبِّهِ مِنْ آيَاتٍ* "Ona, âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye..."⁴⁵⁶ şeklinde buyurulmuştur. Bu görüşe göre Rasûlullah (s.a.) şayet Rabbini görseydi, bu en büyük şey olurdu.⁴⁵⁷

⁴⁵² Bkz. Râzî, a.g.e., XIV, 295.

⁴⁵³ A'râf, 7/143 âyetinde anlatıldığına göre, Hz. Mûsâ Allah Teâlâ'dan, kendisini ona göstermesini istemiş, Allah'ın: *"Beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirse sen de beni göreceksin."* buyurmasından sonra O'nun dağa tecellisiyle beraber Hz. Mûsâ bayılıp yere düşmüştür. Buna mukabil Hz. Peygamber'in Allah'ın nûrları karşısında ayakta kalabilmesi onun gücünün yüceliğine işâret sayılmıştır.

⁴⁵⁴ Bkz. Râzî, a.g.e., XIV, 295.

⁴⁵⁵ Bkz. Buhârî, Bed'ü'l-halk 7, Tefsîr 340.

⁴⁵⁶ İsrâ, 17/1.

⁴⁵⁷ Râzî, a.g.e., XIV, 296.

3. Taberî, Rasûlullah (s.a.)'in Rabbinin en büyük delillerini gördüğünü söylemekte ve bununla ilgili bazı rivâyetleri vermektedir.⁴⁵⁸

4. Bazı müfessirler, “en büyük âyet”den kastedilenin, Hz. Peygamber'in Cibrîl'i asıl sûretinde görmesi olduğunu söyleyenlerden bahsetmişlerdir.⁴⁵⁹ Râzî ise bununla ilgili olarak: “Halbuki, her ne kadar Cibrîl büyük bir melek olsa da, bazı haberlerden anlaşıldığına göre Allah'ın ondan büyük melekleri de vardır.” demiştir.⁴⁶⁰

5. Kurtubî'nin güzel olarak nitelediği bir görüşe göreyse âyetten maksat, Peygamber (a.s.)'in Mi'râc yolculuğunda baştan sona kadar gördüğü her şeydir.⁴⁶¹

⁴⁵⁸ Bkz. Taberî, *a.g.e.*, XIII, 76.

⁴⁵⁹ Bkz. Taberî, *a.g.e.*, XIII, 76-77; Râzî, *a.g.e.*, XIV, 296.

⁴⁶⁰ Bkz. Râzî, *a.g.e.*, XIV, 296.

⁴⁶¹ Bkz. Kurtubî, *a.g.e.*, XVII, 65.

b) Hadislerde Mi'râc Olayı:

Bu bölümde konuyla ilgili rivâyetlerin hepsini sıralamamıza imkân yoktur. Çünkü, Mi'râc olayından bahseden oldukça çok rivâyet vardır. Biz bunlardan en çok zikredilen rivâyetlere yer vermek istiyoruz:

1. Enes b. Mâlik'den Gelen Rivâyetler:

a) Sâbit el-Bünânî'nin Enes'den Rivâyeti:

Kâdî İyâz ve Süyûtî bu rivâyet için: "En iyi ve en sağlam rivâyet" demektedir.⁴⁶² Bu rivâyet şöyledir:

حدثنا شيان بن فروخ حدثنا حماد بن سلمة حدثنا ثابت البناني عن أنس بن مالك أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال...

Müslim dedi ki: Bize Şeybân b. Ferrûh rivâyet etti. O da: Bize Hammâd b. Seleme rivâyet etti, dedi. Hammâd: Bize, Sâbit el-Bünânî, Enes b. Mâlik'den naklen Rasûlullah (s.a.)'in şöyle buyurduğunu rivâyet etti, dedi. Rasûlullah buyurdu ki:

"Bana Burâk getirildi. O, beyaz renkli, uzunca, eşekten büyük, katırdan küçük olan ve adımını gözünün gördüğü en uzak noktaya atan bir canlıdır. Ona bindim; nihâyet Beytü'l-makdis'e geldim. Onu, peygamberlerin kendisini bağladığı halkaya bağladım. Sonra mescide girdim ve orada iki rekât namaz kıldım. Sonra çıktım. Cibrîl (a.s.) bana, bir şarap kabı ve bir süt kabı getirdi; ben sütü tercih ettim. O zaman Cibrîl (s.a.) dedi ki: "Fıtratı seçtin." Sonra bizi semâya yükseltti. Cibrîl, (kapının) açılmasını istedi; ona denildi ki: "Sen kimsin?" O da: "Cibrîl" diye cevap verdi. "Beraberindeki kim?" denilince: "Muhammed" diye cevap verdi. "Ona gönderildi mi?" (وقد بعث إليه؟) ⁴⁶³ diye soruldu; o da: "Ona gönderildi." (قد بعث إليه) şeklinde karşılık verdi. O zaman bizim için kapı açıldı. Bir de baktım ki Âdem! Bana merhaba dedi ve benim için hayır duâda bulundu."

"Sonra bizi ikinci semâya yükseltti. Cibrîl (a.s.) (kapının) açılmasını söyledi. "Sen kimsin?" denildi; o da: "Cibrîl" dedi. "Beraberindeki kim?" diye sorulunca, "Muhammed" cevabını verdi. "Ona gönderildi mi?" denildi. Cibrîl de: "Ona gönderildi" şeklinde karşılık verdi. O zaman bizim için kapı açıldı. Bir de baktım ki,

⁴⁶² Bkz. İyâz, a.g.e., I, 142; Süyûtî, a.g.e., s. 11.

⁴⁶³ Bazı rivâyetlerde: وقد أرسل إليه؟ şeklinde de gelmektedir ki her ikisinin de anlamı aynıdır. Meleklerin burada kastettiği şeyin, "semâya yükselmek yani Mi'râc için gereken şey" yahut, "Hz. Peygamber'in peygamber olarak gönderilmesi" olduğu söylenmektedir. Bkz. İbn Dîhye, a.g.e., s. 35.

iki teyze oğlu olan İsâ b. Meryem (a.s.) ile Yahyâ b. Zekerıyyâ (a.s.)!.. Bana merhaba dediler ve benim için hayır duâda bulundular.”

“Sonra beni üçüncü semâya yükseltti. Cibrîl (kapının) açılmasını istedi. “Sen kimsin?” denildi; o da: “Cibrîl” dedi. “Beraberindeki kim?” diye sorulunca, “Muhammed (s.a.)” cevabını verdi. “Ona gönderildi mi?” denildi. Cibrîl de: “Ona gönderildi” şeklinde karşılık verdi. O zaman bizim için kapı açıldı. Bir de baktım ki Yûsûf (a.s.)!. Güzelliğin yarısı ona verilmişti. Bana merhaba dedi ve benim için hayır duâda bulundu.”

“Sonra bizi dördüncü semâya yükseltti. Cibrîl (a.s.) kapının açılmasını istedi. “Kim o?” denildi; o da: “Cibrîl” dedi. “Beraberindeki kim?” diye sorulunca, “Muhammed” cevabını verdi. “Ona gönderildi mi?” denildi. Cibrîl de: “Ona gönderildi” şeklinde karşılık verdi. O zaman bizim için kapı açıldı. Bir de baktım ki İdrîs!.. Merhaba dedi ve benim için hayır duâda bulundu. Allah Azzc ve Ccllc şöyle buyurmuştur: *و رفعتاه مكانا عليا* “Onu üstün bir makama yücelttik.”⁴⁶⁴

“Sonra bizi beşinci semâya yükseltti. Cibrîl kapının açılmasını istedi. “Kim o?” denildi; o da: “Cibrîl” dedi. “Beraberindeki kim?” diye sorulunca, “Muhammed” cevabını verdi. “Ona gönderildi mi?” denildi; Cibrîl de: “Ona gönderildi” şeklinde karşılık verdi. O zaman bizim için kapı açıldı. Bir de baktım ki Hârûn (s.a.)!. Merhaba dedi ve benim için hayır duâda bulundu.”

“Sonra bizi altıncı semâya yükseltti. Cibrîl (a.s.) kapının açılmasını istedi. “Kim o?” denildi; o da: “Cibrîl” dedi. “Beraberindeki kim?” diye sorulunca, “Muhammed” cevabını verdi. “Ona gönderildi mi?” denildi; Cibrîl de: “Ona gönderildi” şeklinde karşılık verdi. O zaman bizim için kapı açıldı. Bir de baktım ki Mûsâ (s.a.)!. Merhaba dedi ve benim için hayır duâda bulundu.”

“Sonra yedinci semâya yükseldi. Cibrîl kapının açılmasını istedi. “Kim o?” denildi; o da : “Cibrîl” dedi. “Beraberindeki kim?” diye sorulunca, “Muhammed (s.a.)” cevabını verdi. “Ona gönderildi mi?” denildi; Cibrîl de: “Ona gönderildi” şeklinde karşılık verdi. O zaman bizim için kapı açıldı. Bir de baktım ki, sırtını Bcytü’l-ma’mûr’a dayamış bir vaziyette İbrahim (s.a.)!. Ona her gün yetmiş bin melek giriyor ve bir daha oraya dönmüyor!”

⁴⁶⁴ Meryem, 19/57.

“Sonra beni Sidretü’l-müntehâ’ya götürdü. Onun yaprakları fillerin kulaklarına, meyveleri ise testilere benziyor. Allah’ın emrinden bürüyen onu bürüyünce, değişti; öyle ki Allah’ın mahlûkâtından hiç kimse onun güzelliğini anlatamaz! Sonra Allah, bana vahyedeceği şeyi vahyetti. Her gün ve gecede üzerime elli namaz farz kıldı. Mûsâ (s.a.)’in yanına indim. “Rabbim ümmetine neyi farz kıldı?” diye sorunca, “Elli namaz” dedim. “Rabbime dön, hafifletmesini iste; çünkü ümmetin buna güç yetiremez. Kuşkusuz ben, İsrâiloğullarını denedim ve onlara bildirdim.” şeklinde karşılık verdi.”

“Rabbime döndüm ve dedim ki: “Ya Rabbi, ümmetinden hafiflet!” O zaman benden, beşini indirdi. Mûsâ’ya döndüm; benden beşini indirdiğini söyledim. Dedi ki: “Şüphesiz ümmetin, buna da güç yetiremez; Rabbime dön ve hafifletmesini iste.”

“Rabbim Tebâreke ve Teâlâ ile Mûsâ (a.s.) arasında o kadar gidip-geldim ki en sonunda şöyle buyurdu: “Ey Muhammed, muhakkak onlar her gün ve gecede beş namazdır; her namaz için on vardır. Böylelikle elli namaz eder. Kim bir iyiliğe niyet eder de onu yapmazsa, ona bir iyilik yazılır; eğer onu yaparsa, onun için on yazılır. Kim de bir kötülüğe niyet eder ve onu yapmazsa, ona birşey yazılmaz; eğer onu yaparsa, sadece bir kötülük yazılır.”

“Sonra indim, nihâyet Mûsâ (s.a.)’in yanına vardım ve ona durumu anlattım. “Rabbime dön, hafifletmesini iste.” dedi. Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki: “Rabbime mürâcât ettim; artık ondan utanıyorum!”⁴⁶⁵

b) Şerîk b. Abdillâh’ın, Enes’den Rivâyeti:

Üzerinde en fazla münâkaşa olan bu rivâyet şöyledir:

حدثنا عبد العزيز بن عبد الله حدثني سليمان عن شريك بن عبد الله أنه قال: سمعت أنس بن مالك يقول: ليلة أسري برسول الله صلى الله عليه وسلم من مسجد الكعبة...

Buhârî dedi ki: Bize Abdülazîz b. Abdillâh rivâyet etti. Abdülazîz de şöyle dedi: Bana Süleymân, Şerîk b. Abdillâh’dan naklen rivâyet etti. Şerîk dedi ki: Enes b. Mâlik’i şöyle derken işittim:

“Rasûlullah (s.a.)’in Kâ’be Mescidi’nden seyahat ettirildiği gece, o Mescid-i Harâm’da uyurken kendisine üç kişi geldi -ki bu, ona vahyolunmadan önceydi- onların birincisi dedi ki: “Hangisi o?” Bunun üzerine ortadaki şöyle cevap verdi: “O,

⁴⁶⁵ Müslim, İmân 259.

onların en hayırlı olanıdır.” Sonuncuları da: “Öyleyse, onların en hayırlı olanını alın!..” dedi.”

“Bu olayın olduğu gece onları görmemişti; sonra kalbinin gördüğü, gözünün uyuduğu ama kalbinin uyumadığı - zaten peygamberler öyledir; gözleri uyur, kalpleri uyumaz- başka bir gecede tekrar geldiler. Onunla konuşmadılar; onu yüklediler ve zemzem kuyusunun yanına koydular. Onlardan Cibrîl, onun işini üstlendi. Cibrîl, boğaz çukurundan göğsün üst kısmına kadar yardı; nihâyet göğsünü ve karnını (yarma işlemini) bitirdi. Sonra onu zemzem suyuyla eliyle yıkadı ve karnını temizledi. Daha sonra içinde altından bir kap bulunan, îmân ve hikmetle doldurulmuş altın bir tas getirildi. Böylece, göğsü ve gerdanları onunla dolduruldu. Sonra onu kapattı.”

“Daha sonra onu en yakın semâya yükseltti; onun kapılarından birisini çaldığında, semâ ehli ona: “Kim o?” diye seslendi. O da: “Cibrîl” dedi. “Beraberindeki kim?” dediklerinde, “Beraberimde Muhammed var” şeklinde cevap verdi. “Gönderildi mi?” (وقد بعث؟) sorusuna da: “Evet” dedi. Bunun üzerine şöyle karşılık verdi: “Ona merhaba, hoşgeldi!..” Gök ehli onun sebebiyle sevinç içerisindeyler. Semâdakiler, Allah kendilerine bildirinceye kadar, O’nun yeryüzünde ne irâde ettiğini bilmezler.”

“(Rasûlullah) en yakın semâda Âdem’i gördü. Cibrîl ona: “Bu senin babandır, ona selâm ver” dediğinde ona selâm verdi; Âdem de mukabele etti ve şöyle dedi: “Merhaba, hoşgeldin ey oğlum!.. Sen ne güzel evlatsın!..”

“O, en yakın semâda bir de akan iki nehir gördü. “Bu iki nehir de nedir ey Cibrîl?” diye sorduğunda, o da: “Bunlar, Nîl ve Fırat’ın kaynaklarıdır.” dedi. Onu geçince daha sonra semâda üzerinde inci ve zebercedden yapılmış bir köşk bulunan başka bir nehir gördü; elini ona vurunca baktı ki, nefis kokulu bir misk!.. “Ey Cibrîl bu nedir?” diye sorduğunda, o şöyle cevap verdi: “Bu, Rabbinin senin için sakladığı Kevser’dır.”

“Sonra onu ikinci semâya yükseltti. Melekler ona, birincinin söylediği gibi söylediler: “Kim o?”. O da: “Cibrîl” diye cevap verdi. “Beraberindeki kim?” dediklerinde, “Muhammed (s.a.)” karşılığını verdi. “Ona gönderildi mi?” diye sorduklarında da, “Evet” dedi. Bunun üzerine şöyle dediler: “Merhaba ona; hoşgeldi!..”

“Sonra onu üçüncü semâya yükseltti. Ona, birincinin ve ikincinin dedikleri gibi söylediler.”

“Sonra onu dördüncü semâya yükseltti. Onlar da ona bunun benzerini dediler.”

“Sonra onu beşinci semâya yükseltti; onlar da ona bunun benzerini söylediler.”

“Sonra onu altıncı semâya yükseltti; yine onlar da ona aynısını dediler.”

“Daha sonra onu yedinci semâya yükseltti; onlar da bunun gibi söylediler.”

(Râvî diyor ki:) “Her semâda, isimlerini ifâde ettiği peygamberler vardı; onlardan aklımda kalanlar şöyledir: “İdrîs ikincide, Hârûn dördüncüde, ismini hatırlamadığım bir başkası beşincide, İbrâhîm altıncıda ve Mûsâ, Allah ile konuşmasının bir ayrıcalığı olarak yedincidedir. Mûsâ demişti ki: “Ya Rabbi, benim üzerime bir kimseyi yükselteceğini zannetmiyorum!..” Sonra onu, bunun üzerine, Allah’dan başkasının bilemeyeceği şekilde yükseltti!.. En sonunda, Sidretü’l-müntehâ’ya vardı.”

“Sonra, izzet sahibi olan Cebbâr, yaklaştıkça yaklaştı; nihâyet onunla arası iki yay aralığı kadar hatta daha da yakın oldu. Sonra Allah, ona vahyedeceğini etti: “Senin ümmetin üzerine bir gün ve gecede elli namaz..” Sonra indi ve Mûsâ’nın yanına vardı. Mûsâ onu durdurdu ve “Ey Muhammed, Rabbin seni ne ile görevlendirdi?” diye sordu. O da: “Beni, bir gün ve gecede elli namaz ile görevlendirdi” şeklinde cevap verince, “Ümmetin buna güç yetiremez; dön de Rabbin, senden ve ümmetinden hafifletsin” dedi. Peygamber (s.a.) sanki bu konuda istişâre edercesine Cibrîl’e yöneldi; Cibrîl de ona: “Eğer istersen evet” diye işâret etti. Sonra onu Cebbâr’a yükseltti. O yerinde olduğu halde dedi ki: “Ya Rabbi, bizden hafiflet; çünkü ümmetim buna güç yetiremez.” Bunun üzerine ondan on namazı indirdi.”

“(Hz. Peygamber) sonra tekrar Mûsâ’nın yanına dönünce, o da onu durdurdu. Mûsâ’nın onu Rabbine geri göndermesi hâdisesi, beş namaza ininceye kadar devam etti. Sonra Mûsâ, beşe indirilmişken onu yine durdurdu ve şöyle dedi: “Ey Muhammed, Allah’a yemin olsun ki ben, kavmim İsrâiloğullarına bundan daha azını yapmaları için mürâcât ettim de onlar yine zâfiyet gösterdiler ve onu terkettiler!.. Senin ümmetin ise, ceseden, kalben, bedenen, göz ve kulak bakımından daha zayıftır; dön de Rabbin senden (biraz daha) hafifletsin.”

"Her defasında Hz. Peygamber (s.a.) kendisine işâret etmesi için Cibrîl'e dönüyor ve Cibrîl de bunu yadırgamıyordu. Beşinci defada onu tekrar yükseltince, (Hz. Peygamber) dedi ki: "Ya Rabbi, benim ümmetimin ceselleri, kalpleri, kulakları ve bedenleri zayıftır; bu sebeple bizden hafiflet!.." Bunun üzerine Cebbâr: "Ey Muhammed!.." dedi; "Buyur Ya Rabbi, emrindeyim!.." şeklinde karşılık verince, şöyle devam etti: "Kuşkusuz, senin üzerinc Ümmü'l-kitâb'da farz kıldığım gibi, benim katımda hüküm değişmez! Her iyiliğe on misli karşılık vardır; senin üzerine beş olmasına rağmen, Ümmü'l-kitâb'da bu ellidir."

"Sonra tekrar Mûsâ'nın yanına dönünce, "Nasıl yaptın?" diye sordu; o da: "Bizden hafifletti ve her iyiliğe, on misli karşılık verdi!.." dedi. Mûsâ da: "Allah'a yemin ederim ki ben, İsrâiloğullarına bundan daha azını teklif ettim de yine onu terkettiler! Rabbine dön ve senden yine hafifletsin" şeklinde karşılıklı bulununca, Rasûlullah (s.a.) şöyle cevap verdi: "Ey Mûsâ, Allah'a yemin ediyorum ki artık O'na muhalefet etmekten utanır oldum!" Bunun üzerine: "Allah'ın ismiyle in" dedi."

"(Râvî) dedi ki: Uyandığımda Mescid-i Harâm'da idi." ⁴⁶⁶

c) Zührî'nin Enes'den Rivâyeti:

حدثنا محمد بن يحيى التيسابوري حدثنا عبد الرزاق أخبرنا معمر عن الزهري عن أنس بن مالك ...

Tirmizî dedi ki: Bize Muhammed b. Yahyâ en-Neysâbûrî rivâyet etti. O dedi ki: Bize Abdurrezzâk rivâyet etti. O da şöyle şöyledi: Bize Ma'mer, Zührî'den; o da Enes b. Mâlik'den naklen rivâyet etmiştir. Enes şöyle diyor:

"İsrâ gıccesi Peygamber (s.a.)'c namazlar elli olarak farz kılındı; sonra azaltıldı, nihâyet beş oldu. Sonra da: "Ey Muhammed, kuşkusuz benim katımda hüküm değişmez; gerçekten de bu beşin karşılığında sana elli vardır!" şeklinde nidâ olundu." ⁴⁶⁷

d) Yezîd b. Ebî Mâlik'in Enes'den Rivâyeti:

حدثنا عبيد الله بن عبد الكريم ثنا هشام بن خالد ثنا خالد بن يزيد. وحدثنا أبو حاتم ثنا هشام بن خالد ثنا خالد بن يزيد بن أبي

مالك عن أبيه عن أنس بن مالك قال ...

⁴⁶⁶ Buhârî, Tevhîd 37, Menâkıb 21(kısmen); Müslim, İmân 262(kısmen); Ebû Avâne, Müsned, I, 120; Ebû Nuaym, el-Müsneđü'l-müstahrec, I, 230.

⁴⁶⁷ Tirmizî, Salât 45.

İbn Mâce dedi ki: Bize Ubeydullah b. Abdilkerîm rivâyet etti. O dedi ki: Bize Hişâm b. Hâlid rivâyet etti. O da şöyle söyledi: Bize Hâlid b. Yezîd rivâyet etti.

Yine İbn Mâce dedi ki: Bize Ebû Hâtîm rivâyet etti. O dedi ki: Bize Hişâm b. Hâlid rivâyet etti. O da şöyle söyledi: Bize Hâlid b. Yezîd b. Ebî Mâlik, babasından; o da Enes b. Mâlik'den naklen rivâyet etmiştir. Enes diyor ki: Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu:

“İsrâ gccesi ccnctin kapısında şöyle yazılı olduğunu gördüm: Sadakanın karşılığında on misli vardır; ödünç vermenin karşılığı ise onsekiz kattır. Ben: “Ey Cibrîl, ödünç vermenin sadakadan üstün olmasının sebebi nedir?” diye sorduğumda: “Çünkü, dilenci yanında olduğu halde ister; halbuki ödünç isteyen kişi, ancak bir ihtiyaçtan ötürü ödünç istemektedir.” şeklinde karşılık verdi.”⁴⁶⁸

e) Yezîd'in Enes'den Başka Bir Rivâyeti:

أخبرنا عمرو بن هشام قال حدثنا محمد بن سعيد بن عبد العزيز قال حدثنا يزيد بن أبي مالك قال حدثنا أنس بن مالك أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال ...

Nesâî dedi ki: Bize Amr b. Hişâm haber verdi. O dedi ki: Bize Mahled, Saîd b. Abdilazîz'den naklen rivâyet etti. O da: Bize Yezîd b. Ebî Mâlik rivâyet etti, dedi. Yezîd ise şöyle söyledi: Bize Enes b. Mâlik, Rasûlullah (s.a.)'in şöyle buyurduğunu rivâyet etti:

“Bana, eşekten büyük katırdan küçük, adımını gözünün gördüğü en son noktaya atan bir binek getirildi. Beraberimde Cibrîl olduğu halde yola çıktım. (Bir müddet sonra) bana inmemi ve namaz kılmamı söyledi; ben de kıldım. Sonra da bana: “Nerede namaz kıldığını biliyor musun?” diye sordu. Karşılığında da: “Taybe’de namaz kıldın; göç (muhâceret) orayadır” dedi. Daha sonra tekrar inmemi ve namaz kılmamı istedi; ben de öyle yaptım. Yine: “Nerede namaz kıldığını biliyor musun?” diye sordu. Cevaben de: “Allah Azze ve Celle’nin, Mûsâ (a.s.) ile konuştuğu Tûr-i Sînâ’da namaz kıldın” dedi. Sonra yine bana: “İn ve namaz kıl” dedi. Ben de indim ve namaz kıldım. “Nerede namaz kıldığını biliyor musun?” şeklindeki sorusuna yine kendisi: “İsâ (a.s.)’ın doğduğu Beyt-i Lahm’de namaz kıldın” diye cevap verdi. Bundan sonra Beytü’l-makdis’e girdim. Benim için peygamberler (a.s.) toplanınca, Cibrîl beni imamlık yapmak üzere öne geçirdi.”

⁴⁶⁸ İbn Mâce, Sadakât 19.

“Akabinde beni en yakın semâya yükseltti. Bir de baktım ki orada Âdem (a.s.) var!.. Sonra beni ikinci semâya yükseltti; baktım orada da iki teyze çocuğu İsâ ve Yahyâ (a.s.) var. Sonra beni, Yûsûf (a.s.)’ın bulunduğu üçüncü semâya; sonra Hârûn’un bulunduğu dördüncü semâya; sonra İdrîs’in bulunduğu beşinci semâya; sonra Mûsâ (a.s.)’ın bulunduğu altıncı semâya ve sonra da, İbrâhîm (a.s.)’ın bulunduğu yedinci semâya yükseltti. Bundan sonra beni yedi semânın ötesine yükseltti. Nihâyet Sidretü’l-müntehâ’ya geldiğimizde beni bir bulut kuşattı; bunun üzerine ben de secdeye kapandım. Sonra bana şöyle denildi:

“Kuşkusuz ben, gökleri ve yeri yarattığım gün sana ve ümmetine elli namaz farz kıldım; öyleyse sen ve ümmetin onu yerine getirin.”

“Daha sonra İbrâhîm’in yanına döndüğümde bana hiçbir şey sormadı. Sonra da Mûsâ’nın yanına geldim. Bana: “Allah, sana ve ümmetine ne kadar namaz farz kıldı?” diye sorunca, ben: “Elli namaz” şeklinde cevap verdim. O zaman dedi ki: “Şüphesiz sen de, ümmetin de bunu yerine getiremezsiniz. Allah’a dön ve O’ndan hafifletmesini iste.” Ben de Rabbime döndüm. Benden onunu hafifletti (indirdi). Daha sonra da beş namaza indirildi. Tekrar: “Rabbine dön de hafifletmesini iste. Çünkü, İsrâiloğullarına iki namaz farz kılınmıştı da onu bile yerine getirmediler!” dedi. Rabbim Azze ve Celle’ye dönerek O’ndan hafifletmesini istedim. O da şöyle buyurdu:

“Şüphe yok ki ben, gökleri ve yeri yarattığım gün sana ve ümmetine elli namaz farz kıldım. İşte, elli yerine beş! Sen ve ümmetin bunu yerine getirin.”

“Anladım ki bu, Allah Tebâreke ve Teâlâ’nın değişmez bir hükmüdür. Böylece Mûsâ (a.s.)’a döndüm. Bana yinc dönmemi söylediyse de, bunun Allah’ın değişmez hükmü olduğunu anladığım için dönmедim.”⁴⁶⁹

2. Enes’in, Mâlik b. Sa’saa’dan Aldığı Rivâyetler:

Birinci Rivâyet:

حدثنا هبة بن خالد حدثنا همام عن قتادة. وقال لي خليفة: حدثنا يزيد بن زريع حدثنا سعيد و هشام قالا: حدثنا قتادة حدثنا

أنس ابن مالك عن مالك ابن صعصعة رضي الله عنهما قال: قال النبي صلى الله عليه وسلم...

Buhârî dedi ki: Bize Hüdbe b. Hâlid rivâyet etti. O da: Bize Hemmâm, Katâde’den naklen rivâyet etti, dedi.

⁴⁶⁹ Nesâî, Salât 1.

Yine Buhârî dedi ki: Bana Halife, Yezîd b. Zurey' bize rivâyet etti, dedi. Yezîd de: Bize Saîd ve Hişâm rivâyet ettiler, demiştir. O ikisi: Katâde bize rivâyet etti, dediler.

Katâde dedi ki: Bize Enes b. Mâlik, Mâlik b. Sa'saa'dan naklen Hz. Peygamber (s.a.)'in şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir:

"Ben, Beyt'in yanında uyku ile uyanıklık arasında bulunûrken... -(Hz. Peygamber) iki kişi arasındaki bir kişiden bahsetti⁴⁷⁰ - bana îmân ve hikmetle dolu altın bir tas getirildi; boğazımdan karnımın alt kısmına kadar yarıldı. Sonra karnım zenzem suyu ile yıkandı; sonra da hikmet ve îmânla dolduruldu. Daha sonra bana, beyaz renkli, eşekten büyük katırdan küçük bir canlı olan Burâk getirildi."

"Cibrîl ile beraber en yakın semâya kadar geldim. "Kim o?" denildi; "Cibrîl" diye cevap verdi. "Beraberindeki kim?" diye sorulunca, "Muhammed" karşılığını verdi. "Ona gönderildi mi?" (وقد أرسل إليه) diye sorulunca da, "Evet" diye yanıtladı. Bunun üzerine denildi ki: "Ona merhaba!.. Bu ne güzel geliş!.." Sonra, Âdem'in yanına geldim ve ona selâm verdim. O da: "Merhaba sana, ey oğul ve ey peygamber!.." şeklinde karşılık verdi."

"Sonra ikinci semâya geldik. "Kim o?" denildi; "Cibrîl" diye cevap verdi. "Beraberindeki kim?" denilince, "Muhammed (s.a.)" dedi. "Ona gönderildi mi?" diye sorulunca da, "Evet" diye yanıtladı. Bunun üzerine denildi ki: "Ona merhaba!.. Bu ne güzel geliş!.." Sonra, İsâ ve Yahyâ'nın yanına vardım. Onlar da: "Merhaba sana, ey kardeş ve ey peygamber!.." dediler."

"Sonra üçüncü semâya geldik. "Kim o?" denildi; "Cibrîl" diye cevap verdi. "Beraberindeki kim?" denilince, "Muhammed" denildi. "Ona gönderildi mi?" diye sorulunca da, "Evet" dedi. Bunun üzerine şöyle söylendi: "Ona merhaba!.. Bu ne güzel geliş!.." Sonra, Yûsûf'un yanına vardım ve ona selâm verdim. O da: "Merhaba sana, ey kardeş ve ey peygamber!.." şeklinde karşılık verdi."

"Sonra dördüncü semâya geldik. "Kim o?" denildi; "Cibrîl" diye karşılık verildi. "Beraberindeki kim?" diye sorulunca, "Muhammed (s.a.)" denildi. "Ona gönderildi mi?" sorusuna ise, "Evet" şeklinde cevap verildi. Bunun üzerine şöyle

⁴⁷⁰ Buhârî'deki bu ifade muhtasardır. Müslim'deki, Saîd'in Katâde'den naklen rivâyet ettiği hadis buradaki kapalılığı gidirmektedir. Buna göre Hz. Peygamber, "İki kişi arasında bulunan üçüncü kişi" diyen birisinin sesini duymuş, bundan sonra içinde zenzem suyu bulunan altın bir tas getirilmiş, göğsü yarılmıştır. (Bkz. Müslim, Îmân 264.) Kastallânî'nin ifâdesine göre, Hz. Peygamber'in o sırada yanında bulunan iki kişi, amcası Hamza ile amca oğlu Ca'fer'dir. (Bkz. Kastallânî, *İrşâdu's-sârif*, V,264.) Kirmânî de, bahsi geçen üç kişinin insan sûretine girmiş melekler olduğunu nakletmektedir. (Bkz. Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derâfî*, XXV, 204.)

seslenildi: “Ona merhaba!.. Bu ne güzel geliş!..” Sonra, İdrîs’in yanına vardım ve ona selâm verdim. O da: “Merhaba sana ey kardeş ve ey peygamber!..” şeklinde karşılık verdi.”

“Sonra beşinci semâya geldik. “Kim o?” denildi; “Cibrîl” diye cevap verdi. “Beraberindeki kim?” sorusuna, “Muhammed” denildi. “Ona gönderildi mi?” denilince de, “Evet” dedi. Bunun üzerine şöyle seslenildi: “Ona merhaba!..Bu ne güzel geliş!..” Sonra, Hârûn’un yanına vardım ve ona selâm verdim. O da: “Merhaba sana ey kardeş ve ey peygamber!..” şeklinde karşılık verdi.”

“Sonra altıncı semâya geldik. “Kim o?” denildi; “Cibrîl” diye cevap verildi. “Beraberindeki kim?” şeklindeki soruya, “Muhammed (s.a.)” karşılığı verildi. “Ona gönderildi” ⁴⁷¹ denildikten sonra, “Ona merhaba!.. Bu ne güzel geliş!..” diye seslenildi. Sonra, Mûsâ’nın yanına vardım ve ona selâm verdim. O da: “Merhaba sana, ey kardeş ve ey peygamber!..” diye karşılık verdi. Ondan ayrıldığımda ağladı. “Seni ağlatan nedir?” diye sorulunca, dedi ki: “Ya Rabbi, benden sonra peygamber olan bu yiğitin ümmetinden cennete giren, benim ümmetimden cennete girenden daha fazla!..”

“Sonra, yedinci semâya geldik. “Kim o?” denildi; “Cibrîl” diye cevaplandırıldı. “Beraberindeki kim?” sorusuna, “Muhammed” denildi. “Ona gönderildi” denildikten sonra, “Ona merhaba!.. Bu ne güzel geliş!..” şeklinde karşılık verildi. Sonra İbrâhîm’in yanına vardım ve ona selâm verdim. O da: “Merhaba sana, ey oğul ve ey peygamber!..” diyerek mukabelede bulundu.”

“Sonra bana Beytü’l-ma’mûr gösterildi. Cibrîl’e (onu) sordum; o da: “Bu Beytü’l-ma’mûr’dur; orada hergün yetmişbin melek namaz kılar. Bu onların son girişidir; bir daha oraya dönmezler.” dedi.

“Sonra bana Sidretü’l-müntehâ gösterildi. Bir de baktım ki, onun meyveleri Hecer ⁴⁷² testilerine benziyor, yaprakları ise fillerin kulakları gibidir. Onun kökünde dört nehir vardır; iki nehir bâtın, iki nehir de zâhir. Cibrîl’e (bunları) sordum. Şöyle cevap verdi: “İki bâtın nehir, cennettedir; zâhir olan ikisine gelince onlar da Nîl ve Fırat’dır.”

⁴⁷¹ Bu kısımda “Ona gönderildi mi?” sorusu yer almamaktadır. Bkz. Buhârî, Bed’ü’l-halk 6.

⁴⁷² Hecer, testileriyle meşhur Bahreyn şehridir. Bkz. Bekrî, Mu’cemu mâ’s-ta’ceme, IV, 1346; Yâkût, Muccmü’l-büldân, V, 393.

“Sonra, üzerime elli namaz farz kılındı. Döndüm geldim ve Mûsâ’nın yanına vardım. “Ne yaptın?” dedi; ben de: “Üzerime elli namaz farz kılındı” dedim. Bunun üzerine şöyle karşılık verdi: “Ben, insanları senden daha iyi bilirim; İsrâiloğulları ile sıkı bir şekilde ilgilendim, bu sebeple ümmetin güç yetiremez. Rabbine dön ve ondan (hafifletmesini) iste. Ben de döndüm ve O’ndan istedim; bunun üzerine onu kırk yaptı. Sonra yine aynısı oldu; bu sefer otuza indirdi. Sonra yine aynı şekilde oldu; bu defa da yirmiye düştü. Sonra aynısı oldu ve on yaptı. Daha sonra Mûsâ’ya vardım. Yine aynısını söyledi. Bu defa da onları beşe indirdi. Tekrar Mûsâ’nın yanına geldim. “Ne yaptın?” diye sordu; ben de: “Onları beşe indirdi” dedim. Yine aynısını söyledi. Buna karşılık dedim ki: “Ben (Allah’ın bana farz kıldığı şeye) razı oldum.” Bunun üzerine şöyle bir nida geldi:

“Kuşkusuz ben, farzımı hükme bağladım; kullarımdan hafiflettim ve bir iyiliğe on karşılık verdim.”⁴⁷³

İkinci Rivâyet:

Önceki rivâyet de aynı sahâbîlerden olmasına rağmen, bu tarîkin bazı farklı tarafları mevcuttur. Şimdi bu rivâyeti görelim:

حدثنا هذبة بن خالد حدثنا همام بن يحيى حدثنا قتادة عن أنس بن مالك عن مالك بن صعصعة رضى الله عنهما أن نبي الله صلى الله عليه وسلم حدثهم عن ليلة أسري به ...

Buhârî dedi ki: Bize Hüdbe b. Hâlid rivâyet etti. Hüdbe dedi ki: Bize Hemmâm b. Yahyâ rivâyet etti. Yahyâ da: Bize Katâde, Enes b. Mâlik’den, o da Mâlik b. Sa’saa’dan naklen rivâyet etti, dedi. Allah’ın Peygamberi (s.a.) onlara İsrâ gecesini şu şekilde anlatmışlardır:

“Ben Hatîm’de -(Râvî Katâde dedi ki:) belki de Hicr’de demişti- yatmış vaziyette bulunırken, benim yanıma birisi geldi. Şuradan şuraya kadar vardı. (Râvî diyor ki:) yanımda bulunan el-Cârûd’a,⁴⁷⁴ “Onunla nereyi kastediyor?” diye sorduğumda dedi ki: “Boğaz çukurundan, kıl bittiği yere kadar.” Yine onu, “Göğüs kemiğinden, kıl bittiği yere kadar” derken de işittim. Sonra kalbimi çıkardı. Daha

⁴⁷³ Buhârî, Bed’ü’l-halk 6; Nesâî, Salât I.

⁴⁷⁴ el-Cârûd, İbn Ebî Sebre Sâlim b. Seleme el-Hüzelî el-Basrî tâbiinden olup, Enes’in ashâbındandır. Ondak başka, Übey b. Ka’b, Talha b. Ubeydillah ve Muâviye b. Ebî Süfyan gibi sahâbeden hadis almıştır. 120 veya 121 scnsinde vefat etmiştir. Bkz. İbn Hayyât, *Tabakât*, s. 212; Mizzî, *Tchzîbü’l-Kcmâl*, IV, 475; Zehcî, *el-Muktenâ*, II, 119; İbn Haccr, *Takrîb*, s. 193; Kastallânî, *İrşâdu’s-sârî*, VI, 203.

sonra bana îmânla dolu olan altından bir tas getirildi ve kalbim yıkandı. Sonra dolduruldu, sonra da iâde olundu. Daha sonra, katırdan küçük ve eşekten büyük beyaz bir binit getirildi. Cârûd ona: "Ey Ebû Hamza, o Burâk'mıydı" diye sorunca, Enes: "Evet" şeklinde cevap verdi. Adımını, gözünün gördüğü en uzak noktaya atıyordu. Onun üzerine bindirildim."

"Sonra Cibrîl beni en yakın semâya ulaşuncaya kadar götürdü. Kapının açılmasını istedi. "Kim o?" denildi; o da: "Cibrîl" dedi. "Yanındaki kim?" diye sorulunca, "Muhammed" şeklinde cevap verdi. "Ona gönderildi mi?" (وقد أرسل إليه) sorusuna, "Evet" karşılığını verdi. Bunun üzerine şöyle denildi: "Ona merhaba!.. Bu ne güzel geliş!.." Sonra (kapı) açıldı. Oraya varınca bir de baktım ki orada Âdem var!. "Bu, baban Âdem'dir, ona selâm ver" dedi, ben de ona selâm verdim. Bunun üzerine o da, selâma karşılık verdi. Sonra dedi ki: "Sâlih oğula ve sâlih peygambere merhaba!.."

"Sonra yükseldi ve ikinci semâya geldi; kapının açılmasını istedi. "Kim o?" denilince, "Cibrîl" dedi. "Yanındaki kim?" diye sorulunca, "Muhammed" cevabını verdi. "Ona gönderildi mi?" şeklindeki soruya ise, "Evet" dedi. Bunun üzerine şöyle denildi: "Ona merhaba!.. Bu ne güzel geliş!.." Sonra kapı açıldı. Oraya ulaşınca baktım ki iki teyze çocuğu olan Yahyâ ve Îsâ oradalar!.. "Bunlar Yahyâ ve Îsâ'dır, onlara selâm ver" deyince, selâm verdim, onlar da mukabele ettiler. Sonra dediler ki: "Ey sâlih kardeş ve sâlih peygamber, merhaba!.."

"Sonra beni üçüncü semâya yükseltti. Kapının açılmasını istedi. "Kim o?" denilince "Cibrîl" dedi. "Yanındaki kim?" diye sorulunca, "Muhammed" karşılığını verdi. "Ona gönderildi mi?" şeklindeki soruyu da, "Evet" diye cevapladı. Bunun üzerine şöyle denildi: "Ona merhaba!.. Bu ne güzel geliş!.." Sonra kapı açıldı. Oraya vardığımda bir de baktım ki Yûsûf orada!.. "Bu Yûsûf'dur, ona selâm ver" deyince, ona selâm verdim; o da mukabele etti ve şöyle dedi: "Merhaba, ey sâlih kardeş ve sâlih peygamber!.."

"Sonra beni dördüncü semâya yükseltti. Kapının açılmasını istedi. "Kim o?" denilince, "Cibrîl" dedi. "Yanındaki kim?" diye sorulunca, "Muhammed" cevabını verdi. "Ona gönderildi mi?" sorusunu da "Evet" diye yanıtladı. Bunun üzerine şöyle denildi: "Ona merhaba!.. Bu ne güzel geliş!.." Sonra kapı açıldı. İdrîs'in yanına vardığımda, "Bu İdrîs'dir, ona selâm ver" dedi; ben ona selâm verince o da karşılık verdi ve dedi ki: "Merhaba, ey sâlih kardeş ve sâlih peygamber!.."

“Sonra beni beşinci semâya yükseltti. Kapının açılmasını isteyince, “Kim o?” diye soruldu; o da: “Cibrîl” dedi. “Yanıdaki kim?” denilince, “Muhammed” cevabını verdi. “Ona gönderildi mi?” sorusuna ise: “Evet” karşılığında bulundu. Bunun üzerine şöyle denildi: “Ona merhaba!.. Bu ne güzel geliş!..” Oradan ayrılınca Hârûn’un yanına ulaştım. “Bu Hârûn’dur, ona selâm ver” deyince, ona selâm verdim; o da mukabele etti ve şöyle dedi: “Merhaba ey sâlih kardeş ve sâlih peygamber!..”

“Sonra beni altıncı semâya yükseltti. Kapının açılmasını istediğinde, “Kim o?” denildi; o da: “Cibrîl” diye cevap verdi. “Yanıdaki kim?” sorusuna, “Muhammed” karşılığını verdi. “Ona gönderildi mi?” diye sorulunca da: “Evet” dedi. Bunun üzerine şöyle seslendi: “Ona merhaba!.. Bu ne güzel geliş!..” Oradan ayrılınca baktım ki Mûsâ!.. “Bu Mûsâ’dır, ona selâm ver” dediğinde, ona selâm verdim; o da karşılık verdi ve şöyle dedi: “Merhaba ey sâlih kardeş ve sâlih peygamber!..” Ondan ayrıldığım zaman ağladı. “Seni ağlatan şey nedir?” diye sorulunca, cevabı şöyle oldu: “Ağlamamın sebebi, benden sonra peygamber olan bir yiğitin ümmetinden cennete girenlerin, benim ümmetimden cennete girenlerden daha fazla olmasıdır.”

“Sonra beni yedinci semâya yükseltti. Cibrîl kapının açılmasını istedi; “Kim o?” denilince, “Cibrîl” diye cevap verdi. “Yanıdaki kim?” diye sorulunca, “Muhammed” dedi. “Ona gönderildi mi?” sorusuna da, “Evet” şeklinde karşılık verdi. Bunun üzerine şöyle denildi: “Ona merhaba!.. Bu ne güzel geliş!..” Oradan ayrıldığım da bir de baktım ki İbrâhîm!.. “Bu senin atandır, ona selâm ver” deyince ona selâm verdim; o da mukabele etti ve şöyle dedi. “Merhaba ey sâlih oğul ve sâlih peygamber!..”

“Sonra bana Sidretü’l-müntehâ gösterildi. Baktım ki, onun meyveleri Hecer testilerine benziyor; yaprakları ise fillerin kulakları gibidir. (Cibrîl) “Bu, Sidretü’l-müntehâ’dır” dedi. Baktım, ikisi bâtın ikisi zâhir dört nehir var. “Bunlar nedir ey Cibrîl?” diye sorduğumda şöyle cevap verdi: “Bâtın olan ikisi cennetteki iki nehirdir; zâhir olan ikisi ise, Nîl ve Fırat’dır.”

“Sonra bana, hergün içine yetmişbin meleğin girdiği Beytü’l-ma’mûr gösterildi. Sonra da, benim için bir kap şarap, bir kap süt ve bir kap bal getirildi; ben sütü tercih edince (Cibrîl) “Bu, senin ve ümmetinin üzerinde bulunduğu fitrattır.” dedi.”

“Sonra benim üzerime namaz, hergün için elli olarak farz kılındı. Ben de döndüm. Mûsâ’ya uğradığımda bana: “Ne ile emrolundun” diye sordu; ben de: “Hergün elli namaz ile emrolundum” şeklinde cevap verdim. “Ümmetin hergün elli namaza güç yetiremez; çünkü senden önce ben vallâhi insanları denedim, İsrâiloğullarıyla sıkı bir şekilde ilgilendim. Rabbine dön ve ümmetin için hafifletmesini O’ndan iste.” deyince ben de döndüm. Benden onunu indirdi.”

“Mûsâ’ya döndüğümde yine aynısını söyledi. Tekrar döndüm; bu sefer onunu daha indirdi. Mûsâ’nın yanına vardığımda aynı şeyleri tekrarladı. Döndüğümde bu defa günde on namaz ile emrolundum. Uğradığımda yine aynısını tekrarlayınca, ben yine (Rabbime) mürâcât ettim. Bu kez, günde beş namaz ile emrolundum.”

“Tekrar Mûsâ’ya uğradım; bana: “Ne ile emrolundun” diye sorunca, ben de: “Günde beş (vakit) namaz ile” dedim. O da şöyle karşılık verdi: “Ümmetin, günde beş namaza güç yetiremez; çünkü senden önce ben insanları tecrübe ettim ve İsrâiloğullarıyla sıkı bir şekilde ilgilendim. Rabbine dön ve ümmetin için hafifletmesini O’ndan iste.” Ben de şöyle karşılık verdim: Rabbimden isteye isteye artık O’ndan utanır oldum; fakat ben razı ve teslim oluyorum.”

(Hz. Peygamber (s.a.) devamla) buyurdu ki: Ben ayrıldığımda birisi şöyle seslendi: “Farzımı hükme bağladım ve kullarımdan hafiflettim.”⁴⁷⁵

Üçüncü Rivâyet:

حدثنا هبة بن خالد حدثنا همام حدثنا قتادة عن أنس بن مالك عن مالك بن صعصعة...

Buhârî dedi ki: Bize Hüdbe b. Hâlid rivâyet etti. O şöyle dedi: Bize Hemmâm rivâyet etti. O ise şöyle dedi: Bize Katâde, Enes b. Mâlik’den; o da Mâlik b. Sa’saa’dan naklen rivâyet etmiştir. Mâlik, Rasûlullah (s.a.)’in onlara İsrâ gecesinden bahsederken şunları anlattığını söylemiştir:

“Sonra beşinci semâya geldi; bir de baktım ki Hârûn! (Cibrîl) dedi ki: “Bu, Hârûn’dur, ona selâm ver.” Ben de ona selâm verince, o mukabelede bulundu ve: “Ey sâlih kardeş ve sâlih peygamber, merhaba!” dedi.”

Bu hadîse Sâbit, Abbâd b. Ebî Ali, Enes ve Rasûlullah (s.a.) tarikiyle gelen bir rivâyet mütâbaat etmektedir.⁴⁷⁶

⁴⁷⁵ Buhârî, Fezâilü’s-sahâbe 71.

⁴⁷⁶ Buhârî, Enbiyâ 25.

Dördüncü Rivâyet:

حدثنا هذبة بن خالد حدثنا همام بن يحيى حدثنا قتادة عن أنس بن مالك عن مالك بن صعصعة...

Buhârî dedi ki: Bize Hüdbe b. Hâlid rivâyet etti. O dedi ki: Bize Hemmâm b. Yahyâ rivâyet etti. O ise şöyle dedi: Bize Katâde, Enes b. Mâlik'den; o da Mâlik b. Sa'saa'dan naklederek rivâyet etmiştir. Mâlik, Peygamber (s.a.)'in kendilerine İsrâ gecesinde bahsederken şöyle anlattığını söylüyor:

*"Sonra yükseldi; nihâyet ikinci semâya geldi. (Kapının) açılmasını isteyince, "Kim o?" denildi. "Cibrîl" diye cevap verdi. "Yanıdaki kim?" diye sorulunca, "Muhammed" şeklinde karşılık verdi. "Ona gönderildi mi?" sorusuna karşılık ise: "Evet" dedi. Geçtiğim zaman bir de baktım ki, birer teyze çocukları olan Yahyâ ve İsâ! "Bu ikisi Yahyâ ve İsâ'dır; onlara selâm ver" dediğinde onlara selâm verdim; onlar da mukabele ettiler ve: "Ey sâlih kardeş ve sâlih peygamber, merhaba!" dediler."*⁴⁷⁷

3. Enes'in Ebû Zer'den Aldığı Rivâyet:

حدثنا يحيى بن بكير قال حدثنا الليث عن يونس عن ابن شهاب عن أنس بن مالك قال : كان أبو ذر يحدث أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال...

Buhârî dedi ki: Bize Yahyâ b. Bükeyr rivâyet etmiştir. O da şöyle dedi: Bize Leys, Yûnus'dan; o, İbn Şihâb'dan; o da Enes b. Mâlik'den naklen rivâyet etmiştir. Enes dedi ki: Ebû Zer, Rasûlullah (s.a.)'in şöyle buyurduğunu anlatırdı:⁴⁷⁸

"Ben Mekke'deyken evimin tavanı yarıldı ⁴⁷⁹ ve Cibrîl indi. Göğsümü yarıldıktan sonra, onu zenzem suyu ile yıkadı. Sonra hikmet ve îmân ile dolu altın bir tas getirip içindekini göğsümün içine boşalttı ve göğsümü kapadı. Sonra elimden tutup beni en yakın semâya doğru çıkardı."

⁴⁷⁷ Buhârî, Enbiyâ 44.

⁴⁷⁸ Bu hadisin Müslim'deki rivâyetinin senedi şu şekildedir (Bkz. Müslim, İmân 263):

وحدثني حرملة بن يحيى التميمي أخبرنا ابن وهب قال أخبرني يونس عن ابن شهاب عن أنس بن مالك قال كان أبو ذر يحدث...

⁴⁷⁹ Evin tavanının yarılması hakkında İbn Dihye şu yorumu yapmıştır: "Yani melekler, kapıdan girmemişler, onlar için tavan yarılmış ve onun ortasından girmişlerdir. Bunun sebebi, meleklerin oraya geliş sebeplerinin kalpte oluşturduğu tesirin daha etkili olmasıdır." Bkz. İbn Dihye, a.g.e., s. 33. Yine evin tavanının yarılması, gerçekleşen olayın ansızın oluşunu da hissettirmektedir. Bu şekilde, Allah tarafından yapılan davetin habersiz ve ansızın olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bununla, az sonra vâki' olacak şakk-ı sadr olayı arasında da bir benzerlik düşünülmüş ve tavanın yarılmasının ona hazırlık olduğu da ifade edilmiştir. Bkz. Fevzi, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, s. 15.

"En yakın semâya vardığımda Cibrîl, semânın bekçisine: "Aç" dedi. O: "Kim o?" deyince, "Cibrîl" diye cevap verdi. "Beraberinde kimse var mı?" diye sorunca, "Evet, Muhammed (s.a.) benimle beraberdir." şeklinde karşılık verdi. Bekçinin "Ona gönderildi mi?" (أرسل إليه؟) biçimindeki sorusuna Cibrîl "Evet" diye cevap verdi. Kapı açılınca en yakın semânın üstüne çıktık. Bir de ne göreyim ki, bir kimse oturmuş; sağ tarafında bir takım karaltılar, sol tarafında da bir takım karaltılar var. Sağ tarafına bakınca gülüyor; sol tarafına baktığında ise ağlıyor. O kişi, "Ey sâlih peygamber, sâlih evlat merhaba" dediğinde, Cibrîl'e: "Kim bu?" dedim. O da: "Bu Âdem'dir; sağ ve sol tarafındaki karaltılar ise evladının ruhlarıdır. Onlardan sağ tarafta bulunanlar, cennet ehli; sol tarafındaki karaltılar ise cehennem ashâbıdır. Sağına bakınca gülüyor, sol tarafına bakınca da ağlıyor." diye yanıtladı."

"Derken beni ikinci semâya çıkardı. Onun bekçisine: "Aç" dedi. Bekçisi de: evvelkinin söylediklerinin benzeri şeyler söyledikten sonra, açtı." Enes der ki: Ebû Zer, Rasûlullah (s.a.)'in göklerde, Âdem, İdrîs, Mûsâ, İsâ ve İbrâhîm salâvâtullâhi aleyhim hazerâtını gördüğünü söylediye de, her birerinin yerlerinin nereleri olduğunu söylemedi; şu kadar var ki, Âdem'i en yakın semâda; İbrâhîm'i altıncı semâda görmüş olduğunu anlattı.

Yine Enes der ki:

"Cibrîl, Peygamber (s.a.) ile birlikte İdrîs'e uğradıklarında, İdrîs (a.s.): "Merhaba ey sâlih peygamber ve sâlih kardeş." dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.) buyurmuştur ki: "Bu kim?" diye sordum; "Bu İdrîs'dir" dedi. Sonra Mûsâ'ya uğradım; o da: "Merhaba ey sâlih peygamber ve sâlih kardeş" dedi. "Bu kim?" diye sordum, "Bu Mûsâ'dır" dedi. Sonra İsâ'ya uğradım; "Merhaba ey sâlih kardeş ve sâlih peygamber" dedi. "Bu kim?" dedim, "Bu İsâ'dır" dedi. Sonra İbrâhîm'e uğradım; o da: "Merhaba ey sâlih peygamber ve sâlih evlat" dedi. "Bu kim?" dedim, "Bu İbrâhîm (s.a.)'dir" diye karşılık verdi."

İbn Şihâb dedi ki: İbn Hazm, İbn Abbas ve Ebû Habbe el-Ensârî'nin Rasûlullah (s.a.)'in şöyle buyurduğunu söylediklerini bana haber verdi:

"Sonra beni öyle yükseltti ki, kalemlerin seslerini duyacağım yüksek bir yere çıktım." İbn Hazm ve Enes b. Mâlik şöyle dediler: Hz. Peygamber (s.a.) buyurdu ki:

"Allah, ümmetimin üzerine elli namaz farz kıldı. Bununla döndüm; nihâyet Mûsâ'ya rastgeldim. "Allah, senin ümmetine neyi farz kıldı?" diye sordu. "Elli namaz" dedim. "Rabbine dön, zira ümmetin buna güç yetiremez" dedi. Mürâcât

ettim; bunun üzerine Allah, şatırını⁴⁸⁰ indirdi. Ben de Mûsâ'nın yanına dönüp, "Şatırını indirdi" dedim. O yine: "Rabbine mürâcât et, çünkü ümmetin güç yetiremez" dedi. Mürâcât ettim; şatırını daha indirdi. Yine Mûsâ'nın yanına döndüm; aynı şekilde: "Rabbine dön, ümmetin güç buna yetiremez" dedi. Tekrar O'na mürâcât ettim; bu sefer şöyle buyurdu: "Onlar beştir (ama aynı zamanda) ellidir; benim katımda söz değiştirilmez." Mûsâ'ya döndüğümde o tekrar "Mürâcât et" dediyse de, ben: "Rabbimden utanır oldum" dedim."

"Sonra beni tâ Sidretü'l-müntehâ'ya varıncaya kadar götürdü. Onu, mâhiyetini bilmediğim renkler kapladı. Sonra da cennetin içine sokuldum; bir de baktım ki orada inci gerdanlıkları⁴⁸¹ var. Oranın toprağı ise misk idi."⁴⁸²

4. İbn Mes'ûd Rivâyeti:

حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة حدثنا أبو أسامة حدثنا مالك بن مغول . ح وحدثنا ابن مثير وزهير بن حرب . جميعا عن عبد الله بن مثير وألفاظهم متقاربة . قال ابن مثير حدثنا أبي حدثنا مالك بن مغول عن الزبير بن عدي عن طلحة عن مرة عن عبد الله ...

Müslim dedi ki: Bize Ebû Bekir b. Ebî Şeybe rivâyet etti. O dedi ki: Bize Ebû Üsâme rivâyet etti. O da şöyle dedi: Bize Mâlik b. Miğvel rivâyet etti.

Yine Müslim dedi ki: Bize İbn Nümeyr ve Züheyr b. Harb rivâyet etti. Hepsi de, Abdullah b. Nümeyr'den rivâyet etmiştir ve lafızları da birbirine yakındır.

İbn Nümeyr dedi ki: Bize babam rivâyet etti. O da şöyle demiştir: Bize Mâlik b. Miğvel, Zübeyr b. Adiy'den; o Talha'dan; o Mürre'den; o da Abdullah'dan naklen rivâyet etmiştir. Abdullah şöyle söyledi:

"İsrâ gecesi Rasûlullah (s.a.) nihâyet Sidretü'l-müntehâ'ya kadar getirildi. O, altıncı semâdadır. Yeryüzünden yükseltelen şeyler orada nihâyet bulur ve oradan teslim alınır; yine oranın ötesinden indirilen şeyler de orada son bulur ve oradan teslim alınır. إذ يغشى السدرة ما يغشى âyeti⁴⁸³ hakkında da şöyle dedi: O, altından kelebeektir. (Yine devamla) dedi ki: Rasûlullah (s.a.)'e üç şey verildi: Beş namaz verildi. Bakara sûresinin son kısmı verildi. Ve de, onun ümmetinden Allah'a hiç bir şeyi ortak koşmayanların büyük günahları bağışlandı."⁴⁸⁴

⁴⁸⁰ İbn Hacer, şatr kelimesinin "bir kısım" anlamına gelebileceğini söylemektedir. O zaman anlam: "...Bir kısmını indirdi..." şeklinde olmaktadır. (Bkz. *Fethu'l-bârî*, II, 8.) Ahmed Naim de şöyle diyor: "Şatr, nısf mânâsına geldiği gibi nısfdan az veya çok miktara da denir. "Namazların şatırını indirdi" demek, "Bir miktarını indirdi" demektir." (Bkz. Naim, *Tecrid*, II, 277.)

⁴⁸¹ Müslim rivâyetinde "kubbeler" şeklinde geçmektedir. Bkz. Müslim, İmân 263.

⁴⁸² Buhârî, Salât I; Müslim, İmân 263.

⁴⁸³ Necm, 53/16.

⁴⁸⁴ Müslim, İmân 279; Tirmizî, Tefsîr 53; Nesâî, Salât I.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSRÂ VE Mİ'RÂC'LA İLGİLİ RİVÂYETLERİN TAHLİLİ

A- İSRÂ VE Mİ'RÂC'IN MÛCİZE OLUŞU

Mûcize, “Allah’ın, peygamberleri vasıtasıyla gerçekleştirdiği, onların risâletini te’yîd için meydana getirdiği ve benzerinin yapılması konusunda insanları âciz bıraktığı şey” olarak tarif edilmiştir.⁴⁸⁵

Bu tarife dikkatle baktığımızda şunu anlamaktayız ki, her şeyden önce mûcize denilen şeyler bir peygamber aracılığıyla gerçekleşmektedir. Buna göre peygamber olmayan birisinin mûcize göstermesi mümkün olmamaktadır.

Diğer bir nokta, mûcizenin gerçekte Allah Teâlâ’nın izni ile meydana gelmesidir. Yani her ne kadar mûcizeyi gösteren bir peygamber de olsa onun meydana gelmesi için mutlaka Allah’ın ona izin vermesi gerekli olmaktadır.

Mûcizenin tarifinde en ön planda ortaya çıkan özellik ise, onun başka insanları benzerinin yapılması konusunda âciz bırakmasıdır. Gerçekten de, bütün peygamberlerin ortaya koydukları mûcizeler karşısında insanlar âciz duruma düşmüşler ve çaresiz kalmışlardır. Meselâ Hz. İsrâ’nın Allah’ın izniyle ölülerini diriltmesi,⁴⁸⁶ Hz. Mûsâ’nın asâsının yılan haline dönüşmesi⁴⁸⁷ ve Hz. Peygamber’in getirmiş olduğu ve insanlara benzerini getirmeleri için meydan okuduğu Kur’ân-ı Kerîm⁴⁸⁸ aklımıza hemen geliveren çarpıcı örneklerdir.

İşte bu örneklerden önemli birisi de şüphesiz, İsrâ ve Mi’râc mûcizesidir.

Hiç kuşku yok ki, gecenin çok küçük bir zaman diliminde büyük mesâfelerin katedilmesi, o zamanın şartlarında gidiş-dönüş en az iki aylık⁴⁸⁹ bir uzaklığın az denilecek bir sürede aşılması olağanüstü bir olaydır.

İsrâ ve Mi’râc, öyle yüce bir mûcizedir ki bırakalım o zamanki insanları âciz bırakmasını, en ileri derecede teknolojiye sahip olduğumuz şu zamanda bile onun bir benzerinin yapılabildiğini görmüş veya duymuş değiliz. Günümüzün en hızlı ulaşım

⁴⁸⁵ Bkz. Râğıb, *Müfredât*, s. 547-548; Râzî, *Muhtârü’s-sihâh*, 364; Heyet, *Mu’cem’ul-vasîf*, s. 585; Karaçam, *Sonsuz Mûcize Kur’ân*, s. 22-23.

⁴⁸⁶ Âl-i İmrân, 3/49.

⁴⁸⁷ Tâhâ, 20/20.

⁴⁸⁸ Bakara, 2/23.

⁴⁸⁹ İbn Dîhye, *İbtihâc*, s. 19; Fevzî, *el-İbtihâc fi ehâdisi’l-mi’râc*, s. 15 (Dipnot kısmı).

araçları uçaklar sayılır. Ancak onlar da Peygamber (a.s.)'ın yolculuğunun Mekke'den Mescid-i Aksâ'ya kadar olan kısmını bile o kadar kısa zaman içerisinde katedebilecek durumda değildirler.

Mûcize ile ilgili diğer bir hususa daha değinmek istiyoruz ki o da şudur: Her ne kadar mûcizenin tarifini yaparken onun "insanları âciz bırakan" yönü üzerinde durmuş isek de bu noktada biz, mûcizelerin insanlara birer örnek olabileceğini de düşünmekteyiz. Yani, peygamberler tarafından gösterilen her mûcize, insanları onun benzerini yapmaya bir davet, yahut da bir teşvik niteliğinde olabilir. Bu anlamda Allah insanları, peygamberlerin mûcize olarak gösterdikleri şeyleri yapabilme yolunda çalışmaya davet etmektedir diyebiliriz. Bu nedenle, meselâ Hz. İsrâ'nın Allah'ın izniyle ölülerini diriltmesi, Hz. Mûsâ'nın asâsını yılan haline dönüştürebilmesi ve diğer birçok mûcize insanların önlerinde güzel birer örnek olarak durmaktadır. Onlara düşen şey ilim ve fende yeteri kadar çalışarak onlara benzer şeyler ortaya koyup koyamayacaklarını görmeleri olmaktadır. Bununla birlikte sonucun, -Hz. İsrâ'nın dediği gibi⁴⁹⁰ - Allah'ın izniyle olduğu bilinmelidir.

Diğerlerinden farklı olarak Kur'ân-ı Kerîm'in bir benzerinin ortaya konulamayacağı, bizzat onun tarafından haber verilmiştir.⁴⁹¹ Ancak diğer mûcizeler hakkında böyle bir sınırlama söz konusu değildir. Her ne kadar onların aynılarının yapılabileceğini iddia etmesek de benzerlerinin yapılması yolunda çalışmamızın gereği de inkâr edilemeyecek bir husustur.

Muhammed Hamîdullah'a göre mûcizeye bakış açılarına göre insanlar üç kısma ayrılmaktadır:

1. Öyle kimseler vardır ki bunların herhangi bir mûcizeye ihtiyaçları yoktur.
2. Bir kısım insanlar ise buna ihtiyaç duyarlar.
3. Nihâyet bir üçüncü kısım vardır ki bunlar pek açık mûcizeler de görseler iknâ olunamazlar, hidâyete eremezler.⁴⁹²

Hamîdullah'ın yapmış olduğu bu tespit, İsrâ ve Mi'râc olayının sonrasında bu olayla muhatap olan insanlar için de geçerlidir. Gerçekten de bu büyük mûcize ile karşı karşıya kalan insanların bu üç gruptan birine dahil olduğunu görmekteyiz.

⁴⁹⁰ Âl-i İmrân, 3/49.

⁴⁹¹ Bakara, 2/23.

⁴⁹² Bkz. Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 122.

Nitekim İsrâ ve Mi'râc mûcizesinin gerçekleştiği gecenin sabahında Hz. Peygamber (s.a.) başından geçenleri anlattığı zaman Kureyş ileri gelenleri onu alaya almış ve tekzîb etmiş; Hz. Ebû Bekir (r.a.) ona kayıtsız şartsız teslim olmuş ve bunun akabinde “sıddîk” ünvanını almış; bazı zayıf îmanlılar da irtidat etmişlerdir.⁴⁹³

Biz, bir misal olması açısından bu konuda gelen rivâyetlerden birini, Kureyş'in Hz. Peygamber'i yalanlamasıyla ilgili olanı vermekle yetineceğiz:

Buhârî, Câbir b. Abdillâh'ın Hz. Peygamber (s.a.)'den şöyle işittiğini nakletmektedir: O, buyurdu ki:

*“Kureyş beni yalanladığı zaman ben Hicr'de ayağa kalktım; Allah benim için Beytü'l-makdis'i gösterdi. Bunun üzerine ben de ona bakmak sûretiyle onlara onun alâmetlerini haber vermeye başladım.”*⁴⁹⁴

⁴⁹³ Meselâ bkz. Buhârî, Fezâilü's-sahâbe 70, Tefsîr 200; Müslim, İmân 276, 278; Tirmizî, Tefsîr 18; Taberî, *Tefsîr*, IX, 9; İbn Abdilber, *Dürrer*, 65; Beyhakî, *Delâil*, II, 363; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VIII, 198-199; Süyûtî, *a.g.e.*, s. 54.

⁴⁹⁴ Buhârî, Fezâilü's-sahâbe 70.

B- İSRÂ ve Mİ'RÂC OLAYININ KEYFİYETİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞLER

İsrâ ve Mi'râc'ın nasıl gerçekleştiği konusu İslâm âlimleri arasında geniş bir şekilde tartışılmıştır. Ancak bizim dikkatimizi çeken bir konu şu oldu: İsrâ ve Mi'râc'ın keyfiyeti hakkında görüş beyân edenler genellikle müteahhirûn denilen son devir âlimleridir. Sahâbe ve tâbiûn gibi mütekaddimûn ulemâsının bu konuda bir beyânına rastlayamadık. Buradan hareketle şöyle bir yorumda bulunmamız sanırız hatalı olmaz: İlk devir âlimleri, İsrâ ve Mi'râc olayını Hz. Peygamber'den duydukları gibi kabul edip teslîmiyet göstermişler ve onun keyfiyetiyle ilgili herhangi bir yoruma gitmemişlerdir. Buna karşılık onlardan sonra gelen müteahhirûn âlimleri, konuyu oldukça tartışmışlardır. Bu durum belki de, teslîmiyetin esas olduğu ilk döneme göre son dönemde, daha araştırmacı bir ruhun hakim olmasının bir sonucudur. Şimdi konuyla ilgili değerlendirmeleri şu başlıklarda verebiliriz:

a) İsrâ ve Mi'râc'ın Rüyâda veya Yakaza Halinde Gerçekleşmesi:

Öncelikle bir iki hususu belirttikten sonra konuya girmek istiyoruz. Genelde İslâm âlimleri, tek başına İsrâ olayının uyanıkken ve bedenen gerçekleştiğini söylerken, bunu aynı zamanda Mi'râc olayı için de düşünerek söylemektedirler. Yani, onların sadece İsrâ olayının keyfiyetinden bahsettiklerini gördüğümüz zaman, İsrâ ile Mi'râc'ın aynı gecede olduğunu kabul ettiklerini ve Mi'râc olayının da aynı keyfiyet üzere meydana geldiğini ifâde ettiklerini göz önüne almak durumundayız.

Şayet ulemânın bir kısmı İsrâ'nın ve Mi'râc'ın keyfiyetlerinin farklı olduğunu düşünüyor ise zaten bunu açık bir şekilde beyân etmektedir. Dolayısıyla herhangi bir karışıklığın ortaya çıkması söz konusu olmamaktadır. İbn Hacer'in nakletmiş olduğu bir görüş bunun güzel bir örneğidir. O diyor ki: "Âlimlerden bir kısmı, İsrâ'nın uyanıkken; Mi'râc'ın ise uykudayken olduğunu düşünmektedir. Yine onlardan bazısına göre, uyanıkken veya uykudayken diye söz konusu edilen durum, Mi'râc ile ilgilidir; İsrâ ile ilgili değildir."⁴⁹⁵

Diğer bir husus da şudur: İsrâ ve Mi'râc mucizesinin rûhen olduğunu söylemekle, uykuda olduğunu söylemek arasında fark olduğu ifâde edilmektedir.⁴⁹⁶ Yani bu olayın uykuda olması rûhen olması anlamına gelmemektedir. Şöyle ki, Hz. Âişe ve Muâvîye'nin -aşağıda göreceğimiz gibi- İsrâ ve Mi'râc'ın uykuda olduğunu söylemedikleri, onların bu hâdiseyle ilgili olarak rûhen gerçekleştiğini söyledikleri

⁴⁹⁵ Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 197.

⁴⁹⁶ Bkz. İbn Hacer, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, s. 142; *Fethu'l-bârî*, X, 232; Esved, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, s. 95.

hatırlatılarak bu ikisi arasındaki fark şöyle dile getirilmiştir: “Uyuyan kişinin gördükleri, bazen bilinen şeylerin somut bir şekilde gösterilmesi olabilir ve o kişi, ruhu hiç bir yere gitmediği halde kendisini sanki göğe yükseliyormuş gibi veya Mekke’ye yahut yeryüzünün çeşitli yerlerine gidiyormuş gibi görebilir. Bu sırada rüyâ meleği ona görünen şeyleri göstermektedir. Hz. Peygamber (s.a.)’in Mi’râc’a çıktığından bahseden kişiler iki gruptur: Bir grup onun ruhu ve bedeniyle urûc ettiğini söylerken diğer grup bedeninin kaybolmadan ruhuyla semâya yükseldiğini ifade etmiştir. Bunlardan hiç birisi Mi’râc’ın uykuda gerçekleştiğini murâdetmemiş; İsrâ olayının bizzat ruh tarafından meydana geldiğini ve onunla Mi’râc’ın olduğunu kastetmişlerdir.”⁴⁹⁷

Bu kısa beyândan sonra asıl konuya girebiliriz:

1. İslâm âlimlerinin çok büyük bir çoğunluğu, bu hârikulâde olayın Hz. Peygamber uykudayken değil, uyanırken gerçekleştiğini, eğer rüyâda olmuş olsaydı hiç kimsenin Peygamber (a.s.)’ı yalanlamasının bir anlamı olmayacağını, çünkü rüyâda seyahatin, hatta daha akla hayale gelmez şeylerin görülmesinin mümkün olduğunu, bu yüzden kimsenin alaya alınmadığını ifade etmişler ve aslında Kureyş’in aşırı tepki göstermesini bunun bir delili olarak ileri sürmüşlerdir.⁴⁹⁸

Kâdî İyâz, İsrâ ve Mi’râc olayının uyanırken olduğunu açıkça savunmuş, hatta kitabında “Onun uykudayken olduğunu savunanların delillerini iptal hakkındaki bab” şeklinde bu konuya ayrı bir bölüm de açmıştır.⁴⁹⁹

Bu kısımda Kâdî İyâz, İsrâ sûresinin ilk âyetinde kullanılan “*csrâ*” fiiline işâret etmiş ve bu fiilin uykuda yürüme için kullanılmadığını belirtmiştir.⁵⁰⁰ Yine aynı sûrenin altmışıncı âyetinde geçen: “...*insanlara bir fitne olarak*” ifâdesini göstermiş, bunun yakaza haline delil olduğunu, çünkü uykunun insanlar için bir fitne (imtihan vesilesi) olmadığını söylemiş ve bu şekilde savunduğu görüşü destekler mâhiyette gördüğü delilleri serdetmeye devam etmiştir.⁵⁰¹ Ayrıca o, bu âyetle ilgili olarak müfessirler arasında ihtilâfın olduğunu ve onlardan bir kısmının bu âyetin Hudeybiye olayı ile ilgili olarak nâzil olduğunu savunduğunu belirtmiştir.⁵⁰²

⁴⁹⁷ Bkz. Esved, *a.g.e.*, s. 95.

⁴⁹⁸ Bkz. İyâz, *Şifâ*, I, 149-152; İbn Kesîr, *Mu’cizât*, s. 488-492; İbn Arabî, *İsrâ*, s. 240; İbn Hacer, *a.g.e.*, II, 4, VIII, 218, XIII, 489, 495-496; Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 148-150; Süyûtî, *a.g.e.*, s. 54-58.

⁴⁹⁹ Bkz. İyâz, *a.g.e.*, I, 149.

⁵⁰⁰ İyâz, *a.g.e.*, I, 149.

⁵⁰¹ İyâz, *a.g.e.*, I, 149.

⁵⁰² İyâz, *a.g.e.*, I, 150.

İbn Kesîr şöyle demektedir: “Doğru olan görüşe göre Rasûlullah (s.a.) Mekke’den Beytû’l-makdis’e uykudayken değil uyanıkken götürülmüştür.”⁵⁰³

İbn Hacer de konuyla ilgili değerlendirmelere girmeden önce, bir konunun altını çizmekte ve demektedir ki: “Üzerinde herhangi bir görüş ayrılığının bulunmadığı bir nokta vardır ki o da, Beytû’l-makdis’e kadar olan İsrâ safhasının yakaza halinde (uyanıkken) olmasıdır. Bu nokta, hem Kur’ân’ın zâhirinden, hem de Kureyş’in Hz. Peygamber (s.a.)’i yalanlamasından açıkça anlaşılmaktadır; öyle ki eğer bu olay uykuda olmuş olsaydı, ne o konuda ne de ondan daha ileri bir konuda onu herhangi birisi yalanlayabilirdi.”⁵⁰⁴

İsrâ ve Mi’râc olayının keyfiyeti hakkında İbn Hacer’in değerlendirmesi şu şekildedir: “Selef, rivâyet edilen haberlerin ihtilâflı olmasıyla orantılı olarak görüş ayrılığına düşmüştür. Onlardan bir gurubu, İsrâ ve Mi’râc’ın tek bir gecede; uyanık vaziyette; Hz. Peygamber’in bedeni ve ruhuyla birlikte bi’setten sonra meydana geldiğini düşünmektedir. Bu görüşte olanlar, muhaddislerden, fakîhlerden ve mütekellimlerden oluşan âlimlerin çoğunluğudur. Nitekim, rivâyet edilen sahîh haberlerin zâhiri bunu göstermektedir ve bu görüşten ayrılmak uygun değildir. Çünkü, aklen bunu imkânsız kılan ve te’vîli gerektiren bir durum yoktur.”⁵⁰⁵

“Bazı rivâyetler ise buna muhâlif olarak gelmiştir; bu nedenle âlimlerden bir topluluk bu olayın iki kere meydana geldiğini, bir defa hazırlık olsun diye uykuda, ikinci bir defa da uyanıkken olduğunu kabul etmiştir.”⁵⁰⁶

Süyûtî, İsrâ sûresinin ilk âyetinde kullanılan “*sübân*” kelimesini delil olarak göstermiş, “tesbîh”in büyük işler için kullanıldığını, şayet İsrâ ve Mi’râc uykuda olmuş olsaydı bunda tesbîhi gerektirecek herhangi bir büyüklüğün olmadığını ifade etmiş, dolayısıyla bu olayın uyanıkken olduğunu belirtmiştir.⁵⁰⁷

Yine Süyûtî, Kureyş’in Hz. Peygamber (s.a.)’i derhal yalanlamasını; bazı zayıf îmanlıların dinden dönmesini; İsrâ sûresinin ilk âyetinde kullanılan ve ruh ve bedenden müteşekkil olduğu bilinen “*abd*” (kul) kelimesini; İsrâ ve Mi’râc olayının

⁵⁰³ İbn Kesîr, *a.g.e.*, III, 22.

⁵⁰⁴ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, II, 4.

⁵⁰⁵ İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 196.

⁵⁰⁶ İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 196.

⁵⁰⁷ Bkz. Süyûtî, *a.g.e.*, s. 54.

yakaza halinde oluşunu imkânsız kılan aklî bir delil olmayışını ve Burâk'ın ruhu taşıyamayacağını delil olarak göstererek bu mucizenin uyanık halde olduğunu ispatlamaya çalışmıştır.⁵⁰⁸

2. Ulemânın diğer bir gurubu ise, İsrâ olayının rûhen ve uykuda görülen bir rüyâ şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bununla beraber, peygamberlerin rüyâlarının da vahiy olduğunda bir görüş ayrılığı yoktur.⁵⁰⁹

İbn Dîhye, İbnü'l-Kelbî'nin bu görüşte olduğunu ve onun, bu görüşün Ebû Sâlih kanalıyla İbn Abbas'dan rivâyet edildiğini iddia ettiğini belirtmektedir.⁵¹⁰ Fakat o, İbnü'l-Kelbî'nin yalancı ve hadîs uyduran birisi olduğunu, onun haberinin kabulünün câiz olmadığını ve rivâyet ettiği hadîs ile ihticâc edilemeyeceğini, nakil ulemâsının onun terki konusunda ittifak ettiklerini; yine Ebû Sâlih'in de yalancı birisi olduğunun söylendiğini ifâde etmektedir.⁵¹¹

Muâviye ve Hasen'in de bu görüşte olduğu beyân edilmekte ise de, yaygın kanaate göre Hasen'in bunun hilafına düşündüğü de söylenmektedir.⁵¹²

Yine Muâviye'ye, Rasûlullah (s.a.)'in gece yolculuğu sorulduğunda, onun sâdık bir rüyâ olduğunu söylediğini ifâde eden rivâyet edilmektedir.⁵¹³

Hasen'den de: "O, uykuda görülen bir rüyâ idi" dediği rivâyet edilmiş ancak çoğunluğun görüşünün bunun hilâfına olduğu da eklenmiştir.⁵¹⁴

İbn İshâk'ın da aynı kanaatte olduğu anlaşılmaktadır.⁵¹⁵ İbn İshak'ın rivâyet ettiği bir haberde, Muâviye b. Ebî Süfyân'a, Hz. Peygamber'in başından geçen İsrâ olayı hakkında sorulduğu, onun bu konuda: "*O, Allah Teâlâ'nın göstermiş olduğu sâdık bir rüyâdan ibarettir*" şeklinde karşılık verdiği⁵¹⁶ ifâde edilmektedir; ancak bu

⁵⁰⁸ Süyûtî, *a.g.e.*, s. 54.

⁵⁰⁹ İbn Dîhye, *a.g.e.*, s. 14.

⁵¹⁰ İbn Dîhye, *a.g.e.*, s. 60.

⁵¹¹ İbn Dîhye, *a.g.e.*, s. 60.

⁵¹² İbn Dîhye, *a.g.e.*, s. 14.

⁵¹³ Bkz. Taberî, *a.g.e.*, IX, 22; Zemahşerî, *a.g.e.*, II, 622-623; İbn Kesîr, *a.g.e.*, III, 23.

⁵¹⁴ Bkz. Zemahşerî, *a.g.e.*, II, 623.

⁵¹⁵ Bkz. İbn İshâk, *a.g.e.*, s. 275.

⁵¹⁶ Bkz. Taberî, *a.g.e.*, IX, 22; Zemahşerî, *a.g.e.*, II, 622-623; İbn Kesîr, *a.g.e.*, III, 23; Süyûtî, *a.g.e.*, s. 55.

rivâyetin râvîlerinden Ya'kûb'un, Muâviye ile görüşmediği, bu yüzden rivâyetin munkatı olduğu söylenmiştir.⁵¹⁷

İsrâ'nın, her ikisi de yakaza halinde olmak üzere iki defa olduğunu, birinin tek başına, diğerinin de Mi'râc ile beraber gerçekleştiğini; Mi'râc'ın da, aynı şekilde iki kere olduğunu, birinin bir hazırlık nevinden tek başına uykuda, diğerinin ise İsrâ ile beraber yakaza halinde meydana geldiğini savunan bazı âlimlerden de söz edilmektedir.⁵¹⁸

İbn Hacer, İbn Abdisselâm'ın tefsîrinde zikretmiş olduğu: "İsrâ hem uykuda hem de uyanıkken olmuştur; Mekke'de ve Medîne'de meydana gelmiştir" şeklindeki görüşü garip bir görüş olarak beyân etmektedir.⁵¹⁹

Süyûtî, İsrâ'nın bir defa uykuda bir defa da uyanıkken olmak üzere iki defa gerçekleştiğini; uykuda olanın uyanıkken olan için bir hazırlık mesabesinde olduğunu savunan ve bu şekilde rivâyetler arasındaki ihtilâfın giderileceğini söyleyen bir gruptan da bahsetmektedir ki, onun belirttiğine göre Ebû Nasr el-Kuşeyrî, İbn Arabî ve Süheylî bu kanaattedir.⁵²⁰ Süyûtî, bu görüşte olan bazılarının Şerîk rivâyetine⁵²¹ dayanarak uykuda olan İsrâ'nın bi'setten önce de olabileceğini câiz gördüklerini beyân etmektedir.⁵²²

⁵¹⁷ Bkz. Fevzî, *İbtihâc*, s. 14.

⁵¹⁸ Bkz. Süyûtî, *a.g.e.*, s. 57.

⁵¹⁹ Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 198; Süyûtî, *a.g.e.*, s. 58.

⁵²⁰ Süyûtî, *a.g.e.*, s. 57.

⁵²¹ Bkz. Buhârî, *Tevhîd* 37.

⁵²² Süyûtî, *a.g.e.*, s. 57.

Kullanılan Deliller:

1. Bu olayın uykuda olduğu görüşünde olanların delillerinden biri, şu âyettir:

...وما جعلنا الرؤيا التي أريناك إلا فتنة للناس

“Sana gösterdiğimiz o görüntüleri, ancak insanları sınamak için meydana getirdik.”⁵²³ Onlara göre, bu âyette “rû’yâ” kelimesinin kullanılması, bu olayın rüyâda gerçekleştiğinin bir delilidir.⁵²⁴

2. İsrâ olayının uykuda oluşu konusunda ileri sürülen delillerden birisi de, Beyhakî’nin *Delâil*’inde geçen, İsrâ’nın başlangıcından bahsederken kullanılan: *بينما* “Ben uykudayken...” ifâdesi⁵²⁵ ve Şerîk b. Abdillâh’ın Enes’den rivâyetinde⁵²⁶, hadîsin başında geçen: *وهو نائم في المسجد الحرام* “O, Mescid-i Harâm’da uyurken...” sözleri ile, aynı rivâyetin sonunda geçen: *فاستيقظت وأنا بالمسجد الحرام* “...Uyandığımda baktım ki Mescid-i Harâm’dayım...” lafızlarıdır.

Bahsi geçen bu ifâdelerin İsrâ’nın Hz. Peygamber uykuda bulunduğu bir sırada meydana geldiği, olayın gerçekleşmesinden sonra Rasûlullah’ın uyandığı...v.s. konusunda delil olduğu, Mu’tezile’nin ve bid’at gruplarının bu görüşü savunduğu ileri sürülmüştür.⁵²⁷

3. İbn Hacer de İsrâ’nın uyanıkken; Mi’râc’ın ise uykudayken gerçekleştiğini savunan bir kısım âlimden bahsettikten sonra onların dayandıkları delillerden ikisini söylemektedir. Buna göre bu kanaatte olan âlimler, Hz. Peygamber (s.a.)’in Kureyş’e bu olayı haber vermesinden sonra onların İsrâ olayını inkâr ettikleri halde, Mi’râc olayı hakkında hiç bir eleştirilerinin olmamasını ve İsrâ sûresinde Mi’râc olayından bahsedilmemesini, bu iki olayın farklı keyfiyette oldukları hususunda delil olarak ileri sürmüşlerdir.⁵²⁸

⁵²³ İsrâ, 17/60.

⁵²⁴ İbn Dîhye, *a.g.e.*, s. 14; İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 218; Süyûtî, *a.g.e.*, s. 56.

⁵²⁵ Beyhakî, *a.g.e.*, II, 369. İbn Sa’d’ın, İbn Ebî Sebre’den rivâyetindeki anlatım şu şekildedir (Bkz. İbn Sa’d, *a.g.e.*, I, 213):

...ورسول الله صلى الله عليه وسلم نائم في بيته ظهرا أتاه جبريل وميكائيل فقالا...

⁵²⁶ Buhârî, *Tevhîd* 37; Müslim, *İmân* 262.

⁵²⁷ İbn Dîhye, *a.g.e.*, s. 14.

⁵²⁸ İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 197; Süyûtî, *a.g.e.*, s. 56.

İleri Sürülen Delillerin Tahlili:

Şimdi de, İsrâ ve Mi'râc olayının uykuda olduğunu savunanların ileri sürdükleri delilleri ele almak ve değerlendirmek istiyoruz:

a) Öne sürülen ilk gerekçe, İsrâ 17/60. âyetinde الرؤيا kelimesinin kullanılmış olması idi. Âyette geçen bu kelime رأى, fiilinin masdarlarından birisidir. Sözlükte, “rü’yâ” ile “rü’yet” arasında mânâ bakımından bir fark bulunmadığı, her ikisinin de “gözle görmek” anlamında kullanılabildiği ifâde edilmiştir.⁵²⁹

İbn Dihye, “rü’yâ” kelimesinin yakaza halinde görmeye de, uykuda görmeye de delâlet edebileceğini, Mi'râc hadisinde birçok defa: “şöyle gördüm, şöyle gördüm” şeklinde ifâdeler kullanılmasının bunun delili olduğunu söylemektedir.⁵³⁰

Bu sebeple, âyette sırf bu kelime kullanıldığı için İsrâ ve Mi'râc olayının uykuda iken, rüyâda gerçekleştiğini iddia etmek doğru değildir. Nitekim, bu âyetin tefsiri sadedinde İbn Abbâs şöyle bir açıklama getirmiştir: “*Burada bahsedilen rü'yâ, Hz. Peygamber (s.a.)'ın, Beytü'l-makdis'e götürüldüğü İsrâ gecesi, gösterilen şeyleri gözü ile görmesi anlamındadır.*”⁵³¹

İbn Hacer'e göre, aslında İbn Abbas'ın bu değerlendirmesi de bu olayın uyanıkken gerçekleştiğinin bir delilidir. Şöyle ki, İbn Abbas gösterildiği ifâde edilen şeylerin, “İsrâ gecesi gösterildiğini” söylemektedir. İsrâ'nın ise uyanıkken olduğu açıktır; çünkü eğer uykuda olsaydı kâfirler onu yalanlamazdı. İsrâ'nın uyanıkken olduğu ortaya çıktıktan sonra, Mi'râc da aynı gecede olduğundan dolayı onun da aynı şekilde uyanıkken olduğu anlaşılır. Çünkü, hiçbir kimse Hz. Peygamber'in Beytü'l-makdis'de uyuduktan sonra, uykuda bulunduğu halde semâvâta yükseldiğini rivâyet etmemiştir.⁵³²

Yine, Hasen el-Basrî'nin de, âyette bahsi geçen “görme”nin, “gözle görme” olduğu, “rüyâda görme” olmadığı şeklinde yorumda bulunduğu ifâde edilmektedir.⁵³³

⁵²⁹ İbn Dihye, *a.g.e.*, s. 61; Râzî, *Tefsîr*, X, 239; Kurtubî, *a.g.e.*, X, 137; Râzî, *Muhtârü's-sihâh*, s. 199-200.

⁵³⁰ İbn Dihye, *a.g.e.*, s. 61.

⁵³¹ Buhârî, *Fezâilü's-sahâbe* 71, Kader 10; Tirmizî, *Tefsîr* 18.

⁵³² İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 218.

⁵³³ Bkz. İbn Dihye, *a.g.e.*, s. 61.

b) Aynı âyette geçen: *إلا فتنة للناس* “İnsanları sınamak için...” ifâdesi de, bu olayın rüyâda değil uyanıkken ve bedenen olduğunun bir delilidir.⁵³⁴ Çünkü, rüyâda insanların çok uzak mesâfelere kısa bir zamanda gitmeleri enteresan olan ve bir takım kişilerin inkâra, bazılarının ise dinden çıkmalarına sebep olacak bir olay değildir. Halbuki, Mi’râc dönüşü Hz. Peygamber (s.a.) o gecenin çok kısa bir zaman diliminde başından geçen hayret verici olayları anlattığı zaman, Kureyş onu inkâr etti; ondan doğru söylediğine dâir deliller istediler, Beytü’l-makdis’le ilgili sorular sordular;⁵³⁵ aldıkları doğru cevaba rağmen küfürde inat ettiler. Bazı îmânı zayıf insanlar da İslâm’dan çıktılar.⁵³⁶ Hiç şüphe yok ki, bu gerçekten büyük bir fitne, yani imtihan vesilesidir.⁵³⁷

Öyleyse, İsrâ ve Mi’râc olayı uykuda değil uyanıkken gerçekleşmiştir.

c) Hadîslerde geçen: “O, Mescid-i Harâm’da uyuyordu”, “Uyandığımda Mescid-i Harâm’da idim”, “Ben uykudayken” gibi ifâdelere gelince, bunlar da İsrâ ve Mi’râc olayının uykuda oluşu konusunda delil olamazlar. Çünkü, bu sözler meleğin Hz. Peygamber (s.a.)’e ilk geldiği anı ifâde ediyor olabilir. Yani meleğin geldiği sırada Peygamber (a.s.) uykudayken, onun gelişiyile uyanmış olması, uyandıktan sonra mescidin kapısına kadar gitmesi, orada Burâk’a uyanık haldeyken binmesi muhtemeldir. Çünkü, kıssanın tümünde uykuda olduğuna dâir bir bilgi hadîslerde mevcut değildir.⁵³⁸

Nitekim Hasen’den şöyle bir rivâyet gelmiştir: “Ben Hicr’de uyurken yanıma Cibrîl geldi ve ayağıyla beni dürttü; hemen oturdum ama hiçbir şey göremedim. Sonra yattığım yere döndüm...” (Devamında şöyle gelir:) “... Beni, mescidin kapısına kadar çekti; bir de baktım ki bir binek...”⁵³⁹

Bir başka ihtimal de hadîste geçen *استيقظ* fiilinin “uyanmak” değil de, “ayılmak, içinde bulunduğu durumun etkisinden kurtulmak” gibi anlamlarda olmasıdır. Buna göre, Hz. Peygamber (s.a.) Mi’râc’dan dönüşünde hala olayın

⁵³⁴ İyâz, a.g.e., I, 150; İbn Dıhye, a.g.e., s. 62.

⁵³⁵ Buhârî, Fezâilü’s-sahâbe 70, Tefsîr 200; Müslim, İmân 276, 278; Tirmizî, Tefsîr 18.

⁵³⁶ Buhârî, Fezâilü’s-sahâbe 70, Tefsîr 200; Müslim, İmân 276, 278; Tirmizî, Tefsîr 18; İbn Dıhye, a.g.e., s. 61; İbn Kesîr, Tefsîr, III, 23.

⁵³⁷ Bkz. Beyhakî, a.g.e., II, 360.

⁵³⁸ Bkz. İyâz, a.g.e., I, 150.

⁵³⁹ Taberî, a.g.e., XV, 3; Beyhakî, a.g.e., II, 369; Kurtubî, a.g.e., X, 184; Fevzî, İbtihâc, s. 15.

etkisindeydi; kendine geldiği zaman da bakmış ki, Mescid-i Harâm'da bulunuyor. Bu durum gayet normaldir. Çünkü, Hz. Peygamber'in bu gecede görmüş olduğu hârikulâde şeylerin tesirinden birden kurtulması kolay birşey değildir. Onun müşâhede ettiği herşey insanın aklını baştan alır cinstendi.⁵⁴⁰

İbn Hacer der ki: "Eğer İsrâ ve Mi'râc olayının birden fazla olduğu düşünülürse o zaman bir problem yoktur. Aksi takdirde, استيقظت kelimesi "ayıldığımda" anlamına gelmektedir. Yani Peygamber (a.s.), müşâhede etmiş olduğu melekûtun sırlarının aklını meşgul etmesinin tesirinden kurtulduğunda ve ayıldığında anlamındadır. Aklını meşgul eden şeylerin etkisinden kurtulduğunda, kendisinin Mescid-i Harâm'da olduğunu görmüştür."⁵⁴¹

İbn Kesîr'in de bu görüşte olduğu, Hz. Peygamber'e vahiy geldiği zaman onun etkisinde kaldığı, bu durumun bir süre devam edip daha sonra ilk önceki haline döndüğü, şeklinde bir anlayışa sahip bulunduğu anlaşılmaktadır.⁵⁴²

"Uykudayken" ve "Uyandığımda" ifâdelerinin gerçek mânâda da olabileceği, Hz. Peygamber (s.a.)'in kalbi uyanık vaziyette olduğu, peygamberlerin gözlerinin uyuduğu ama kalplerinin uyumadığı; veya Hz. Peygamber'in etraftaki şeylerin, kendisini Allah'dan meşgul etmemesi için gözlerini kapatmış olabileceği ihtimalleri üzerinde de durulmuştur.⁵⁴³

Şu da var ki, rivâyetlerin hepsi, bu olayın uykudayken olduğuna delil teşkil etmez. Bilakis, hâdisenin başlangıcı esnasında Hz. Peygamber (s.a.)'in uyanık olduğunu söyleyenlerin görüşünü destekleyen ifâdelere de bir hayli rastlanmaktadır.

Nitekim Beyhakî'nin serdettiği bir rivâyette şu lafızlar kullanılmaktadır:

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : بينما أنا جالس إذ جاء جبريل عليه السلام...

"*Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki: Ben otururken Cibrîl (a.s.) geldi...*"⁵⁴⁴

Kullanılan bu ifâdeden anlaşıldığına göre İsrâ'nın başlangıcında Cibrîl'in geldiği sırada Hz. Peygamber uyanık vaziyettedir.

⁵⁴⁰ Bkz. İyâz, a.g.e., I, 150; İbn Dîhye, a.g.e., s. 62.

⁵⁴¹ İbn Hacer, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, s. 103; *Fethu'l-bârî*, VIII, 202.

⁵⁴² Bkz. İbn Kesîr, a.g.e., III, 23; Fevzî, a.g.e., s. 15.

⁵⁴³ Bkz. İyâz, a.g.e., I, 150.

⁵⁴⁴ Beyhakî, a.g.e., II, 368-369.

Yine bazı rivâyetlerdeki şu ifâdeler de bunu destekler mâhiyettedir:

بينما أنا عند البيت بين النائم واليقظان إذ سمعت قائلا يقول : أحد الثلاثة بين الرجلين ...

“Ben Beyt’in yanında uyku ile uyanıklık arasında iken birden: “İki adamın arasında bulunan üçüncü kişi...” diyen birisini işittim.”⁵⁴⁵

Görüldüğü üzere, İsrâ esnasında Hz. Peygamber (s.a.)’in uyanık vaziyette olduğu görüşü daha ağır basmaktadır.

d) Kâdî İyâz da: الذي أسرى بعبدته âyetini delil göstermiş, uykuda yürüme için “esrâ” fiilinin kullanılmadığını savunmuştur.⁵⁴⁶ Böylelikle o, İsrâ olayının uyanıkken olduğunu ifâde etmek istemiştir.

İbn Dîhye’nin de böyle düşündüğü görülmektedir.⁵⁴⁷ Yine o, bu âyette Allah Teâlâ’nın taaccub ifâde eden “sübhân” lafzını kullandığını, bunun da bu olayın uykuda olmadığının göstergesi olduğunu söylemektedir.⁵⁴⁸

e) İbn Dîhye, genel bir değerlendirme yaparak konuyu şöyle özetlemektedir: “Zâhirden ve hakikatten uzaklaşıp te’vîle yönelmek doğru değildir; ancak bunların kabul edilmesinde akla aykırılık varsa o müstesnâ. İsrâ’nın bedenen ve uyanıkken olmasında ise böyle bir aykırılık yoktur. Çünkü eğer bu olay uykudayken olsaydı, onda herhangi bir mûcizevî özellik olmazdı ve kâfirler onu yalanlayıp inkâr etmezlerdi. Yine onun sebebiyle, daha önce müslüman olanlardan bir grup irtidat etmez, fitneye düşmezdi. Çünkü bu tip olayların rüyâda görülmesini kimse yadırgamaz. Bu sebeple, olay kendilerine anlatıldığı zaman, Hz. Peygamber (s.a.)’in haber verdiği şeyin bedenen, yakaza halinde, bir gece içinde gerçekleşip sonra onun geri döndüğünü anlamakta gecikmediler. Rasûlullah, sabah olduğunda İsrâ yolculuğunu Kureyş’e anlatmış, onlar da: “Allah’a yemin olsun ki, kervanlar Mekke’den Şam’a bir ayda gidiyor, bir ayda geri dönüyor. Bu ise Beytü’l-makdis’e bir gece içinde gidip geri döndüğünü iddia ediyor” diyerek onu yalanlamışlar;

⁵⁴⁵ Buhârî, Bed’ü’l-halk 6; Müslim, İmân 264; Tirmizî, Tefsir 18; Nesâî, Salât 1; Beyhakî, a.g.e., II, 373.

⁵⁴⁶ İyâz, a.g.e., I, 149.

⁵⁴⁷ Bkz. İbn Dîhye, a.g.e., s. 61-62.

⁵⁴⁸ İbn Dîhye, a.g.e., s. 61.

önceden müslüman olanlardan bir çoğu dinden dönmüş, Hz. Peygamber'den kendilerine orayı tavsif etmesini istemişlerdir.⁵⁴⁹

f) Bilindiği gibi Hz. Âişe, Rasûlullah (s.a.)'in İsrâ gecesi Rabbini gördüğünü kabul etmemekte ve O'nu gördüğünü savunanları Allah Teâlâ'ya büyük bir iftira atmakla suçlamaktadır.⁵⁵⁰ İşte Hz. Âişe'nin bu konudaki inkârının, onun İsrâ ve Mi'râc olayının yakaza halinde olduğunu düşündüğünü gösterdiği; çünkü eğer bu olay uykuda olmuş olsaydı onu inkâr etmeyeceği ifâde edilmektedir.⁵⁵¹

g) İsrâ ve Mi'râc'ın yakaza halinde gerçekleştiğine bir başka delil de Mûsâ Esved tarafından dile getirilmiştir; o da İslâm'ın en önemli rükünlerinin uyku esnasında değil uyanıkken farz kılınmış olmasıdır. Bu gece farz kılınan namaz da kulu Rabbine yaklaştıran, îmanla küfrü birbirinden ayıran en büyük şey olduğuna göre, bu gece yaşanan hâdiselerin yakaza halinde olduğu anlaşılır.⁵⁵²

b) Rûhen veya Bedenen Gerçekleşmesi:

1. Yine ulemânın çoğunluğunun görüşü, İsrâ ve Mi'râc olayının rûhen değil bedenen gerçekleştiği yönündedir.⁵⁵³

Sahâbeden Ömer b. el-Hattâb, İbn Mes'ûd, Ebû Zer, Mâlik b. Sa'saa, Câbir b. Abdullah, Huzeyfe, İbn Abbas, Enes b. Mâlik, Ebû Hüreyre ve Ebû Habbe el-Bedrî'nin; tâbiinden Saîd b. el-Müseyyeb, Saîd b. Cübeyr, Katâde, Dahhâk, İbn Şihâb, Hasen, İbrâhîm, İbn Zeyd, Mesrûk, Mücâhid, İkrime ve İbn Cüreyc'in; ayrıca Mâlik, Şâfiî, Ahmed b. el-Hanbel ve Taberî'nin bu görüşte olduğu; âyetlerin ve sahîh haberlerin buna delâlet ettiği ifâde edilmektedir.⁵⁵⁴

Genelde, İsrâ ve Mi'râc olayının uykuda değil de uyanıkken gerçekleştiğini kabul edenler, aynı zamanda bu olayın bedenen vâki' olduğunu da ifâde etmişlerdir.

⁵⁴⁹ İbn Dîhye, *a.g.e.*, s. 19.

⁵⁵⁰ Mescelâ bkz. Buhârî, *Bcd'ü'l-halk* 7; Müslim, *İmân* 287, 289; Tirmizî, *Tefsîr* 53.

⁵⁵¹ Bkz. İyâz, *a.g.e.*, I, 151; Süyûtî, *el-Âyetü'l-kübrâ*, s. 56.

⁵⁵² Esved, *a.g.e.*, s. 103.

⁵⁵³ Bkz. İyâz, *a.g.e.*, I, 147-149; Râzî, *Tefsîr*, X, 149-154, 238-239; İbn Dîhye, *a.g.e.*, s. 14-24; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VIII, 196-198, X, 232; *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, s. 93-99, 103, 142; Süyûtî, *a.g.e.*, s. 54-58; Kurtubî, *a.g.e.*, X, 137-138, 183-185; Âmilî, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, s. 13-17.

⁵⁵⁴ İbn Dîhye, *a.g.e.*, s. 18-19.

Bunları burada tekrar uzun uzun vermek istemiyoruz. Aşağıda, bu hâdisenin rûhen oldunu iddia edenlerin delillerini tahlil ederken yer yer bunlara da değineceğiz.

2. Âlimlerden bir kısmı ise, bu olayın rûhen gerçekleşmiş olduğu yönünde görüş beyân etmiştir. Hz. Âişe ve Muâviye'nin bu görüşte oldukları ifâde edilmiş⁵⁵⁵; ancak Hz. Âişe'nin o sıralarda daha küçük olduğu, Muâviye'nin de henüz îmân etmediği, kâfir olduğu söylenerek görüşleri tenkit edilmiştir.⁵⁵⁶

Kullanılan Deliller:

1. Bu görüştekiler Hz. Âişe'ye isnâd edilen şu rivâyeti delil olarak göstermektedirler: ما فقد جسد رسول الله صلى الله عليه وسلم “*Rasûlullah (s.a.)’in bedni hiç kaybolmadı...*”⁵⁵⁷

Hz. Âişe bu sözünde, Hz. Peygamber’in İsrâ gecesi kendisinin yanından kaybolup gitmediğini, dolayısıyla bu olayın ceseden olmadığını, rûhen olduğunu söylemek istemektedir.

2. İsrâ ve Mi’râc olayının rûhen gerçekleşmiş olması gerektiğini savunanlardan bir kısmının, iddia ettikleri bir nokta daha vardır. Buna göre bu olayın bedenlen vâki’ olduğunu düşündüğümüz zaman, ortaya bazı güçlükler çıkacağı ileri sürülmüştür. Ortaya çıkan bu güçlükler sebebiyle bu hâdisenin bedenlen değil rûhen gerçekleşmiş olduğunun ortaya çıktığı iddia edilmektedir. Şimdi, iddia edilen bu güçlüklerle değinmek istiyoruz:

Müfessir Merâğî’den naklen şu hususlar ileri sürülmektedir:

1. “Şayet Mi’râc’ın bedenle gerçekleşmesi sahîh olsaydı, en büyük mûcize olurdu ve Hz. Peygamber’in insanların toplandığı bir anda ortaya çıkması gerekirdi. Böyle bir mûcize Hz. Peygamber’in nübüvvet iddiasında onun doğruluğuna delil olurdu. Onun, hiç kimsenin görmediği bir vakitte gerçekleşmesine gelince o Allah’ın hikmetine uygun düşmeyen bir şeydir.”

2. “Belli tabakaların üzerindeki ulvî âleme cesetle yükseliş hava olmadığı için imkânsızdır. Dolayısıyla orada canlı bir vücudun yaşaması mümkün değildir.”

3. “Burâk’a binmeye ihtiyaç yoktur. Zira ulvî âlem ondan müstağnîdir.”

⁵⁵⁵ Blz. Taberî, *a.g.e.*, IX, 22; Zemahşerî, *a.g.e.*, II, 622; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 23.

⁵⁵⁶ Kurtubî, *a.g.e.*, X, 137.

⁵⁵⁷ İbn İshâk, *a.g.e.*, s. 275; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, II, 245; Taberî, *a.g.e.*, XV, 16.

4. “Müslümanlardan hiçbirisi peygamberlerin cesetleriyle ulvî âlemde diri olduklarını söylememiştir. Oradaki hayat rûhî bir hayattır, cismânî değil. Onlarla muhatab olmak, onlarla namaz kılmak cismânî değil, rûhânî şeylerdir. Bundan başkası da makul değildir. Bu durum da, Mi’râc’ın cismânî değil rûhânî olduğuna işâret eder.”⁵⁵⁸

Bazı âlimler de, Beytü’l-makdis’e kadar olan İsrâ safhasının bedenlen ve uyanırken; semâvâta yükselmeyi ifâde eden Mi’râc safhasının ise rûhen olduğunu söylemişlerdir.⁵⁵⁹ Bunların delil olarak öne sürdükleri şey ise, İsrâ sûresinin ilk âyetinde Mescid-i Aksâ’ya kadar bahsedilmesi, daha ötesinden söz edilmemesidir; onlara göre eğer Mescid-i Aksâ’nın ötesine gidiş de bedenlen olsaydı mutlaka bahsedilirdi.⁵⁶⁰

İleri Sürülen Delillerin Tahlili:

a) Hz. Âişe’ye isnâd edilen: “*Hz. Peygamber’in bedeni hiç kaybolmadı*” sözü⁵⁶¹, bu rivâyetin hüccet olarak kullanılmasına imkân verecek sağlam bir senetle rivâyet edilmemiştir; isnâdında kopukluk bulunan bu rivâyet, meçhûl bir râvî tarafından nakledilmiştir.⁵⁶²

Kâdî İyâz, Âişe hadîsinin sâbit olmadığını, diğer hadîslerin buna göre daha sâbit olduğunu söylemektedir.⁵⁶³

İbn Dîhye de, bu rivâyetin uydurma olduğunu, müslümanların sika râvîlerinin hiç birinden rivâyet edilmediğini, İbn İshâk’ın: “Bana Ebû Bekr âilesinden birisi haber verdi” diyerek bunu naklettiğini,⁵⁶⁴ dolayısıyla “Ebû Bekr’in âilesi” tâbirinin meçhûl bir senet olduğunu söyleyerek, zaten İbn İshak’ın da âdil olan birçok imam tarafından cerhedilip, yalancılıkla suçlandığını ifâde etmiştir.⁵⁶⁵ Kâdî Ebû’l-Abbâs b.

⁵⁵⁸ Bkz. Gündüz, a.g.e., s. 99-100.

⁵⁵⁹ İbn Dîhye, a.g.e., s. 15.

⁵⁶⁰ İbn Dîhye, a.g.e., s. 16-17.

⁵⁶¹ İbn İshâk, a.g.e., s. 275.

⁵⁶² İbn Dîhye, a.g.e., s. 68; Fevzî, *el-İbtihâc*, s. 16.

⁵⁶³ İyâz, a.g.e., I, 151.

⁵⁶⁴ İbn İshâk, a.g.e., s. 275.

⁵⁶⁵ İbn Dîhye, a.g.e., s. 68.

Süreyç de, bu sözün sahîh olmadığını ve sahîh hadîsleri reddetmek için uydurulduğunu söylemiştir.⁵⁶⁶

Görüldüğü gibi Hz. Âişe'ye izâfe edilen bu rivâyet ulemâ tarafından tenkit edilmiş ve delil olarak kullanılmaya uygun olmadığı ifâde edilmiştir. Bu sebeple bu rivâyetin, İsrâ ve Mi'râc olaylarının rûhen olduğu konusunda hüccet olamayacağı anlaşılmaktadır.

Bu rivâyetin sahîh olduğu kabul edilse bile, yine de meçhûl sîgasıyla nakledildiği için yani olayı bizzat Hz. Âişe müşâhede etmediğinden dolayı ihticâca uygun değildir. Çünkü Hz. Âişe o sırada henüz Peygamber (a.s.) ile evli durumda değildi. Bu yüzden Hz. Peygamber'in bedeninin kaybolup kaybolmadığını bilemez. O esnada kendisi çok küçük yaşta idi; belki de doğmamıştı.⁵⁶⁷

b) Birçok hadîste geçtiği üzere, bu gece Hz. Peygamber (s.a.) Burâk adındaki bir binek üstünde taşınmak sûretiyle seyahat etmiştir.⁵⁶⁸ Rûhun bir binit tarafından taşınmış olması düşünölemeyeceği gibi, onların binite ihtiyacı olduğunu söylemek de isabetli olmaz. Öyleyse taşınan şey ruh değil, cesettir ve bu olay ruh maal- cesed olmuştur.⁵⁶⁹

c) Bu olayın uykuda olmadığını açıklamaya çalışırken söylediğimiz bir husus burası için de geçerlidir. O da bu olayın "fitne" olması hususudur. Yani, hâdisenin rûhen olduğunu düşündüğümüz zaman ortaya olağanüstü herhangi bir durum çıkmamaktadır. İsrâ ve Mi'râc'ın rûhen olması insanlar için nasıl bir imtihan vesilesi olabilir ki? Buna göre olay, uyanıkken olduğu gibi aynı zamanda bedenlen gerçekleşmiştir.

d) İsrâ sûresinde Beytül-makdis'in ötesinden bahsedilmediği gerekçesiyle, o kısmın bedenlen değil rûhen gerçekleştiği hususu da tartışmaya açıktır. Çünkü bu âyette bu konuyla ilgili bir hususa değinilmemektedir. Yani, âyette Beytül-makdis'e kadar olan kısımdan bahsedilmesinin, bu olayın rûhen mi bedenlen mi olduğu konusuyla bir ilgisi yoktur. Burada sadece, İsrâ olayının vukûundan bahsedilmektedir.

⁵⁶⁶ İbn Dıhye, *a.g.e.*, s. 68.

⁵⁶⁷ İyâz, *a.g.e.*, I, 151; Fevzî, *a.g.e.*, s. 16.

⁵⁶⁸ Mcscîlâ bkz. Buhârî, Bcd'ü'l-halk 6, Fczâilü's-sahâbe 71; Müslim, İmân 259, 264; Ncsâî, Salât 1, 2; Tirmizî, Tefsîr 18.

⁵⁶⁹ Bkz. İbn Dıhye, *a.g.e.*, s. 62; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 23.

e) Bu olayın rûhen olmadığı konusunda Kâdî İyâz şöyle demektedir: Âyette: *أسرى بعده* “*Kulunu götürcn...*” buyurulmaktadır; *أسرى بروح عبده* “*Kulunun rûhunu götüren*” denilmemektedir. Eğer, bu olay rûhen olsaydı o şekilde söylenirdi. “*Kul*” denildiğinde, rûhu ve cesedi olan bir kul anlaşılır. Bu da olayın ruh ve ceset birarada gerçekleştiğini gösterir.⁵⁷⁰

f) İbn Kesîr de Necm sûresinde geçen: *ما زاغ البصر وما طغى* “*Gözü kaymadı ve sınırı aşmadı*”⁵⁷¹ âyetini delil olarak göstermiş; gözün, rûhun değil bedenın organlarından olduğunu söyleyerek, bu yüzden olayın rûhen gerçekleştiğının söylenemeyeceğini ifâde etmiştir.⁵⁷²

Konuyla ilgili olarak İbn Kesîr şu açıklamaları yapmaktadır: “İnsanlar, İsrâ’nın Hz. Peygamber (s.a.)’in bedeni ve rûhuyla mı yoksa sadece rûhuyla mı olduğu konusunda ihtilâf etmişlerdir. Âlimlerden çoğunun görüşü, Rasûlullah (s.a.)’in bedeni ve rûhuyla beraber ve uykuda değil yakaza halinde götürüldüğü yönündedir. Bunlar, Hz. Peygamber’in önce uykusunda bunu görüp sonradan onun yakaza halinde tekrar gerçekleşmiş olmasını da inkâr etmezler. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.)’in görmüş olduğu rüyâlar, sabah aydınlığı gibi gerçekleşirdi. Bu olayın rûh ve bedenle beraber gerçekleşmiş olduğunun delili: *سبحان الذى أسرى بعده ...* âyetidir. Şöyle ki, “tesbîh” ancak büyük olaylar için olur. Şayet bu olay uykudayken olsaydı, bunda herhangi bir azamet olmazdı. Ayrıca, Mi’râc sonrası Kureyş kâfirlerinin hemen inkâra yönelmesi, önceden müslüman olanlardan bir gurubun irtidat etmesi ve yine bu âyette ruh ve bedenden müteşekkıl olduğu bilinen “*kul*” kelimesinin kullanılmış olması da bunun uykuda olmadığının delillerindendir.”⁵⁷³

g) Mi’râc’ın bedenlen olması durumunda ortaya güçlükler çıkacağından bahseden müfessir Merâğî’nin ileri sürdüğü hususlara gelince;

1. Onun ileri sürdüğü ilk güçlük, Mi’râc’ın bedenlen olması durumunda bunun en büyük mûcize olacağı ve Hz. Peygamber (s.a.)’in insanların toplandığı bir

⁵⁷⁰ İyâz, *a.g.e.*, I, 147-149; İbn Kesîr, *a.g.e.*, III, 23.

⁵⁷¹ Necm, 53/17.

⁵⁷² İbn Kesîr, *a.g.e.*, III, 23.

⁵⁷³ İbn Kesîr, *a.g.e.*, III, 23.

anda ortaya çıkması gerektiği; onun hiç kimsenin görmediği bir vakitte gerçekleşmesinin Allah'ın hikmetine uygun düşmeyeceği iddiasıdır.

Doğrusu biz Hz. Peygamber (s.a.)'in, hayatı boyunca göstermiş olduğu herhangi bir mûcize için önceden insanları topladığını veya onların toplanacakları bir zamanı beklediğini, bir mûcize göstermek için bunun bir şart olduğunu bilmiyoruz. Bildiğimiz bir şey var ki o da, Rasûlullah'ın en büyük mûcizesinin Kur'ân olduğu⁵⁷⁴ ve Kur'ân'dan bir âyet geldiği zaman bile insanların toplanacakları bir anın beklenmediğidir. Hz. Peygamber'e çeşitli zamanlarda vahiy geldiği; o anda onun (s.a.) bazen insanların arasında olduğu, bazen de tek başına bulunduğu bilinmektedir.⁵⁷⁵ O, kendisine hangi durumda vahiy gelirse gelsin vahiy bittikten sonra kâtiplere onu yazdırır ve insanlara tebliğ ederdi.⁵⁷⁶

Mi'râc mûcizesine gelince, elbette o da Rasûlullah'ın en büyük mûcizeleri arasındadır. Bu büyük mûcize gerçekleştiikten sonra o, başından geçenleri insanlara duyurmuş, dileyen onu tasdik etmiş, dileyen de inkâr etmiştir. Tıpkı diğer mûcizelerde olduğu gibi.

Bu yüzden Hz. Peygamber'in Mi'râc mûcizesinin bedenen gerçekleşmesi halinde bunun insanların toplandığı bir anda gerçekleşme zorunluluğunun olduğunu düşünmüyoruz.

Hiç kimsenin görmediği bir vakitte bu mûcizenin gerçekleşmesinin Allah'ın hikmetine uygun düşmeyeceği meselesi de tartışmaya açıktır. Hangi olayın hangi vakitte gerçekleşmesinin Allah Teâlâ'nın hikmetine daha uygun olduğunu bizim tesbit edebilmemiz elbette ki imkânsızdır. Belki de bu büyük hâdisenin gecenin küçük bir vaktinde, herkesin uykuya daldığı bir zamanda gerçekleşmesi Allah'ın hikmetine daha uygundur; bundan nasıl emin olabiliriz? Bu konuda söyleyeceğimiz şeyler tabii ki bir tahminden öte birşey ifâde etmeyecektir.

Ayrıca şunu söylememiz gerekir ki, İsrâ ve Mi'râc mûcizesinin bedenen olduğunu düşündüğümüzde bunun herkesin gördüğü bir vakitte gerçekleşmiş olması şartını kabul ettiğimiz zaman da, ortaya kabul edilmesi zor bir durum çıkmamaktadır. Şöyle ki, sözlerinde herhangi bir yalan olması düşünölemeyecek Rasûlullah (a.s.)

⁵⁷⁴ Bkz. Karaçam, *Sonsuz Mûcize Kur'ân*, s. 40.

⁵⁷⁵ Bkz. Süyûtî, *İtkân*, I, 138-141.

⁵⁷⁶ Bkz. Zerkeşî, *Burhân*, I, 334; Süyûtî, *a.g.e.*, I, 227-231.

insanlara başından geçenleri anlattıktan sonra bir çok sahâbî bu olayı nakletmiş ve nesiller boyunca bu silsile devam ederek günümüze kadar gelmiştir. Sahâbeden ve sonraki nesillerden nice âlimin bu olayı haber verdiğini önceden görmüştük. Bunların isimlerini tekrar vermeye lüzum görmüyoruz. Dolayısıyla, bir çok kişi tarafından nakledilen bu olay, sanki büyük bir topluluğun huzurunda gerçekleşmiş gibi sayılır.

Şayet, sahâbîlerin sayısı binlerce⁵⁷⁷ olmasına rağmen bu olayı nakleden sahâbenin sınırlı sayıda olmasının nasıl açıklanabileceği sorulursa, şöyle deriz: Sahâbîlerin tamamı aynı anda veya her zaman Hz. Peygamber (s.a.)'in yanında bulunamıyor idi.⁵⁷⁸ Bu gayet normal bir durumdur. Çünkü, onlardan her birinin meşgul olduğu bir işi vardı; bazıları geçimini karşılamak için çalışmak zorunda iken bir kısmı da ticaretle uğraşıyordu. Bütün her şeyini ilme veren ve zamanının tamamını Rasûlullah'ın ilim meclislerinde harcayanların sayısı, sahâbenin genel sayısı dikkate alındığı zaman yok denecek kadar az sayılırdı. Bunların arasında gerçekten âlim sayılabilecek ve dînî ilimlerde uzman olanlar ise bir elin parmakları adedince ya var ya da yoktu.⁵⁷⁹

İşte bu hakikat göz önüne alındığı zaman İsrâ ve Mi'râc olayının belli sayıda sahâbeden ve aynı kişilerden rivâyet edilmesini anlayışla karşılamak mümkündür.

2. Merâğî'nin, Mi'râc'ın bedenlen olamayacağına gerekçe olarak ileri sürdüğü ikinci husus, belli tabakaların üzerindeki ulvî âleme cesetle yükselişin oralarda hava olmaması dolayısıyla imkânsız olduğu ve dolayısıyla orada canlı bir vücudun yaşamasının mümkün olmadığı iddiası idi.

Bu konuda da bizi yanıltan her halde, Rasûlullah (s.a.)'in yaşadığı olağanüstü olayları, bir peygamberi değil de sıradan bir insanı düşünerek algılamaya çalışmamızdır. İsrâ ve Mi'râc olayı da zaten normal bir olay olarak bize anlatılmamıştır. Bu olay bir mûcizedir; bu nedenle normal şartlar altında gerçekleşseydi onun mûcize olmasının bir anlamı olmazdı diye düşünüyoruz.

Bizi hataya düşürecek bir başka nokta da şudur ki, gerçekten de bizlerin yaşadığı şu zamanda uzayın derinliklerine bedenimizle gitmemiz hâlâ mümkün değildir. Onun için Rasûlullah'ın oralara bedenlen gitmesini tahayyül etmekte

⁵⁷⁷ Bkz. Kastallânî, *İrşâdu's-sârî*, VII, 175; Koçyiğit, *Hadîs Tarihi*, s. 74-79; Yardım, *Hadîs*, I, 62-63.

⁵⁷⁸ Bkz. Koçyiğit, *a.g.e.*, s. 74-79; Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, s. 7, 467.

⁵⁷⁹ Bkz. Erul, *a.g.e.*, s. 232.

zorlanıyoruz ve onun bu kutsal yolculuğunun bedenlen değil de rûhen gerçekleşmiş olabileceği ihtimalini öne çıkarıyoruz. Peki ya teknolojinin baş döndürücü bir hızla gelişmesi sonucunda ileride uzayın derinliklerine bedenlen gidebilmek bir şekilde mümkün hale gelirse o zaman bunu nasıl açıklayacağız? Yani şu anda anlamakta güçlük çektiğimiz olay belki de ilerisi için çok basit bir hale gelecektir.

Demek istediğimiz o ki, zamanımızda mümkün görülmeyen bazı şeylerin gelecekte yapılabilmesi kolaylaşabilir. O zaman belki de İsrâ ve Mi'râc türü mucizeleri daha kolay anlayabiliriz. Öyleyse bu konuda kesin hükümler vermek daha sonra bizi sıkıntıya sokabilir. İşte, sırf zamanımızda havanın olmadığını söylediğimiz uzaya cesetle yükselmek imkânsız diye bu mucizenin de bedenlen olamayacağını söylemek doğru bir görüş olarak görünmüyor.

3. Merâğî'nin ileri sürdüğü bir diğer problem ise, Mi'râc yolculuğunda Burâk'a binmeye ihtiyaç olmadığı; çünkü ulvî âlemin ondan müstağnî olduğu meselesidir.

İsrâ ve Mi'râc olayından bahseden bir çok hadîste Burâk'dan da bahsedildiğini, Burâk konusunu ele alırken göreceğiz. Ancak burada şuna değinmek istiyoruz: Bu gecede Burâk'dan söz edilen rivâyetlerin hiç birinde Rasûlullah'ın ona bir ihtiyaçtan dolayı bindiğini ifâde eden veya Merâğî'nin ulvî âlem olarak tavsif ettiği âlemin Burâk türü bir vasıtadan müstağnî olduğunu gösteren bir ifâdeye rastlamıyoruz.

Burâk'ın söz konusu edildiği bunca hadîsi bir kenara iterek, ulvî âlemin ondan müstağnî olduğu gerekçesiyle İsrâ ve Mi'râc'ın bedenlen olamayacağına hükmetmek isabetli bir görüş olarak görünmüyor.

Şu hususu da belirtmemiz gerekir ki bu mucizevî olay genel itibarıyla bizim gözle müşâhede edemediğimiz bir âlemde cereyan etmiştir. Bu yüzden o âlemin şartlarının nasıl olduğunu ancak Allah Teâla'nın ve O'nun kutlu rasûlünün bize haber verdiği kadar bilebiliriz. Onlar tarafından bize açıklanmayan hususlarda bizim ortaya koyduğumuz ifâdeler de birer tahminden öte gidemeyecektir. Aklı ön plana alarak sadece ona dayanarak yaptığımız yorumlar her zaman isabetli olmayabilir. Merâğî tarafından ortaya atılan bu husus da buraya dahildir.

4. Dördüncü hususa gelince, bu da müslümanlardan hiçbirisinin peygamberlerin cesetleriyle ulvî âlemde diri olduklarını söylememiş olduğu iddiası;

oradaki hayatın cismânî değil rûhî bir hayat olduğu, onlarla ancak rûhânî olarak namaz kılınabileceği, bundan başkasının makul olmadığı hususudur.

Müslümanlardan hiçbirisinin, o âlemde peygamberlerin cesetleriyle diri olduklarını söylememiş olmaları, onların öyle olmalarını gerektirmediği gibi; peygamberlerin rûhen Hz. Peygamber (s.a.)'i karşılamaları veya beraberce namaz kılmaları da İsrâ ve Mi'râc olayının bedenlen değil rûhen olmasını gerektirmez. Yani bunlar biri diğerini gerekli kılan hususlar değildir.

Bununla birlikte peygamberlerin cesetlerinin toprağa haram olduğunu yani toprağın onları çürütmeyeceğini ifâde eden rivâyetler⁵⁸⁰; yine meselâ Hz. Mûsâ'nın kabrinde namaz kıldığını haber veren hadîsler⁵⁸¹ de mevcuttur. Ayrıca şehîtlerin ölü olmadıklarından ve rızıklandırıldıklarından bahseden âyetleri⁵⁸² de unutmamamız gerekmektedir; çünkü eğer o âlemde şehitler ölmemişlerse ve üstelik rızıklandırılıyorlarsa, onlardan üstün oldukları asla su götürmeyen peygamberlerin de ulvî âlemde bedenlen diri olmaları asla makul olmayan bir husus değildir.

Biz, peygamberlerin kabirlerinde çürümeyeceğini ifâde eden rivâyetlerden birini örnek kabilinden vermek istiyoruz:

Ebû'd-Derdâ anlatıyor: Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki: *"Cuma günü bana çok salavât getirin; çünkü ona melekler şahit olmaktadır. Bana salavât getiren hiçbir kimse yoktur ki o daha okumasını bitirmeden onun salavâtı bana ulaştırılmamış olsun!"* Daha sonra dedim ki: *"Öldükten sonra da mı?"* Bunun üzerine şöyle cevap verdi: *"Evet, öldükten sonra da! Zira Allah toprağa, peygamberlerin cesetlerini çürütmeyi haram kılmıştır. Allah'ın peygamberi diridir ve rızıklandırılır."*⁵⁸³

Bu yönde açıklamada bulunan âyetler ve peygamber sözleri varken konuyla ilgili başkalarının açıklamalarının olup olmamasının herhalde hiç bir değeri yoktur. Dolayısıyla özellikle bizim müşâhede edemediğimiz hususlarda makul olan şey sırf akla uyup nakli ihmal etmek değil, aklımızı vahyin ışığıyla aydınlatmak sûretiyle doğruyu bulmaya çalışmaktır.

⁵⁸⁰ Bkz. Nesâî, Cum'a 5; Ebû Dâvûd, Salât 207, 361; İbn Mâce, Cenâiz 65.

⁵⁸¹ Bkz. İbn İshak, a.g.e., s. 277; Müslim, Fezâil 164; Nesâî, Kıyâmu'l-leyl 15.

⁵⁸² Bkz. Bakara, 2/154; Âi-i İmrân, 3/169.

⁵⁸³ İbn Mâce, Cenâiz 65; Ebû Dâvûd, Salât 207, 361; Nesâî, Cum'a 5.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalarla, Merâğî'ye isnâd edilen bazı fikirlere cevap vermeye çalıştık. Allah Teâlâ daha iyisini bilir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, İslâm âlimlerinin büyük bir çoğunluğu İsrâ ve Mi'râc olayının uykuda ve rûhen değil, uyanıkken ve bedenlen gerçekleştiği yönünde görüş beyân etmişlerdir.

Taberî netice olarak genel bir değerlendirme yaparak şunları söylemektedir:

“Bu konuda bize göre doğru olan şöyle demektir: Kuşkusuz Allah, kulu Muhammed (a.s.)'ı Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya geceleyin götürmüştür. Bu hususu Allah kullarına haber vermiş; Rasûlullah (s.a.)'den rivâyet edilen hadîsler de bu yönde açık bilgiler ihtiva etmiştir. Yine Allah, onu Burâk üzerinde seyahat ettirmiştir. Peygamber (a.s.) diğer nebîlere ve rasûllere namaz kıldırması; Allah da ona gösterdiği âyetleri göstermiştir. “İsrâ gecesi Rasûlullah, bedeni olmaksızın rûhuyla seyahat ettirilmiştir” demenin bir anlamı yoktur. Eğer böyle olsaydı, bunda Peygamber (a.s.)'in nübüvvetine delil teşkil edecek bir şey olmamış olurdu ve onun risâletinin hakikatini inkâr edenler de şirk ehlinde olmazlardı. Bununla birlikte müşrikler onun bu konuda doğru sözlü olduğunu kabul etmişlerdir. Ne onlardan ne de insanoğullarından sağlam akla sahip olanlardan, içlerinde rüyâsında bir senelik mesâfeyi kateden kimseyi yadırgayacak hiç kimse olmamışken; bir aylık veya daha da az bir mesâfe konusunda nasıl öyle olsun! Neyse, şüphesiz ki Allah, kitabında “kulunu geceleyin götürdüğünü” haber vermektedir; “kulunun rûhunu götürdüğünü” bize söylememektedir. Hiç kimse için, Allah'ın söylediği şeyi, söylemediği şey ile aşması câiz değildir.”⁵⁸⁴ “Yine, Allah'ın: أُسْرَى بَعْدَهُ “*Kulunu geceleyin götüren...*”⁵⁸⁵

âyetinin, “kulunun rûhunu götüren” anlamında olduğuna dâir bir delil de yoktur. Tam tersine, Rasûlullah (s.a.)'den gelen birbirini destekleyen rivâyetler ve açık deliller, Allah Teâlâ'nın Rasûlullah'ı, Burâk denilen bir binek üzerinde götürdüğünü bildirmektedir. Şayet İsrâ rûhen olsaydı, ruhun Burâk ile taşınmış olması gerekirdi ki, bu da mümkün değildir. Çünkü, binitler bedeni olmayan şeyleri taşıyamaz.”⁵⁸⁶

Konuyla ilgili olarak Süleyman Uludağ'ın bir değerlendirmesini vererek bu bahsi kapatmak istiyoruz:

⁵⁸⁴ Taberî, a.g.e., IX, 23.

⁵⁸⁵ İsrâ, 17/1.

⁵⁸⁶ Taberî, a.g.e., IX, 23.

“Mi’râc, aslı ve esası itibariyle bir mûcize olduğundan, Hz. Peygamber bir gecede hatta bir gecenin çok kısa bir zamanında Mescid-i Aksâ’ya nasıl geldi, oradan semâlara nasıl çıktı, mekândan münezzeh olan, her yerde hazır ve nâzır olan Hak Teâlâ’yı görmesi için semâlara çıkmasına ne lüzum vardı?.. gibi sorular üzerinde kafa yormamak, Mi’râc hâdisesini ilmin dar kalıplarına sokarak aklî ve mantıkî izahını yapmamak gerekir. Ruh maa’l-cesed Mi’râc haktır. Fakat bunun şekli ve mâhiyeti insanlarca bilinir ve kavranır cinsten değildir. Zira Mi’râc bir mûcizedir ve mûcizenin temel özelliği aklın ve tabiat kanunlarının üstünde bir hâdisi oluşudur. Mûcize olan Mi’râc’ın akla ve tabiat kanunlarına uygun bir izahı, daha doğrusu te’vîli yapıldı mı zaten o zaman mûcize olmaktan çıkar ve alelâde bir hâdisi olur. Halbuki Mi’râc sıradan bir hâdisi değil, hârikulâde ve fevkalâde bir olaydır. Bu itibarla Mi’râc’ın ruh maa’l-cesed olduğuna inanılması halinde dahi bu hâdisenin teferruatına ve tafsîlâtına girilmemesi gerekmektedir.”⁵⁸⁷

c) İsrâ ve Mi’râc’ın Sayısı:

Bu olayın rûhen veya bedenen gerçekleşmesi konusundan sonra, kaç defa olduğu meselesi de onu takip etmektedir. Buna göre, genelde bedenen gerçekleştiğini kabul edenler, aynı zamanda sadece bir defa olduğunu da kabul etmektedir; rûhen gerçekleştiğini savunanlar ise bir sınırlama yapmamışlar, iki, üç, beş, hatta otuz kadar Mi’râc’dan bahsedenler de olmuştur. Şimdi bu konu üzerinde biraz durmak istiyoruz:

Beytü’l-makdis’e kadar olan İsrâ olayından hiç bahsetmeden doğrudan semâvâta yükselmeyi anlatan bazı rivâyetlere bakarak âlimlerden bir kısmı Mi’râc olayının bir defadan fazla olduğu kanaatine varmışlardır.⁵⁸⁸ Ancak İbn Hacer, Mi’râc ile ilgili bazı rivâyetlerde İsrâ olayından bahsedilmemesini, bu olayın birden fazla gerçekleştiğini göstermediğini, bu durumun râvîlerin hâdiseyi muhtasar bir şekilde anlatmış olmasından kaynaklandığını ifâde etmektedir.⁵⁸⁹

İsrâ ve Mi’râc’ın birden fazla gerçekleştiğini iddia edenlerin genelde rivâyetlerde geçen, olayın başlangıç mahallerinin farklılığı hususunu da dile getirdiklerini söyleyebiliriz. Şöyle ki, rivâyetlerin bir kısmında olayın ilk olarak Hier

⁵⁸⁷ Uludağ, *İslâm Akâidi*, s. 307-308.

⁵⁸⁸ Bkz. İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, II, 5, VIII, 197.

ya da Hatîm’de meydana geldiği söylenirken;⁵⁹⁰ diğer bir kısmında ise Rasûlullah’ın evinin tavanının yarılmasıyla bu olayın başladığı ifade edilmektedir.⁵⁹¹ İşte görünüşteki bu farklı anlatımlar ulemânın bir bölümünü İsrâ ve Mi’râc’ın birden fazla olduğu kanaatine ulaştırmıştır.⁵⁹²

Kurtubî, Rasûlullah’ın birçok Mi’râc’ı olduğunu ve bunlardan bir kısmının rüyâda olması ihtimalinin uzak olmadığını söylemektedir.⁵⁹³

İbn Kesîr ise, İsrâ ve Mi’râc’la ilgili birçok hadîsi naklettikten sonra şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Sahîh, hasen ve zayıfıyla hadîslerin tamamına vâkıf olduktan sonra şu netice hâsıl olmaktadır: Rasûlullah (s.a.)’in Mekke’den Beytû’l-makdis’e götürülme hâdîsesi bir defa olmuştur. Her ne kadar râvilerin nakletmiş oldukları ibâreler farklı da olsa, onlarda ziyâde veya noksan da bulunsa, peygamberlerden gayrının hata etmesi câizdir. Buna karşılık, bir kısım insanların çıkıp da bütün rivâyetleri birbirine muhâlif gösterip birden fazla İsrâ’nın olduğuna hükmetmesi uzak bir ihtimaldir ve aynı zamanda gariptir. Müteahhirînden bazıları da, Hz. Peygamber’in Mekke’den Beytû’l-makdis’e sadece bir defa; Mekke’den semâya sadece bir defa ve Beytû’l-makdis’e, oradan da semâya yine sadece bir defa götürüldüğünü öne sürmüşlerdir. Bu görüş de gerçekten uzaktır; seleften hiç kimseden böyle birşey nakledilmemiştir. Şayet böyle bir kaç defa olmuş olsaydı mutlaka Rasûlullah (s.a.) ümmetine bunu haber verirdi ve nesilden nesile bu haber tekrar ederek gelirdi.”⁵⁹⁴

İbn Hacer, İbn Abdisselâm’ın tefsîrinde zikretmiş olduğu: “İsrâ hem uykuda hem de uyanıkken olmuştur; Mekke’de ve Medîne’de meydana gelmiştir” şeklindeki görüşü garip bir görüş olarak ifade etmektedir.⁵⁹⁵ Buradan İbn Hacer’in İsrâ ve Mi’râc’ın bir defa olduğunu düşündüğünü anlayabiliriz.

⁵⁸⁹ Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, II, 5.

⁵⁹⁰ Bkz. Buhârî, *Fezâilü’s-sahâbe* 71, *Bed’ü’l-halk* 6; Müslim, *İmân* 264; Nesâî, *Salât* 1.

⁵⁹¹ Bkz. Buhârî, *Salât* 1, *Hac* 75, *Enbiyâ* 7; Müslim, *İmân* 263.

⁵⁹² Bkz. Hâtur, *Mekânetü’s-Sahîhayn*, s. 421.

⁵⁹³ Kurtubî, *Tefsîr*, X, 137-138.

⁵⁹⁴ İbn Kesîr, *a.g.e.*, III, 22.

⁵⁹⁵ Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 198; Süyûtî, *el-Âyetü’l-kübrâ.*, s. 58.

İbn Hacer, Ebû Saîd'in Hz. Peygamber (s.a.)'in bir çok Mi'râc'ı olduğunu, bunlardan bir kısmının yakaza halinde, bir kısmının da uykuda gerçekleştiğini söylediğini beyân etmektedir.⁵⁹⁶ Yine o, Ebû Şâme'nin Mi'râc'ın birden fazla olduğunu kabul ettiğini bildirmektedir.⁵⁹⁷

Bir kısım âlime göre, İsrâ'nın her ikisi de yakaza halinde olmak üzere iki defa gerçekleştiği bildirilmektedir.⁵⁹⁸ Buna göre birinci İsrâ, Beytül-makdis'e kadar olmuş; Hz. Peygamber (s.a.) oradan geri dönmüş ve bu olayın sabahında başından geçenleri Kureyş'e haber vermiştir. İkincisinde ise, Rasûlullah (s.a.) Beytül-makdis'e kadar gittikten sonra aynı gece semâya yükselmiştir ve bu ikinciye Kureyş'in herhangi bir itirazı olmamıştır; çünkü onlara göre bunun Hz. Peygamber'e çok kısa bir zamanda semâdan bir meleğin gelmesinden bir farkı yoktu ki zaten açık mûcizelere rağmen onlar bunu imkânsız görüyorlardı ve onu yalanlama hususunda diretiyorlardı. Halbuki, Peygamber (a.s.) onlara bir gece içinde Beytül-makdis'e gidip geri döndüğünü haber verdiğinde Kureyş'liler onu yalanlamakla birlikte ondan Beytül-makdis'i tavsif etmesini istemişlerdi; çünkü daha önce onun orayı görmediğini biliyorlardı. Bu nedenle onun doğru söyleyip söylemediğini anlama imkânına sahip bulunuyorlardı. Mi'râc konusunda ise onların böyle bir imkânı yoktu.⁵⁹⁹

Süyûtî, İsrâ'nın bir defa uykuda bir defa da uyanıkken olmak üzere iki defa gerçekleştiğini; uykuda olanın uyanıkken olan için bir hazırlık mesabesinde olduğunu savunan ve bu şekilde rivâyetler arasındaki ihtilâfın giderileceğini söyleyen bir gruptan bahsetmektedir ki, onun belirttiğine göre Ebû Nasr el-Kuşeyrî, Ebû Bekir İbn Arabî ve Süheyfî bu kanaattedir.⁶⁰⁰ Süyûtî, bu görüşte olan bazılarının Şerîk

⁵⁹⁶ Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 196.

⁵⁹⁷ Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 197.

⁵⁹⁸ Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 197.

⁵⁹⁹ Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 197; Esved, *a.g.e.*, s. 94.

⁶⁰⁰ Süyûtî, *a.g.e.*, s. 57; Hâtur, *a.g.e.*, s. 420.

rivâyetine⁶⁰¹ dayanarak uykuda olan İsrâ'nın bi'setten önce de olabileceğini câiz gördüklerini beyân etmektedir.⁶⁰²

Nitekim Molla Hâtır, Beğavî'nin bu yöndeki bir görüşüne değinmektedir. Onun ifâde ettiğine göre Beğavî, Buhârî'deki Şerîk rivâyeti⁶⁰³ hakkında ortaya atılan eleştirileri haksız bulduğunu, kendi düşüncesine göre orada bahsedilen olayın Hz. Peygamber (s.a.)'e vahiy gelmeden önce rüyâda gerçekleştiğini, bu rivâyetin sonunda kullanılan ifâdelerin buna delil olduğunu söylemekte; yakaza halinde olan Mi'râc'ın ise vahiy (peygamberlik) geldikten sonra, daha önceden kendisine rüyâda gösterilen şeylerin tatbikata geçirilmesi şeklinde olduğunu, bunun tıpkı Hudeybiye senesinde yani hicretin altıncı yılında, Rasûlullah'ın Mekke'yi fethettiğini rüyâsında gördükten sonra fethin sekizinci senede gerçekleşmesine benzediğini ifâde etmektedir.⁶⁰⁴

Nevevî'nin de, biri uykuda biri ise yakaza halinde olmak üzere İsrâ'nın iki defa olduğunu kabul ettiği bildirilmektedir.⁶⁰⁵ Molla Hâtır, Nevevî'nin kesin bir ifâde ile beyân ettiği bu görüşün aynı zamanda çoğunluğun görüşü olduğunu iddia etmektedir.⁶⁰⁶ Ancak Molla Hâtır'ın, İsrâ ve Mi'râc'ın bir gecede, yakaza halinde, ruh ve ceset beraberce ve sadece bir defa gerçekleştiğini kabul ettiğini görmekteyiz.⁶⁰⁷

İbnü'l-Müneyyir'in Mi'râc'ı hicret senelerine benzeterek yirmiye taksim ettiği bildirilmektedir.⁶⁰⁸

İsrâ'nın, her ikisi de yakaza halinde olmak üzere iki defa olduğunu, birinin tek başına, diğerinin de Mi'râc ile beraber gerçekleştiğini; Mi'râc'ın da, aynı şekilde iki kere olduğunu, birinin bir hazırlık nevinden tek başına uykuda, diğerinin ise İsrâ

⁶⁰¹ Bkz. Buhârî, Tevhîd 37.

⁶⁰² Süyûtî, *a.g.e.*, s. 57.

⁶⁰³ Bkz. Buhârî, Tevhîd 37.

⁶⁰⁴ Bkz. Hâtır, *a.g.e.*, s. 428.

⁶⁰⁵ Bkz. Hâtır, *a.g.e.*, s. 417.

⁶⁰⁶ Bkz. Hâtır, *a.g.e.*, s. 419.

⁶⁰⁷ Bkz. Hâtır, *a.g.e.*, s. 421.

⁶⁰⁸ Bkz. Süyûtî, *a.g.e.*, s. 76-77.

ile beraber yakaza halinde meydana geldiğini savunan bazı âlimlerden de söz edilmektedir.⁶⁰⁹

Bir kısım âlim bu konuda epeyce bir mübâlağa ederek İsrâ'nın otuz defa meydana geldiğini söylemiş; bir kısmı da bu sayıyı otuz dörde kadar çıkararak bunlardan bir tanesinin bedenen, diğerlerinin ise rûhen olduğunu iddia etmiştir.⁶¹⁰ İbn Arabî'nin bu son görüşü kabul ettiğini görmekteyiz.⁶¹¹ Abdolvahhâb Şa'rânî'nin ve Burhânuddîn Halebî'in de aynı kanaatte olduğu beyân edilmektedir.⁶¹² Ancak bu sayıların nasıl tesbit edildiğini bilmiyoruz.

Âmilî'nin, Mi'râc'ın iki, otuz ve yüzyirmiden fazla olduğu hakkındaki görüşleri verdikten sonra, bu olayın birden fazla gerçekleştiğinin delillerini sıraladığını görüyoruz.⁶¹³ Buna göre Hz. Peygamber (s.a.)'in çeşitli sayılarda urûc ettiğinin başlıca delilleri dört tanedir:

1. Olayın başlangıç yeriyle ilgili farklı yer isimlerinin ifade edilmesi,
2. Gerçekleştiği zaman konusunda ihtilâflar olması,
3. Yolculuğun Burâk ile mi, yoksa başka binitlerle mi olduğu hakkında görüş ayrılıklarının bulunması,
4. Bazı rivâyetlerde Rasûlullah'ın Beytü'l-makdis'den geri döndüğü söylenirken, diğer bir kısmında oradan semâya urûc olduğundan söz edilmesi, ayrıca Mescid-i Harâm'dan semâya yükselindiğinden bahseden rivâyetlerin olması.⁶¹⁴

Âmilî'nin delil olarak ileri sürdüğü bu konuların her birini biz kendi mahallinde ele almış bulunuyoruz.

Konuyu genel olarak değerlendirmek gerekirse, İsrâ ve Mi'râc'ın kaç defa meydana geldiği konusunda görüş ayrılıklarının olduğunu görmekte isek de ulemânın çoğunluğunun bu olayın bir defa olduğunu kabul ettiğini söyleyebiliriz. İsrâ ve Mi'râc'ın birden fazla gerçekleştiğini söyleyenler ise, konuyla ilgili farklı rivâyetleri bu olayın çeşitli sayıda olduğunun bir delili olarak ileri sürmüşlerdir.

⁶⁰⁹ Bkz. Süyûtî, *a.g.e.*, s. 57.

⁶¹⁰ Bkz., Esved, *a.g.e.*, s. 93; Herek, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, s. 16.

⁶¹¹ Bkz. İbn Arabî, *İsrâ*, s. 240.

⁶¹² Bkz. Herek, *a.g.e.*, s. 16.

⁶¹³ Âmilî, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, s. 27-28.

⁶¹⁴ Bkz. Âmilî, *a.g.e.*, s. 28.

Bizim kanaatimiz odur ki, söz konusu mûcizenin Rasûlullah (s.a.)'in başından kaç defa geçtiğini -onun kendi beyânı olmadığı için- bilmemiz mümkün değildir. Ancak bize göre, her ne kadar konuyla ilgili farklı rivâyetler varsa da bunlar olayın müteaddit defalar gerçekleştiğinin bir delili değil; olayı bize nakleden râvîlerin tasarrufunun bir sonucudur. Öyle ki, râvîlerden her biri olayı kendine ulaştığı şekilde veya aklında kaldığı kadar anlatmış; yahut bu mûcizenin tamamını değil, onun içinden belli bir bölümü nakletmiş olabilir. Burada aynı olayın farklı ifâdelerle anlatılması söz konusu olmaktadır. Biz, işte bu farklı anlatımlardan doğan farklı rivâyetleri olayın birden fazla gerçekleşmesinin bir delili olarak görmüyoruz.

Şu da var ki, şayet Hz. Peygamber (s.a.) bu olayı çeşitli defalar yaşamışsa bunun akla aykırı bir tarafı bulunmamaktadır; o bir peygamber olduğu için ister rüyâda isterse yakaza halinde müteaddit defalar bu mûcizenin gerçekleşme ihtimali mevcuttur. Ancak bizim bunu tespit imkânımız yoktur. Bu yüzden hâdisenin birden fazla olduğunu söylemekle beraber herhangi bir sayı vermeyi uygun bulmuyoruz. Çünkü bu bir tahminden ibaret kalır ve bunu ispatlama imkânımız olmaz. Bize göre doğrusu, sahîh haberlerle verilen bilgilerle yetinmek ve daha fazlası konusunda gereksiz tahminlerle uğraşmamaktır. Olayın kaç kere olduğu bir îman konusu değildir.⁶¹⁵ Bu yüzden bir defa değil de birden fazla olduğunu kabul etmenin îmân açısından herhangi bir tehlikesi yoktur.

⁶¹⁵ Bkz. Taftâzânî, *Şerhu'l-akâid*, s. 65 v.d.; Uludağ, *a.g.e.*, s. 307 v.d.

C- RİVÂYETLERİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ:

Bu bölümde İsrâ ve Mi'râc ile ilgili âyet ve hadislerin genel bir değerlendirmesini sunmak ve bu rivâyetlerle ilgili ortaya atılan bazı tenkitlere kısaca temas etmek istiyoruz. Bundan sonraki bölümü ise, İsrâ ve Mi'râc hadisleri arasında ulemâ tarafından en çok tenkit edilen Şerîk b. Abdillâh rivâyetine ayırmayı düşünüyoruz.

Öncelikle âyetler konusu üzerinde duralım:

İlgili kısımda gördüğümüz gibi, İsrâ olayı bizzat kendi adını taşıyan sûrede açık bir şekilde yer almıştır. Bu sûrenin ilk âyetinde Hz. Peygamber'in Mekke'den, Kudüs'de bulunan Mescid-i Aksâ'ya gitmiş olduğu hiç bir şüpheye mahal bırakmayacak şekilde belirtilmiştir. Bu bakımdan âyetle beyân edildiği kadarıyla İsrâ olayının kabûl edilmesi farz; inkârı ise küfür olmaktadır.

Mi'râc olayı ise âyetlerde açık ve net bir şekilde yer almamakta; ancak daha önce belirttiğimiz gibi bir kısım ulemâ tarafından Necm sûresinin bazı âyetlerinin Mi'râc olayına işâret ettiği söylenmektedir. Bu âyetleri ve açıklamalarını kendi mahallinde vermiştik. Mi'râc olayı asıl olarak detaylı bir şekilde hadîs-i şerîflerde bulunmakta, rivâyetlerde bu konuda geniş mâlûmât verilmektedir. Bu bakımdan İsrâ olayını inkâr eden kâfir sayıldığı halde, Mi'râc olayının hak olduğu belirtilmekle yetinilmiş, onu inkâr edenin kâfir değil fâsık olacağı ifâde edilmiştir.⁶¹⁶

Belirtmek isteriz ki, İsrâ ve Mi'râc'la ilgili hadîsler hakkında birbirine zıt değerlendirmeler vardır. Ulemânın bir kısmı bu hadîsleri mütevâtir olarak kabul etmiş; buna karşılık diğer bir grup ise bu konuda bize gelen rivâyetlerin uydurma olduğunu söyleyerek bunlara güvenilemeyeceğini iddia etmiştir. Şimdi bu konuyu biraz açalım:

İbn Dihye şunları söylemektedir: "İsrâ hadîsi ile ilgili rivâyetler şu sahâbîlerden nakledilerek tevâtür derecesine ulaşmıştır: Ömer b. el-Hattâb, Ali, İbn Mes'ûd, Ebû Zer, Mâlik b. Sa'saa, Ebû Hüreyre, Ebû Saîd, İbn Abbas, Şeddâd b. Evs, Übey b. Kâ'b, Abdurrahman b. Kurt, Ebû Habbe el-Ensârî, Ebû Leylâ el-Ensârî, Abdullah b. Amr, Câbir, Huzeyfe, Büreyde, Ebû Eyyûb, Ebû Umâme, Semure b. Cündeb, Ebû'l-Hamrâ, Suheyb er-Rûmî, Ümmü Hânî, Hz. Ebû Bekr'in iki kızı Âişe ve Esmâ (Allah hepsinden razı olsun). Bunlardan bir kısmı rivâyetleri uzunca, bir

⁶¹⁶ Bkz. Taftâzânî, *a.g.e.*, s. 65; Uludağ, *a.g.e.*, s. 307 v.d.; Esved, *a.g.e.*, s. 260.

kısmı ise ihtisâr ederek nakletmiştir. Her ne kadar onların bazıları sıhhat şartlarına uygun olmasa da İsrâ hadîsi üzerinde müslümanlar ittifak etmiş, zındıklar ve kâfirler ise ondan yüz çevirmiştir.”⁶¹⁷

İbn Kesîr, İsrâ hadîsinin yirmiden fazla sahâbî tarafından rivâyet edildiğini belirtmiştir.⁶¹⁸

Kurtubî de, İsrâ olayının bütün hadîs kitaplarında yer aldığını söyleyerek, bunu yirmi sahâbînin rivâyet ettiğine değinmiş; hâdisenin sahâbe vasıtasıyla İslâm âleminin bütün her köşesine ulaştırıldığını beyân etmiş ve bu açıdan olayın mütevâtir olduğunu söylemiştir.⁶¹⁹

Bu olayın kırktan fazla sahâbeden rivâyet edildiğini söyleyen ve bunların isimlerini tek tek veren âlimler de gelmiştir.⁶²⁰

Hemen işâret etmek isteriz ki, âlimlerin “İsrâ olayı” diye bahsettikleri konu sadece Mekke’den Mescid-i Aksâ’ya kadar olan İsrâ safhasından bahseden rivâyetler ile ilgili değil; semâvâta yükselmeyi ifâde eden Mi’râc safhasını içeren rivâyetlerle de ilgilidir. Nitekim, yukarıda sözlerine değindiğimiz âlimlerin hem İsrâ hem de Mi’râc olayından bahseden rivâyetleri bir arada serdettiklerini görmekteyiz.

Kütüb-i Sitte’yi düşündüğümüz zaman İsrâ ve Mi’râc hâdisesini rivâyet eden kırk sahâbîyi bulamasak da bunların dışındaki hadîs kitaplarını da dikkate alınca sayının bir hayli yükseldiğini söylememiz mümkündür. Ancak yine de ismi verilen sahâbîlerin hepsinin rivâyetine şu anda ulaşmamız mümkün gözükmemektedir. Muhtemelen bunun sebebi, bu rivâyetlerin yer aldığı kitapların tamamen bize ulaşamaması ve tarih boyunca yok olup gitmesidir.

İbn Kesîr’in, İsrâ ve Mi’râc’la ilgili rivâyetleri sıraladıktan sonra şu değerlendirmeyi yaptığını görmekteyiz: “Sahîhi, haseni ve zayıfıyla beraber bütün bu rivâyetlere vâkıf olunca anlaşılmaktadır ki, Rasûlullah (s.a.)’in Mekke’den Beytü’l-makdis’e gittiği ve bunun bir kere olduğu üzerinde ittifak vardır. Her ne kadar râvîlerin bu rivâyetleri edâ esnasındaki ifâdeleri farklı olsa ve kiminde ziyâde kiminde de noksan bulunsa da, peygamberlerin (a.s.) dışındakilerin hata etmesi

⁶¹⁷ İbn Dıhye, *a.g.e.*, s. 59.

⁶¹⁸ Bkz. İbn Kesîr, *Mu’cizât*, s. 477.

⁶¹⁹ Bkz. Kurtubî, *a.g.e.*, X, 135.

⁶²⁰ Bkz. Fevzî, *a.g.e.*, s. 11.

câizdir. Ancak insanlardan her kim bütün rivâyetlerin birbirine muhâlif olduğunu ve bu şekilde birden fazla İsrâ olduğunu söylemeye kalkarsa, şüphesiz ki uzak ve garip bir görüş ortaya atmış ve ihtimal dışı bir yorum yapmış olur.”⁶²¹

İbn Kesîr’in bu yorumundan anladığımız odur ki, İsrâ ve Mi’râc konusuyla ilgili rivâyetler çok çeşitlidir; onlardan bir kısmı sahîh, bir kısmı hasen, diğer bir kısmı ise zayıftır. Rivâyetler arasında ihtilâf olmakla beraber olayın, özü itibariyle hepsinde de benzer şekilde yer alması sebebiyle mütevâtir kabul edilmiş olduğu, bununla lafzen mütevâtirin değil manen mütevâtirin kastedildiği anlaşılmaktadır.

Rivâyetler arasında ihtilâf bulunmasının çeşitli sebepleri bulunabilir.

Bize en ince ayrıntılara varıcaya kadar geniş bir şekilde İsrâ ve Mi’râc olayından bahseden rivâyetlerin genelde Enes b. Mâlik’den geldiğini görmekteyiz. Fakat Enes, rivâyet ettiği hadîslerin tamamını Rasûlullah (s.a.)’den duymamıştır. Çünkü onun, rivâyet ettiği hadîslerin bir kısmını Mâlik b. Sa’saa vasıtasıyla rivâyet ettiğini bizzat kendi rivâyetlerinden anlamak mümkündür. Çalışmamızın sonunda verdiğimiz hadîs metinleri incelendiğinde bunu açık bir şekilde görebiliriz.

Enes’in, rivâyet ettiği hadîslerin bir bölümünü Ebû Zer, Übey b. Kâ’b ve Ebû Hüreyre’den duymuş olduğu da ifâde edilmektedir.⁶²²

Buna göre, İsrâ ve Mi’râc olayının farklı kişilerden nakledilmesi nedeniyle yani râvîlerin tasarrufu sonucu ihtilâfın ortaya çıkmış olması muhtemeldir. Şu bir gerçektir ki, sahâbîlerin hepsi aynı derecede akıl ve zekaya sahip olmadıkları için onların Hz. Peygamber (s.a.)’den duyduklarını aynı şekilde, eksiksiz, bir başkasına nakletmeleri çok zordur. Esasen böyle bir şeyi beklemek de kanaatimizce doğru değildir. Akıl ve zeka dereceleri farklı olan insanların Hz. Peygamber’in söylediklerini farklı bakış açılarından ve kendi anlayışları ölçüsünde anlamaları ve böyle aktarmaları gayet normaldir. Burada önemli olan aynı olayı farklı kelimelerle ve ifâdelerle anlatmak değil, her birinin aynı şeyden bahsetmiş olmalarıdır. Birbirine zıt şeyler ihtiva etmedikçe lafız farklılıklarının, olayın özüne zarar vermeyeceğini düşünüyoruz.

Buna benzer bir başka ihtimal de şudur: Rasûlullah (a.s.) İsrâ ve Mi’râc olayını çeşitli mekânlarda ve muhataplarının seviyelerine göre farklı yönleriyle

⁶²¹ İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 22.

⁶²² Bkz. Hâkim, *Müstedrek*, I, 154; Fevzî, *a.g.e.*, s. 12.

anlatmış olabilir. Böylece de, değişik rivâyetlerin ortaya çıkmasının bizzat Hz. Peygamber'den kaynaklanması muhtemel görünmektedir.

Yine, her sahâbî İsrâ ve Mi'râc olayını naklederken bulundukları ortamda hâdisenin tamamını nakletme ihtiyacını hissetmemiş olabilir. Bunun sonucunda da birinin daha fazla ve ayrıntılı bir şekilde anlattığı bir olayın diğer birinin rivâyetinde çok kısa bir şekilde geçildiğini hatta ondan hiç bahsedilmediğini görmemiz mümkün olmaktadır. Nitekim biz, Beytü'l-makdis'e yolculuktan hiç bahsedilmeden doğrudan semâya yükselmeden söz eden rivâyetlerin böyle olduğunu düşünmekte ve olayın tekrürü olarak görmemekteyiz.

Rivâyetler arasında ihtilâf olmasının diğer bir sebebi de, lafzen veya manen rivâyet olabilir. Yani bazı râvîler hadîsi lafzen, aynen duydukları kelimelerle edâ etme gayretini güderken, diğer bir bölümü böyle bir endişeye düşmemiş ve manen rivâyeti tercih etmiş olabilir. Tabî ki bu konu da, yukarıda bahsettiğimiz, râvîlerin akıl ve zeka durumuyla farklı derecelerde olmasının bir sonucu olarak kabul edilebilir.

Sıraladığımız bu ihtimaller bir araya gelince, ihtilâflı rivâyetlerin bulunmasını anlamamız biraz daha kolaylaşmaktadır. İşte bu ihtilâflı rivâyetlerin çeşitli sıhhat derecelerinde bulunmaları, bir kısmının sahîh, bir kısmının hasen, bir kısmının da zayıf hatta uydurma olması İsrâ ve Mi'râc olayının özüne, yani onun gerçekliğine zarar vermez diye düşünüyoruz. Burada bize gereken, yine de bunlara dikkatli bir şekilde ve ihtiyatla yaklaşmak, bu konuda vârid olan rivâyetleri tamamen kabul veya tamamen red yönünü seçmeden, güvenilir olanları tespit etmeye çalışmaktır.

İsrâ ve Mi'râc olayını çeşitli yönlerden tenkit edenler de olmuştur. Meselâ, İsrâ ve Mi'râc olayından bahseden rivâyetler arasında ihtilâflar bulunmasının, bu hadîslerin sahîh veya hasen sıfatlarını giderip bunları zayıf hale getireceği iddia edilmiştir.⁶²³

Yukarıda İsrâ ve Mi'râc hâdisesinden bahseden rivâyetlerin ihtilâflı olmasının sebepleri üzerinde durduğumuz için tekrar bunun üzerinde durmak istemiyoruz. Rivâyetler arasındaki ihtilâfların, o hadîslerin sahîh veya hasen sıfatlarını giderip onları zayıf hale getireceği fikrine de katılmıyoruz. Çünkü, ihtilâfların her zaman râvîlerin kusuru sebebiyle ortaya çıktığını iddia edebilmemiz zordur. Daha önce

⁶²³ Bkz. Tüveycerî, *a.g.e.*, s. 117-122.

değindiğimiz gibi, farklı anlatımlar bizzat Hz. Peygamber'den de kaynaklanabilir. Dolayısıyla değişik rivâyetler, birbirine zıt bilgiler ihtiva etmedikçe aynı olayın değişik şekillerde beyânı olarak görülmeli ve bu değişik beyânların birbirini daha da kuvvetlendirdiği unutulmamalıdır diye düşünüyorum.

Bizim bu konuda söylemek istediğimiz son söz şudur ki, İsrâ ve Mi'râc konusu hadîs kitaplarımızda muhtelif sıhhat derecelerindeki rivâyetler şeklinde bulunmaktadır. Bu konuda sahîh ve hasen rivâyetlerin verdiği mâlûmâtlar, bu gece Hz. Peygamber'in başından geçenler hakkında yeterli bilgiyi verecek mâhiyetinde olup, zayıf ve uydurma rivâyetlere herhangi bir ihtiyaç bırakmamaktadır.

D- ŞERİK B. ABDİLLAH RİVÂYETİ İLE İLGİLİ DEĞERLENDİRMELER

Buhârî'nin *Sahîh* isimli kitabında geçen rivâyeti sebebiyle Şerîk b. Abdillâh, İsrâ ve Mi'râc olayından bahseden hadîslerin râvîleri arasında şüphesiz en çok tenkit edilenidir. Meselâ Kâdî İyâz, Sâbit el-Bünânî'nin Enes'den rivâyet ettiği Mi'râc hadîsini kitabında verdikten sonra şöyle demiştir: "Bu hadîsi Enes'den en doğru şekilde rivâyet eden Sâbit'dir; onun dışındakiler, özellikle de Şerîk b. Ebî Nemir çok karıştırmıştır."⁶²⁴

Şerîk b. Abdillâh b. Ebî Nemir'in künyesi Ebû Abdillâh'dır.⁶²⁵ Medîne'li bir tâbîî olan Şerîk'in, Enes b. Mâlik ve Atâ b. Yesâr'dan hadîs rivâyet ettiğini ve kendisinden de Saîd el-Makburî, Mâlik b. Enes, Süleymân b. Bilâl ve Sevrî gibi meşhur âlimlerin rivâyette bulunduğunu öğrenmekteyiz.⁶²⁶ İbn Sa'd, onun 140 senesinden sonra vefat ettiğini, sika olduğunu ve çok hadîs rivâyet ettiğini bildirmektedir.⁶²⁷ Ebû Hâtim er-Râzî, Yahyâ b. Maîn'in Şerîk hakkında: "Rivâyetinde sakınca yoktur" anlamında ليس به بأس dediğini söylemektedir.⁶²⁸ ~~Abdullah~~ Yücel, Yahyâ b. Maîn'in bu terimi "sika" anlamında kullandığından söz etmektedir.⁶²⁹

Şerîk hakkında olumsuz değerlendirmelerde bulunanlar da olmuştur. Meselâ, onunla ilgili olarak yukarıda "rivâyetinde sakınca yoktur" dediğinden bahsettiğimiz Yahyâ b. Maîn'in, bir başka değerlendirmede onun için: "kuvetli değil" anlamında ليس بالقوى dediği de ifade edilmektedir.⁶³⁰

Zehebî de, her iki görüşü dikkate alarak şunları söylemiştir: "Şerîk b. Abdillâh b. Ebî Nemir, Enes b. Mâlik ve dışındakilerden rivâyette bulunmuş Medîneli bir tâbîîdir; sadûktur. Yahyâ b. Maîn, bir defasında rivâyetinde sakınca olmadığını söylemiş; başka bir defasında ise o ve Nesâî kavî değildir, demiştir. Ebû Dâvûd, sika değerlendirmesinde bulunmuştur. İbn Adiy de, Mâlik ve diğerlerinin

⁶²⁴ İyâz, *Şifâ*, I, 142.

⁶²⁵ Bkz. İbn Hanbel, *el-Esâmî ve'l-künâ*, s. 119.

⁶²⁶ Bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-kcûr*, IV, 236; İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, I, 453; Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 363.

⁶²⁷ Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât* (Tamamlanmış kısım), s. 278.

⁶²⁸ Bkz. Râzî, *a.g.e.*, IV, 363.

⁶²⁹ Bkz. Yücel, *Hadîs İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 125.

⁶³⁰ Bkz. Cürçânî, *Kâmil*, IV, 5; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duâfâ' ve'l-metrûkin*, II, 40.

ondan rivâyette bulunduğunu söyleyerek, sika birisi ondan hadîs rivâyet ettiği zaman onun sika olduğunu ifâde etmiştir. İbn Hazm ise, İsrâ ile ilgili rivâyetinden dolayı onu zayıf göstermiştir ki bu rivâyet *Sahîh*’in ğarîb rivâyetlerinden biridir.”⁶³¹

Şerîk hakkında yapılan bu kısa değerlendirmeden sonra anlıyoruz ki o, sika bir râvî olmakla beraber bazen rivâyetinde karıştırmıştır. Onun sika bir râvîden yapmış olduğu rivâyet ise güvenilir olarak değerlendirilmiştir. Buhârî gibi titiz bir âlimin bu zattan hadîs rivâyet etmesi de elbette ki Şerîk’in, kendisinden hadîs alınamayacak derecede zayıf bir râvî olmadığını göstermektedir diye düşünüyoruz.

Şerîk b. Abdillâh’ın rivâyet ettiği tartışmalı hadîsi⁶³² daha önce Mi’râc ile ilgili rivâyetleri serdettiğimiz kısımda vermiştik. Çalışmamızın sonunda bu rivâyetin asıl metnini görmemiz de mümkündür.

Şimdi, Şerîk rivâyetinin tenkit edilen yerlerini maddeler halinde kısaca görmemizde fayda vardır:

1. Şerîk rivâyetinde geçen: “...ona vahiy gelmeden önce...” ifâdesinden dolayı, İsrâ olayının peygamberlikten önce olmuş gibi anlaşılması ve bu ifâdenin başka tariklerde yer almadığı, sadece Şerîk rivâyetinde bulunduğu iddiası:

Hadîs-i şerîfin bu ifâdelerinden ilk bakışta İsrâ ve Mi’râc olayının peygamberlikten önce olduğu izlenimi ortaya çıkmaktadır. Bu hâdisenin ne zaman olduğu hakkındaki görüşleri daha önceden vermiştik. Orada serdettiğimiz görüşlerin hemen hepsi, bu mûcizenin peygamberlikten sonra ve hicretten önce gerçekleştiği yönündeydi. Şerîk b. Abdillâh’ın bu ziyadesinin bir râvî hatasından kaynaklanması muhtemel gibi gözükmektedir. Kâdî İyâz, İsrâ hâdisesinin peygamberlikten sonra olduğunda ihtilâf olmadığını söyleyerek, Şerîk rivâyetinde bulunan ziyadedden dolayı onu tenkit etmiştir.⁶³³

İbn Hacer de şöyle demiştir: “Bunun peygamberlikten önce olması konusunu Hattâbî, İbn Hazm, Abdulhak, Kâdî İyâz ve Nevevî yadırgamışlardır. Nevevî’nin ifâdeleri şöyledir: Şerîk rivâyetinde, âlimlerin yadırgadığı hatalar mevcuttur. Bunlardan biri, “...vahiy gelmeden önce...” sözleridir ki, bu hiç kimse tarafından kabul edilmeyen bir hatadır. Çünkü, âlimler namazın farz kılınmasının İsrâ gecesi

⁶³¹ Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, III, 372.

⁶³² Bkz. Buhârî, Tevhid 37; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 120; Ebû Nuaym, *el-Müsnedü’l-müstahrec*, I, 230.

⁶³³ Bkz. İyâz, *a.g.e.*, I, 142.

olduğu üzerinde görüş birliğine varmışlardır; vahiy gelmeden önce nasıl olabilir ki!” Yine sözünü ettiğimiz kişiler, bu konuda Şerîk’in teferrüd ettiğini (yalnız kaldığını) açıkça söylemiştir. Halbuki, bu konuda Şerîk’in yalnız kaldığı iddiası tartışmaya açıktır. Çünkü, Kesîr b. Huneys’in Enes’den rivâyeti bunu desteklemektedir. Nitekim, Saîd b. Yahyâ b. Saîd el-Emevî, *Kitâbu’l-meğâzî*’de bu hadîsi onun tarîkinden rivâyet etmiştir.⁶³⁴

Bir başka yerde İbn Hacer, aynı rivâyette bulunan bu sözlerin devamındaki: “...*Bu gece onları görmemişti; nihâyet başka bir gece tekrar geldiler...*” ifâdelerinin değerlendirmesini yaparken şöyle demektedir: “İki geliş arasındaki müddetin ne kadar olduğu belirtilmemiştir. Buna göre, ikinci gelişin peygamberlikten sonra, İsrâ ve Mi’râc’ın meydana geldiği zaman olduğu söylenebilir. İki geliş arasında bir müddet olduktan sonra, bunun bir gece, birkaç gece veya birkaç sene olması arasında bir fark yoktur. Böylece, Şerîk rivâyetinden problem kalkmış olur ve İsrâ’nın yakaza halinde, peygamberlikten sonra, hicretten önce olduğunu savunan görüşle uygunluk sağlanır. Ayrıca, Hattâbî, İbn Hazm ve diğerlerinin, Şerîk’in Mi’râc’ın peygamberlikten önce olduğunu söyleyerek icmâyâ muhâlif davrandığına dâir “en kötü rivâyet” yakıştırmaları da düşmüş olur.”⁶³⁵

İbn Hacer’in yapmış olduğu bu son değerlendirme, Şerîk rivâyetiyle ilgili bir noktada uzlaşma sağlar mâhiyette olsa da, bu rivâyetin tenkit edilen tek noktası bu değildir.

2. İsrâ ve Mi’râc olayının uykudayken olduğunun iddia edilmesi: İsrâ ve Mi’râc olayının uyanırken gerçekleştiğini savunan âlimler, bu rivâyetin baş tarafında kullanılan: “...*O Mescid-i Harâm’da uyurken...*” sözlerinden ve rivâyetin sonundaki: “...*Uyandığımda Mescid-i Harâm’da idi...*” ifâdelerinden, hâdisenin uykudayken olduğunun anlaşıldığını ve bunun yanlış olduğunu iddia etmişler, bu anlayışa sebep olduğu gerekçesiyle de Şerîk rivâyetini eleştirmişlerdir.⁶³⁶

İsrâ ve Mi’râc olayının hangi keyfiyet üzere gerçekleştiğini yani uykuda mı, uyanırken mi olduğunu daha önceki konularımızda anlatmıştık. Orada gördüğümüz gibi bu konu hayli ihtilâfıdır. Bunun uyanırken (yakaza halinde), ruh ve beden

⁶³⁴ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, XIII, 488.

⁶³⁵ İbn Hacer, *el-İsrâ ve’l-mi’râc*, s. 102-103.

⁶³⁶ Değerlendirme için bkz. Hâtır, *Mekânetü’s-Sahîhayn*, s. 426 v.d.

birlikte, tek bir defa olduğunu savunan âlimler çoğunlukta olmakla birlikte, uykudayken, rûhen ve çeşitli sayılarda olduğunu iddia edenler de mevcuttur.

Bu konuda bu kadar ihtilâf varken, olayın uykudayken olduğunu hissettiriyor diye Şerîk rivâyetinin hedef alınmasını ve eleştirilmesini doğru bulmuyoruz. Ayrıca İsrâ ve Mi'râc olayının uykudayken olduğunu savunanların delillerini incelerken gördüğümüz gibi, bu konuda gösterilen delil sadece Şerîk rivâyeti değildir; onun dışında da bazı rivâyetler delil olarak kullanılmıştır. İlgili kısımda bu delilleri ve değerlendirmelerini yeterli şekilde gördüğümüz için tekrar bunun üzerinde durmuyoruz.

3. İsrâ öncesi şakk-ı sadr olayının vâki olduğunun bildirilmesi: Bu gece şakk-ı sadr olduğundan bahsettiği için Şerîk rivâyetini eleştirenler de olmuştur. Bu konuda akla ilk gelen yine Kâdî İyâz'dır. O şöyle diyor: "...Şerîk b. Ebî Nemir, rivâyetinin başında ona (Hz. Peygamber'e) meleğin gelişinden, karnını yarıp onu zemzem suyuyla yıkadığından bahsetmektedir. Halbuki bu, o bir çocukken ve peygamberlikten önce olmuştur!"⁶³⁷

İyâz'ın, İsrâ gecesi şakk-ı sadr olayının vâki oluşunu inkâr etmesine bir anlam veremiyoruz. Kendi mahallinde incelediğimiz gibi, bu gece şakk-ı sadr hâdisesinin olduğundan bahseden tek rivâyet, Şerîk'in rivâyeti değildir. Bu yüzden onun, bu hâdisenin oluşundan bahsetmesi sebebiyle Şerîk'i eleştirmesini de haklı bulmuyoruz.

4. Semâda bulunan peygamberlerin yerlerinin diğer rivâyetlerdekiyle farklı olduğu iddiası: Hz. Peygamber (s.a.)'in semâya yükselmesi sırasında birçok peygamber ile karşılaştığını rivâyetlerde görmüştük. Onun karşılaştığı her bir peygamberin hangi semâda bulunduğu, rivâyetlerde ihtilâflıdır. Bunu biraz ileride göreceğiz. Şerîk rivâyetine göre Hz. Peygamber, birinci semâda Hz. Âdem, ikincide Hz. İdrîs, dördüncüde Hz. Hârûn, altıncıda Hz. İbrâhîm ve yedincide de Hz. Mûsâ ile karşılaşmıştır. Râvî, üçüncüde onun kiminle karşılaştığından bahsetmezken, beşinci semâda da Peygamber (a.s.)'in karşılaştığı kişinin adını hatırlamadığını açıkça söylemektedir. Diğer rivâyetlerdeki sıralama ise genelde şöyledir: Birincide Hz. Âdem, ikincide İsâ ve Yahyâ birlikte, üçüncüde Yûsûf, dördüncüde İdrîs, beşincide Hârûn, altıncıda Mûsâ ve yedincide İbrâhîm (a.s.).⁶³⁸

⁶³⁷ İyâz, *a.g.e.*, I, 142.

⁶³⁸ Örnek için bkz. Buhârî, *Bed'ü'l-halk* 6.

Şerîk rivâyetiyle diğerleri arasında fark olduğu açıkça görülmektedir. Ancak, zaten râvî de hatırlayamadığını sarîh olarak ifâde ettiği için bunu anlayışla karşılamak gerekir.

Fakat bu konuda farklı olan yine sadece Şerîk rivâyeti değildir. Zührî'nin Enes'den, onun da Ebû Zer'den rivâyetinde de buna benzer bir ihtilâf mevcuttur. Şöyle ki, bu rivâyette Enes, Hz. Peygamber'in semâvâtta Âdem, İdrîs, Mûsâ, İsmâ ve İbrâhîm (a.s.) ile karşılaştığından bahsetmiş, fakat o hangi peygamberin hangi semâda olduğunu aklında tutamadığını, sadece Hz. Âdem'in birinci ve Hz. İbrâhîm'in de altıncı semâda olduğunu hatırladığını ifâde etmiştir.⁶³⁹

5. Sidretü'l-müntehâ'nın yerinin farklı olması: Şerîk rivâyetinde, yedinci semâda Hz. Mûsâ ile karşılaşmadan bahsedildikten sonra şöyle denilmektedir: *"...Sonra bunun üzerine, Allah'dan başkasının bilmediği bir yere onu yükseltti. Nihâyet Sidretü'l-müntehâ'ya girdi..."*. İbn Hacer, burada verilen bilginin cumhurun görüşüne muhâlif olduğunu söylemekte, çoğunluğa göre Sidre'nin yedinci semâda, bazılarına göreyse altıncı semâda bulunduğunu belirtmektedir.⁶⁴⁰

Ancak biz Şerîk rivâyeti ile diğerleri arasında bu konuda fazla bir fark olmadığını düşünüyoruz. Çünkü, onun rivâyetinde de yedinci semâyâ ulaştıktan sonra Sidre'ye gelmekten söz edilmektedir.

6. Nil ve Fırat nehirlerinin bulunduğu yerin, rivâyetlere muhâlif olması: Şerîk rivâyetinde bu konudaki ibâre şöyledir: *"...En yakın semâda kaynayan iki nehir gördü. 'Ey Cibrîl, bu iki nehir de nedir?' diye sorunca, o: 'Bunlar Nîl ve Fırat'ın kaynağıdır' diye cevap verdi..."* Diğer rivâyetlerin bir çoğuna göreyse, bu nehirleri Hz. Peygamber'in yedinci semâda Sidretü'l-müntehâ'nın köklerinden çıkarken gördüğünden söz edilmektedir.⁶⁴¹ Buradaki açık ihtilâf hakkındaki değerlendirmeyi biraz ileride göreceğiz.

7. Meşhur olan görüşe göre Kevser nehrinin cennette olduğu bilinmesine rağmen,⁶⁴² bu rivâyette birinci semâda olduğunun söylenmesi: Bir çok hadîs-i şerifte

⁶³⁹ Bkz. Buhârî, Salât 1; Müslim, İmân 263.

⁶⁴⁰ Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XIII, 491.

⁶⁴¹ Mesclâ bkz. Buhârî, Bcd'ü'l-halk 6; Müslim, İmân 264.

⁶⁴² Bkz. İbn Hanbel, *Müsned*, II, 67; Buhârî, Rikak 53; Ebû Dâvûd, Sünnet 26; Tirmizî, Tefsîr 89; İbn Mâcc, Zühd 39; Nesâî, İftitâh 21; Dârimî, *Sünen*, II, 435; İbn Hibbân, *Sünen*, XIV, 390; Hâkim, *Müstedrek*, III, 186; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 43; *es-Sünenü's-suğrâ*, s. 249.

bizzat Hz. Peygamber (s.a.), Kevser'in cennette bulunduğunu bildirmiştir. Şerîk rivâyetinde ise bu konuyla ilgili ifâdeler şöyledir: "...Sonra semâda (yükselmeye) devam etti; bir de baktı ki, üzerinde inci ve zebercedden bir köşk bulunan başka bir nehir daha! Elini ona vurduğunda çok hoş bir koku (yayıldı). 'Ey Cibrîl, bu da nedir?' diye sorunca, şöyle cevap verdi: 'Bu, Rabbinin senin için sakladığı Kevser'dir.' Sonra da onu ikinci semâyâ yükseltti..."

Görüldüğü gibi, Şerîk rivâyetiyle diğerleri arasında bu konuda açık bir ihtilâf vardır. İbn Hacer de bu hususun, Şerîk rivâyetiyle ilgili müşkillerden birisi olduğunu; çünkü Kevser'in cennette, cennetin de yedinci semâda bulunduğunu söylemiştir.⁶⁴³ Yine o, muhtemelen burada: "...Sonra onu, en yakın semâdan yedinci semâyâ götürdü; bir de baktı ki bir nehir!.." şeklindeki bir cümlemin mahzûf olduğunu ifâde etmekteyse de⁶⁴⁴ bu takdîrin Şerîk rivâyetine uymadığı görülmektedir. Çünkü, burada cümlemin devamı: "...Sonra da onu ikinci semâyâ yükseltti..." şeklindedir. Kanatımızca bu rivâyetteki Kevser'le ilgili farklı ifâdeler, râvî hatasından kaynaklanmaktadır.

8. Bu rivâyette geçen: ...فعلا به الى الجبار فقال وهو مكانه... "...Sonra onu Cebbâr'a yükseltti. O, yerinde olduğu halde şöyle dedi..." ifâdesinden dolayı Allah Teâlâ'ya mekân izafe edildiği iddiası:

Rivâyetin bu kısmı hakkında Hattâbî'nin şöyle dediği belirtilmektedir: "Aynı şekilde bu hadîste Şerîk'in yalnız kaldığı ve ondan başkalarının bahsetmediği başka bir lafız daha vardır ki o da: "...Sonra -Cibrîl- onu Cebbâr Teâlâ'ya yükseltti. O yerinde olduğu halde şöyle dedi: 'Ya Rabbi, bizden hafiflet'..." sözleridir. "Mekân" kelimesi Allah Teâlâ'ya izâfe edilemez. Burada bahsedilen ancak Hz. Peygamber (s.a.)'in, inmeden önce kalktığı ilk makam olan mekândır."⁶⁴⁵

İbn Hacer de onun bu görüşüne cevap vermiş ve Hattâbî'nin yaptığı son yorumun metinden anlaşılan anlamı ihtiva ettiğini, zaten ibarede, "mekân" kelimesinin Allah Teâlâ'ya izafe edildiğine dâir bir işâret olmadığını söylemiştir.⁶⁴⁶

⁶⁴³ Bkz. İbn Hacer, a.g.e., XIII, 490.

⁶⁴⁴ Bkz. İbn Hacer, a.g.e., XIII, 490.

⁶⁴⁵ Bkz. İbn Hacer, a.g.e., XIII, 492; Hâtır, a.g.e., s. 443.

⁶⁴⁶ Bkz. İbn Hacer, a.g.e., XIII, 492.

Gerçekten de Hattâbî'nin, getirdiği eleştiride haklı olmadığı açıkça ortadadır. Çünkü, Şerîk rivâyetindeki lafzın Allah'a değil Hz. Peygamber'e işâret ettiği, cümlelerin gelişinden anlaşılmaktadır.

9. (...ودنا الجبار رب العزة فتدلى حتى كان منه قاب قوسين أو أدنى فأوحى الله فيما أوحى إليه...)

“...Sonra Cebbâr yaklaştıkça yaklaştı, nihâyet iki yay aralığı kadar hatta daha da yakın oldu...” sözlerinin doğru olmadığı iddiası:

İşte Şerîk rivâyetindeki bu ifâdeler, onun tenkit edilmesine en çok sebep olan sözlerdir. Belki de diğer eleştiri noktaları, sırf bu rivâyette böyle ifâdeler olduğundan dolayı dikkat çekmiştir. Muhtemelen bu ibareler olmasaydı, Şerîk rivâyetini baştan aşağı tenkit eden münekkittler, diğer tenkit noktalarını ele almayacaklar, belki de onları te’vîl ederek geçeceklerdi.

Kirmânî'nin bildirdiğine göre Hattâbî, Buhârî'nin Şerîk rivâyetindeki bu ifâdeler hakkında şöyle demektedir: “Bu kitapta, görünüş itibariyle bu hadîsten daha şenî bir hadîs yoktur. Çünkü: “Cebbâr yaklaştıkça yaklaştı; nihâyet iki yay aralığı kadar hatta daha yakın oldu” ifâdeleri kullanılmıştır. “Yaklaştı” kelimesi mesâfe tahdîdini gerektirir ve Allah'ın yaratılmışlara benzetilmesini ifâde eder.”⁶⁴⁷

Hattâbî'nin bu yorumuna Kirmânî şöyle karşılık vermektedir: “Hadîsin başından sonuna kadar bakıldığı zaman anlamında bir müşkil kalmaz. Çünkü, eğer olay rüyâda gerçekleşmişse bu ifâde bir darb-ı mesel olarak kullanılmıştır ki o zaman yerine göre te’vîl edilir. Sonra bu kıssa, Enes b. Mâlik'in kendi ifâdeleriyle anlattığı bir hikâyedir. Bu sözleri o, Hz. Peygamber'e isnâd etmemiş ve onun ağzından rivâyet etmemiştir. Şu da var ki Şerîk, kendisine başka râvilerin uymadığı bir çok münker rivâyette yalnız kalmıştır. Yine âlimler “yaklaştı” kelimesini te’vîl etmişler ve: “Yükseldikten sonra Cibrîl yaklaştı; nihâyet Muhammed (a.s.) yükselirken onu gördüğü gibi yaklaşıırken de gördü” şeklinde veya: “Muhammed (a.s.) kendisine olan ikrâmından dolayı Rabbine şükrederek yaklaştı” diye yorumlamışlardır. Bu konuda “yaklaşma”nın bizzat Allah'a ait olduğuna dâir açık bir delil yoktur.”⁶⁴⁸

⁶⁴⁷ Bkz. Kirmânî, a.g.e., XXV, 207.

⁶⁴⁸ Kirmânî, a.g.e., XXV, 207.

Yine Hattâbî, bu rivâyette yer alan ve Hz. Peygamber'in Allah'a yaklaşmasını ifâde eden görüşün Şerîk rivâyeti dışında mevcut olmadığını iddia etmiştir.⁶⁴⁹ Fakat, daha önce de gördüğümüz gibi bu yönde rivâyetler mevcuttur. Meselâ:

Taberî'nin İbn Abbas'dan naklettiğine göre o, "*Sonra yaklaştıkça yaklaştı*" âyeti⁶⁵⁰ hakkında: "*Onun Rabbi, yaklaştıkça yaklaştı*" demiştir.⁶⁵¹

Bu rivâyetten İbn Abbas'ın, âyette bahsi geçen fâilin Allah Teâlâ olduğunu düşündüğü anlaşılmaktadır. Yine, Muhammed b. el-Kurazî'nin Hz. Peygamber (s.a.)'in bazı ashâbından rivâyetine göre Rasûlullah'a Rabbini görüp görmediği sorulmuş, o da: "*O'nu gözümle değil ama kalbimle iki defa gördüm*" şeklinde karşılık vermiş, sonra da: *ثم دنا فدى* âyetini okumuştur.⁶⁵²

Taberî'nin serdettiği bir başka rivâyette ise Enes b. Mâlik'in Peygamber (a.s.)'dan naklen şöyle dediği söylenmektedir: "*Ben semâya yükseltildiğim zaman Cibrîl beni cennete götürdü, ben de girdim. Bana Kevser verildi. Sonra Sidretü'l-müntehâ'ya kadar geldim. Sonra, Rabbin yaklaştıkça yaklaştı; iki yay aralığı kadar hatta daha da yakın oldu. Sonra kuluna vahyedeceği şeyi vahyetti.*"⁶⁵³

Sıraladığımız bu bir kaç rivâyet, Şerîk b. Abdillâh rivâyetinin bu konuda yalnız kalmadığını göstermek için yeterlidir.

İbn Hazm'ın da, *Sahîhayn* hadislerinden ikisi dışında hepsinin sahîh olduğu; fakat biri Buhârî'nin *Sahîh*'inde, diğeri de Müslim'in *Sahîh*'inde bulunan iki hadîsin, râvîlerin vehmi sebebiyle kusurlu sayıldığı yönünde yorumda bulunduğu bahsedilmektedir.⁶⁵⁴ İbn Hazm'ın eleştirisine uğrayan hadîs, işte bu Şerîk b. Abdillâh rivâyetidir. O da Hattâbî'nin değindiği noktalara değinmiştir.

Yaşar Kandemir, İslâm âlimleri tarafından konunun bütün yönleriyle tartışılması sonucu İbn Hazm'ın itirazlarında haklı olmadığının ortaya konduğunu ifâde etmiştir.⁶⁵⁵

⁶⁴⁹ Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, XIII, 492.

⁶⁵⁰ Necm, 53/8.

⁶⁵¹ Bkz. Taberî, *a.g.e.*, XIII, 60.

⁶⁵² Bkz. Taberî, *a.g.e.*, XIII, 62.

⁶⁵³ Taberî, *a.g.e.*, XIII, 62.

⁶⁵⁴ Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, XIII, 493.

⁶⁵⁵ Bkz. Kandemir, *Sahîhayn'e Yöneltilen Tenkitlerin Değeri, (Sünnetin Dindeki Yeri)* s. 335-376.

Sonuç olarak şunu ifâde edebiliriz ki, şerîk rivâyetinin genelde en fazla tenkit edilen noktası, son olarak üzerinde durduğumuz konudur. Gerçekten de, şerîk b. Abdillâh bu konuda âlimlerin bir hayli eleştirisine uğramıştır. Diğer tenkit noktalarından ayrı olarak, kanaatimizce Allâh Teâlâ ile Hz. Peygamber arasındaki bir yakınlaşmadan bahseden bu ziyâde bilgi, şerîk'in tasarrufu sonucu ortaya çıkmış gibi görünmektedir. Ancak yine de, hadîsteki ifâdelerin mecâzî anlamda bir yakınlaşmadan bahsettiği düşünöldüğü zaman bu rivâyet hakkındaki tenkitlerin biraz aşırı gittiği anlaşılmaktadır. Bu tür mecâzî anlatımların hem Kur'ân'da, hem hadîslerde, hem de bizim günlük hayatımızda oldukça fazla kullanıldığını bilmekteyiz. Bu nedenle, şerîk rivâyetinin Hattâbî'nin ifâdesiyle "Buhârî'deki en şenî hadîs" yakıştırmasıyla karşı karşıya kalması biraz insafsız görünmektedir.

E- İSRÂ VE Mİ'RÂC'LA İLGİLİ BAZI MESELELER

1. İsrâ Sûresinde Mi'râc Olayına Değinilmemesi:

İsrâ olayından bahseden âyetin⁶⁵⁶ Mescid-i Aksâ'ya kadar olan kısma yer vermesi, buna karşılık hadîslerde geniş mâlûmât bulunan Mi'râc hâdisesinden bahsetmemesi değişik değerlendirmelere sebep olmuştur.

Mi'râc olayı âyetlerde yer almıyor yani Kur'ân'da zikredilmiyor diye bunu inkâr edenler olmuştur.⁶⁵⁷ Bu konudaki bir değerlendirmeyi aynen aktarıyoruz:

“...Görüldüğü gibi İsrâ sûresinde sadece Mescid-i Aksâ'ya kadar olan bir gece yolculuğundan bahsediliyor. Buna karşılık Mescid-i Aksâ'dan semâya yükselişi ifâde eden bir Mi'râc olayından söz edilmiyor...Dolayısıyla bu yolculuğunda Mescid-i Aksâ'ya kadar götürülmüş olan Hz. Peygamber semâya çıkarılmış olsaydı, bunu gizlemeyip, açıkça semâya çıktığını söyleyeceği ve oradan getirdiği şeyleri de tebliğ edeceği düşüncesi hatıra gelmektedir.”⁶⁵⁸

Aynen aktardığımız bu ifâdeleri okuyan birisi ilk anda, âyetlerde sarf olarak bahsedilmeyen Mi'râc olayının sanki, başka hiçbir kaynakta yer almadığını; yine İsrâ olayından sözeden âyetlerde Mi'râc'ın anılmamasından dolayı Hz. Peygamber (s.a.)'in başından böyle bir hâdisenin geçmediğini anlayabilir.

Üzerinde durmamız gereken önemli husus şudur ki, Hz. Peygamber'in başından geçen bütün her şeyin, mutlaka Kur'ân'da da söz edilmesini gerektiren bir zorunluluk olduğunu düşünmemiz mümkün değildir. Çünkü Kur'ân, her olayı sarf bir şekilde anlatmaz; bazılarının üzerinde uzun uzun durarken, bazılarının kısaca söz etmiş veya hiç ondan bahsetmemiş olabilir. İşte burada Hz. Peygamber'in sünneti devreye girmektedir. Onun sünnetinin, Kur'ân'dan sonra İslâm hukukunun ikinci kaynağı olduğunu, onun Kur'ân doğrultusunda hükümler getirme, Kur'ân'da bulunanı açıklayıcı mâhiyette olma ve Kur'ân'ın lehte veya aleyhte bir beyânda bulunmadığı konularda hüküm verme gibi konularda bulunduğunu bilmekteyiz.⁶⁵⁹

Bu konuyu fazla tartışmak istemiyoruz. Dolayısıyla, Hz. Peygamber (s.a.)'in hayatındaki bir olayın gerçekliğini kabul edebilmemiz için onun Kur'ân'da bahsinin geçmiş olması şart değildir diye düşünüyoruz. Hadîs-i şerîflerde İsrâ ve Mi'râc

⁶⁵⁶ İsrâ, 17/1.

⁶⁵⁷ Bkz. Gündüz, *a.g.e.*, s. 81-88.

⁶⁵⁸ Gündüz, *a.g.e.*, s. 81-82.

⁶⁵⁹ Geniş bilgi için bkz. Şâfiî, *Risâle*, s. 343 v.d.; Şâfiî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 27 v.d.; Abdulhâlık, *Sünnet ve Dindeki Yeri*, s. 34-37.

konusunda fazlasıyla bilgi mevcuttur. Bu yüzden, “şayet Hz. Peygamber semâya çıkarılmış olsaydı bunu gizlemeyip tebliğ ederdi” şeklindeki bir beklentinin ne kadar yalnış olduğu ortadadır. Kur’ân’da bahsedilme zorunluluğu olmayan Mi’râc konusunun hadislerde ne kadar ayrıntılı olarak yer aldığını bu çalışmamızda biraz olsun görebilme imkânımız vardır.

2. Semânın Kat Kat Oluşu:

Daha önce serdettiğimiz bir çok hadîste açıkça gördüğümüz gibi Hz. Peygamber (s.a.) semâvâta yükselmesi sırasında birbiri ardınca yedi semâdan geçmiş, onlardan her birinden geçerken o semânın bekçisi tarafından Cibrîl (a.s.)’a bir takım sorular sorulmuştur.

Semânın tıpkı yeryüzü gibi yedi kat olmasından çeşitli âyetlerde de bahsedilmiştir.⁶⁶⁰ İşte bunlardan birinde şöyle buyurulmaktadır:

“Allah, yedi kat göğü ve yerden de bir o kadarını yaratandır...”⁶⁶¹

Ahmed Naîm’in semâ hakkında özlü açıklamaları vardır. Şimdi, onun bu konudaki bazı değerlendirmelerine yer vermek istiyoruz:

“Başımızın üstünde kubbe gibi gök renkde bir şeyin vücûdu, nev-i beşer mevcûd olalıdan beri gözü olan her ferd-i zî şuûrun mahsûs ve meşhûdu olagelmıştır. Edyân-ı semâviyye de bu şuhûdu takviye ve te’yîd ederek semâ denilen bu kubbenin bir değil, yedi olduğunu ve onların da ötesinde Kürsî ile Arş’ın bulunduğunu nâsa ta’lîm edince halk yine mahsûs ve meşhûda tebean bu rengi bu semâlardan ilkinin, yani semâ-i dünyânın rengi zannetmiş. Copernikus’dan beri gelen ehl-i rasad, semâ denilebilecek bir cismin vücûduna muttalî olamadıkları ve ecrâm-ı kevâkibi bu’ d-ı mücerretde, fezâda, boşlukta sabîh i’tikâd ettikleri için bu renk, havanın rengi olduğunu bazı tecârib ile isbât etmişler ve semâ yoktur, demişlerse de bunların nefyettiği semâ, vâkıa halkın mavi zannettiği bir semâ olmuş oluyor. Yoksa kütüb-i mukaddesedeki semâvâtın vücûdune nefyen ve isbâten hiçbir delil îrad ettikleri yoktur.”⁶⁶²

Naîm, bundan sonra arapçada “semâ” kelimesinin “yükseklik” anlamına geldiğini, başka şeylere göre yüksek olan şeyler için kullanıldığını, gökyüzüne,

⁶⁶⁰ Bkz. Bakara, 2/29; İsrâ, 17/44; Mû’minûn, 23/17, 86; Fussilet, 41/12; Talâk, 65/12; Mülk, 67/3; Nûh, 71/15; Nebe, 78/12.

⁶⁶¹ Talâk, 65/12.

⁶⁶² Naîm, *Tecrid*, II, 268.

buluta, yağmura, hatta yerden yüksek olduğu için nebâta bile bu ismin verildiğini söylemiş; ve: “Binâenaleyh, fevk cihetinden er-ı fennin semâ değildir diye isbât edebilecekleri herhangi mevcûdun ötesinde semâ namı verilebilecek bir mevcûdun vücûdunu nefyedecek hiçbir delîl-i ilmî yoktur ve olamaz” demiştir.⁶⁶³

Meleklerin varlığına inanmak nasıl vâcib ise, onların makarrı olan semâvâtın varlığına inanmanın da öyle vâcib olduğunu belirten müellif, semânın ne fezâ, ne de fezânın içindeki cisimler olduğunun söylenemeyeceğini ifâde etmiş ve şöyle devam etmiştir:

“Peki ama semâvât var ise nerededir? İlm-i hey’etin bahsettiği mecmû-ı ecrâmın ötesinde. Ecrâmın o akıllara hayret hatta dehşet veren uzaklıkları fezâyı ne kadar vüs’atli gösterirse göstereyin yine bir bu’d-ı mütenâhîdir. Riyâziyyûnun nâ-mütenâhî dedikleri kemmiyetler, felsefedeki nâ-mütenâhî mefhûmundan çok uzaktır... Saniyede üçyüz bin kilometre sür’atle ziyâsı bize ancak yüz binlerce senede vardığı farz ve tahayyül edilen ecrâm-ı baîdenin ötesinde adem-i mahz olduğuna delîl-i aklî ve tecribî olmadığı için biz de, Kitâbullâh’ın haber verdiği semâvât o ecrâmın ötesindedir, diyoruz. (انا زينا السماء الدنيا بزيئة الكواكب) âyeti kerîmesi⁶⁶⁴

bu babta bize dînî bir hüccet-i kâtiadır. Hâlık-ı arz ve semâ Celle ve Alâ Hazretleri, semâ-i dünyâyı, yani yedi kat gökten bize en yakın olanını büyük ve acîb bir zînet ile, kevâkib ile tezyin buyurduğunu haber veriyor ki, bundan, en yakın semânın âlem-i kevâkibin ötesinde olduğu mânâsını çıkarmakta hiçbir mahzûr yoktur. Kudret ve azamet-i İlâhiyye hakikaten gayr-i mütenâhî olduğu için en kavî akılları durduran bu bu’d, yine kısa bir mesâfeden ibaret kalıp, âlem-i kevâkibi muhît olan semâ-i dünyânın ötesinde ikinci bir semâ, daha ötesinde yine onu muhît olan üçüncü bir semâ vardır; ve helümme cerrâ. Yedi kat semâyı bu kadar vüs’atleriyle tasavvur ettikten sonra (وسع كرسية السموات والأرض) âyet-i kerîmesinin⁶⁶⁵ mantûk-ı münîfince bütün semâvât ve arzı muhît olan Kürsî gelir. Kürsî’yi de Arş-ı Rahmân ihata eder ki onun azametini takdîr edecek ölçü ve ta’bîr edecek söz yoktur...⁶⁶⁶

⁶⁶³ Bkz. Naîm, *a.g.e.*, II, 268.

⁶⁶⁴ Sâffât, 37/6.

⁶⁶⁵ Bakara, 2/255.

⁶⁶⁶ Naîm, *a.g.e.*, s. 270-271.

Teknolojik bakımdan çok süratli bir şekilde yol kateden dünyanın bunca ilerleyişine rağmen semânın yedi kat oluşunu henüz anlayabilmiş değiliz. Bu konuda fazla yorum yapacak güce erişebildiğimiz söylenemez. Bununla birlikte göklerin yedi kat olmasını inkâr edecek bir durum da yoktur. Kitap ve Sünnet tarafından bu konularda verilen bilgileri göz ardı etmemek durumundayız.

Bazı âlimler, Cibrîl'in semânın kapılarının açılmasını istemesinden, onun kapılarının kapalı bulunduğunun anlaşıldığını; Hz. Peygamber (s.a.)'in şerefini ve gök ehli arasında tanınan birisi olduğunu göstermek için onların açıldığını, çünkü her semânın kapısında Cibrîl'e: "...Yanında biri var mı?.." veya "...Yanıdaki kim?.." diye sorulduğunda ve "...Muhammed (a.s.)..." cevabı alındığında, hiç kimsenin öyle birisini tanımadığını söylemediği ifade edilmektedir.⁶⁶⁷

Gerçekten, Hz. Peygamber'in gök ehli tarafından tanındığını "...Senin adını yüceltmedik mi?.." ⁶⁶⁸ âyetinden de hatırlıyoruz.

Hadîslerde geçen, "semânın kapıları" tâbirini aklen uzak görmek de mümkün değildir. Çünkü onun kapılarının mevcûdiyetinden aynı zamanda Kur'ân da haber vermektedir. Nitekim bir âyette bu konuda şöyle buyurulmuştur:

*"Bizim âyetlerimizi yalanlayıp da onlara karşı kibirlenmek isteyenler var ya, işte onlara gök kapıları açılmayacaktır..."*⁶⁶⁹

Birçok gaybî meselede olduğu gibi burada da, semâvâtın kapılarını bizim bildiğimiz kapılar gibi düşünmek bizi hataya düşürür diye düşünüyoruz. Semânın kapılarındaki bekçilerin keyfiyeti konusu da böyledir. Dikkat etmemiz gereken husus gayb âlemini ve oranın şartlarını, dünyaya ve dünyanın şartlarına kıyas ederek bir takım genellemelere varmamaktır. Çünkü, hakkında hüküm vermeye kalktığımız gayb âlemiyle ilgili gerçekten çok az bir bilgiye sahibiz. Bu nedenle gaybî haberlerdeki bilgiler hakkında, onu bize haber veren peygambere güvenmek daha emin bir yol olarak gözükmektedir.

Amerikalı bilim adamlarının da aya ayak bastıkları halde, ne oraya varabilmek için izin istedikleri, ne de semânın kapılarını görebildikleri yönünde ileri

⁶⁶⁷ Bkz. İbn Dîhîye, a.g.e., s. 137; Süyûtî, a.g.e., s. 71.

⁶⁶⁸ İnşirâh, 94/4.

⁶⁶⁹ A'râf, 7/40.

sürülen eleştirileri⁶⁷⁰ ciddiyyetten uzak buluyoruz. Çünkü, ay dünyaya en yakın uzay cisimlerinden biridir ve insanlar için gayb âleminin bir parçası sayılamaz. Bazı âlimlerin ifâde ettikleri gibi kamer belki de birinci semâda bulunmaktadır.⁶⁷¹

Bir diğer mesele de herbir semâda bulunan bekçilerin Cibrîl'e Hz. Peygamber hakkında: (وقد أرسل اليه ؟) “...Ona gönderildi mi?..” şeklinde sormalarının ne anlama geldiği hakkındadır. Bu konuda yapılan yorumların genel bir değerlendirmesini İbn Hacer'den alıyoruz:

“...Ona gönderildi mi, sorusuyla öğrenilmek istenen, semâyâ yükselme için bir elçi gönderilip gönderilmediğidir. Yoksa kastedilen, ona peygamberlik verilip verilmediği değildir. Çünkü bu husus yüce melekût âleminde meşhur olan bir şeydi. Bu sorunun, Hz. Peygamber (s.a.)'e Allah tarafından verilen nimete karşı duyulan hayretin ifâdesi olarak ve onu tebrik için olduğunu söyleyenler de vardır. Şöyle ki, onlar Allah Teâlâ'nın izni olmaksızın hiçbir beşerin bu yüce makama yükselemeyeceğini ve Cibrîl'in de kendisine bir elçi gönderilmeyen birisini buraya çıkarmayacağını biliyorlardı... Meleklerin “...Ona gönderildi mi?..” şeklindeki sorularının bir hikmeti de şudur ki, Allah, peygamberine Mele-i A'lâ'da tanınan birisi olduğunu göstermek istemiştir. Çünkü onlar: “...Ona gönderildi mi?...” diye sormuşlardı. Bu da böyle bir şeyin vâki olacağını bildiklerini göstermektedir. Aksi takdirde meselâ: “*Muhammed kimdir?*” diye sorarlardı.”⁶⁷²

Semâ ile ilgili daha birçok hususa değinebiliriz. Fakat bu meseleyi daha fazla uzatmak istemiyoruz.

3. Peygamberlerin (a.s.) Semâvâtta Mahalleri:

Daha önce biraz gördüğümüz gibi, Hz. Peygamber'in Mi'râc esnasında karşılaşmış olduğu peygamberlerin (a.s.) her birinin hangi semâda bulunduğu hakkında rivâyetler arasında ihtilâf mevcuttur. Ancak genel kabule göre sıralamanın şu şekilde olduğunu görmekteyiz: Birinci semâda Hz. Âdem, ikincide Yahyâ ve İsâ,

⁶⁷⁰ Şelebî ve benzerlerinin görüşlerinin değerlendirmesi için bkz. Fevzî, *a.g.e.*, s. 112; Tüveycerî, *Sirâc*, s. 44-50; Herek, *a.g.e.*, s. 93-99.

⁶⁷¹ Bkz. Fevzî, *a.g.e.*, s. 113.

⁶⁷² İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 207.

üçüncüde Yûsûf, dördüncüde İdrîs, beşincide Hârûn, altıncıda Mûsâ ve yedincide İbrâhîm (a.s.). Bu sıralama Enes'in, Mâlik b. Sa'saa rivâyetinde mevcuttur.⁶⁷³

Farklı bilgi veren iki rivâyetten birisi, Şerîk b. Abdillâh'ın Enes'den yaptığı rivâyettir. Bunun üzerinde daha önce durmuş ve oradaki sıralamanın şöyle olduğunu söylemiştik: Birincide Hz. Âdem, ikincide İdrîs, dördüncüde Hârûn, beşincide ismi verilmeyen bir başkası, altıncıda İbrâhîm ve yedincide Mûsâ (a.s.).⁶⁷⁴

İkinci farklı bilgi ise, İbn Şihâb'ın Enes'den, onun da Ebû Zer'den rivâyetinde yer almaktadır. Buna göre Enes b. Mâlik, Ebû Zerr'in Hz. Peygamber'in semâvâtta Âdem, İdrîs, Mûsâ, Îsâ ve İbrâhîm (a.s.) ile karşılaştığını haber verdiğini; ancak onların her birinin hangi semâda olduklarını söylemediğini, sadece Hz. Âdem'in birinci semâda, İbrâhîm'in de altıncı semâda bulunduğunu zikrettiğini ifade etmektedir.⁶⁷⁵

Bütün rivâyetlerdeki ortak yön Hz. Âdem (a.s.)'in birinci semâda yer almasıdır ki, biz bu konuda farklı bir rivâyete rastlamadık. Hz. Mûsâ ve Hz. İbrâhîm'in ise genelde sırasıyla altı ve yedinci semâda bulunduğu bildirilmişken, sadece Ebû Zer rivâyetinde bunun tam tersi yönünde bilgi verilmiş, Hz. İbrâhîm'in altıncı semâda, Hz. Mûsâ'nın ise yedinci semâda yer aldığı kaydedilmiştir. Bunun dışında dikkate değer fazla bir farklılık yoktur.

Hz. İbrâhîm'in altıncı ve Hz. Mûsâ'nın da yedinci semâda olduğunu haber veren Şerîk rivâyetinin yorumunu yaparken İbn Hacer şöyle demektedir:

“...Fakat diğer rivâyetlerdeki meşhur görüşe göre, yedinci semâda bulunan Hz. İbrâhîm'dir. Onun, sırtını Beytû'l-mâ'mûr'a dayanmış bir şekilde olduğunu söyleyen Mâlik b. Sa'saa hadîsi bunu desteklemektedir. Eğer Mi'râc olayı tekerrür etmişse bir problem yotur. Şayet olay sadece bir defa olmuşsa, iki farklı rivâyet şöyle cem edilebilir: Urûc esnasında, Mâlik b. Sa'saa rivâyetine uygun olarak Hz. Mûsâ altıncı, Hz. İbrâhîm de yedinci semâda bulunmaktaydı. İnişte ise Hz. Mûsâ yedinci semâdaydı. Çünkü, Hz. Peygamber ile Hz. İbrâhîm'in ümmete namazın farz kılınışı ile ilgili olarak Hz. Mûsâ gibi konuştuğundan kıssada bahsedilmemektedir. Halbuki yedinci semâ, yukarda inen şeylerin nihâyet bulduğu ilk yerdir. Hz. Mûsâ'nın, bütün

⁶⁷³ Bkz. Buhârî, Bed'ü'l-halk 6, Fezâilü's-sahâbe 71; Müslim, İmân 259, 264; Nesâî, Salât 1.

⁶⁷⁴ Bkz. Buhârî, Tevhid 37.

⁶⁷⁵ Bkz. Buhârî, Salât 1, Enbiyâ 7; Müslim, İmân 263.

rivâyetlerde bildirildiği gibi bu konuyla muhâtab olmasından dolayı orada bulunması uygun düşmüştür. Bir diğer ihtimal de şudur ki, Hz. Peygamber, Hz. Mûsâ ile altıncı semâda karşılaşmıştır. Onun, diğerlerinin aksine Allah Teâlâ ile konuşmuş olmasının bir ayrıcalığı olarak beraberce yedinci semâyâ yükselmişlerdir.”⁶⁷⁶

Doğrusu, İbn Hacer’in bu yorumu biraz zorlama gibi görünmektedir. Hem, namazın farz kılınışıyla ilgili olarak Hz. Peygamber’in Hz. İbrâhîm ile görüştüğünden bahsedilmemesi görüşü de doğru değildir. Nitekim, Nesâî tarafından rivâyet edilen bir hadîste, namazın elli olarak farz kılınılışından sonra Hz. Peygamber’in önce Hz. İbrâhîm’e uğradığından, onun hiçbir şey sormadığından, bunun üzerine onun Hz. Mûsâ’ya geldiğinden söz edilmektedir.⁶⁷⁷

Biz genel kabul gören görüşün doğru olduğunu, Şerîk ve İbn Şihâb rivâyetlerinde ise râvî hatasının rol oynadığını düşünüyoruz. Nitekim, zaten râvîler de bu konudaki bilgileri, kesin olmayan bir üslup kullanarak vermiş, sıralamayı akıllarında tutamadıklarını ifâde etmişlerdir.

Ancak şu da var ki bizler, gayb âleminin şartlarını bilmemekteyiz. Bu yüzden yaptığımız yorumlar dünya şartlarını düşünerek yapılan yorumlardır. Halbuki, o âlemden peygamberlerin illâ da belli bir semâda bulunması gerektiğini veya bir peygamberin değişik yerlerde görülemeyeceğini nasıl iddia edebiliriz? Böyle bir iddiada bulunduğumuz takdirde elbette ki bu bir tahminden öteye gitmeyecektir.

Hz. Peygamber (s.a.)’in İsrâ ve Mi’râc gecesi karşılaştığı herbir peygamberin, niçin o semâda bulunduğu konusu hakkında bazı âlimler tarafından uzun uzadıya açıklamalar yapılmış ve bunun hikmetinin ne olabileceği tartışılmıştır. Fakat biz bu konuyu daha fazla uzatmak istemediğimiz için bunlara değinmiyoruz.⁶⁷⁸

4. Peygamberlerin Ölüm Sonrasındaki Hayâtiyetlerinin Keyfiyeti:

İsrâ ve Mi’râc’la ilgili bir çok hadîste, Rasûlullah (s.a.)’in bu gece peygamberlerden bir kısmını çeşitli şekillerde müşâhede ettiğini, hatta onları tarif ettiğini daha önceki konularımız içinde görmüştük. Bu konuyla ilgili bir başka mesele de, Hz. Peygamber’in, peygamberlerin ruhlarıyla mı yoksa cesedleriyle mi

⁶⁷⁶ İbn Hacer, *a.g.e.*, XIII, 491.

⁶⁷⁷ Bkz. Nesâî, *Salât* 1 (Hadîs no: 450).

⁶⁷⁸ Bu konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 209-210; İbn Hacer, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, s. 112-114; Süyûtî, *a.g.e.*, s. 71-73; Esved, *a.g.e.*, s. 190-193; Seyyid Ali, *a.g.e.*, s. 228-230.

görüştüğüdür. Onların ruhlarıyla görüştüğünü söyleyenler olduğu gibi, bizzat bedenleriyle görüştüğünü ifade edenler de vardır.

Ebû Hüreyre tarafından nakledilen bir hadîs-i şerifte İsrâ gecesi Hz. Peygamber (s.a.)'ın, Hz. Mûsâ, İsâ ve İbrâhîm (a.s.)'ı namaz kılarken kıyâm halinde gördüğü açıkça beyân edilmektedir.⁶⁷⁹

Nesâî'nin Enes'den naklen sıraladığı peşpeşe yedi hadîste de Rasûlullah'ın, Hz. Mûsâ'yı bu gece kabrinde namaz kılarken gördüğünden söz edilmektedir.⁶⁸⁰

İbn Hibbân, bu gece Allah tarafından peygamberlerin, Rasûlullah (s.a.) ile görüşmeleri için diriltilmelerinin câiz olduğunu söylemiş; bunun Hz. Peygamber'in nübüvvetinin mucizelerinden birisi mesabesinde bulunduğunu ifade etmiştir.⁶⁸¹

Beyhakî, bu konudaki fikrini şu sözleriyle özetlemiştir: "Peygamberler (a.s.) öldükten sonra, onlara ruhları iade edilir. Şehitler gibi onlar da Rableri katında diridirler. Kuşkusuz peygamberimiz (s.a.) Mi'râc gecesi onlardan bir gurubu ile görüşmüş ve kendisine namaz emredilmiştir. Yine o haber vermiştir - ki elbette onun haber verdiği şey doğrudur- bizim getirdiğimiz salavâtlar ona arz edilmekte, selâmımız ulaştırılmaktadır ve Allah toprağa, peygamberlerin cesetlerini yemeği haram kılmıştır. Biz, onların hayatta olduklarını ispat etmek üzere müstakil bir eser kaleme aldık."⁶⁸²

İbn Hacer, namaz kılan peygamberlerin illâ da bedenlen Hz. Peygamber ile görüşmelerinin şart olmadığını; rûhun, yeryüzünde (kabirde) bulunan beden ile bir bağ kurarak görüşmesinin câiz olduğunu, bu şekilde ruh semâda bulunduğu halde bedeninin namaz kılmasının imkân dahilinde bulunduğunu ifade etmiştir.⁶⁸³

İbn Hacer bir başka defasında ise, peygamberlerin ruhlarının bedenlerinin sûretlerine bürünmüş olması veya Hz. Peygamber'in şerefini ortaya koymak için ve ona ikrâm olsun diye onların bedenlerinin getirilmesi ihtimali üzerinde durmuştur.⁶⁸⁴

⁶⁷⁹ Bkz. Müslim, İmân 278.

⁶⁸⁰ Bkz. Nesâî, Kıyâmu'l-leyl 15 (Hadîs no: 1631, 1632, 1633, 1634, 1635, 1636, 1637).

⁶⁸¹ Bkz. İbn Hibbân, a.g.e., I, 245.

⁶⁸² Beyhakî, İ'tikâd, s. 305; Şuabu'l-îmân, I, 310.

⁶⁸³ Bkz. İbn Hacer, Fethu'l-bûrî, VIII, 212.

⁶⁸⁴ Bkz. İbn Hacer, a.g.e., VIII, 209.

Kuşeyrî de Rasûlullah'ın, peygamberlerin ruhlarıyla görüşmüş olduğu kanaatindedir.⁶⁸⁵

Süyûtî bu konuda şöyle demektedir: “Onların sadece ruhlarıyla görüşmüş olabileceği gibi, cesedleriyle beraber de görüşmüş olabilir. Onları semâda görmesi ise, cesedlerinin şekline bürünmüş ruhları görmesi diye yorumlanabilir. Sadece bu durumdan İsâ (a.s.) müstesnadır. Çünkü o, cesediyle beraber yükseltilmiştir. İdrîs (a.s.) da böyledir. Yahut da, Hz. Peygamber (s.a.)’in şerefinden dolayı peygamberlerin cesedlerinin onunla görüşmek üzere getirilmiş olması da düşünülebilir.”⁶⁸⁶

Peygamberlerin, kabirlerinde hayatta olduklarını ve namaz kıldıklarını haber veren rivâyetler de mevcuttur. Meselâ, Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber (s.a.)’in şöyle buyurduğunu söylemektedir:

*“Peygamberler kabirlerinde diridirler, namaz kılarlar.”*⁶⁸⁷

Bu rivâyet, peygamberlerin kabirlerinde diri olduklarını açık bir şekilde ifâde etmektedir. Bunun dışında bir çok rivâyette de, cuma günleri Hz. Peygamber’e çokça salavât getirilmesi emredilmiş, getirilen bu salavâtların Rasûlullah’a arz edileceği bildirilmiş; peygamberlerin cesetlerinin çürümediği, toprağın onların bedenlerini yemesine Allah’ın müsaade etmediği (haram kıldığı) sarîh olarak ifâde edilmiştir.⁶⁸⁸

Her ne kadar bu konuda birşeyler söylemek zor ise de, şehîtlerin gerçekte ölü olmadıkları, rızıklandırıldıkları⁶⁸⁹ hatırlanacak olursa, onlardan daha üstün varlıklar olduğunda asla şüphe olmayan⁶⁹⁰ peygamberlerin de, ölüm sonrası hayatta canlı olmaları, kabirlerinde namaz kılmaları, bedenlerinin çürümemesi gibi konuları anlamamız kolaylaşacaktır. Yine de şunu ifâde etmemiz gerekir ki, İbn Hacer’in de

⁶⁸⁵ Bkz. Kuşeyrî, *Mi’râc*, s. 173 v.d.

⁶⁸⁶ Süyûtî, *a.g.e.*, s. 70.

⁶⁸⁷ Ebû Ya’lâ, *Müsned*, VI, 147; Heysemî, *Mecmeu’z-zevâid*, VIII, 211.

⁶⁸⁸ Bkz. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 253; İbn Hanbel, *a.g.e.*, IV, 8; Ebû Dâvûd, *Salât* 207, 361; Nesâî, *Cum’a* 5; İbn Mâce, *İkâmetü’s-salât* 79, *Cenâze* 65; Dârimî, *a.g.e.*, I, 445; Bezzâr, *Müsned*, VIII, 411; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, I, 216; *el-Mu’cemu’l-evsat*, V, 97; Hâkim, *a.g.e.*, I, 413; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, III, 248; *es-Sünenü’s-suğrâ*, I, 372.

⁶⁸⁹ Bkz. Bakara, 2/154; Âl-i İmrân, 3/169.

⁶⁹⁰ Bu konuda bilgi için bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, VI, 487; Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, III, 305.

söylediği gibi⁶⁹¹ âhiret ahvâlini akılla idrâk mümkün değildir; berzah da âhiret ahvâlinden bir parçadır. Buradaki hayatı tam anlamıyla kavramamız ve anlatmamız çok zordur. Biz bu konuyu daha fazla uzatmak istemiyoruz.

5. Hz. Peygamber (s.a.)’in Bazı Müşâhedeleri:

Hız. Peygamber (s.a.)’in, İsrâ olayının başlangıcından sonuna kadar müşâhede ettiğı şeyler hadîslerde uzun uzun anlatılmıştır. Bunlara da kısaca temas edeceğiz:

Ebû Dâvûd’un rivâyet ettiğı bir hadîste Hız. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: *“Ben (İsrâ gecesi)⁶⁹² yükseltildiğim zaman, öyle bir topluluğun yanına uğradım ki onlar, bakırdan tırnaklarıyla yüzlerini ve göğüslerini tırmalıyorlardı! “Bunlar kimdir ey Cibrîl” diye sorduğumda bana: “Bunlar, insanların ellerini yiyenler ve onların ırzlarına göz dikenlerdir” şeklinde karşılık verdi.”⁶⁹³*

Şehârenfûrî, bu hadîsin şerhinde “insanların etlerini yiyenler” ifâdesiyle, müslümanların gıybetini yapanların kastedildiğini söylemektedir.⁶⁹⁴

İmam Mâlik’in Yahyâ b. Saîd’den naklettiğı bir hadîs şu şekildedir: *“Rasûlullah (s.a.) İsrâ gecesi cinlerden bir grup gördü...”⁶⁹⁵*

İbn Mâce’nin İbn Abbas’dan naklen serdettiğı bir hadîste Hız. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: *“İsrâ gecesi hangi meclis topluluğunun yanına uğradıysam, hepsi de bana: “Ey Muhammed, sana hacamatı tavsiye ederiz” dediler.”⁶⁹⁶*

Yine Rasûlullah (s.a.)’in İsrâ gecesi müşâhede ettiğı bir tablo şöyledir: Ebû Hüreyre’den nakledilmiştir; Hız. Peygamber buyurdu ki: *“İsrâ gecesi, ev gibi geniş karınlarında dışarıdan görülebilecek şekilde yılanlar bulunan bir topluluğun yanına geldim. Cibrîl’e bunların kim olduğunu sorduğumda: “Bunlar lâîz yiyenlerdir” şeklinde cevap verdi.”⁶⁹⁷*

İbn Mâce, Enes b. Mâlik’den naklen Rasûlullah (s.a.)’in şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir. *“İsrâ gecesi cennetin kapısında şöyle yazılı olduğunu gördüm:*

⁶⁹¹ Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, VI, 488.

⁶⁹² Şehârenfûrî, *Bezlü’l-mechûd*, XIX, 119.

⁶⁹³ Ebû Dâvûd, *Edcb* 35.

⁶⁹⁴ Şehârenfûrî, *a.g.e.*, XIX, 119-120.

⁶⁹⁵ Mâlik, *Câmi*, 1773.

⁶⁹⁶ İbn Mâce, *Tıb* 20.

⁶⁹⁷ İbn Mâce, *Ticârât* 58.

Sadakanın karşılığında on misli vardır; ödünç vermenin karşılığı ise onsekiz kattır. Ben: “Ey Cibrîl, ödünç vermenin sadakadan üstün olmasının sebebi nedir?” diye sorduğumda: “Çünkü, dilenci yanında olduğu halde ister; halbuki ödünç isteyen kişi, ancak bir ihtiyaçtan ötürü ödünç istemektedir.” şeklinde karşılık verdi.”⁶⁹⁸

İbn Mâce'nin İbn Mes'ûd'dan rivâyet ettiği bir hadîste şu bilgiler vardır: *Rasûlullah (s.a.) İsrâ gecesi İbrâhîm, Mûsâ ve İsâ (a.s.) ile karşılaştı. Onlar kıyâmetin ne zaman kopacağı konusunu görüşüyorlardı...”⁶⁹⁹*

Enes b. Mâlik'den gelen bir rivâyet şöyledir:

“Cebrâîl (a.s.), Rasûlullah (s.a.)'e Burâk'ı getirdiğinde o, sanki kuyruğuna basılmış gibi idi. Bunun üzerine Cibrîl ona şöyle dedi: “Sus ey Burâk! Allah'a yemin ederim ki, onun gibisi sana asla binmedi! Sonra Rasûlullah (s.a.) yola devam etti. Derken, birden karşısına yolda kalmış yaşlı bir kadın çıktı. “Bu nedir ya Cibrîl?” diye sorunca, o kendisine: “Ey Muhammed, yola devam et” dedi. Sonra Allah'ın dilediği kadar gitti. Aniden, onu yoldan çekmeye çalışan ve: “Ey Muhammed buraya gel” diyen bir şeyle karşılaştı. Yine Cibrîl ona: “Ey Muhammed, sen devam et” dedi. Sonra, Allah'ın dilediği kadar biraz daha gitti. Sonra mahlûkattan bir topluluk ile karşılaştı. Onlardan biri: “Selâm sana ey evvel; selâm sana ey âhir; selâm sana ey toplayan!” dediğinde, Cibrîl ona selâma karşılık vermesini söyledi. Bunun üzerine o da selâma karşılık verdi. Sonra ikinci ile karşılaştı. O da birincinin söylediklerini tekrar etti. Sonra üçüncü de aynı şeyleri tekrar etti.”

“En sonunda Beytû'l-makdis'e geldi. Orada kendisine süt, su ve şarap sunuldu; Hz. Peygamber sütü aldı. O zaman Cibrîl ona: “Ey Muhammed, fitrata hidayet olundun. Eğer suyu içseydin, sen de ümmetin de boğulurdunuz; şayet şarabı içseydin, sen de ümmetin de sapmış olurdunuz.”

“Sonra ona Âdem ve onun dışındaki peygamberler gönderildi. Rasûlullah (s.a.) bu gece onlara imamlık yaptı.”

“Sonra da Cibrîl ona şu açıklamayı yaptı: “Yolun kenarında karşılaştığın yaşlı kadına gelince; o, dünyanın ömrünün, o kadının bundan sonraki hayatında ne kadar

⁶⁹⁸ İbn Mâce, Sadakât 19.

⁶⁹⁹ İbn Mâce, Fiten 33.

ömrü kalmışsa o kadar olduğunu ilâde eder. Senin yöneldiğin şey de, Allah'ın düşmanı İblîs'dir. Sana selâm verenler ise, İbrâhîm, Mûsâ ve İsâ'dır."⁷⁰⁰

Bu rivayetler, Hz. Peygamber'in İsrâ ve Mi'râc gecesi müşâhede ettiği şeylerden sadece bir demettir. Örnek olarak verdiğimiz bu rivayetlerin dışında serdetmek istediğimiz bazı konuları kısaca incelemek istiyoruz:

a) Sidretü'l-müntehâ:

İsrâ ile ilgili hadislerde ismi geçen ve Hz. Peygamber'in müşâhede ettiği söylenen mekânlardan birisi Sidretü'l- müntehâ'dır.⁷⁰¹

Rasûlullah'ın İsrâ gecesi Sidretü'l-müntehâ denilen bir ağacı gördüğü, onunla ilgili bazı şeyler anlattığı rivâyetlerde yer almaktadır. Hz. Peygamber (s.a.)'in tarifine göre Sidretü'l-müntehâ'nın meyveleri Hecer denilen bir bölgenin meşhur testilerine, yaprakları da fillerin kulaklarına benzemekte ve onun köklerinden ikisi zâhir, ikisi de bâtın olmak üzere dört nehir çıkmaktadır.⁷⁰²

Süleyman Ateş, Sidretü'l-müntehâ'ya yukarıda anlattığımızın dışında farklı bir anlam vermiş ve onun "son ağaç" mânâsına geldiğini, Hirâ mağarası yakınında bulunduğunu ve Hz. Peygamber'in Cibrîl'i ilk defa onun yanında gördüğünü iddia etmiştir.⁷⁰³ Biz, İsrâ ile ilgili rivayetlerde onun bu iddiasını destekleyen bir delile rastlayamadık.

Başka bir ağacın değil de Sidre'nin seçilmesinin hikmeti hakkında görüş beyân edenler de olmuştur. İbn Dîhye bu konuda şöyle demektedir: "Bu iş için başka bir ağacın değil de Sidre'nin seçilmiş olmasının nedeni sorulursa, şu cevap verilir: Sidre'nin üç özelliği vardır; bunlar, uzun gölgesi, lezzetli tadı ve enfes kokusudur. Bu yönüyle sidre ağacı söz, niyet ve ameli bir arada toplayan îmâna benzemektedir. Onun gölgesi, îmândaki amelin; tadı, niyetin ve kokusu da sözün karşılığı olmaktadır."⁷⁰⁴

Şimdi bu hususta biraz daha bilgi vermek istiyoruz:

⁷⁰⁰ Taberî, *a.g.e.*, IX, 10.

⁷⁰¹ Bkz. Buhârî, Salât 1, Bed'ü'l- halk 6, Enbiyâ 7, Fezâilü's-sahâbe 71, Tevhîd 37; Müslim, İmân 259, 263, 279; Tirmizî, Tefsîr 53; Nesâî, Salât 1.

⁷⁰² Bkz. Buhârî, Bed'ü'l-halk 6, Fezâilü's-sahâbe 71; Müslim, İmân 259; Nesâî, Salât 1.

⁷⁰³ Bkz. Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, IX, 110-111.

⁷⁰⁴ İbn Dîhye, *a.g.e.*, s. 54.

1. Sidretü'l-müntehâ Denilmesinin Sebebi:

Müslim'in İbn Mes'ûd'dan rivâyet ettiği hadîste Sidretü'l-müntehâ isminin nereden geldiği hakkında bilgi vardır:

*"...(İsrâ gıccsi) nihâyet Sidretü'l-müntehâ'ya gctirildim. O, altıncı semâdadır. Yeryüzünden yükselen şeyler orada nihâyet bulur ve oradan kabzedilir; (yukarıdan) inen şeyler de orada nihâyet bulur ve oradan kabzolumûr..."*⁷⁰⁵

Yine İbn Mes'ûd'dan nakledilen ve Tirmizî tarafından kaydedilen bir hadîs şöyledir: *"Rasûlullah (s.a.) Sidretü'l-müntehâ'ya ulaştığında dedi ki: Yeryüzünden yükselen şeyler ve yukarıdan inen şeyler orada nihâyet bulur."*⁷⁰⁶

Ka'bû'l-Ahbar'ın bu konuda şöyle dediği Taberî tarafından kaydedilmektedir: *"O, Arş'ın yanında bulunan bir ağaçtır ki, her âlimin, her mukarreb meleğin veya her mürsel peygamberin ilmi orada son bulur. Onun ötesinde Allah'dan başkasının bilemeyeceği gayb bulunur."*⁷⁰⁷

Ebû Hüreyre'ye isnâd edilen bir rivâyete göre, Hz. Peygamber (s.a.) İsrâ gecesi Sidre'ye ulaştığı zaman kendisine şöyle denilmiştir: *"...İşte bu, ümmetinden senin sünnetin üzere kalan herkesin nihâyet bulduğu Sidre'dir..."*⁷⁰⁸

Dahhâk'in, Sidre'ye bu ismin verililiyle ilgili yorumu ise şöyledir: *"Ona Sidretü'l-müntehâ denilmiştir; çünkü, Allah'ın emrinden her şey orada son bulur ve onu aşamaz."*⁷⁰⁹

Sidretü'l-müntehâ'nın, cennet ehlinin gölgelerinin uzandığı en son yer olduğunu savunan bir görüşe de rastlıyoruz.⁷¹⁰

Bir kısım ulemânın: *"Rasûlullah'ın sünneti üzere olan herkes orada nihâyet bulur"* şeklinde bir yorumda bulunduğunu söyleyen Taberî, kendi görüşünü genel bir değerlendirme yaparak şöyle beyân etmektedir:

⁷⁰⁵ Müslim, İmân 279.

⁷⁰⁶ Tirmizî, Tefsîr 53.

⁷⁰⁷ Taberî, a.g.e., XIII, 69-70.

⁷⁰⁸ Bkz. Taberî, a.g.e., XV, 10, XXVII, 54; İyâz, a.g.e., I, 144; Kurtubî, a.g.e., XVII, 63-64; İbn Kesir, Tefsîr, III, 20; Heysemî, a.g.e., I, 71; İbn Hacer, a.g.e., VII, 216.

⁷⁰⁹ Bkz. Taberî, a.g.e., XIII, 70.

⁷¹⁰ Bkz. İbn Hibbân, a.g.e., XVI, 431.

“Bu konuda doğru olan şöyle demektir: Mûntehâ kelimesinin anlamı intihâ (sona ermek)’dir. Buna göre “*Sidretü’l-mûntehâ’nın yanında*” denilmekle, “*Sidretü’l-intihâ’nın yanında*” denilmiş olmaktadır. Bu nedenle ona bu ismin verilmesinin sebebinin, mahlûkattan her âlimin ilminin orada son bulmasından; veya onun altından (yeryüzünden) yükselen ve yukarısından inen şeylerin orada son bulmasından; yahut da insanlardan Rasûlullah (s.a.)’in sünneti üzere olanların orada son bulmasından olduğunu söylemek câizdir. Bunların hepsinin olması mümkündür. Bunlardan herhangi birini diğerine karşı mâzur gösterecek kesin bir haber yoktur. Rabbimiz Azze ve Celle’nin ona “*Sidretü’l-mûntehâ*” demesinden daha doğru bir şey yoktur.”⁷¹¹

İbn Dîhye de, bu ismin nereden geldiği hakkında şu kısa değerlendirmeyi yapmıştır: “Yeryüzünden yükselen ve semâdan inen şeyler orada nihâyet bulur ve kabzedilir.”⁷¹²

Nevevî ise şöyle demiştir: “*Sidretü’l-mûntehâ* diye isimlendirilmiştir çünkü meleklerin ilmi orada son bulur; Rasûlullah (s.a.) hariç kimse onun ötesine aşamaz.”⁷¹³

Böylece rivâyetlerden genel olarak anladığımıza göre *Sidretü’l-mûntehâ* isminin nereden geldiği hakkındaki görüşler genellikle iki noktada toplanmaktadır. Bunlardan birincisi, *Sidre*’nin, Allah Teâlâ’nın emirlerinin ve yeryüzünden yükselen amellerin ulaştığı son nokta olması; ikincisi ise, mahlûkâtın ilminin son bulduğu, ondan ötesini Allah’dan başka hiç kimsenin bilmesinin mümkün olmadığı yer olması diyebiliriz.

2. Bulunduğu Yer:

Sidretü’l-mûntehâ’nın hangi semâda olduğu konusunda hadîslerde farklı bilgiler vardır. Bazı rivâyetlere göre o, altıncı semâda bulunurken, diğer bir kısmına göre ise yedinci semâda yer almaktadır. Yukarıda verdiğimiz kaynaklarda bunları görmemiz mümkündür. Fakat genelde rivâyetlerden öğrendiğimize göre *Sidretü’l-*

⁷¹¹ Taberî, *a.g.e.*, XIII, 70-71.

⁷¹² İbn Dîhye, *a.g.e.*, s. 54.

⁷¹³ Nevevî, *Minhâc*, II, 89.

müntehâ yedinci semâda bulunmaktadır. Nitekim Ebû Zer, Enes b. Mâlik ve Mâlik b. Sa'saa rivâyetleri bu yönde bilgiler vermektedir.⁷¹⁴

Şerîk b. Abdillâh'ın Enes'den yaptığı rivâyette ise Hz. Peygamber (s.a.)'in Sidre'yi altıncı semâda gördüğünden bahsedilir.⁷¹⁵

İbn Mes'ûd da Sidre'nin altıncı semâda bulunduğunu söylemektedir.⁷¹⁶

İbn Huzeyme'nin Mâlik b. Sa'saa'dan gelen bir rivâyetinde de Sidre'den altıncı semâda, Rasûlullah ile Hz. Mûsâ'nın görüşmesinden sözedilirken bahsedilmiştir; ancak bu rivâyette ne yedinci semâdan, ne de Hz. İbrâhîm'den bahis vardır.⁷¹⁷

İbn Dîhye, Sidretü'l-müntehâ'nın Arş'ın altında yedinci semâda yer aldığını; ne bir meleğin ne de bir peygamberin orayı aşabileceğini ve onun gökleri ve cenneti gölgelediğini söylemektedir.⁷¹⁸

İbn Hacer'in belirttiğine göre Kurtubî *el-Müfhim*'de şöyle demiştir:

"Enes hadîsinden anlaşıldığına göre Sidre, yedinci semâdadır. Çünkü o, yedinci semâyı zikrettikten sonra: *ثم ذهب بي إلى السدرة* demektedir. İbn Mes'ûd hadîsine göreyse, altıncı semâdadır. Şüphesiz bu, bir çelişkidir. Enes hadîsi, çoğunluğun görüşünü ifade etmektedir. Kâ'b'ın da dediği gibi, mürsel her nebînin ve mukarreb her meleğin ilmi orada son bulduğu için Sidretü'l-müntehâ diye isimlendirilmiştir. Oranın ötesinde, Allah'ın ve O'nun öğrettiği kimselerin dışında hiç kimsenin bilemeyeceği gayb vardır. İsmail b. Ahmed de bu yönde kesin görüş beyân etmiştir. Onun dışındaki birisi de şöyle demiştir: "Şehitlerin ruhları orada son bulur." Enes hadîsi merfû olduğu için, mevkûf olan İbn Mes'ûd hadîsine tercih olunur."⁷¹⁹

İbn Hacer de diyor ki: "Kurtubî, bu yorumuyla iki görüşün arasını cemetmek yerine, aralarında çelişki olduğunu ifade etmiştir. Ben de aralarında çelişki

⁷¹⁴ Bkz. Buhârî, Salât 1, Bed'ü'l-halk 6, Enbiyâ 7, Fezâilü's-sahâbe 71; Müslim, İmân 259, 263, 264; Ncsâî, Salât 1.

⁷¹⁵ Bkz. Buhârî, Tevhid 37.

⁷¹⁶ Bkz. Müslim, İmân 279; Tirmizî, Tefsîr 53.

⁷¹⁷ Bkz. İbn Huzeyme, *a.g.e.*, I, 154.

⁷¹⁸ İbn Dîhye, *a.g.e.*, s. 54.

⁷¹⁹ İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 212.

olmadığını söylüyorum. Sidre'nin, kökünün altıncı semâda; dallarının ise yedinci semâda olduğu düşünülebilir.”⁷²⁰

3. Sidretü'l-müntehâ'yı Bürüyen Şeyler:

Hem Necm sûresindeki âyetlerde, hem de hadîslerde Sidre'yi kaplayan, onu bürüyen şeylerden bahsedildiğini gömekteyiz.

İlgili âyetlerdeki bilgi şu şekildedir: “...*Sidre'yi kaplayan kaplamıştı...*”⁷²¹

Taberî, bazılarına göre âyette ifâde edilen Sidre'yi kaplayan şeylerin, Allah Azze ve Celle, Allah'ın nûru ve melekler olduğunu söylemekte, bunların dayandıkları rivâyetleri vermektedir.⁷²² Meselâ o, İbn Abbas'ın bu âyet hakkında: “*Onu Allah bürümüş ve Muhammed (a.s.) Rabbinin en büyük âyetlerini görmüştür*” dediğini nakletmiştir.⁷²³

Yine Taberî, Rübeyyi'den ve Ebû Hüreyre'den, Sidre'yi bürüyen şeylerin Allah'ın nûru ve melekler olduğuna dâir rivâyetler de serdetmiştir.⁷²⁴

Ebû Zer rivâyetinde Hz. Peygamber (s.a.), Sidretü'l-müntehâ'yı mâhiyetini bilmediği şeylerin bürüdüğünü ifâde etmiştir.⁷²⁵

İbn Mes'ûd'un rivâyet ettiği hadîste, Sidre'yi bürüyen şeylerin, altın kelebek olduğundan bahsedilmiştir.⁷²⁶

Bu konuyla ilgili Enes rivâyetindeki ifâdeler ise şu şekildedir: “...*Onu Allah'ın emrinden bürüyen bürüdüğü zaman öyle değişti ki, Allah'ın yarattıklarından hiç kimse onun güzelliğini anlatamaz...*”⁷²⁷

İbn Hacer şöyle diyor: “Yezid b. Ebî Mâlik'in Enes'den rivâyetine göre bürüyen şey, altın çekirgeci. Beyzâvî ise, burada bahsedilen “bürüyen şeyler”in

⁷²⁰ İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 212.

⁷²¹ Nccm, 53/16.

⁷²² Bkz. Taberî, *a.g.e.*, XIII, 75.

⁷²³ Taberî, *a.g.e.*, XIII, 75.

⁷²⁴ Taberî, *a.g.e.*, XIII, 75.

⁷²⁵ Bkz. Buhârî, Salât 1, Enbiyâ 7; Müslim, İmân 263.

⁷²⁶ Müslim, İmân 279; Tirmizî, Tefsîr 53; Nesâî, Salât 1.

⁷²⁷ Müslim, İmân 259.

temsîl yoluyla kullanıldığını, ağaçların üzerine çekirge gibi şeylerin gelmesinin normal olduğunu söylemiştir.”⁷²⁸

Yine bununla, Sidre’nin yanında Allah’a ibâdetle meşgul olan meleklerin murâd edildiği, onun güzelliğini anlatmaya hiç kimsenin güç yetiremeyeceği... v.s. de söylenmiştir.⁷²⁹

4. Sidretü’l-müntehâ’dan Çıkan Dört Nehir ve Kevser:

Sidre’nin köklerinden, ikisi zâhir, ikisi bâtın dört nehrin çıktığı; zâhir olanların Nil ve Fırat, bâtın olanların ise cennet nehirleri olduğu hadîslerde Sidretü’l-müntehâ ile ilgili olarak zikredilen hususlardandır.⁷³⁰

Mâlik b. Sa’saa rivâyetinde konuyla ilgili kısım şu şekildedir: Hz. Peygamber, Sidre’nin köklerinden çıkan ikisi zâhir ikisi bâtın dört nehir gördüğünde bunların ne olduğunu soruyor: “...*Ey Cibrîl, bu nehirler de nedir?*” diye sordum. O da şöyle cevap verdi: *Bâtın olan iki nehir cennetteki iki nehirdir; zâhir olan ikisi ise Nil ve Fırat’dır.*”⁷³¹

Genelde rivâyetlerde bu nehirlerin, Sidretü’l-müntehâ’ya uygun olarak yedinci semâda olduğunu görmekteyiz. Ancak, Şerîk b. Abdillâh’ın Enes’den yaptığı rivâyette Hz. Peygamber (s.a.)’in Nil, Fırat ve bunlardan başka bir de Kevser nehrini en yakın semâda gördüğünden sözedilmektedir:

“...*Bir de baktı ki en yakın semâda kaynayan iki nehir!.. “Bu iki nehir de nedir?” diye sorunca, “Bunlar Nil ve Fırat’ın kaynaklarıdır” cevabını aldı. Sonra semâda yolculuğa devam etti. Baktı ki, üzerinde inci ve zebercedden bir köşk bulunan başka bir nehir daha var! Elini vurunca enfes bir koku yayıldı. “Ey Cibrîl, bu nedir?” diye sorduğunda, “Bu Allah’ın senin için sakladığı Kevser’dir” şeklinde karşılık aldı. Daha sonra da onu ikinci semâyâ yükseltti...*”⁷³²

Şerîk rivâyetinde bahsi geçen nehirlerin Sidretü’l-müntehâ’nın köklerinden çıktığına dâir bir bilgi yoktur. Zaten Sidre’den de yedinci semâda sözedilmektedir.

⁷²⁸ İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 212.

⁷²⁹ Bkz. Beyzâvî, *Envâru’l-tenzîl*, IV, 315; İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 212-213.

⁷³⁰ Buhârî, *Bed’ü’l-halk* 6, *Fezâilü’s-sahâbe* 71, *Eşribe* 11, *Tevhîd* 37; Müslim, *İmân* 264; Nesâî, *Salât* 1.

⁷³¹ Buhârî, *Bed’ü’l-halk* 6, *Fezâilü’s-sahâbe* 71; Müslim, *İmân* 264; Nesâî, *Salât* 1.

⁷³² Buhârî, *Tevhîd* 37.

Söz konusu nehirlerle ilgili olarak Şerîk rivâyetiyle diğerleri arasındaki ihtilâf bazı âlimler tarafından ele alınmış ve bunlar arasında uzlaştırma imkânı aranmıştır.

Kâdî İyâz, Sidretü'l-müntehâ'nın aslının yeryüzünde olduğunu iddia etmiş, gerekçe olarak ise hadîslerde Nîl ve Fırat'ın onun köklerinden çıktığının haber verilmesini göstermiştir. Yani ona göre, Nîl ve Fırat'ın yeryüzünde olduğu bilindiği için Sidre de onların kaynağı olmasından dolayı yeryüzünde bulunmalıdır.⁷³³

Nevevî, onun bu akıl yürütmesini doğru karşılamamış, böyle bir gereklilik olmadığını söylemiş ve hadîsdeki anlamın şöyle olduğunu bildirmiştir: "...Bilakis anlam şu şekildedir: Nehirler onun köklerinden çıkar, sonra Allah'ın dilediği yerleri kateder, yeryüzüne iner ve orada yoluna devam eder. Böyle anlamının akıl ve din açısından bir sakıncası olmadığı gibi, hadîsin zâhiri de bunu gösterdiği için bu anlamı kabul etmek gerekir."⁷³⁴

Hâfız İbn Hacer de, Şerîk rivâyetiyle diğerleri arasını telif edebilmek amacıyla şu yorumu yapmaktadır: "...Hz. Peygamber (s.a.) bu iki nehri (Nîl ve Fırat) cennetin iki nehriyle birlikte Sidretü'l-müntehâ'nın yanında görmüştür. Yine o ikisini en yakın semâda, cennetin iki nehri olmaksızın da görmüştür. Onların kaynaklarından murâd ise, en yakın semâyâ has kaynaklarıdır."⁷³⁵

İbn Hacer bir başka yerde ise, Nîl ve Fırat'ın köklerinin Sidretü'l-müntehâ'nın altında; döküldüğü yerin ise en yakın semâda olduğunu söylemiş, yeryüzüne de buradan indiğini bildirmiştir.⁷³⁶

Bu son değerlendirmeyi de göz önüne alarak Molla Hâtır, aslında Şerîk rivâyetiyle diğerleri arasında ihtilâf olmadığını söylemiş; bu iki nehrin kaynağının Sidre olduğundan sözedenenlerin, bu ikisinin asıl kaynadığı yere işâret ettiklerini; Şerîk rivâyetinde ise bunların yedinci semâdan indikten sonra en yakın semâdaki güzergâhlarından bahsedildiğini ifâde etmiştir.⁷³⁷

⁷³³ Bkz. İyâz, *a.g.e.*, I, 144.

⁷³⁴ Nevevî, *a.g.e.*, II, 225.

⁷³⁵ İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 213.

⁷³⁶ Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 214.

⁷³⁷ Bkz. Hâtır, *a.g.e.*, s. 443.

Nil, Fırat, Seyhân ve Ceyhân nehirlerinin cennet nehirleri olduğunu haber veren hadîslere de rastlamaktayız.⁷³⁸ Meselâ Ebû Hüreyre'nin rivâyet ettiği bir hadîs şu şekildedir:

*"Seyhân, Ceyhân, Fırat ve Nil cennet nehirlerindendir."*⁷³⁹

Nil ve Fırat'ın Sidretü'l-müntehâ'dan çıktığını bildiren hadîsler ile, onları cennet nehirleri arasında sayan hadîsleri bir arada düşünen İbn Hacer, Sidre'nin cennette dikili olabileceği yorumunda bulunmuştur.⁷⁴⁰

Ebû Hüreyre'den gelen bir rivâyette, Sidretü'l-müntehâ'dan çıktığı ifade edilen nehirlerin değişik bir şekilde anlatıldığını görmekteyiz. Buna göre Ebû Hüreyre şöyle demektedir:

*"İsrâ gecesi Hz. Peygamber Sidre'ye ulaştığında ona şöyle denildi: İşte bu, ümmetinden senin sünnetin üzere kalan herkesin nihâyet bulduğu (ulaştığı) Sidre'dir. Bu öyle bir ağaçtır ki, onun köklerinden, bozulmayan sudan ırmaklar, tadı değişmeyen sülten ırmaklar, içenlere lezzet veren şaraptan ırmaklar ve süzme baldan ırmaklar çıkar..."*⁷⁴¹

Kanaatimizce bu hadîste bildirilen ırmaklar, Sidre'den çıkan cennetteki bâtin iki ırmak ile zâhir iki ırmak Nil ve Fırat'dır. Böyle düşündüğümüzde, her iki tür rivâyeti birbirine zıt görmek yerine onları birbirinin açıklayıcısı olarak değerlendirmiş ve ikisini de amel ettirmiş oluruz. Ayrıca cennette müttakiler için vâdedilen dört ırmak da bunlar olmalıdır.⁷⁴² Yine, bu hadîsi daha önce bahsettiğimiz bir konuyla, yani İsrâ gecesi Hz. Peygamber (s.a.)'e içmesi için sunulan kadehlerin sözedildiği konuyla irtibatlandırmamız da mümkündür. Şöyle ki, kendi mahallinde değindiğimiz gibi, bu gece Rasûlullah'a sunulan kadeh sayısı hakkında farklı rivâyetler mevcuttur. İşte İbn Hacer, üzerinde durduğumuz bu hadîsi dikkate alarak,

⁷³⁸ Meselâ bkz. İbn Hanbel, *a.g.e.*, II, 289, 440; Müslim, Cennet 26; Hâris, *Müsned*, II, 944; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, XVII, 18; *el-Mu'cemu'l-evsat*, VII, 342; *Müsnedü's-sâmiyyîn*, II, 106; Heysemî, *a.g.e.*, IV, 14; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 465.

⁷³⁹ Müslim, Cennet 26.

⁷⁴⁰ Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 213.

⁷⁴¹ Bkz. Taberî, *a.g.e.*, XV, 10, XXVII, 54; İyâz, *a.g.e.*, I, 144; Kurtubî, *a.g.e.*, XVII, 63-64; İbn Kesir, *Tefsîr*, III, 20; Heysemî, *a.g.e.*, I, 71.

⁷⁴² Bkz. Muhammed, 47/15.

Hız. Peygamber'e İsrâ gecesi içmesi için bu dört nehirden alınmış dört kadeh sunulmuş olması ihtimalinden söz etmiştir.⁷⁴³ Bu da akla uygun gelmektedir.

Kevser hakkındaki değerlendirmeye gelince;

Kevser'in cennette bir nehir olduğuna dâir bir çok rivâyet mevcuttur.⁷⁴⁴ Biz bunlara daha önce işâret etmiştik. Bunların hepsine de burada yer vermeye gerek yoksa da bazılarını kısaca serdetmek istiyoruz:

Enes b. Mâlik'in rivâyet ettiği bir hadîse göre Hız. Peygamber cennette gezerken, etrafında ortası boş incilerden kubbeler bulunan ve enfes bir kokuya sahip bir nehre rastlamış, bunun ne olduğunu Cibrîl (a.s.)'a sorunca, o da onun Allah'ın kendisine verdiği Kevser olduğunu söylemiştir.⁷⁴⁵

Hız. Âişe, onun cennetin iç bahçelerinde veya ortasında bulunan bir nehir olduğunu söylerken,⁷⁴⁶ başka bir rivâyette Kevser'in cennetteki bir havuzun ismi olduğunu görmekteyiz.⁷⁴⁷

Saîd b. Cübeyr'in İbn Abbas'dan yaptığı rivâyete göre o, Kevser'in "*Allah'ın Hız. Peygamber'e verdiği çok hayır*" anlamına geldiğini söylemiştir. Hadîsin râvîlerinden Ebû Bîşr, Saîd'e, bazı insanların onun cennetteki bir nehir olduğunu iddia ettiklerini söyleyince Saîd şöyle karşılık vermiştir: "Cennette bulunan nehir de Allah'ın ona verdiği hayırdan sayılır."⁷⁴⁸

Her ne kadar Kevser nehrinin cennette bulunduğu hususu rivâyetlerde daha ön plana çıksa da, bu konuda farklı bilgilere de rastlamaktayız. Meselâ, yukarıda arzettiğimiz gibi, Şerîk rivâyetine göre Hız. Peygamber (s.a.) en yakın semâda, diğer dört nehrin dışında bir de Allah Teâlâ'nın kendisi için sakladığı Kevser nehrini görmüştür.⁷⁴⁹ Biz çalışmamız boyunca bu farklı bilgiyi, yani Kevser'in birinci

⁷⁴³ Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 215.

⁷⁴⁴ Bkz. İbn Hanbel, *Müsned*, II, 67; Buhârî, Rikâk 53; Ebû Dâvûd, Sünnet 26; Tirmizî, Tefsîr 89; İbn Mâce, Zühd 39; Nesâî, İftitâh 21; Dârimî, *Sünecn*, II, 435; İbn Hibbân, *Sünecn*, XIV, 390; Hâkim, *Müstedrek*, III, 186; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 43; *es-Sünenü's-suğrâ*, s. 249.

⁷⁴⁵ Bkz. Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 259; Buhârî, Rikâk 53; Tayâlisî, *Müsned*, s. 261, 267.

⁷⁴⁶ Bkz. İbn Hanbel, *Müsned*, VI, 281; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 45.

⁷⁴⁷ Bkz. İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, VI, 326.

⁷⁴⁸ İbnü'l-Mübârek, *Zühd*, s. 562; Buhârî, Rikâk 53; Hâkim, *a.g.e.*, II, 586, 625.

⁷⁴⁹ Bkz. İbn Hanbel, *a.g.e.*, III, 153; Buhârî, Tevhîd 37; Ebû Avâne, *Müsned*, I, 120; İbn Mende, *İmân*, II, 716, 718; Ebû Nuaym, *el-Müsnedü'l-müstahrec*, I, 230.

semâda bulunması hususunu Şerîk rivâyeti dışında bir rivâyette göremedik. Onun cennette bulunmasından bahseden rivâyetler ise gerçekten sayı itibariyle çok daha fazladır. Buna göre bu konuda Şerîk rivâyeti teferrüd etmiş olmaktadır. Kanaatimizce Şerîk rivâyetindeki bu farklılık râvîden kaynaklanmaktadır.

Kevser ile ilgili bu kadar bilgi vermeyi yeterli görüyoruz.

b) Beytü'l-ma'mûr:

Kur'ân-ı Kerîm'de sadece bir yerde Beytü'l-ma'mûr kelimesi geçmektedir: *"Tûr'a, yayılmış ince deri üzerine satır satır yazılmış Kitâb'a, Beytü'l-ma'mûr'a, yükseltilmiş tavana, dolu denize andolsun ki, Rabbinin azâbı mutlaka vukû bulacaktır. Ona engel olacak hiçbir şey yoktur..."*⁷⁵⁰

Beytü'l-ma'mûr, rivâyetlerimizde Hz. Peygamber'in İsrâ gecesi semâda gördüğü yerler arasında ismi geçen mekânlardan biridir. Hz. Ali'nin ifâdesine göre Beytü'l-ma'mûr, altıncı semâda bulunan, kendisine الضراح "Durâh"⁷⁵¹ denilen, Kâ'be'nin hizasında yer alan bir ev veya mesciddir. Kâ'be'nin yeryüzündeki haramlığı nasılsa, bunun da semâdaki haramlığı öyledir. Hergün yetmiş bin melek orada namaz kılar ve onlar bir daha asla oraya dönmezler.⁷⁵²

Rivâyetlerin genelinde ise burasının altıncı semâda değil, yedincide bulunduğunu görmekteyiz.⁷⁵³ Beytü'l-ma'mûr'un dördüncü semâda olduğunu söyleyen Enes rivâyetine de rastladık.⁷⁵⁴ Fakat bunun şâz olduğunu düşünüyoruz. Çünkü başka bir yerde buna benzer bir rivâyete tesadüf edemedik.

Hadîslerde, Hz. Peygamber'in Beytü'l-ma'mûr denilen yere kadar yükseltilmesinden, Hz. İbrahim'i oraya yaslanmış vaziyette görmesinden, hergün

⁷⁵⁰ Tûr, 52/1-8.

⁷⁵¹ Bu kelime hakkında Yâkût el-Hamevî şöyle diyor: "Durâh, semâda bulunan, Kâ'be'nin hizasında yer alan bir evdir ki, o Beytü'l-ma'mûr'dur..." (Bkz. Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, III, 454).

⁷⁵² Bkz. Abdurrezzâk, *Musannef*, V, 29; Taberî, *a.g.e.*, XXVII, 16, 17. Muhammed Hamidullah, Kur'ân'da zikri geçen Mescid-i Aksâ yani en uzak mescid ile kastedilen yerin Beytü'l-ma'mûr olduğunu kanaatindedir. (Bkz. *İslâm Peygamberi*, I, 135.)

⁷⁵³ Bkz. Buhârî, *Bed'ü'l-halk* 6, Fezâilü's-sahâbe 71; Müslim, *İmân* 259, 264; İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 155; İbn Hibbân, *Sahîh*, I, 239; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VI, 165.

⁷⁵⁴ Bkz. Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 364.

yetmiş bin meleğin orada namaz kılmasından ve bu meleklerden hiç birinin kıyâmete kadar bir daha oraya girmediğinden..v.s. bahsedilmektedir.⁷⁵⁵

İbn Abbas da Hz. Peygamber'den bir rivâyetinde, onun Kâ'be'nin hizasında olmasıyla ilgili olarak; şayet yeryüzüne düşseydi, onun üzerine düşeceğini belirtmiştir.⁷⁵⁶

Mâlik b. Sa'saa rivâyetine göre Hz. Peygamber (s.a.) Beytü'l-ma'mûr'u yedinci semâda, Sidretül-müntehâ'dan önce gömüştür. Bu rivâyetteki anlatım şöyledir: *"...Benim için Beytü'l-ma'mûr yükseltildi. Cibrîl'e sorduğumda o şöyle dedi: Bu, Beytü'l-ma'mûr'dur. Orada hergün yetmiş bin melek namaz kılar; çıktıkları zaman bir daha oraya dönmezler, bu onu son görüşleridir. Sonra benim için Sidretü'l-müntehâ yükseltildi..."*⁷⁵⁷

Onun Sidre'den önce görüldüğünü haber veren başka rivâyetler de vardır.⁷⁵⁸

Yine Mâlik b. Sa'saa'dan gelen başka bir rivâyette Hz. Peygamber'in Beytü'l-ma'mûr'u, Sidretü'l-müntehâ'dan önce değil, sonra gördüğü ifâde edilmektedir.⁷⁵⁹ Bu yönde başka rivâyetlere de rastlıyoruz.⁷⁶⁰

c) Cennet- Cehennem:

İsrâ ve Mi'râc ile ilgili hadislerden öğrendiğimiz bir husus da, bu gece Hz. Peygamber (s.a.)'in cennet ve cehennemi görmesidir. Ebû Zer'den gelen bir rivâyette Rasûlullah'ın Sidre'yi gördükten sonra cennete girdiği şu ifâdelerle anlatılmaktadır:

*"...Sonra cennete sokuldum. Bir de baktım ki orada inci gerdanlıklar var. Oranın toprağı ise misk idi."*⁷⁶¹

Bir başka rivâyette de, Hz. Peygamber Mi'râc'da cennete girince, kendisine Kevser nehrinin sunulduğundan sözedilmektedir.⁷⁶²

⁷⁵⁵ Bkz. İbn Hanbel, *a.g.e.*, III, 148; Buhârî, Bed'ü'l-halk 6, Fezâilü's-sahâbe 71; Müslim, İmân 259, 264; Nesâî, Salât 1; Hâkim, *a.g.e.*, II, 508.

⁷⁵⁶ Bkz. Abdurrazzâk, *a.g.e.*, V, 28; Taberânî, *el-Mu'cmmü'l-kebir*, XI, 417.

⁷⁵⁷ İbn Hanbel, *a.g.e.*, IV, 210; Buhârî, Bed'ü'l-halk 6; Nesâî, Salât 1.

⁷⁵⁸ Bkz. İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, VII, 334; İbn Hanbel, *a.g.e.*, III, 148; Ebû Avâne, *a.g.e.*, I, 108; Taberî, *a.g.e.*, XV, 13; Ebû Nuaym, *a.g.e.*, I, 228, 233; Beyhakî, *es-Sünenü's-suğrâ*, s. 190.

⁷⁵⁹ Bkz. Buhârî, Fezâilü's-sahâbe 71; Müslim, İmân 264.

⁷⁶⁰ Bkz. İbn Hanbel, *a.g.e.*, IV, 209; İbn Huzeyme, *a.g.e.*, I, 155; İbn Hibbân, *a.g.e.*, I, 239; Ebû Avâne, *a.g.e.*, I, 111.

⁷⁶¹ Buhârî, Salât 1, Enbiyâ 7; Müslim, İmân 263.

⁷⁶² Bkz. Ebû Dâvûd, Sünnet 23.

İsrâ gecesi, hem cennetin hem de cehennemin görüldüğünden bahseden rivâyetlere de rastlamaktayız. Nitekim, Huzeyfe b. el-Yemân'dan gelen bir hadîs buna bir örnektir. Burada Huzeyfe, Hz. Peygamber (s.a.)'e Burâk'ın getirilişinden bahsettikten sonra, onun üzerindeki yolculuğunun, cenneti, cehennemi ve bütün âhiret va'dlerini görünceye kadar devam ettiğini belirtmektedir.⁷⁶³

Bu rivâyetlere ilâveten, Rasûlullah'ın birinci semâda Hz. Âdem'in sağ ve sol yanında bazı karaltılar gördüğünden, sağ tarafındakilere bakınca onun güldüğünden, sol tarafındakilere bakınca da ağladığından bahseden hadîsleri hatırlamamızda yarar vardır. Nitekim, bu karaltıların, Hz. Âdem'in çocuklarından cennetliklerin ve cehennemliklerin ervâhı olduğunu Hz. Peygamber'e Cibrîl haber vermektedir.⁷⁶⁴

Kısaca gördüğümüz bu bilgilerden anlıyoruz ki, İsrâ gecesi cennet ve cehennem, ayrıca bunların içindekiler Rasûlullah (a.s.) tarafından müşâhede edilmiştir. Buradan hareketle cennetin ve cehennemin şu anda yaratılmış vaziyette olduğu yönündeki değerlendirmelere de rastlıyoruz.⁷⁶⁵

d) Mâlik ve Deccâl:

İsrâ gecesi Rasûlullah'ın müşâhede ettiği bildirilen varlıklardan bir başkası da cehennem bekçisi Mâlik ile Deccâl'dir.

İbn Abbas'dan gelen bir rivâyette, Rasûlullah'ın İsrâ gecesi Hz. Mûsâ ve Hz. İsmâ'yı görmesinden ve onları tarifinden bahsedildikten sonra şöyle devam edilmektedir:

*"...Ayrıca cehennem bekçisi Mâlik ile Deccâl'i Allah'ın kendisine gösterdiği âyetlerden birisi olarak gördü. Sen ona kavuşacağından asla şüphe etme."*⁷⁶⁶

Bu rivâyetlerde, Hz. Peygamber (s.a.)'in Mâlik ve Deccâl'i nerede gördüğü açık bir şekilde bildirilmemektedir.

⁷⁶³ Bkz. Tirmizî, Tefsîr 18.

⁷⁶⁴ Bkz. Buhârî, Salât 1, Enbiyâ 7; Müslim, İmân 263.

⁷⁶⁵ Bkz. İbn Hanbel, *cl-Vcra'*, s. 203; Hâkim, *Şîaru ashâbi'l-hadîs*, s. 34; Lâlcakâî, *İ'tikâdu chli's-sünne*, I, 164, 170; Beyhâkî, *Şuabü'l-îmân*, I, 246; *İ'tikâd*, s. 205; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, III, 320, V, 8; Nevevî, *Minhâc*, II, 223.

⁷⁶⁶ Buhârî, Bed'ü'l-halk 7, Enbiyâ 26; Müslim, İmân 266, 267.

e) Kalem Sesleri:

İsrâ ve Mi'râc ile ilgili bazı rivâyetlerde, Hz. Peygamber (s.a.)'in bu gece kalem seslerini yani meleklerin bir şeyler yazması sonucu kalemlerden çıkan sesleri duyduğu bir yere kadar yükseltildiğinden bahsedilir. İbn Abbas rivâyeti şöyledir:

“...Sonra beni yükseltti. Nihâyet, kalemlerin seslerini duyduğum bir yere kadar çıktım...”⁷⁶⁷

İbn Hacer, burada kastedilen şeyin Allah Teâlâ'nın takdir ettiği şeylerin melekler tarafından yazılırken kalemlerin çıkardığı sesler olduğu görüşündedir.⁷⁶⁸

Süyûtî'nin de bu kanaatte olduğunu görmekteyiz.⁷⁶⁹

Nakletmiş olduğumuz rivâyette, kalem seslerinin duyulduğu yer hakkında bilgi olmamakla beraber, Münâvî, bunun yedinci semânın ötesinde olduğunu ve burada, meleklerin Levh-i mahfûz'a yazdıkları şeylerin yazımı esnasında kalemlerin çıkardığı seslerden bahsedildiğini bildirmektedir.⁷⁷⁰

6. Rü'yet Meselesi:

Mi'râc gecesi Hz. Peygamber (s.a.)'in Allah Teâlâ'yı görüp görmediği meselesi, bu geceyle ilgili olarak en fazla tartışılan konulardan birisidir. Şimdi buna biraz değinmeye çalışacağız. İlgili tartışmalara uygun olarak biz de konuyu başlıca iki başlık altında ele alacağız:

a) Rasûlullah'ın Cibrîl'i Görmesi:

Hz. Peygamber'in bu gecede Allah Teâlâ'yı görmediğini savunanlar, onun gördüğü kişinin Cibrîl olduğunu, onu asıl sûretinde altıyüz kanatlı olarak gördüğünü⁷⁷¹ söylemişlerdir.⁷⁷² Bu görüş sahipleri genelde kanaatlerini Hz. Âişe, Abdullah b. Mes'ûd ve Ebû Zer gibi bir kısım sahâbeden gelen rivâyetlere dayandırmaktadır. Şimdi bu rivâyetlere bir göz atalım:

⁷⁶⁷ İbn Hanbel, *a.g.e.*, V, 143; Buhârî, *Salât* I, Enbiyâ 7; Müslim, *İmân* 263; Ebû Avâne, *a.g.e.*, I, 119; İbn Hibbân, *a.g.c.*, XVI, 421; Tabcrânî, *el-Mu'ccmü'l-kabîr*, XXII, 326.

⁷⁶⁸ Bkz. İbn Haccr, *Fethu'l-bârî*, II, 7.

⁷⁶⁹ Bkz. Süyûtî, *Dîbâc*, I, 204.

⁷⁷⁰ Bkz. Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, IV, 311.

⁷⁷¹ Bkz. Buhârî, *Bcd'ü'l-halk* 7; Müslim, *İmân* 280, 281, 282; Tirmizî, *Tefsîr* 18.

⁷⁷² Değerlendirmeler için bkz. İyâz, *Şifâ*, I, 152-156; İbn Dihye, *İbtihâc*, s. 74-76; Râzî, *Tefsîr*, XIV, 287; İbn Haccr, *a.g.c.*, X, 230,232-234.

Hz. Âişe, İbn Mes'ûd ve Ebû Zer'den Gelen Rivâyetler:

Bazı sahâbîlerden Hz. Peygamber'in Mi'râc gecesinde Rabbini görmediğine dâir rivâyetler nakledilmiştir. Bu sahâbîlerin başında Hz. Âişe, İbn Mes'ûd ve Ebû Zer gelmektedir.

Hz. Âişe'den şöyle bir rivâyet nakledilmektedir: O diyor ki: *"Kim Muhammed (a.s.)'ın Rabbini gördüğünü iddia ederse bilsin ki büyük bir iftira atmış olur. Ancak o, ufku kaplamış bir şekilde ve asıl sûretinde Cibrîl'i görmüştür."*⁷⁷³

Bu rivâyetin râvîlerinden Mesrûk, Hz. Âişe'ye: *"Öyleyse Allah'ın."*

ثم دى فمدلى فكان قاب قوسين أو أدنى

*âyetleri*⁷⁷⁴ nerede kalıyor?" diye karşılık verdiğinde o diyor ki: *"Burada anlatılan Cibrîl'dir. O her zaman Hz. Peygamber'e bir adam sûretinde gelirdi; bu defa ise kendi asıl sûretinde gelmiş ve ufku kaplamıştı."*⁷⁷⁵

Mesrûk'un Hz. Âişe'den rivâyet ettiği bir başka hadîs şu şekildedir: O şöyle dedi: *"Hz. Âişe'nin yanında oturuyordum. O dedi ki: "Ey Ebû Âişe, üç şey vardır ki kim onlardan birini iddia ederse şüphesiz ki Allah'a büyük iftira atmış olur." Ben onların ne olduğunu sorunca şöyle cevap verdi:*

"(Birincisi) Kim Muhammed (a.s.)'ın, Rabbini gördüğünü iddia ederse kuşkusuz Allah'a büyük iftira etmiştir."

Mesrûk dedi ki: Ben yaslanır vaziyetteyken doğruldum ve: *"Ey mü'minlerin annesi, ağır ol, acele etme; Allah Azze ve Celle: "Şüphesiz onu apaçık ufukta gördü"*⁷⁷⁶ ve *"Andolsun onu önceden bir defa daha görmüştü"*⁷⁷⁷ buyurmuyor mu?" dedim. Bunun üzerine şu şekilde devam etti:

"Ben bu ümmet içinde bunu Rasûlullah (s.a.)'e ilk soran kişiyim; Hz. Peygamber buyurdu ki: "O ancak Cibrîl'dir. Ben onu Allah'ın yarattığı asıl sûretinde bu iki defanın dışında görmedim. Onu, bütün azametiyle semâ ile yeryüzü arasını kapladığı zaman semâdan inerken gördüm."

⁷⁷³ Buhârî, Bed'ü'l-halk 7; Müslim, İmân 287, 289; Tirmizî, Tefsîr 53.

⁷⁷⁴ Nccm, 53/8-9.

⁷⁷⁵ Buhârî, Bed'ü'l-halk 7; Müslim, İmân 290.

⁷⁷⁶ Tckvîr, 81/23.

⁷⁷⁷ Necm, 53/13.

Hiz. ÂiŖe devamla dedi ki: “*Sen Allah Teâlâ’nun: “Gözler O’nu göremez; halbuki O, gözleri görmektedir. O, latif olan ve her şeyden haberdar olandır.”*⁷⁷⁸ buyurduğunu hiç duymadın mı? Yine sen Allah’ın: “Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur, yahut bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder. O, yücedir, hikmet sahibidir.”⁷⁷⁹ şeklindeki buyruğunu hiç işitmedin mi?”

Hiz. ÂiŖe devamla konuyu şöyle tamamlamıştır:

“(İkincisi) Kim Rasûlullah (s.a.)’ın Allah’ın kitabından bir şeyi gizlediğini iddia ederse şüphesiz Allah’a büyük iftira atmış olur. Çünkü Allah: “Ey peygamber, Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O’nun elçiliğini yapmamış olursun”⁷⁸⁰ diye buyurmaktadır.”

“(Üçüncüsü) Kim onun yarın olacak şeylerden haber verdiğini iddia ederse şüphe yok ki Allah’a büyük iftira atmıştır. Çünkü Allah: “De ki, göklerde ve yerde, Allah’dan başka kimse gaybı bilmez”⁷⁸¹ buyuruyor.”⁷⁸²

Yine, diğer bir rivâyete göre Mesrûk, Hiz. ÂiŖe’ye Hiz. Peygamber (s.a.)’in Rabbini görüp görmediğini sorduğunda Hiz. ÂiŖe: “*Sübânallah! Kuşkusuz söylediğin şeyden dolayı tüylerim diken diken oldu*” şeklinde karşılık vererek bu konudaki tepkisini dile getirmektedir⁷⁸³

Yukarıda zikredilen Necm sûresinin ilgili âyetleri hakkında şöyle bir rivâyet nakledilmektedir:

Ebü İshâk eş-Şeybânî şöyle dedi: “Zir b. Hubeyş’e Allah Teâlâ’nın:

فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ

“*İki yay arası kadar hatta daha da yakın oldu; bunun üzerine kuluna vahyini bildirdi.*”

âyeti⁷⁸⁴ hakkında sordum; o da dedi ki: Bize İbn Mes’ûd şöyle rivâyet etti:

“*Kuşkusuz Rasûlullah (s.a.), altıyüz kanatlı olduğu halde Cibrîl’i gördü.*”⁷⁸⁵

⁷⁷⁸ En’âm, 6/103.

⁷⁷⁹ Şûrâ, 42/51.

⁷⁸⁰ Mâide, 5/67.

⁷⁸¹ Naml, 27/65.

⁷⁸² Müslim, İmân 287; Tirmizî, Tefsîr 53; Nesâî, *es-Süncü’l-kübrâ*, VI, 335, 432, 471; Ebû Avâne, *a.g.e.*, I, 134; Ebû Nuaym, *a.g.e.*, I, 241-242.

⁷⁸³ Bkz. Müslim, İmân 289

⁷⁸⁴ Nccm, 53/9-10.

⁷⁸⁵ Buhârî, Bed’ü’l-halk 7; Müslim, İmân 280.

İbn Mes'ûd'un, Necm sûresinin: "*Kalp, gördüğünü yalanlamadı*" ⁷⁸⁶ ve "*Şüphesiz Rabbinin en büyük âyetlerinden bir kısmını gördü*" ⁷⁸⁷ âyetlerinde görüldüğü ifade edilen şeyin Cibrîl olduğunu söylediği de rivâyet ediliyor. ⁷⁸⁸

Necm sûresinde geçen: لقد رأى من آيات ربه الكبرى âyetinin de ⁷⁸⁹, Hz. Peygamber'in, Rabbinin değil O'nun âyetlerini gördüğüne delil olduğu ifade edilmiştir. ⁷⁹⁰

Ebû Zer kanalıyla Hz. Peygamber (s.a.)'den rivâyet edilen: "O, bir nûrdur; onu nasıl görebilirim" ⁷⁹¹ sözü de, İsrâ gecesini Rasûlullah'ın Rabbinin görmediğini iddia edenler tarafından delil olarak gösterilen rivâyetlerden birisidir. Bu rivâyete dayananlar Allah'ın (c.c.) nûrunun O'nu görmeye mâni olduğunu ifade etmektedirler. ⁷⁹²

Bunun benzeri bir rivâyet de şöyledir: Abdullah b. Şakîk dedi ki: "Ebû Zerr'e: *"Peygamber (s.a.)'e yetişseydim ona bir şey sorardım"* dedim; o da bana: *"Ona ne sorardın?"* diye karşılık verdi. Bunun üzerine: *"Ona Muhammed (a.s.) Rabbinin gördü mü? diye sorardım"* dedim. Onun bana cevabı: *"Şüphesiz ben ona bunu sorduğumda: "O bir nûrdur, O'nu nasıl görebilirim" şeklinde oldu."* ⁷⁹³

Abdullah b. Şakîk kanalıyla gelen bu rivâyetin sonundaki: *"O bir nûrdur, O'nu nasıl görebilirim"* sözü yerine, Müslim'in yine aynı tarikten gelen rivâyetinde:

⁷⁸⁶ Necm, 53/11.

⁷⁸⁷ Necm, 53/18.

⁷⁸⁸ Bkz. Müslim, İmân 281, 282.

⁷⁸⁹ Necm, 53/18.

⁷⁹⁰ Râzî, a.g.c., XIV, 296.

⁷⁹¹ Müslim, İmân 291; Tirmizî, Tefsîr 18.

⁷⁹² Değerlendirmeler için bkz. İyâz, Şifâ, I, 152-156; İbn Dıhye, İbtihâc, s. 74-76; Râzî, Tefsîr, XIV, 287; İbn Hacer, Feṭḥu'l-bârî, X, 230,232-234.

⁷⁹³ Tirmizî, Tefsîr 53. Tirmizî bu hadisin hasen bir hadis olduğunu söylemiştir. Bu konuyla ilgili olarak bkz. Tayâlisî, Mûsneḍ, s. 64; Bezzâr, Mûsneḍ, IX, 362; Taberânî, el-Mu'cemû'l-evsâf, VIII, 177; İbn Mende, İmân, II, 767-768.

“Ben bir nûr gördüm” sözü vardır.⁷⁹⁴ “Allah Teâlâ’nın hicâbının nûr olduğu” yine Müslim tarafından nakledilmektedir.⁷⁹⁵

Zikrettiğimiz bu rivâyetlerde Hz. Peygamber’in Rabbini görmediği iddiası açık bir şekilde yer almaktadır. Özellikle Hz. Âişe, bu konudaki hassasiyetini açıkça ortaya koyan sahâbîlerdendir.

Nevevî, Hz. Âişe’nin Rasûlullah’ın Allah Teâlâ’yı görmediğini savunmasının merfû bir hadîsten kaynaklanmadığını belirtmiş ve şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur:

“...Şayet onun yanında merfû bir rivâyet olsaydı mutlaka onu zikrederdi. Halbuki o, Kur’ân’ın zâhirinden çıkardığı sonuca dayanmaktadır. Bununla birlikte, onun dışındaki sahâbîler kendisine muhâlefet etmişlerdir. Bir sahâbî bir görüş ortaya atıp onlardan bir başkası onu kabul etmediği zaman, ittifakla bu görüş hüccet olmaz. Âyetteki “idrâk” ile kastedilen, “ihâta”dır. Bu da rû’yete engel değildir.”⁷⁹⁶

Peygamber (a.s.)’ın bu gecede Rabbini gördüğünü bildiren rivâyetler de mevcuttur. Şimdi bu konuya biraz değinmek istiyoruz:

b) Rasûlullah’ın Rabbini Görmesi:

Bu görüşte olanlar, Hz. Peygamber’in bu gecede Rabbini gördüğünü, bunun mümkün olduğunu, akla aykırı bir yönünün olmadığını söylemişlerdir. Onlar genelde İbn Abbas’dan gelen rivâyetleri kendilerine dayanak olarak seçmişlerdir.⁷⁹⁷

İbn Abbas’dan Gelen Rivâyetler:

İbn Abbas (r.a.) Peygamber (a.s.)’ın İsrâ ve Mi’râc gecesi Rabbini gördüğünü düşünmektedir. Şimdi bu konudaki rivâyetlere bir göz atalım:

İkrime’den nakledilmiştir. O dedi ki: İbn Abbas: “*Muhammed, Rabbini gördü*” deyince ben ona: “Allah: “*Gözler O’nu göremez; halbuki O, gözleri görür*.”⁷⁹⁸ diye buyurmuyor mu?” şeklinde sorunca: “*Yazık sana! Senin dediğin, O tam*

⁷⁹⁴ Bkz. Müslim, İmân 292.

⁷⁹⁵ Bkz. Müslim, İmân 293.

⁷⁹⁶ Bkz. Nevevî, *Minhâc*, III, 5.

⁷⁹⁷ Bkz. İyâz, *a.g.c.*, I, 158-159; İbn Dihyc, *a.g.c.*, s. 74-76; Râzî, *a.g.c.*, XIV, 292; İbn Haccr, *a.g.c.*, VIII, 218-219, X, 229-231.

⁷⁹⁸ En’âm, 6/103.

anlamıyla nûruyla tecellî ettiği zamandır; halbuki Hz. Peygamber (s.a.) O'nu iki defa görmüştür" diye karşılık verdi."⁷⁹⁹

Bu rivâyetten anlaşılan odur ki İbn Abbas, âyette geçen "gözler O'nu göremez" ifâdesinden, Allah Teâlâ'nın görme esnasında "ihâta edilemeyeceği"ni anlamaktadır. Bu yoruma göre âyetten anlaşılması gereken, Allah'ın görülemeyeceği değil ihâta edilemeyeceği olmaktadır.⁸⁰⁰

Yine İbn Abbas'dan nakledilen bir rivâyet şu şekildedir: Ebû Seleme diyor ki: "İbn Abbas, Allah'ın: *"İki yay arası kadar hatta daha da yakın oldu; bunun üzerine kuluna vahyini bildirdi"*⁸⁰¹ ve *"Andolsun ki onu Sidretü'l-müntehâ'nın yanında önceden bir defa daha görmüştü"*⁸⁰² âyetleri hakkında: *"Şüphesiz Peygamber (s.a.) O'nu görmüştür"* demektedir."⁸⁰³ Tirmizî'nin naklettiği bu hadîste İbn Abbas'ın: *"O'nu görmüştür"* derken Allah Teâlâ'yı kastetmiş olduğu açık bir şekilde anlaşılmamaktadır. Bununla birlikte burada kullanılan zamirle Allah'ın kastedildiği söylenmiştir.⁸⁰⁴

İbn Abbas'ın, *"Kalp gördüğünü yalanlamadı"* âyeti⁸⁰⁵ hakkında da: *"O'nu kalbiyle gördü"* yorumunu yaptığı görülmektedir.⁸⁰⁶

Şa'bî diyor ki: "İbn Abbas Arafat'da Kâ'b ile karşılaştı. Ona öyle bir şey söyledi ki Kâ'b tekbîr getirince sesi dağlarda yankılandı. İbn Abbas: *"Biz Hâşimoğullarıyız"* deyince, Kâ'b: *"Şüphesiz Allah, rû'yeti ile kelâmını Muhammed (a.s.) ile Mûsâ (a.s.) arasında taksim etmiştir; Mûsâ iki kere kelâma mazhar olmuş, Muhammed (a.s.) da O'nu iki kere görmüştür"* dedi."⁸⁰⁷

⁷⁹⁹ Tirmizî, Tefsîr 53. Bu hadîs hakkında Tirmizî, bu tarikten hasen-garîb olduğunu söylemiştir.

⁸⁰⁰ Bkz. Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, IX, 120.

⁸⁰¹ Necm, 53/9-10.

⁸⁰² Necm, 53/13-14.

⁸⁰³ Tirmizî, Tefsîr 53. Tirmizî, bu hadîsin hasen olduğunu söylüyor.

⁸⁰⁴ Bkz. İbn Dihyâ, *a.g.c.*, s. 74; Mübârekfûrî, *a.g.c.*, IX, 120.

⁸⁰⁵ Necm, 53/11.

⁸⁰⁶ Müslim, İmân 284, 285; Tirmizî, Tefsîr 53. Tirmizî, hadîs hakkında hasendir diyor.

⁸⁰⁷ Tirmizî, Tefsîr 53.

Şerîk b. Abdillâh kanalıyla nakledilen rivâyet de, Hz. Peygamber'in İsrâ gecesinde Rabbini gördüğünü savunanlar için delil teşkil etmektedir. Bu hadîsin uzun olması sebebiyle sadece ilgili kısmını nakletmekle yetineceğiz:

Şerîk b. Abdillâh, Enes b. Mâlik'den nakletmektedir: *"...Sonra Sidretü'l-müntchâ'ya yükseltti. Sonra, İzzet sahibi Cebbâr olan Allah, yaklaştıkça yaklaştı; nihâyet ona iki yay aralığı kadar hatta daha da yakın oldu. Sonra Allah ona vahyettiği şeyi, yani her gün ve gece için ümmetine elli namazı vahyetti..."*⁸⁰⁸

Görüldüğü üzere bu rivâyette, Mi'râc gecesi Hz. Peygamber'in Rabbini gördüğüne dâir açık ve net ifâdeler yer almaktadır. Daha önce Necm sûresinin ilgili âyetlerinde gördüğümüz gibi Hz. Peygamber (s.a.) ile Cibrîl arasında cereyan ettiği söylenen olay, Şerîk rivâyetinde Allah Teâlâ ile Peygamber (a.s.) arasında vâki olmuş bir olay şeklinde rivâyet edilmektedir.

Kirmânî, burada bahsi geçen "yaklaşma"nın, mânevî yaklaşma anlamında mecâzî bir ifâde olduğunu, bunun gerçekte Hz. Peygamber'in Allah katındaki değerinin yüceliğini göstermek için kullanıldığını söylemektedir.⁸⁰⁹

Gerek bu hadîsin râvisi Şerîk b. Abdillâh, gerekse kitabına böyle bir rivâyeti aldığından dolayı Buhârî, bazı âlimler tarafından tenkit edilmişlerdir. Bu konu üzerindeki değerlendirmemizi, daha önce "İsrâ ve Mi'râc İle İlgili Rivâyetlerin Tahlili" kısmında yapmıştık. Bu yüzden bunu daha fazla uzatmak istemiyoruz.

7. Mi'râc'da Hz. Peygamber (s.a.)'e Verilen Hediyeler:

Çok önemli şahsiyetlerin buluşmalarında olduğu gibi Mi'râc gecesinde de Hz. Peygamber (s.a.) bir takım hediyelerle huzurdan uğurlanmıştır. Bazı hadîslerde bu konuda bilgiler vardır.⁸¹⁰ Şimdi bu konuyu ele almak istiyoruz:

a) Beş Vakit Namazın Emredilmesi:

İsrâ gecesi Rasûlullah (a.s.)'a verilen hediyelerin başında şüphesiz namaz gelmektedir. Hz. Peygamber'e ve onun ümmetine emredilen namazın beş vakte ininceye kadar geçirdiği safhalar hakkında hadîslerde geniş mâlûmât vardır. Bunlara biraz değinmekte fayda mülâhaza ediyoruz:

⁸⁰⁸ Buhârî, Tevhîd 37.

⁸⁰⁹ Bkz. Kirmânî, *a.g.c.*, XXV, 206.

⁸¹⁰ Bkz. Müslim, İmân 279; Tirmizî, Tefsîr 53; Nesâî, Salât 1.

1. Namazın Beş Vakte İnceye Kadar Geçirdiği Safhalar:

İsrâ gecesi namazın başlangıçta elli olarak farz kılındığını görmekteyiz. Başlangıçta elli olan namazın en son beşe kadar indiği de hadis-i şeriflerde bize haber verilmektedir.⁸¹¹ Bu konuda rivâyetlerimizde bir hayli bilgi vardır. Ancak elliden beşe iniş şekli hakkında farklı rivâyetlere rastlanmaktadır. Konuyla ilgili her ne kadar çok rivâyet varsa da anlamamız açısından bunların bir kısmına işâret etmemiz yeterlidir:

Ebû Zer rivâyetine göre namazın farz kılınışıyla ilgili gelişmeler Rasûlullah'ın ifâdesiyle şöyledir: *"...Allah, ümmetime elli namaz farz kıldı. Bununla döndüm ve Mûsâ'nın yanına kadar geldim. O dedi ki: Allah senin için ümmetine neyi farz kıldı? Ben de: Elli namaz farz kıldı, diye karşılık verdim. Bunun üzerine: Rabbine dön; çünkü ümmetin buna güç yetiremez, dedi. Ben de mürâcât ettim ve şatırını (yarısını) ⁸¹² indirdi. Tekrar Mûsâ'nın yanına uğradım ve ona, yarısını indirdiğini söyledim. O yine: Rabbine mürâcât et, çünkü ümmetin dayanamaz dedi. Ben mürâcât edince yarısını daha indirdi. Tekrar onun yanına döndüm; o da: Rabbine dön, çünkü ümmetin buna güç yetiremez, dedi. Ona mürâcât ettiğimde şöyle buyurdu: O beştir ve aynı zamanda ellidir. Benim katımda hüküm değişmez. Sonra yine Mûsâ'ya döndüm. Tekrar Rabbime dönmemi söyledi. Ben ise: Rabbinden utanır oldum, dedim..."*⁸¹³

Bu rivâyete baktığımızda Hz. Peygamber (s.a.), namazın elliden daha aşağıya indirilmesi için Allah Teâlâ'ya her mürâcât edişinde üç defa onların yarısı indirilmiş, dördüncüde ise bu, beş olarak kesinleşmiş ve beş vakte yine elli namaz sevâbı vâdedilmiştir.

Enes'in, Mâlik b. Sa'saa vasıtasıyla bizlere rivâyet ettiği hadîse göre ise, elli namazla Hz. Mûsâ'nın yanına gelen Rasûlullah'a o, insanları kendisinden daha iyi tanıdığını, önceden İsrâiloğullarını denemiş olduğunu söylemiş ve Allah'dan elli namazı hafifletmesi için istekte bulunmasını tavsiye etmiştir. Bunun akabinde Hz.

⁸¹¹ Meselâ bkz. Buhârî, Salât 1, Bed'ü'l-halk 7, Enbiyâ 7, Fezâilü's-sahâbe 71, Tevhîd 37; Müslim, İmân 259, 263, 264, 279; Tirmizî, Tefsir 53; Nesâî, Salât 1.

⁸¹² İbn Haccr, şatr kelimesinin "bir kısım" anlamına gelbileceğini söylemektedir. O zaman anlam: *"...Bir kısmını indirdi..."* şeklinde olmaktadır. (Bkz. *Fethu'l-bârî*, II, 8.)

⁸¹³ Buhârî, Salât 1, Enbiyâ 7; Müslim, İmân 263; Nesâî, Salât 1.

Peygamber Allah Teâlâ'ya her gelişinde sırasıyla kırk, otuz, yirmi, on ve beş şeklinde bir hafifletme meydana gelmiştir.⁸¹⁴

Bu rivâyetteki kırk, otuz, yirmi, on ve beş şeklindeki sıralama yerine, yine Enes ve Mâlik b. Sa'saa kanalıyla gelen bir başka tarikte, azalmanın her defasında onar onar gerçekleştiği, en sonunda ise beş olduğu ifâde edilmektedir.⁸¹⁵ Ancak bu iki rivâyet arasında anlam açısından farklı bir durum söz konusu olmamaktadır.

Enes'den gelen diğer bir rivâyete göreyse, namazlar elliden sonra her defasında beşer beşer indirilerek yine en son beş vakit olarak neticelenmiştir.⁸¹⁶

Şerîk b. Abdillâh rivâyetinde de önce on indirildiği söylenmiş, daha sonra ise netice olarak beş olduğu ifâde edilmiş, bu ikisi arasında başka rakamlardan sözedilmemiş ve kaçar kaçar indirildiği belirtilmemiştir.⁸¹⁷

Mi'râc'da namazın farz kılınışından bahseden rivâyetlerde geçen: *خمسين صلاة* "elli namaz" ifâdesi ile ne kastedildiği; daha doğrusu, yirmi dört saatten oluşan bir günde elli vaktin nasıl olacağı konusu aklımızı meşgul eden bir meseledir. Şunu söylememiz gerekir ki, bu konuda İslâmî kaynaklarda herhangi bir yoruma rastlayabilmiş değiliz. Ancak bir konunun da altını çizmek istiyoruz: Hadîs kitaplarımızda, Hz. Peygamber'e Mi'râc'da farz kılınan namazdan bahsedilirken, daima "elli namaz" ifâdesi kullanılmış, hiçbir yerde "elli vakit namaz" deyimi kullanılmamıştır. Bu da gösteriyor ki, namazın ilk farz kılınış şeklini anlatan "elli" ifâdesi hiçbir zaman "elli vakit" olarak anlaşılmamıştır. Şayet burada gerçekten elli vakit kastedilmiş olsaydı, mutlaka buna bir şekilde işâret edilirdi diye düşünüyoruz.

"Rivâyetlerin sonunda geçen "beş namaz" ifâdesi, "beş vakit namaz" olarak anlaşıldığına ve yüzyıllardır bu şekilde uygulandığına göre, "elli namaz" da "elli vakit namaz" olarak düşünülmelidir" şeklinde bir değerlendirme yapılacak olursa, bunun da mümkün olduğu kanaatindeyiz. Şöyle ki, eğer Allah Teâlâ gerçekten bizleri bir günde elli vakit namaz ile sorumlu tutmak isteseydi, bunu yapabilirdi ve kimse O'na engel olamazdı. Bu durumda, yaklaşık olarak her yarım saatte bir namaz

⁸¹⁴ Bkz. Buhârî, Bcd'ü'l-halk 6.

⁸¹⁵ Bkz. Buhârî, Fezâilü's-sahâbe 71; Nesâî, Salât 1.

⁸¹⁶ Bkz. Müslim, İmân 259.

⁸¹⁷ Bkz. Buhârî, Tevhîd 37.

kılmamız gerekecekti. Ancak, Allah Teâlâ sonsuz merhametinin bir neticesi olarak bize gücümüzün yetmediği hiçbir şeyi yüklememiştir.

Namazın elliden beşe indiriliş şekli de, bazı insanları bu konuda olumsuz bir yoruma yöneltmiştir. Meselâ, müfessir Merâğî'den naklen şu iddialara rastlamaktayız:

“Mi'râc'da Allah Teâlâ mü'minler için elli vakit namaz farz kılar. Hz. Peygamber'le görüşen Hz. Mûsâ bunun çok fazla olduğunu beyân eder. Dolayısıyla Hz. Peygamber, Hz. Mûsâ ile Allah Teâlâ arasında elli vakit namaz beş vakte ininceye kadar gidip gelir. Bu ise câiz değildir. Zira bu durum, amel edilmeden önce hükmün neshi anlamına gelir. Bu ise Allah için muhal olan bir bedâdir.”⁸¹⁸

Namaz elliden beşe ininceye Rasûlullah (s.a.)'in Allah Teâlâ'ya mürâcât etmesinde câiz olmayan bir taraf göremediğimizi belirtmek isteriz. Bu durumun Allah için muhal olan bedâ ile ilgisi olduğunu da düşünmüyoruz. Rivâyetlerde açıkça gördüğümüz gibi Allah Teâlâ, beş vakit kılınan namaz karşılığında yine elli kılmış gibi karşılık verecektir. Sonuçta değişen fazla bir şey yoktur. Sadece İslâm ümmetinden -Allah'ın merhametinin bir sonucu olarak- ağır gelebilecek bir yük kaldırılmış, ama yine de sevaptan herhangi bir azalma olmamıştır. Böylece sevap açısından Allah'ın hükmünde yine herhangi bir değişme olmamıştır. Ayrıca, amel edilmeden önce hükmün neshedilmesinin câiz olduğu da bilinmektedir.⁸¹⁹

Sonuç olarak şunu ifâde etmek isteriz ki, namaz ilk önce elli olarak emredilmişken belli safhalardan geçerek neticede beşe kadar inmiştir. Bu iki rakam hakkında rivâyetlerde herhangi farklı bir bilgiye sahip değiliz. Ancak elliden beşe inerken kaçır kaçır indirildiği konusu ise ihtilâfıdır. Bu konudaki farklı rivâyetler herhalde râvîlerden kaynaklanmış olmalıdır. Bu ihtilâfa rağmen biz bunun, konunun özüne zarar verecek bir farklılık olduğunu ve bu rivâyetlerin sıhhatinden şüphe etmemizi gerektirdiğini düşünmüyoruz.

2. Beş Vakit Namazın Farz Kılınmasında Hz. Mûsa (a.s.)'ın Rolü:

Hadislerde namazın farz kılınış safhaları anlatılırken özellikle Hz. Mûsa'nın ön plana çıktığı görülmektedir. Bu yüce peygamber, elli olarak farz kılınan namazın daha da düşürülmesi için Hz. Peygamber'e tavsiyelerde bulunmuş, onun Allah'a

⁸¹⁸ Bkz. Gündüz, *u.g.e.*, s. 100.

⁸¹⁹ Geniş bilgi için bkz. İbn Hazm, *İhkâm*, I, 63, IV, 500; Âmidî, *İhkâm*, III, 143.

mürâcât etmesini, ümmetinin buna güç yetiremeyeceğini söylemesini istemiştir. İşte onun bu ümmete olan şefkati, bazı kişiler tarafından farklı yorumlara sebep olmuştur. Bunlar, bu hadislerde yahudi parmağı olduğunu, yahudilerin Hz. Mûsa'yı yücelterek, sanki onun Hz. Peygamber'e muallim konumunda bulunduğunu göstermeye çalıştıklarını iddia etmişlerdir. Güya böylelikle yapılmak istenen, Hz. Mûsâ'nın Peygamberimizden üstünlüğünü ispatlamak, İsrâiloğullarının da şerefini ortaya koymaktır.⁸²⁰

Halbuki rivâyetlere dikkatle bakıldığında görülür ki, hadislerde İsrâiloğullarını yüceltecek, onlara şeref kazandıracak herhangi bir malzeme yoktur. Tam tersine, onlar kendilerine yüklenen daha az miktarda namazı⁸²¹ bile ihmal etmişler, yerine getirmemişlerdir. Bunu bizzat Hz. Mûsa (a.s.)'ın ifâdelerinden anlamamız mümkündür. Şöyle ki o, kendisinin İsrâiloğullarını denediğini, onların ise üzerlerine düşen namaz görevini yerine getirmediklerini söylemektedir.⁸²² Bunun ise İsrâiloğulları için bir şeref olması şöyle dursun; Allah'ın emrinden çıkmalarından ötürü onların yerilmesini gerektiren bir husus olduğu açıktır.

Rivâyetlerin geneli dikkate alındığında Hz. Peygamberin namaz konusunda başka bir peygamberle değil de sadece Hz. Mûsâ (a.s.) ile görüşmesi dikkati çekmektedir. Bu durum hakkında Kirmânî şu yorumu yapmaktadır:

“Bunun sebebi ya Hz. Mûsâ'nın yedinci semâda olmasıdır ki bu şekilde Rasûlullah, dönüşte ilk onunla karşılaşmış olmaktadır; ya da Hz. Mûsâ'nın ümmetinin diğerleri içinde en kalabalık ümmet olması, onların diğerlerinden farklı olarak ona daha fazla eziyet etmiş olması, yahut onun dininde birçok ahkâmın ve kanunların bulunmasıdır ki, buna karşılık meselâ İncil'de çoğunlukla öğüt mevcuttur.”⁸²³

Yukarıda naklettiğimiz rivâyetler göz önüne alındığında gerçekten de sanki, namaz hususunda Hz. Peygamber'in sadece Hz. Mûsâ ile görüşmüş olduğu anlaşılmaktadır. Rivâyetlerin çoğu için bu kanaat doğrudur. Bununla birlikte, namazın farz kılınmasından sonra dönüşte Hz. Peygamber (s.a.)'in önce Hz. İbrâhîm

⁸²⁰ Bilgi için bkz. Fevzî, *Ehâdisü'l-İsrâ ve'l-mî'râc*, s. 166-168.

⁸²¹ İsrâil oğullarına günde iki vakit namaz farz kılındığını haber veren rivâyetler vardır. Meselâ bkz. Nesâî, *Salât 1* (Hadis no: 450).

⁸²² Meselâ bkz. Buhârî, *Salât 1*, *Bcd'ü'l-halk 6*, *Fcâilü's-sahâbe 71*.

⁸²³ Kirmânî, *a.g.e.*, XXV, 208-209.

(a.s.) ile görüştüğünden, fakat onun bir şey söylemediğinden bahseden rivâyetler de vardır.⁸²⁴

b) Diğer Hediyeler:

İsrâ gecesi Hz. Peygamber (s.a.)'e beş vakit namaz dışında verilen başka hediyelerin de olduğunu görmekteyiz. Nitekim İbn Mes'ûd'dan gelen bir rivâyette şöyle denilmektedir:

*"Rasûlullah (s.a.) Sidretü'l-müntehâ'ya ulaştığı zaman, -(râvî) şöyle dedi: yeryüzünden yükselen ve yukarıdan inen şeyler orada nihâyet bulur- onun yanında Allah ona, kendisinden önce hiçbir peygambere vermediği üç şey verdi: Onun üzerine namaz beş olarak farz kılındı. Bakara sûresinin sonları verildi. Ayrıca, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmadıkları sürece ümmetinin büyük günahlarını bağışladı..."*⁸²⁵

Bu hadîste Hz. Peygamber'e verildiği ifâde edilen şeylerden biri olan *"Bakara sûresinin sonları"* tâbiriyle kastedilen şeyin, bu sûrenin *"âmene'r-rasûlü.."* diye başlayan son iki âyeti olduğu söylenmiştir.⁸²⁶ Huzeyfe'den gelen bir rivâyette bu âyetlerin, Arş'ın altındaki bir hazineden verildiği bildirilmektedir.⁸²⁷ Ebû Zer rivâyetinde ayrıca, Arş'ın altında bulunan gizli bir evdeki bu âyetlerin başka hiçbir peygambere verilmediğinden sözedilmiştir.⁸²⁸

Diğer bir yoruma göre ise, *"...Bakara sûresinin sonları..."* ifâdesiyle kastedilen, sûrenin sonundaki bu âyetlerde yapılan duânın Allah tarafından kabul edilmesidir.⁸²⁹

8. Mi'râc'dan Dönüş ve Olayın Akisleri:

Rasûlullah (a.s.), kendisine verilen bir kısım hediyeleri aldıktan sonra tekrar dünyaya geri dönmüştür. Şerîk b. Abdillâh'ın Enes'den rivâyetine göre Hz.

⁸²⁴ Meselâ bkz. Nesâî, Salât 1 (Hadîs no: 450). Hz. İbrâhîm'in namazın tahfîfi konusunda Rasûlullah'a hiçbir şey söylememiş olması, onun *halîfullâh* oluşuna bağlanmış, hullet makamının rıza ve teslimiyeti gerektirdiği vurgulanmıştır. Hz. Mûsâ ise *kolîmullâh* olduğundan, bunun gereği olan şeyi yapmıştır.

⁸²⁵ İbn Ebî Şeybc, *a.g.c.*, VI, 312; İbn Hanbel, *a.g.c.*, I, 387; Müslim, İmân 279; Tirmizî, Tecfîr 53; Ebû Avâne, *a.g.c.*, I, 115; Beyhakî, *es-Sünenü's-suğrâ*, s. 548.

⁸²⁶ Bkz. Mubârekfûrî, *a.g.c.*, IX, 116.

⁸²⁷ Bkz. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, IV, 262.

⁸²⁸ Bkz. İbn Hanbel, *a.g.c.*, V, 151, 180.

⁸²⁹ Bkz. Mubârekfûrî, *a.g.c.*, IX, 116.

Peygamber, beş vakit namazla emrolunduktan sonra kendisine: "...Allah'ın ismiyle in" denilmiş ve bunun akabinde o da yeryüzüne inmiştir.⁸³⁰ Bundan sonra o, muhtemelen Mescid-i Harâm'da bir müddet uyumuş, sonra da uyanmıştır.⁸³¹

İsrâ ve Mi'râc olayının insanlar üzerindeki etkisi farklı farklı olmuştur. Nitekim, Hz. Peygamber (s.a.) Mi'râc'dan döndüğü zaman başından geçenleri anlattığında, kimisi onu tereddütsüz tasdik etmiş, kimisi hemen inkâra yönelmiş ve sorduğu sorularla doğruluğunu ispatlamasını istemiş; bazı zayıf îmânlılar da irtidat etmiştir.⁸³² Şimdi bu konularda kısaca bilgi verelim:

a) Müşriklerin İnkârı ve Hz. Peygamber (s.a.)'i Sorguya Çekmeleri:

İsrâ ve Mi'râc olayı kendilerine anlatıldığında Mekke'li müşrikler, bunu inkâr ederek Hz. Peygamber'in doğru söyleyip söylemediğini anlamak için ona bazı sorular sormuşlardır. Câbir b. Abdillâh Rasûlullah'ın şöyle buyurduğunu işittiğini söylemektedir:

*"Kureyş beni yalanladığı zaman Hicr'de ayağa kalktım. Allah bana Beytü'l-makdis'i gösterdi ve ben de ona bakmak sûretiyle onun alâmetlerini onlara haber vermeye başladım."*⁸³³

Ebû Hüreyre'den gelen bir hadîste de şu ifâdeler yer almaktadır: *"Hicr'de bulunduğum bir sırada, Kureyş bana gece yürüyüşüm hakkında soruyordu. Bana Beytü'l-makdis ile ilgili öyle şeyler sordular ki, ben onları aklımda tutmamıştım. Daha önce hiç sıkılmadığım kadar sıkıldım. Allah bakabilmem için onu yükseltti. Böylece bana ne sordularsa hepsine cevap verdim..."*⁸³⁴

Bazı rivâyetlerde bu mûcize sonrası Hz. Peygamber'i sorguya çekenlerin isimleri de zikredilmektedir. İbn Hacer'in beyânına göre, el-Mut'im b. Adiy bunlardan biridir.⁸³⁵

⁸³⁰ Bkz. Buhârî, Tevhîd 37.

⁸³¹ Bkz. Buhârî, Tevhîd 37.

⁸³² Buhârî, Fezâilü's-sahâbe 70, Tefsîr 200; Müslim, İmân 276, 278; Tirmizî, Tefsîr 18; Taberî, a.g.e., IX, 9; İbn Abdilber, *Dürrer*, s. 65; Fevzî, *İbtihâc*, s. 18.

⁸³³ Buhârî, Fezâilü's-sahâbe 70, Tefsîr 200; Müslim, İmân 276; Tirmizî, Tefsîr 18.

⁸³⁴ Müslim, İmân 278.

⁸³⁵ Bkz. İbn Hacer, a.g.e., X, 6-7.

Ebû Cehil hakkında da bir rivâyete rastlamaktayız. İbn Abbas'dan gelen bu rivâyet şöyledir: *"Başımdan İsrâ olayının geçtiği gecenin sonrasında Mekke'de sabahladım. İçinde bulunduğum durumu değerlendirdim ve insanların beni yalanlayacaklarını anladım. Hüzünlü ve yalnız bir şekilde otururken, Allah'ın düşmanı Ebû Cehil geldi ve (Bundan sonrası râvînin diliyle anlatılıyor) yanına oturdu. Ona alaylı bir şekilde, yeni bir şey olup olmadığını sorunca, o evet dedi. Nedir o? şeklindeki sorusuna da şöyle karşılık verdi: Bu gece seyahat ettirildim! Nereye? diye sordu. Beytü'l-makdis'e, dedi. Sonra da sabahleyin aramıza döndün öyle mi? dediğinde, evet diye cevap verdi. Ebû Cehil, kavmini çağırdığı takdirde söylediklerini inkâr eder korkusuyla, onu yalanlamayı uygun görmedi. Eğer kavmini senin için çağırırsam onlara da anlatır mısın? diye sorunca, evet cevabını aldı. Bunun üzerine Ebû Cehil şöyle seslendi: Ey Kâ'b b. Lüey oğulları, gelin! Çağırdıkları bitince geldiler ve o ikisinin yanına oturdular. Bana anlattıklarını kavmine de anlat, dediğinde, onlara da anlattı. Bunun üzerine, hayret ifâdesi olarak kimisi alkışlarken, kimisi de elini başının üzerine koydu. Kavmin içinde, daha önce bu şehre giden ve mescidi görenler vardı. Bunlar, bizim için mescidi anlatabilir misin? dediler. Hz. Peygamber (s.a.) buyurdu ki: Onlara anlatmaya başladım ve devam ettim. Sonunda bazı vasıflarını karıştıracığım sırada, mescid (gözümün önüne) getirilip konuldu. Ben de bakarak onu anlattım. Bunun üzerine kavmi şöyle dedi: Anlattıklarında isabet etti!"⁸³⁶*

Şeddâd b. Evs'den gelen bir rivâyetten anladığımıza göre, Hz. Peygamber (s.a.) Beytü'l-makdis'de namaz kıldıktan ve kendisine süt ve bal ikrâm edildikten sonra Medîne yakınlarında bir vâdiye gelmiş, burada Kureyş kabilesine ait bir kervanla karşılaşmıştır. Bundan sonra olay şöyle devam etmektedir:

"...Daha sonra Kureyş'in şu şu mekânda bulunan bir kervanın yanına uğradık. Onlar develerinden birini kaybetmişlerdi. Onlara selâm verdiğimde, içlerinden bir kısmı: Bu Muhammed'in esdi, dediler. Bundan sonra sabah olmadan önce Mekke'de bulunan ashâbımın yanına geldim."⁸³⁷

⁸³⁶ İbn Ebî Şeybe, a.g.e., VI, 312; İbn Hanbel, a.g.e., I, 309; Nesâî, es-Sünenü'l-kübrâ, VI, 377;

Taberânî, el-Mu'cemü'l-kebir, XII, 167, el-Mu'cemü'l-evsat, III, 52.

⁸³⁷ Bezzâr, Müsned, VIII, 410; Taberânî, el-Mu'cemü'l-kebir, VII, 283.

Burada bahsedilen kervan hâdisesinin bir devamı olarak, insanların bu kervana dâir sorular sorduklarından, Hz. Peygamber'in bu konuda verdiği cevapların onlar tarafından tasdik edilmesinden de bahsedilmektedir.⁸³⁸

Bu rivâyetlerden anladığımıza göre Kureyş kâfirleri, Hz. Peygamber'in anlatmış olduğu şeylere inanmamakta ve ondan, gördüğü yerler ve şeylerle ilgili bilgiler istemektedirler. Onların bu istekleri karşısında bunalan Rasûlullah (s.a.), Allah'ın kendisine yardım etmesi ve Beytü'l-makdis ile arasındaki perdeleri kaldırması üzerine rahatlamış; onların sorduğu her soruya doğru cevap vermiştir.

Kureyş kâfirlerinin Rasûlullah'ı yalanlamalarının akabinde Beytü'l-makdis'in Hz. Peygamber'e nasıl gösterildiği hakkında akla bazı soruların gelmesi muhtemeldir. Rasûlullah'ın mesâfelerce uzakta bulunan bu mescidi görmesi bir kaç şekilde mümkün olabilir. İhtimallerden biri şudur ki, Allah onunla Hz. Peygamber arasındaki engelleri veya perdeleri kaldırmış ve onu apaçık bir şekilde göstermiştir. Bunu, günümüzdeki uydular ve çeşitli teknolojik vasıtalarla dünyanın öbür ucunda olan herhangi bir şeyin çok kısa bir zamanda televizyon ekranlarından seyredilmesine benzetebiliriz. Kanaatimizce diğer bir ihtimal de, Beytü'l-makdis'in Hz. Peygamber'in görebileceği bir şekilde bizzat getirilmesidir. Nitekim bunun benzeri bir olayı, Süleyman peygamberin (a.s.) huzuruna Belkıs'ın tahtının göz açıp kapayıncaya kadar getirilmesi şeklinde hatırlıyoruz.⁸³⁹ Gerçekte, Allah'ın darda kalan peygamberine herhangi bir vasıta olmadan bu mescidi göstermesi muhal değildir.

b) İnananların Teslimiyeti ve Hz. Ebû Bekir'in Tavrı:

İsrâ olayı anlatıldığı zaman büyük bir teslimiyet göstererek Rasûlullah'ın haber verdiği her şeyi tereddütsüz kabul eden ve bu konuda bir sembol haline gelen Hz. Ebû Bekir'in bu tavrı, bütün mü'minler için bir örnektir. Ebû Seleme tarafından nakledilen şu olay Hz. Ebû Bekir'e "sıddîk" lakâbının verilmesinin sebebini izah eder cinstendir:

"İsrâ olayı sonrası birçok insan fitneye düştüğünde, bazıları Ebû Bekir'e geldi ve ona hâdiseyi anlattı. Bunun üzerine o: Onun doğru söylediğine şehâdet ederim, dedi. Bir gece içinde Şam'a gidip, sonra Mekke'ye geri döndüğüne şehâdet mi ediyorsun? dedikleri zaman: Evet, ben bundan daha ötesini bile tasdik ediyorum;

⁸³⁸ Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 8; İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 200.

⁸³⁹ Bkz. Neml, 27/38-42.

onun semâdan getirdiği haberi tasdik ediyorum, şeklinde karşılık verdi. Bu nedenle o, “sıddîk” diye isimlendirildi.”⁸⁴⁰

Hiz. Âişe de şöyle anlatmaktadır: “İsrâ gccsi Hiz. Peygamber (s.a.) Mecsid-i Aksâ’ya götürüldüğü zaman, sabahleyin insanlar bunu konuşmaya başladılar. Bazı insanlar dinden döndüler. Bazıları da ona inanıp, kendisini tasdik ettiler. Bir kısmı bunu duyduklarında hemen Ebû Bekir (r.a.)’e gelip: Arkadaşının ne söylediğinden haberin var mı? O, geceleyin Beytü’l-makdis’e götürüldüğünü iddia ediyor, dediler. O böyle mi söylüyor? diye sorunca, evet dediler. Bunun üzerine o da: Eğer öyle olduğunu söylüyorsa mutlaka öyle olmuştur, karşılığını verdi. Onlar: Bir gecede Beytü’l-makdis’e gidip, sabah olmadan döndüğünü tasdik mi ediyorsun? dediklerinde O da: Evet, şüphesiz ki ben bundan daha ötesini bile tasdik ediyorum; ona gece-gündüz gökten haber geldiğine inanıyorum, dedi. İşte bu yüzden Ebû Bekir’e “sıddîk” denildi.”⁸⁴¹

Bu rivâyetlerden açıkça gördüğümüz gibi, Hiz. Ebû Bekir’in İsrâ ve Mi’râc olayı sonrasında Hiz. Peygamber (s.a.)’e teslimiyeti ve bu konudaki sarsılmaz imânı onun “sıddîk” lakâbını almasına vesile olmuştur. Bu da gösteriyor ki, dinimizin özellikle gaybı ilgilendiren konularında teslimiyet göstermek, anlayamadığımız bazı noktaları inkâr etmekten her zaman daha güvenlidir. Bununla beraber bu tür fevkalâde hâdiselerin inceliklerini ve onlarda bulunan hikmetleri tesbit edip araştırmak için aklın rehberliğine de ihtiyacımız vardır.

⁸⁴⁰ Abdurrezzâk, *Musannef*, V, 328; Beyhakî, *Delâil*, II, 363.

⁸⁴¹ Hâkim, *Müstedrek*, III, 65. Müellif bu hadisin isnâdının sahîh olduğunu, ama Şeyhayn tarafından tahrîc edilmediğini söylemektedir.

F- HADİS ÂLİMLERİNİN İSRÂ VE Mİ'RÂC OLAYINA

GENEL OLARAK BAKIŞLARI:

Bu kısımda, bazı hadîs âlimlerinin İsrâ ve Mi'râc olayı hakkında yapmış oldukları genel değerlendirmelere kısaca değinerek çalışmamızı sonuca ulaştırmak istiyoruz. İsrâ ve Mi'râc'ın keyfiyetinden bahsederken onların bir kısmının görüşünden bahsetmiştik. Bu yüzden burada konuyla ilgili özet bir bilgi vereceğiz.

Kütüb-i Sille'yi oluşturan altı hadîs kitabının müelliflerinin bu konuda kendi görüşlerini beyân eden herhangi bir ifâdeye rastlayamadık. Ancak onların, İsrâ ve Mi'râc ile ilgili rivâyetleri verirken kullandıkları bâb başlıklarından veya bu konudaki hadîsleri yerleştirdikleri yerlerden bazı ipuçları tespit etmek belki mümkün olabilir diye düşünüyoruz. Şimdi, başta Buhârî ve Müslim olmak üzere bazı hadîsçilerin konumuz hakkındaki değerlendirmelerini tespit etmeye çalışacağız:

Buhârî (v. 256):

İsrâ ve Mi'râc olayı hakkında bu büyük âlimin herhangi bir beyânı olduğunu bilmiyoruz. Ancak o, *Sahîh* isimli meşhur kitabında Mi'râc hakkında bir bâb açmıştır. باب المعراج ismindeki bu bölümde Buhârî, Enes'in Mâlik b. Sa'saa'dan rivâyet ettiği uzun bir hadîs ile İbn Abbas'ın İsrâ 17/60 âyetinin tefsiri mâhiyetinde kısa bir beyânını vermiştir.⁸⁴²

İşte, müellifin Mi'râc hakkında özel bir bâb açması, bir kısım âlim tarafından, Buhârî'ye göre İsrâ ile Mi'râc'ın farklı gecelerde olduğu yönünde yorumlanmasına neden olmuştur. Bu âlimlerden biri de İbn Dîhye'dir. O, Buhârî'nin Mi'râc hakkında özel bir bâb açmasını bu şekilde değerlendirmiştir.⁸⁴³

İbn Dîhye'nin bu yorumunu İbn Hacer şöyle değerlendirmiştir:

"Hayır, bu durum Buhârî'nin İsrâ ile Mi'râc gecelerinin ayrı ayrı geceler olduğunu kabul ettiğini göstermez. Bilakis, *Namaz Kitâbı*'nın başında kullandığı bâb başlığı (terceme), onların aynı gecede olduğunu kabul ettiğini açıkça göstermektedir. Buhârî'nin orada kullandığı terceme: باب كيف فرضت الصلاة ليلة الإسراء *"İsrâ gecesi namazın nasıl farz kılındığı hakkındaki bâb"* şeklindedir. Şüphe yok ki, namaz Mi'râc'da farz kılınmıştır. Bu ifâde de ona göre, bu ikisinin aynı gecede olduğunu göstermektedir. Buhârî'nin, her ikisi için ayrı ayrı bâb başlığı kullanmasının sebebi ise, her ne kadar ikisi aynı gecede olsa da, İsrâ'nın da Mi'râc'ın da müstakil kıssalar içermesidir."⁸⁴⁴

⁸⁴² Bkz. Buhârî, Fezâilü's-sahâbe 71.

⁸⁴³ Bkz. İbn Dîhye, *İbtihâc*, s. 18.

⁸⁴⁴ İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 196.

Gerçekten İbn Hacer'in bu konuda yaptığı değerlendirme çok mantıklı gözükmektedir. Biz de onun bu görüşünde haklı olduğunu düşünüyoruz.

Buhârî'nin, Rasûlullah (s.a.)'in İsrâ ve Mi'râc gecesi Rabbini gördüğünü düşündüğünü söylememiz de mümkündür. Çünkü, onun Şerîk b. Abdillâh ve Enes b. Mâlik kanalıyla rivâyet ettiği meşhur hadîs bunun bir delili olacak mâhiyettir.⁸⁴⁵ Bu hadîste, Cebbâr olan Allah'ın Hz. Peygamber'e yaklaştığı, aralarında iki yay aralığı kadar, hatta daha da az bir mesâfe kaldığı, sonra Allah'ın kuluna vahyettiği açık bir şekilde ifâde edilmektedir. Müellif bu hadîsi, *وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا* tercemesi altında serdetmiştir.

İsrâ ve Mi'râc'dan bahseden uzun hadîsin bu bâb başlığı altında yer alması aklımıza şöyle bir ihtimali getirmektedir: Buhârî, Hz. Mûsâ'nın Allah'ın kelâmına mazhar olduğunu, Rasûlullah'ın ise rû'yetullâha nâil olduğunu ifâde etmek istemiştir. Bunu niçin açıkça söylemediğine gelince, bu konuda Buhârî'nin şartlarına uyan başka sahîh rivâyet bulunmayabilir. Bu nedenle o da bu hadîsi vererek böyle düşündüğünü hissettirmek istemiş olabilir. Nitekim, Hz. Mûsâ ile Rasûlullah arasında böyle bir kıyaslama yapıldığını haber veren benzeri rivâyetler de vardır:

Şa'bî diyor ki: İbn Abbas Arafat'da Kâ'b ile karşılaştı. Ona öyle bir şey söyledi ki Kâ'b tekbîr getirince sesi dağlarda yankılandı. İbn Abbas: *"Biz Hâşimoğullarıyız"* deyince, Kâ'b: *"Şüphesiz Allah, rû'yeti ile kelâmını Muhammed (a.s.) ile Mûsâ (a.s.) arasında taksim etmiştir; Mûsâ iki kere kelâma mazhar olmuş, Muhammed (a.s.) da O'nu iki kere görmüştür"* dedi.⁸⁴⁶

Müslim (v. 261):

Müslim'in de İsrâ ve Mi'râc hakkında herhangi bir beyânına rastlamadık. Buhârî, bâb başlıklarını kendisi koyduğu için onun kullandığı bu bâb başlıklarından hareketle bazı yorumlarda bulunmuştuk. Ancak Müslim'in kitabındaki bâb başlıkları kendisi tarafından değil, Nevevî tarafından konulmuştur.⁸⁴⁷ Yine de biz, gerek bu başlıklardan, gerekse müellifin aynı konudaki hadîsleri bir arada verme tekniğinden istifâde ederek bazı yorumlarda bulunabiliriz.

⁸⁴⁵ Bkz. Buhârî, Tevhîd 37.

⁸⁴⁶ Tirmizî, Tecfîr 53.

⁸⁴⁷ Bkz. Çakan, *Hadîs Edebiyatı*, s. 59.

Müslim, İsrâ ve Mi'râc ile ilgili rivâyetleri *İmân Kitâbı* içerisinde toplamıştır. Burada Rasûlullah'ın İsrâ gecesi Rabbini görüp görmediği konusyla ilgili bazı sahâbilerin rivâyetleri de peşpeşe verilmiştir.⁸⁴⁸ Bu kısma dikkatlice baktığımız zaman müellifin, Hz. Peygamber'in bu gecede Rabbini görmediğini savunan Hz. Âişe, Ebû Zer, Ebû Hüreyre ve İbn Mes'ûd'a ait rivâyetlerle birlikte, O'nu kalbiyle gördüğünü savunan İbn Abbas'a ait rivâyetleri serdettiğini görmekteyiz. Buradan hareketle belki Müslim'in, Rasûlullah'ın Rabbini baş gözüyle görmediğini, fakat kalbiyle gördüğünü savunduğunu söyleme imkânımız olabilir. Onun, Buhârî tarafından nakledilen Şerîk b. Abdillâh rivâyetine kitabında yer vermemesi de bundan kaynaklanabilir.

Beyhakî (v. 458):

Beyhakî'nin, İsrâ konusunu ele alırken İbn Şihâb ve Süddî'den naklen, bu olayın Medîne'ye hicretten bir sene veya onaltı ay önce olduğuna dâir iki ayrı rivâyet vermekle yetinmesinden hareketle onun da bu konuda böyle düşündüğü izlenimini edinmekteyiz.⁸⁴⁹ Ayrıca Beyhakî, Hz. Peygamber (s.a.)'in İsrâ gecesi Rabbini görmediğini, fakat Cibrîl'i altıyüz kanatlı olarak gördüğünü düşünmektedir. Nitekim o, özellikle İbn Mes'ûd'dan gelen bu yöndeki rivâyetleri peşpeşe sıralamakla, bu konudaki kanaatini ortaya koymaktadır.⁸⁵⁰

Kâdî İyâz (v. 544):

Kâdî İyâz'ın, İsrâ ve Mi'râc gecesiyle ilgili en farklı görüşü şakk-ı sadr olayıyla ilgilidir. O, bu gece şakk-ı sadr hâdisesinin olduğunu kabul etmez ve onun Rasûlullah (s.a.)'in çocukluğunda yani vahiy gelmeden önce meydana geldiğini iddia eder.⁸⁵¹ İyâz, İsrâ olayının Hz. Peygamber'in hasâisinden olduğunu söyler.⁸⁵² Ona göre İsrâ olayının rûhen mi, bedenen mi olduğu konusunda her ne kadar ihtilâf varsa da, doğru olan onun baştan sona rûhen ve bedenen olduğudur.⁸⁵³ Bu olay aynı

⁸⁴⁸ Bkz. Müslim, *İmân* 280-292 arası.

⁸⁴⁹ Bkz. Beyhakî, *Dclâil*, II, 354-355.

⁸⁵⁰ Bkz. Beyhakî, *a.g.c.*, II, 366 v.d.

⁸⁵¹ Bkz. İyâz, *Şifâ*, I, 142.

⁸⁵² Bkz. İyâz, *a.g.c.*, I, 140.

⁸⁵³ Bkz. İyâz, *a.g.c.*, I, 148.

zamanda uyanıkken gerçekleşmiştir.⁸⁵⁴ Hz. Peygamber'in dünyadayken Allah Teâlâ'yı görmesi aklen câiz olup, bunu imkânsız kılacak bir husus yoktur.⁸⁵⁵ Bu konuyla ilgili olarak Hz. Âişe ve İbn Abbas, kendi inançları doğrultusunda görüş beyân ettikleri ve Hz. Peygamber'den gelen bir hadîse dayanmadıkları için onlarla amel etmek vâcip değildir.⁸⁵⁶

İbn Dîhye (v. 663):

İbn Dîhye, İsrâ ve Mi'râc olayı hakkında müstakil bir eser yazmış hadîşçilerden biridir. Ona göre İsrâ ve Mi'râc olayı, sahâbeden birçok kişinin rivâyet ettiği mütevâtir bir olaydır.⁸⁵⁷ Böyle bir olay, Hz. Peygamber'in dışında başka birisinin başına gelmemiştir.⁸⁵⁸ Rüyâda değil, uyanıkken gerçekleşmiştir.⁸⁵⁹ Ruh ve beden birlikte olmuştur.⁸⁶⁰ Bu gece Hz. Peygamber'in Rabbini görüp gömediği konusunda ilmi ve amel etmeyi gerektirecek herhangi bir mütevâtir hadîs gelmediği için her ikisinin olması da muhtemeldir.⁸⁶¹

Nevevî (v. 676):

Nevevî, Müslim'in *Sahîh* isimli kitabını şerh ederken sık sık Kâdî İyâz'ın görüşlerinden alıntılar yapmaktadır. İsrâ ve Mi'râc ile ilgili hadîslerin şerhinde de bunu görmekteyiz.⁸⁶² Bu nedenle onun bu konudaki görüşlerinin İyâz'la aynı olduğunu söylememiz çok yanlış olmaz. Yine de onun bazı hususlardaki görüşlerine işâret etmemiz yararlı olacaktır.

Nevevî, âlimlerin çoğunluğu gibi İsrâ olayının bedenlen olduğunu kabul etmektedir.⁸⁶³ Başka peygamberlerin de Burâk'a bindikleri yönündeki

⁸⁵⁴ Bkz. İyâz, *a.g.e.*, I, 149.

⁸⁵⁵ Bkz. İyâz, *a.g.e.*, I, 154.

⁸⁵⁶ Bkz. İyâz, *a.g.e.*, I, 156.

⁸⁵⁷ Bkz. İbn Dîhye, *a.g.c.*, s. 59.

⁸⁵⁸ Bkz. İbn Dîhye, *a.g.e.*, s. 6.

⁸⁵⁹ Bkz. İbn Dîhye, *a.g.c.*, s. 60 v.d.

⁸⁶⁰ Bkz. İbn Dîhye, *a.g.c.*, s. 68.

⁸⁶¹ Bkz. İbn Dîhye, *a.g.e.*, s. 75.

⁸⁶² Mescidâ bkz. Nevevî, *Minhâc*, II, 53, 61, 90.

⁸⁶³ Bkz. Nevevî, *a.g.e.*, II, 53.

değerlendirmelere katılmayan Nevevî, bunun sahîh bir nakle dayanması gereğinden bahsetmiştir.⁸⁶⁴ Bu gece Hz. Peygamber'in Rabbini görmesi meselesinde, Hz. Âişe'nin bunu inkâr, İbn Abbas'ın da isbât ettiğini söyleyen Nevevî, isbâtın inkâra tercih edildiğini yani mukaddem olduğunu ifâde etmiş; âlimlerin çoğuna göre de Hz. Peygamber (s.a.)'in Rabbini baş gözüyle gördüğünün tercih edildiğini söylemiştir.⁸⁶⁵

İbn Kesîr (v. 774):

İbn Kesîr, Mi'râc'ın İsrâ ile aynı gece olduğu görüşünü kabul etmiş, bunun asla şek ve şüphe götürmeyen bir gerçek olduğunu belirtmiştir.⁸⁶⁶ Ona göre Hz. Peygamber'in diğer peygamberlere Beytü'l-makdis'de kıldırıldığı namaz, semâya yükselmeden önce değil, beş vakit namazla emrolunduktan sonra oradan dönüşte olmuştur.⁸⁶⁷ İbn Kesîr, Hz. Peygamber'in içmesi için kendisine sunulan süt, şarap, bal veya su kadehlerinin Beytü'l-makdis'de yahut semâda olduğu yönünde rivâyetler olmakla birlikte, her ikisinin de muhtemel olduğu görüşündedir.⁸⁶⁸

Kirmânî (v. 786):

Kirmânî de, İsrâ ve Mi'râc'ın yakaza halinde (uyanıkken) olduğunu söylemekte ve hadîslerde bu olayın baştan sona kadar uykuda olduğunu gösteren herhangi bir ifâde bulunmadığını belirtmektedir.⁸⁶⁹ Yine o, Şerîk rivâyetinde yer alan ve Allah ile Hz. Peygamber'in birbirlerine yaklaştığını ifâde eden ibarelerin, mecâzî bir yakınlığa işâret ettiklerini söylemektedir.⁸⁷⁰

İbn Hacer (v. 852):

İbn Hacer, İsrâ ve Mi'râc olayının keyfiyeti hakkında bir değerlendirme yaparken şunları söylemektedir: "Selef, rivâyet edilen haberlerin ihtilâflı olmasıyla orantılı olarak görüş ayrılığına düşmüştür. Onlardan bir gurubu, İsrâ ve Mi'râc'ın tek bir gecede; uyanık vaziyette; Hz. Peygamber'in bedeni ve ruhuyla birlikte bi'setten

⁸⁶⁴ Bkz. Nevevî, *a.g.e.*, II, 55.

⁸⁶⁵ Bkz. Nevevî, *a.g.e.*, II, 92.

⁸⁶⁶ Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 5.

⁸⁶⁷ Bkz. İbn Kesîr, *a.g.e.*, III, 23.

⁸⁶⁸ Bkz. İbn Kesîr, *a.g.e.*, III, 23.

⁸⁶⁹ Bkz. Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-dîrî*, XXV, 204.

⁸⁷⁰ Bkz. Kirmânî, *a.g.e.*, XXV, 206.

sonra meydana geldiğini düşünmektedir. Bu görüşte olanlar, muhaddislerden, fakihlerden ve mütekellimlerden oluşan âlimlerin çoğunluğudur. Nitekim, rivâyet edilen sahîh haberlerin zâhiri bunu göstermektedir ve bu görüşten ayrılmak uygun değildir. Çünkü, aklen bunu imkânsız kılan ve te'vîli gerektiren bir durum yoktur...»⁸⁷¹

Süyûtî (v. 911):

Süyûtî de âlimlerden çoğuna göre İsrâ ve Mi'râc'ın aynı gecede ve yakaza halinde olduğunu kabul ettiğini söyleyerek, sahîh haberlerin zâhirinin de bunu gösterdiğini ifâde etmiştir.⁸⁷² O, sahîh hadîslere göre semâya yükselmenin Burâk ile değil mi'râc denilen bir vasıtayla olduğunu iddia etmektedir.⁸⁷³ Yine Süyûtî, şakk-ı sadr olayıyla ilgili olarak da, bunu inkâr etmenin mümkün olmadığını, böyle yapanların büyük bir cehâlet içinde bulunduklarını söylemiştir.⁸⁷⁴ Rasûlullah (s.a.)'in bu gece Rabbini görmesi meselesinde görüş ayrılığı olduğunu, bu konuda İbn Abbas'ın isbât, Hz. Âişe'nin de inkârı tercih ettiğini belirterek, doğru olan görmüş olmasıdır, demiştir.⁸⁷⁵

Kastallânî (v. 923):

Kastallânî de, İsrâ olayının Rasûlullah'ın bedeni ve ruhuyla birlikte, uyanık halde iken meydana geldiğini açıkça ifâde etmektedir.⁸⁷⁶ Yine o, âlimlerin namazın İsrâ gecesinde farz kılındığı konusunda ittifak etmelerine rağmen, bu olayın ne zaman olduğunda görüş ayrılığına düştüklerini, çoğunluğun hicretten bir sene önce olduğunu kabul ettiklerini söylemektedir.⁸⁷⁷ Allah'ın Hz. Peygamber (s.a.)'e yaklaşmasından bahseden Şerîk b. Abdillâh rivâyetini⁸⁷⁸ değerlendirirken de, burada sözü edilen yaklaşmanın zaman ve mekân kayıtlarından uzak mânevî bir yaklaşma

⁸⁷¹ İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 196.

⁸⁷² Bkz. Süyûtî, *el-Âyâtü'l-kübrâ*, s. 54.

⁸⁷³ Bkz. Süyûtî, *a.g.e.*, s. 70.

⁸⁷⁴ Bkz. Süyûtî, *a.g.c.*, s. 67.

⁸⁷⁵ Bkz. Süyûtî, *a.g.c.*, s. 75.

⁸⁷⁶ Bkz. Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, I, 382.

⁸⁷⁷ Bkz. Kastallânî, *a.g.c.*, I, 382.

⁸⁷⁸ Bkz. Buhârî, *Tevhîd* 37.

olduğunu belirtmiş; bu hâdisenin Hz. Peygamber'in Allah Teâlâ katındaki yerinin yüceliğine bir işâret olduğunu beyân etmiştir.⁸⁷⁹

Buraya kadar bazı hadîs âlimlerinin İsrâ ve Mi'râc konusunun belli yönlerine dâir görüşlerine değindik. Bunların dışında da tabii ki bir çok ulemânın konuyla ilgili değerlendirmeleri vardır. Ancak biz, bu kadarıyla yetinmek istiyoruz.

⁸⁷⁹ Bkz. Kastallânî, *a.g.e.*, X, 449.

SONUÇ

Kuşkusuz İsrâ ve Mi'râc, olağanüstü bir hâdisedir. Çok kısa bir zaman içinde inanılmaz derecede bir süratle çok büyük mesâfelerin katedilmesi, o zamanın şartlarında gidiş-dönüş iki ay⁸⁸⁰ gibi bir sürelik uzaklığın sanki göz açıp kapayıncaya kadar aşılması ve yine semâvâta yükselinmesi elbette ki ancak bir mûcize olabilir.

Mûcize, benzerinin yapılmasından insanları âciz bırakan şeydir. Gerçekten de Mi'râc hâdisesinin bir benzerinin vâki olduğu ne duyulmuş, ne de görülmüştür. Her ne kadar diğer bazı peygamberler için de mi'râc olayından bahsedilirse de, onlardan hiç birinin Hz. Peygamber (s.a.)'in Mi'râc'ı ile kıyaslanması mümkün değildir.

İsrâ ve Mi'râc olayı çok önemli bir zamanda meydana gelmiştir. Bu öyle bir zamandır ki, Peygamber (a.s.) dünyadaki en önemli iki yardımcısını peşpeşe o dönemde kaybetmiştir.⁸⁸¹ Vefâkâr eşi Hz.Hatice (r.a.) ve gücüne karşı konulmaz amcası Ebû Tâlib, artık onun yanında ve arkasında değildi. Peygamber (a.s.), binbir umutla gittiği Tâif'de hiç ummadığı bir muâmeleyle karşılaşmış; oraya müslümanların sayısını belki bir kişi daha artırabilirim diye gitmiş, ama çocuklar tarafından bile taşlanarak eli boş bir şekilde geri dönmek zorunda kalmıştı.⁸⁸²

Sıkıntıda kaldığı hiçbir zamanda sevgilisini yalnız bırakmayan Allah Teâlâ'nın, bu sefer de onu bîçâre bırakmadığını görmekteyiz.

Bir gece ansızın Cibrîl (a.s.) çıkagelip, onu Mescid-i Harâm'dan almış ve türlü şekillerde bereketlerle donatılmış Mescid-i Aksâ'ya, oradan da semâlara, Sidre'ye, Beytü'l- ma'mûr'a ve daha başka yerlere götürmüştü. Gerçekten, bu gecede Hz. Peygamber çok şeyler müşâhede etmişti. Rabbi ile görüşmüş, O'ndan gecenin anısına hediyeler almış, mü'minler için mi'râc mesabesinde olan namaz ile ümmetine ve yaşadığı insanların arasına geri dönmüştü.

İşte bütün bu olanlar, gecenin sadece küçük bir kısmında olup bitivermiş; böylece Allah Teâlâ, sıkıntılı anında peygamberinin acısını paylaştığını ve onun daima yardımcısı olduğunu göstermiş ve moral seviyesini artırmıştır.

Gerçi bu olaydan sonra İslâm âlimleri, İsrâ ve Mi'râc'ın rüyâda mı uyanıkken mi, rûhen mi bedenlen mi olduğunu hep tartışmaya devam etmişlerdir; ancak bunu

⁸⁸⁰ Beyhakî, *a.g.e.*, II, 356; İbn Dihye, *a.g.e.*, s. 19.

⁸⁸¹ Bkz. İbnü'z-Zübeyr, *Mcğâzi*, s. 118-119; İbn Sa'd, *a.g.c.*, I, 210-212.

⁸⁸² Bkz. İbnü'z-Zübeyr, *a.g.e.*, s. 118-119.

kesin bir şekilde tespit etmeye kimsenin imkânı yoktur. Kanaatimizce bu, o kadar önemli bir konu da değildir. Önemli olan, böyle bir mucizenin olmasındaki sebep ve hikmetleri anlamaya çalışmak ve deyim yerindeyse durumdan vazife çıkarmak yani üzerimize düşenleri belirlemek ve yerine getirmektir.

Bu yüzden, meselâ Mi'râc olayının mütevâtir olup olmadığı da, Kur'ân'da bahsedilip bahsedilmediği de fazla önemli olmasa gerektir. Bu olayı anlatan birçok sahîh hadîs mevcuttur. Hâdiseyi doğru bir şekilde anlamak için, sahîh hadîs kitaplarındaki bu hadîsleri hep birlikte, bir bütün halinde incelemek ve irdelemek gerekmektedir. Bunların arasına sokuşturulmuş uydurma rivâyetleri dikkatlice ayıklamak da şüphesiz önemli bir noktadır.⁸⁸³

İsrâ ve Mi'râc olayına, tarihte olmuş bitmiş bir olay olarak bakmak doğru değildir. Bu hâdis müslümanın hayatını resmeden bir tablodur. Onda neredeyse insan hayatının tümünü kapsayan ibretler ve öğütler vardır.⁸⁸⁴ Bizler onları tepit edebildiğimiz ve gereğini yerine getirebildiğimiz ölçüde Mi'râc'ın sırlarını drebiliriz. Mi'râc hakkında yapılan şu değerlendirmeye aynen biz de katılmaktayız:

"Hz. Peygamber'in risâletine îmân edenler için Mi'râc'ın keyfiyeti, nasıllık ve niceliği değil sunduğu mesaj ve güttüğü gaye önemlidir. Allah'ın sonsuz kudretine inanan kimseler zaten bu olayın tafsîlâtıyla değil, sakladığı mânâ ile ilgilenirler. Hz. Ebû Bekir'in îmânına sahip olan akl-ı selim sahibi kimseler için bu gibi tartışmaların önemi yoktur. İster ruh ile, ister ruh ve beden ile birlikte, isterse başka şekillerde olsun bu önemli değildir. Değer ifâde eden, Rasûlullah'ın böyle bir olayı haber vermiş olması ve inananların o zamandan bu yana çoğunlukla takip ettikleri yoldur. O sağlam yol da Allah ve Rasûl'ün bildirdiği şekilde îmân etmek, kâfirleri yıldırma ve irâdeleri zayıf olan mü'minleri de "sıddık" îmânıyla güçlendirmektir. Çünkü İsrâ ve Mi'râc olayı duygu ve müşâhede alanımızın dışındadır. Keyfiyeti ve niceliği üzerinde görüş ve yorumlar yapmak kişinin kısır değerlendirmesinin ötesine geçemez. İşte îmân da burada başlar ve inanan da Mi'râc'a böyle yükselir; sağlam bir îmânla, yorumlarla değil. Naslar yorumlar için değil inanmak ve yaşanmak için gönderilmiştir. Görülemeyen ve müşâhede edilemeyen âlemin mâhiyetiyle ilgili bilgi ve haberleri -ancak peygamber haber

⁸⁸³ Amr Abdullmun'im'in, *ed-Daif min kıssati'l-isrâ ve'l-mi'râc* isimli kitabı bu gayenin bir ürünüdür.

⁸⁸⁴ Bkz. Mahmûd, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, s. 9.

veriyorsa- sınırlı olduğu halde, idrak edilmekten bile uzak olan bu âlemin miyaskalarıyla ölçülürse, insanın ancak hayal edebileceği sınıra kadar varır. Ya gerisi... İşte îmân, işte İsrâ ve Mi'râc budur.”⁸⁸⁵

Çalışmamız boyunca bizim edindiğimiz bilgi şudur ki, İsrâ ve Mi'râc olayı bir bütündür. Her ne kadar Kur'ân'da, Mi'râc'dan İsrâ olayı gibi açık bir şekilde bahsedilmiyorsa da, din sadece Kur'ân'da haber verilenlerle sınırlı olmadığı için,⁸⁸⁶ bu konuda hadîs-i şerîflerde yer alan mâlûmâtlar mutlaka dikkate alınmalı ve âyetlerdeki bilgiler bunlarla desteklenmelidir. Böyle olduğu zaman, âyetlerde fazla mâlûmât bulunmayan bir konuyla ilgili çoğu defa hadîslerde bir hayli bilgiye rastlama imkânına sahip olmaktayız. Bu yüzden, sadece Kur'ân ile yetinip, onun dışındaki bütün rivâyetleri bir kenara itmek bizi içinden çıkılmaz problemlerle karşı karşıya bırakacaktır.

Şu da bir gerçektir ki, insanlık şu anda ulaştığı müthiş teknolojik ilerlemelere rağmen hâlâ İsrâ ve Mi'râc benzeri mucizeleri tam anlamıyla idrâk edebilmekten çok uzaktır. Bu nedenle, diğer gaybî haberlerde olduğu gibi burada da Hz. Peygamber (s.a.) ne kadar haber vermişse, ancak o kadarıyla yetinmek durumundayız. Daha ötesi hakkında yaptığımız yorumlar ise, sadece zan ifâde etmektedir.

⁸⁸⁵ Нечет, *Бүyük İslâm Тарихі*, I, 245.

⁸⁸⁶ Konuyla ilgili olarak bkz. Erdoğan, *Sünnet ve Dindeki Yeri*, s. 44 v.d.

Bibliyografya

Kur'ân-ı Kerîm.

Abd b. Humeyd, Ebû Muhammed b. Nasr, *Müsned*, Kahire, 1408/1988.

Abdulgâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-müfehres li clfâzi'l-Kur'âni'l-kerîm*, İstanbul, 1411/1990.

Abdulgâkî, Abdulganiy, *Sünnet ve Dindeki Yeri* (Çeviren: Mehmet Erdoğan), İstanbul, 1413/1992.

Abdulmun'im, Amr, *es-Sahîh min kıssati'l-isrâ ve'l-mi'râc*, (nşr. Dâru's-sahâbe li't-turâs), 1413/1993.

-----, *ed-Daîf min kıssati'l-isrâ ve'l-mi'râc*, (nşr. Dâru's-sahâbe li't-turâs), 1413/1993.

Abdurrezzâk, Ebû Bekr İbn Hemmâm, *Musannef*, I-XI, Beyrût, 1403.

Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Kcşfü'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbâs ammc's-tehcra mine'l-ehâdîsi alâ elsineti'n-nâs*, I-II, Beyrût, 1408/1988.

Âmidî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed, *el-İhkâm*, I-IV, Beyrût, 1404.

Âmilî, Ali el-Useyli, *el-İsrâ ve'l-mi'râc nazraten âmme*, Beyrût, 1408/ 1988.

Askalanî, İbn Hacer Ebû'l-Fadl Şihâbuddîn, *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XVII, Mısır, 1378/1959.

-----, *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIV, Kahire, 1986.

-----, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, Kahire, trhs., (nşr. Dâru'l-hadîs).

-----, *Takrîbü't-Tehzîb*, Riyâd, 1416.

Ateş, Süleyman, *Yücc Kur'ân'ın Çağdaş Tecfîri*, I-XII, İstanbul, 1988.

Bekrî, Ebû Ubeyd Abdullah b. Abdilazîz, *Mu'cemu mâ's-ta'ceme min esmâi'l-bilâd ve'l-mevâzi'*, I-IV, Beyrût, 1403.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn, *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli sâhibi's-şerîfâ*, I-VII, (thrc.-ta'lîk, Abdulmu'tî Kal'acî) Beyrût, 1405/1985.

-----, *es-Süncnü'l-kübrâ*, I-X, Mekke, 1414/1994.

-----, *es-Sünenü's-suğrâ*, Medîne, 1410/1989.

-----, *el-İ'tikâd*, Beyrût, 1401.

-----, *Şuabu'l-îmân*, I-VIII, Beyrût, 1410.

Beyzâvî, el-Kâdî Nâsiruddîn Abdullah b. Ömer, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, I-IV, İstanbul, 1991.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr, *Müsned*, I-X, Beyrût, 1409.

Bucaille, Maurice, *Müsbet İlim Yönünden Tevrat İnciller ve Kur'an*, (terc. Mehmet Ali Sönmez), Ankara, 1991.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *Sahîhu'l-Buhârî*, I-VII, (thk. Mustafa Dîb Buğâ) Beyrût, 1410/1990.

-----, *et-Târîhu'l-kebîr*, I-VIII, trhs., (nşr. Dâru'l-fıkr).

Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, I-XVIII, Ankara, 1992.

Cilacı, Osman, *Günümüz Dünya Dinleri*, Ankara, 1995.

Cürcânî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adiy, *el-Kâmil fî duâfâi'r-ricâl*, I-VII, Beyrût, 1409/1988.

Çakan, İsmâîl Lütî, *Hadîs Edebiyatı*, İstanbul, 1989.

Çelebi, Süleyman, *Mevlid (Vesîletü'n-necât)* (Hazırlayan: Faruk K. Timurtaş), İstanbul, 1990.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân, *Sünenu Dârimî*, I-II, Beyrût, 1407.

Ebû Avâne, Ya'kûb b. İshâk, *Müsned*, I-V, Beyrût, 1998.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenu Ebî Dâvûd*, I-III, Beyrût, 1409/1988.

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed el-İsbehânî, *el-Müsnedü'l-müstahrec alâ Sahîhi'l-İmâm Müslim*, I-IV, Beyrût, 1996.

Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ, *Müsned*, I-XIII, Dımaşk, 1404/1984.

Erul, Bünyamin, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, Ankara, 1999.

Esved, Mûsâ, *el-İsrâ ve'l-mi'râc el-mu'cize elletî haraka'l-lâhu bihâ nevâmîse'l-kevnî ve sünene'l-hayât*, Beyrût, 1417/1997.

Fevzî, Rif'at Abdulmuttalib, *Ehâdisu'l-isrâ ve'l-mi'râc ve dirâse tevsîkiyye*, Kahire, 1400/1980.

Gündüz, Şinasi; Ünal, Yavuz; Sarıkçıoğlu, Ekrem, *Dinlerde Yükseliş Motifleri ve İslâm'da Mi'râc*, Ankara, 1996.

Ğaytî, Necmuddîn, *el-İsrâ ve'l-mi'râc* (Tu'mî'nin, *Tatrîzu'd-dîbâc bi hakâiki'l-isrâ ve'l-mi'râc* kitabının içinde), Beyrût, 1994.

Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, I-IV, Beyrût, 1411/1990.

Hâkim, Ebû Ahmed Muhammed b. Muhammed, *Şiâru ashâbi'l-hadîs*, Kuveyt, trhs. (nşr. Dâru'l-hulefâ).

Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygambori*, I-II, İstanbul, 1414/1993.

Hâris, İbn Ebî Üsâme, *Müsned*, I-II, Medîne, 1413/1992.

Herek, Ebû'l-Mecid, *el-İsrâ ve'l-mi'râc dirâse mevzûiyye*, Kahire, 1411/1991.

Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, I-XV, İstanbul, 1989.

Heyet, *İslâm Ansiklopedisi*, M.E.B., I-XIII, İstanbul, 1979.

Heyet, *İslâmî Türk Edebiyatında Şekil ve Nevîlere Giriş*, İstanbul, 1994.

Heyet, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Açıklamalı Meali*, Medîne, 1412/1992.

Heyet, *el-Mu'ccemu'l-vasîf*, İstanbul, 1992.

Heyet, (Tartışmalı Toplantılar Dizisi) *Sünnetin Dindeki Yeri*, İstanbul, 1997.
(Kandemir, *Sahîhayn'e Yöneltilen Tenkitlerin Değeri*, s. 335-376).

Heyet, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, M.E.B., I-IV, Ankara, 1996.

Heysemî, Ali b. Ebî Bekr, *Mecmeu'z-zevâid*, I-X, Kahire, 1407.

İbn Abdilber, el-Hâfiz Yûsûf b. Abdilber en-Nemrî, *ed-Dürer fi ihtisârî'l-meğâzî ve's-siyer*, (thk. Şevki Dayyif), trhs. (nşr. Dâru'l-maârif).

-----, *et-Temhîd li-mâ fi'l-Muvattâ minc'l-mcânî ve'l-esânîd*, I-XXIV, Mağrib, 1387.

İbn Arabî, Muhyiddîn, *el-İsrâ ilc'l-makâmî'l-csrâ cv Kitâbu'l-mi'râc* (thk.-şerh, Suâd el-Hakîm), Beyrût, 1408/1988.

İbn Dîhye, Ebû'l-Hattâb, *el-İbtihâc fî ehâdîsi'l-mi'râc (el-Mi'râcu's-sağîr)*, (thk.-thrc. Rif'at Fevzî Abdulmuttalib), Kahire, 1417/1996.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Kûfî, *Musannef*, I-VII, Riyad, 1409.

İbn Hanbel, Ahmed Ebû Abdillâh eş-Şeybânî, *el-Esâmî ve'l-künâ*, Kuveyt, 1406/1985.

-----, *Müsnedu Ahmed*, I-VI, Mısır, trhs. (nşr. Müessesetü Kurtuba).

-----, *el-Vera'*, Beyrût, 1403/1983.

İbn Hayyât, Halife Ebû Ömer el-Leysî, *et-Tabakât*, Riyad, 1402/1982.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed ez-Zâhirî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, I-VIII, Kahire, 1404.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed et-Temîmî, *Sahîhu İbn Hibbân*, I-XVIII, Beyrût, 1414/1993.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Eyyûb el-Himyerî, *cs-Sîrctü'n-nebevîyye*, I-VI, Beyrût, 1411.

İbn İshâk, Muhammed b. Yesâr, *Sîretu İbn İshâk el-Müsemmât bi Kitâbi'l-mübtede' ve'l-meb'as ve'l-meğâzî* (thk. Muhammed Hamîdullah), Riyâd, 1401/1981.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâîl el-Kuraşî ed-Dımaşkî, *Mu'cizâtu'n-nübüvve*, (thk. Hamza en-Neşretî, Abdulhafız Ferağlî, Abdulhamîd Mustafa) Kahire, 1996.

-----, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm*, I-IV, İstanbul, 1406/1986.

İbn Mâce, *Sünen*, I-II, Kahire, trhs.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükrim, *Lisânu'l-arab*, I-XV, Beyrût, 1990/1410.

İbn Mende, Muhammed b. İshâk b. Yahyâ, *el-İmân*, I-II, Beyrût, 1406.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Hâşimî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, I-IX, Beyrût, trhs. (Dâru Sadr).

-----, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (Tamamlanmış kısım), Beyrût, 1408.

İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali, *cd-Duâfâ' ve'l-metrûkîn*, I-II, Beyrût, 1406.

İbnü'l-Mübârek, Ebû Abdillâh Abdullah b. Vâdih, *cz-Zühd*, Beyrût, trhs. (nşr. Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye).

İclî, Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-Kûfî, *Ma'rifctü's-sikât*, I-II, Medîne, 1405/1985.

İyâz, el-Kâdî Ebû'l-Fadl İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî, *Kitâbu's-şifâ bi ta'rîfi hukûkî'l-Mustafâ (s.a.)*, I-II, Beyrût, 1416/1996.

Kafesoğlu, İbrahim, *Eski Türk Dini*, Ankara, 1980.

Kahraman, Ahmet, *Mukayeseli Dinler Tarihi*, İstanbul, 1993.

Karaçam, İsmail, *Sonsuz Mûcizc Kur'ân*, İstanbul, 1990.

Kastallânî, Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *İrşâdu's-sârf li şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-X, Bulak, 1304.

Kâtip Çelebi, Hacı Halîfe Musatafa b. Abdillâh el-Kostantinî el-Hanefî, *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, I-II, Beyrût, 1413/1992.

Kirmânî, Muhammed b. Yûsûf b. Ali, *el-Kevâkibu'd-derârî*, I-XXV, Beyrût, 1401/1981.

Kitâb-ı Mukaddos Eski ve Yeni Ahit, İstanbul, 1993.

Koçyiğit, Talât, *Hadîs Tarihi*, Ankara, 1988.

Köksal, Âsım, *Mi'râc Gecesi*, Ankara, 1955.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân*, I-XXI, Beyrût, 1413/1993.

Kuşeyrî, *Kitâbu'l-mi'râc* (Tu'mî'nin *Tatrîzu'd-dîbâc* kitabının içinde), Beyrût, 1994.

Lâlekâî, Ebû'l-Kâsım Hibetullah b. Hasen et-Taberî, *İ'tikâdu ehli's-sünne*, I-IV, Riyâd, 1402.

Mahmûd, Abdulhalîm, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, Kahire, trhs. (nşr. Dâru'l-Maârif).

Makdisî, Muhammed b. Abdilvâhid b. Ahmed, *Fezâilü beyti'l-makdis*, Suriye, 1405.

Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, Beyrût, 1411/1990.

Miras, Kâmil, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, IV-XII, Ankara, 1988.

Mizzî, Ebû'l-Haccâc Yûsûf b. ez-Zekî Abdurrahmân, *Tehzîbü'l-Kemâl*, I-XXXV, Beyrût, 1400/1980.

Molla Hâtır, Halil İbrâhîm, *Mekânctü's-Sahîhayn*, Kahire, 1402.

Mollaibrahimoğlu, Süleyman, *Mi'râc Gerçeği*, İstanbul, 1991.

Mubârekfûrî, Ebû'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm, *Tuhfetü'l-ahvezî bi şerhi Câmi'i't-Tirmizî*, I-XI, Beyrût, 1410/1990.

Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, (Dağarcık yayınları), trhs.

Müderresî, Hâdî, *el-Mi'râc rihle fî umukı'l-fezâ ve'z-zemen*, Beyrût, 1401/1981.

Münâvî, Abdurraûf b. Tacülârifin b. Ali Zeynelâbidîn, *Feyzü'l-kadîr şerhu Câmiu's-sağîr*, I-VI, Mısır, 1356.

Müslim, Ebû'l-Huseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, (thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî), I-V, Beyrût, trhs.

Naim, Ahmed, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, I-III, Ankara, 1988.

Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb, *Sünenu'n-Nesâî bi şerhi'l-hâfız Celâluddîn es-Süyûtî ve hâşiyeti'l-imâm es-Sindî*, I-IX, Beyrût, 1409/1988.

-----, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I-VI, Beyrût, 1411/1991.

Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim*, (Kastallânî'nin *İrşâd'î* hâmişinde), I-X, Bulak, 1304.

Nu'mânî, Ebû İshâk eş-Şâfî, *cs-Sirâcu'l-vchhâc fî hakâiki'l-isrâ ve'l-mi'râc* (Tu'mî'nin *Tatrîzu'd-dîbâc* kitabının içinde), Beyrût, 1994.

Özbek, Yusuf, *Hadîs Literatürü er-Risâletu'l-mustatrefe li beyânî meşhûri kütübi's-sünneti'l-müşerrefe* (Dipnot ve ilaveleriyle tercüme), İstanbul, 1994.

Râğıb el-İsfehânî, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân* (thk. Safvân Adnân Dâvûdî), Beyrût, 1992.

Râzî, Abdurrahmân b. Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I-IX, Beyrût, 1271/1952.

Râzî, Muhammed Fahrüddîn, *Tcfsîru'l-Fahr cr-Râzî el-müştehir bi't-tcfsîri'l-kebîr ve mefâtîhu'l-ğayb*, I-XVII, Beyrût, 1415/1995.

Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir, *Muhtâru's-sihâh*, Beyrût, 1989.

Sehârenfûrî, Halîl Ahmed, *Bezlu'l-mechûd fî halli Ebî Dâvûd*, I-XX, (Ta'lik: Muhammed Zekerîyyâ b. Yahyâ el-Kandehlevî), Beyrût, trhs.

Seyyid Ali, Hâlid, *el-İsrâ ve'l-mi'râc mu'cize ve hakâik esrâr ve fevâid*, Beyrût, 1419/1998.

Süyûtî, Celâluddîn b. Ebî Bekr, *el-İsrâ ve'l-mi'râc (el-Âyetü'l-kübrâ fî şerhi kıssati'l-isrâ)*, (nşr. Dâru'l-hadîs), trhs.

-----, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, I-II, Beyrût, 1414/1993.

-----, *cd-Dîbâc alâ Sahîhi Müslim*, I-V, Suûd, 1416/1996.

Şâfî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I-II, Beyrût, 1400.

-----, *er-Risâle*, Kahire, 1939/1358.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Neylü'l-evtâr*, I-IX, Beyrût, 1973.

Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, I-XX, Musul, 1404/1983.

-----, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I-X, Kahire, 1415.

-----, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, I-II, Beyrût, 1405/1984.

Taberî, Ebû Ca'fer b. Cerîr, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, I-XV, Beyrût, 1415/1995.

-----, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, I-XXX, Beyrût, 1405.

-----, *Târîhu't-Taberî*, I-V, Beyrût, 1407.

Taftâzânî, Sa'deddîn, *Şerhu'l-akâid*, İstanbul, 1991.

Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd el-Fârisî, *Müsned*, Beyrût, trhs. (nşr. Dâru'l-ma'rife).

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ, *el-Câmiu's-sahîh vehüve Sünenü't-Tirmizî*, I-V, Beyrût, trhs.

Tu'mî, Muhyiddîn, *el-İsrâ ve'l-mi'râc lil-imâm İbn Abbas ve maahû Kitâbu el-Buğyetu'l-muhtâc fî tahrîci ehâdîsi'l-isrâ ve'l-mi'râc*, Kahire, 1991.

-----, *Mevsûatu'l-isrâ ve'l-mi'râc el-Müsemmât Tatrîze'd-dîbâc bi hakâiki'l-isrâ ve'l-mi'râc*, Beyrût, 1994.

Tüveycerî, Hamûd b. Abdillâh, *es-Sirâcu'l-vehhâc li mahvi ebâtîli's-Şelebî ani'l-isrâ ve'l-mi'râc*, Riyad, 1406/1985.

Uludağ, Süleyman, *Taftâzânî Kclâm İlmi ve İslâm Akâidi Şerhu'l-akâid*, İstanbul, 1991.

Urve b. ez-Zübeyr, *Meğâzî Rasûlillah (s.a.) li Urve b. ez-Zübeyr bi rivâyeti Ebî'l-Esved anhu*, (thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî), Riyad, 1401/1981.

Yâkût, Ebû Abdillâh İbn Abdillâh el-Müsta'simî el-Hamevî, *Mu'cemu'l-büldân*, I-V, Beyrût, trhs. (nşr. Dâru'l-fikr).

Yardım, Ali, *Hadîs*, I-II, İzmir, 1992.

Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, I-X, İstanbul, 1979.

Yücel, Ahmet, *Hadîs İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicrî İlk Üç Asır*, İstanbul, 1996.

Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Huseynî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, I-XXV (tamamlanmamış), (thk. Huseyn Nasâr), Beyrût, 1369/1969.

Zehebî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed, *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, I-VIII, Beyrût, 1995.

-----, *el-Muktenâ fî scrdi'l-künâ*, I-II, Medîne, 1408.

Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâf an hahâiki ğavâmidî't-tenzîl ve uyûni'l-akâvîl fî vucûhi't-te'vîl*, I-IV, Beyrût, 1415/1995.

Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, I-IV, Beyrût, 1410/1990.

İSRÂ ve Mİ'RÂC İLE İLGİLİ HADİSLERİN METİNLERİ

1 - حدثنا يحيى بن بكير قال حدثنا الليث عن يونس عن ابن شهاب عن أنس بن مالك قال كان أبو ذر يحدث: أن

رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: فرج عن سقفي بقي وأنا بمكة ففرج جبريل ففرج صدري ثم غسله بماء زمزم ثم جاء بطست من ذهب ممتلئ حكمة وإيمانا فأفرغته في صدري ثم أطبقه ثم أخذ بيدي فخرج بي إلى السماء الدنيا. فلما جئت إلى السماء الدنيا قال جبريل لخازن السماء: افتح قال من هذا؟ قال هذا جبريل قال هل معك أحد؟ قال نعم معي محمد صلى الله عليه وسلم فقال أرسل إليه؟ قال نعم. فلما فتح علونا السماء الدنيا فإذا رجل قاعد على يمينه أسودة وعلى يساره أسودة إذا نظر قبل يمينه ضحك وإذا نظر قبل يساره بكى، فقال مرحبا بالنبي الصالح والإبن الصالح، قلت لجبريل من هذا؟ قال هذا آدم وهذه الأسودة عن يمينه وشماله نسمة بنيه فأهل اليمين منهم أهل الجنة والأسودة التي عن شماله أهل النار، فإذا نظر عن يمينه ضحك وإذا نظر قبل شماله بكى.

حتى عرج بي إلى السماء الثانية، فقال لخازنها افتح فقال له خازنها مثل ما قال الأول، ففتح. قال أنس فذكر أنه وجد في السماوات آدم وإدريس وموسى وعيسى وإبراهيم صلوات الله عليهم ولم يفت كيف منازلهم، غير أنه ذكر أنه وجد آدم في السماء الدنيا وإبراهيم في السماء السادسة، قال أنس فلما مر جبريل بالنبي صلى الله عليه وسلم بإدريس قال مرحبا بالنبي الصالح والأخ الصالح فقلت من هذا؟ قال هذا إدريس ثم مرت بموسى فقال مرحبا بالنبي الصالح والأخ الصالح فقلت من هذا؟ قال هذا موسى، ثم مرت بعيسى فقال مرحبا بالأخ الصالح والنبي الصالح، قلت من هذا؟ قال هذا عيسى، ثم مرت بإبراهيم فقال مرحبا بالنبي الصالح والإبن الصالح فقلت من هذا؟ قال هذا إبراهيم صلى الله عليه وسلم.

قال ابن شهاب فأخبرني ابن حزم أن ابن عباس وأبا حبة الأنصاري كانا يقولان قال النبي صلى الله عليه وسلم: ثم عرج بي حتى ظهرت لمستوى أسمع فيه صريف الأقدام. قال ابن حزم وأنس بن مالك قال النبي صلى الله عليه وسلم: ففرض الله على أمي خمسين صلاة فرجعت بذلك حتى مرت على موسى فقال ما فرض الله لك على أمتك؟ قلت فرض خمسين صلاة قال فارجع إلى ربك فإن أمتك لا تطيق ذلك، فراجعت فوضع شطرها فرجعت إلى موسى قلت وضع شطرها فقال راجع ربك فإن أمتك لا تطيق، فراجعت فوضع شطرها فرجعت إليه فقال ارجع إلى ربك فإن أمتك لا تطيق ذلك، فراجعته فقال هي خمس وهي خمسون لا يبدل القول لدي، فرجعت إلى موسى فقال راجع ربك، فقلت استحييت من ربي، ثم انطلق بي حتى انتهى بي إلى سدرة المنتهى وغشيها ألوان لا أدري ما هي ثم أدخلت الجنة فإذا فيها حيايل اللؤلؤ وإذا ترابها المسك .⁸⁸⁷

2 - حدثنا إسماعيل قال حدثني أخي عن سليمان عن شريك بن عبد الله بن أبي ثمر، سمعت أنس بن مالك يحدثنا عن

ليلة أسري بالنبي صلى الله عليه وسلم من مسجد الكعبة: جاء ثلاثة نفر قبل أن يوحى إليه وهو نائم في مسجد الحرام، فقال أولهم

⁸⁸⁷ Buhârî, Salât 1.

أيهم هو؟ فقال أوسطهم هو خيرهم، وقال آخرهم خذوا خيرهم، فكانت تلك، فلم يرههم حتى جاؤوا ليلة أخرى فيما يرى قلبه
والنبي صلى الله عليه وسلم نائمة عيناه ولا ينام قلبه، وكذلك الأنبياء تنام أعينهم ولا تنام قلوبهم، فتولاه جبريل ثم عرج به إلى
السماء^{٨٨٨}.

3 - حدثنا عبد العزيز بن عبد الله حدثني سليمان عن شريك بن عبد الله أنه قال سمعت أنس بن مالك يقول: ليلة
أسري برسول الله صلى الله عليه وسلم من مسجد الكعبة إنه جاءه ثلاثة نفر قبل أن يوحى إليه، وهو نائم في المسجد الحرام،
فقال أوهم أيهم هو؟ فقال أوسطهم هو خيرهم، فقال آخرهم خذوا خيرهم، فكانت تلك الليلة، فلم يرههم حتى أتوه ليلة أخرى
فما يرى قلبه وتنام عينه ولا ينام قلبه، وكذلك الأنبياء تنام أعينهم ولا تنام قلوبهم، فلم يكلموه حتى احتملوه فوضعه عند بشر
زمزم فتولاه منهم جبريل فشق جبريل ما بين نحره إلى لبتة حتى فرغ من صدره وجوفه فغسله من ماء زمزم بيده حتى أنقى جوفه،
ثم أتى بطست من ذهب فيه نور من ذهب محشوا إيماناً وحكمة فحشي به صدره ولغاديدته يعني عروق حلقه ثم أطبقه، ثم عرج به
إلى السماء الدنيا، فضرب باباً من أبوابها فناده أهل السماء من هذا؟ فقال جبريل، قالوا ومن معك؟ قال معي محمد، فقال وقعد
بعث؟ قال نعم، قالوا فمرحبا به وأهلاً، فيستبشر به أهل السماء، لا يعلم أهل السماء بما يريد الله به في الأرض حتى يعلمهم،
فوجد في السماء الدنيا آدم، فقال له جبريل هذا أبوك فسلم عليه، فسلم عليه و رد عليه آدم وقال مرحبا وأهلاً بابني نعم الابن
أنت، فإذا هو في السماء الدنيا بنهرين يطردان، فقال ما هذان النهران يا جبريل؟ قال هذا النيل والفرات عنصريهما، ثم مضى به
في السماء فإذا هو بنهر آخر، عليه قصر من لؤلؤ وزبرجد، فضرب يده فإذا هو مسك أذفر، قال ما هذا يا جبريل؟ قال هذا
الكوثر الذي خبأ لك ربك، ثم عرج به إلى السماء الثانية، فقالت الملائكة له مثل ما قالت له الأولى من هذا؟ قال جبريل، قالوا
ومن معك؟ قال محمد صلى الله عليه وسلم، قالوا وقد بعث إليه؟ قال نعم، قالوا مرحبا به وأهلاً، ثم عرج به إلى السماء الثالثة،
وقالوا له مثل ما قالت الأولى والثانية، ثم عرج به إلى الرابعة، فقالوا له مثل ذلك، ثم عرج به إلى السماء الخامسة، فقالوا
له مثل ذلك، ثم عرج به إلى السماء السادسة، فقالوا له مثل ذلك، ثم عرج به إلى السماء السابعة، فقالوا له مثل ذلك، كل سماء فيها
أنبياء قد سماهم، فوعيت منهم إدريس في الثانية وهارون في الرابعة وآخر في الخامسة لم أحفظ اسمه وإبراهيم في السادسة وموسى
في السابعة بتفضيل كلام الله، فقال موسى رب لم أظن أن ترفع علي أحداً، ثم علا به فوق ذلك بما لا يعلمه إلا الله، حتى جاء
سدرة المنتهى، ودنا الجبار رب العزة فتدلى حتى كان منه قاب قوسين أو أدنى فأوحى الله فيما أوحى إليه حسين صلاة على أمتك
كل يوم وليلة، ثم هبط حتى بلغ موسى، فاحتبسه موسى فقال يا محمد ماذا عهد إليك ربك؟ قال عهد إلي حسين صلاة كل يوم
وليلة، قال إن أمتك لا تستطيع ذلك فارجع فاليخفف عنك ربك وعنهم، فالتفت النبي صلى الله عليه وسلم إلى جبريل كأنه
يستشير في ذلك، فأشار إليه جبريل أن نعم إن شئت، فعلا به إلى الجبار، فقال وهو مكانه يا رب خفف عنا فإن أمتي لا تستطيع

⁸⁸⁸ Buhārī, Menākub 21.

هذا، فوضع عنه عشر صلوات، ثم رجع الى موسى فاحتبسه، فلم يزل يردده موسى الى ربه حتى صارت الى خمس صلوات، ثم احتبسه موسى عند الخمس فقال يا محمد، والله لقد راودت بني إسرائيل قومي على أدنى من هذا فضعفوا فتركوه، فأمتك أضعف أجسادا وقلوبا وأبدانا وأبصارا وأسماعا، فارجع فليخفف عنك ربك، كل ذلك يلتفت النبي صلى الله عليه وسلم الى جبريل ليشير عليه ولا يكره ذلك جبريل، فرفعه عند الخامسة فقال يا رب إن أمتي ضعفاء، أجسادهم وقلوبهم وأسماعهم وأبدانهم فخفف عنا، فقال الجبار يا محمد، قال لييك وسعديك، قال إنه لا يبدل القول لدي كما فرضت عليك في أم الكتاب، قال فكل حسنة بعشر أمثالها فهي خمسون في أم الكتاب، وهي خمس عليك، فرجع الى موسى فقال كيف فعلت؟ فقال خفف عنا أعطانا بكل حسنة عشر أمثالها، قال موسى قد والله راودت بني إسرائيل على أدنى من ذلك فتركوه، ارجع الى ربك فليخفف عنك أيضا، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم، يا موسى قد والله استحييت من ربي مما اختلفت اليه، قال فاهبط باسم الله، قال واستيقظ وهو في مسجد الحرام^{٨٨٩}.

4 - حدثنا هديبة بن خالد حدثنا همام عن قتادة. وقال لي خليفة حدثنا يزيد بن زريع حدثنا سعيد وهشام قال حدثنا قتادة حدثنا أنس بن مالك عن مالك بن صعصعة رضي الله عنهما قال قال النبي صلى الله عليه وسلم: بينا أنا عند البيت بين النائم واليقظان، وذكر يعني رجلا بين الرجلين فأثيت بطست من ذهب ملئ حكمة وإيمانا فشق من النحر الى مرقا البطن ثم غسل البطن بماء زمزم ثم ملئ حكمة وإيمانا، وأثيت بدابة أبيض دون البغل وفوق الحمار، البراق، فانطلقت مع جبريل حتى أتينا السماء الدنيا، قيل من هذا؟ قال جبريل، قيل من معك؟ قيل محمد، قيل وقد أرسل اليه؟ قال نعم، قيل مرحبا به ولنعم انجي جاء، فأثيت على آدم فسلمت عليه فقال مرحبا بك من ابن نبي، فأثينا السماء الثانية، قيل من هذا؟ قال جبريل، قيل من معك؟ قال محمد صلى الله عليه وسلم، قيل أرسل اليه؟ قال نعم، قيل مرحبا به ولنعم انجي جاء، فأثيت على عيسى ونحيي فقالا مرحبا بك من أخ نبي، فأثينا السماء الثالثة، قيل من هذا؟ قيل جبريل، قيل من معك؟ قيل محمد، قيل وقد أرسل اليه؟ قال نعم، قيل مرحبا به ولنعم انجي جاء، فأثيت على يوسف فسلمت عليه، قال مرحبا بك من أخ نبي، فأثينا السماء الرابعة، قيل من هذا؟ قيل جبريل، قيل من معك؟ قيل محمد صلى الله عليه وسلم، قيل أرسل اليه؟ قيل نعم، قيل مرحبا به ولنعم انجي جاء، فأثيت على هارون فسلمت عليه، فقال مرحبا بك من أخ نبي، فأثينا على السماء السادسة، قيل من هذا؟ قيل جبريل، قيل من معك؟ قيل محمد صلى الله عليه وسلم، قيل وقد أرسل اليه، مرحبا به ولنعم انجي جاء، فأثيت على موسى فسلمت عليه، فقال مرحبا بك من أخ نبي، فلما تجاوزت بكى، فقيل ما أبكاك؟ قال يا رب هذا الغلام الذي بعث بعدي يدخل الجنة من أمته أفضل مما يدخل من أمتي، فأثينا السماء السابعة، قيل من هذا؟ قيل جبريل، قيل من

معلك؟ قيل محمد، قيل وقد أرسل اليه، مرحبا به ونعم انجي جاء، فأتي على إبراهيم فسلمت عليه، فقال مرحبا بك من ابن نبي، فرفع لي البيت المعمور، فسألت جبريل فقال هذا البيت المعمور يصلي فيه كل يوم سبعون ألف ملك، إذا خرجوا لم يعودوا اليه آخر ما عليهم، ورفعت لي سدرة المنتهى، فإذا نبقها كأنه قلال هجر وورقها كأنه آذان الفيول، في أصلها أربعة أثمار، نهران باطنان ونهران ظاهران، فسألت جبريل، فقال أما الباطنان ففي الجنة، وأما الظاهران النيل والفرات، ثم فرضت علي حسون صلاة، فأقبلت حتى جثت موسى فقال ما صنعت؟ قلت فرضت علي حسون صلاة، قال أنا أعلم بالناس منك عاجلت بني إسرائيل أشد المعالجة، وإن أمتك لا تطيق، فارجع إلى ربك فسله، فرجعت فسألته فجعلها أربعين، ثم مثله، ثم ثلاثين، ثم مثله، فجعل عشرين، ثم مثله، فجعل عشرا، فأتي موسى فقال مثله، فجعلها حسنا، فأتي موسى فقال ما صنعت؟ قلت جعلها حسنة، فقال مثله، قلت سلمت بخير، فتودي إلي قد أمضيت فريضتي وخففت عن عبادي وأجزى الحسنة عشرا.

وقال همام عن قتادة عن الحسن عن أبي هريرة رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم في البيت المعمور⁸⁹⁰.

5- قال عبدان أخبرنا عبد الله أخبرنا يونس عن الزهري، ح حدثنا أحمد بن صالح حدثنا عنبسة حدثنا يونس عن ابن شهاب قال قال أنس كان أبو ذر رضي الله عنه يحدث أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: فرج سقف بيتي وأنا بمكة فسزل جبريل ففرج صدري ثم غسله بماء زمزم ثم جاء بطست من ذهب ممتلئ حكمة وإيمانا فأفرغها في صدري ثم أطبقه ثم أخذ بيدي فخرج بي إلى السماء، فلما جاء إلى السماء الدنيا قال جبريل خازن السماء افتح قال من هذا؟ قال هذا جبريل قال معلك أحد؟ قال معي محمد قال أرسل اليه؟ قال نعم فافتح، فلما علونا إلى السماء إذا رجل عن يمينه أسودة وعن يساره أسودة، فإذا نظر قبل يمينه ضحك وإذا نظر قبل شماله بكى، فقال مرحبا بالنبي الصالح والإبن الصالح، قلت من هذا يا جبريل؟ قال هذا آدم وهذه الأسودة عن يمينه وعن شماله نسم بنيه فأهل اليمين منهم أهل الجنة والأسودة التي عن شماله أهل النار فإذا نظر قبل يمينه ضحك وإذا نظر قبل شماله بكى، ثم عرج بي جبريل حتى أتى السماء الثانية، فقال خلزنها افتح، فقال له خالزنها مثل ما قال الأول ففتح.

قال أنس: فذكر أنه وجد في السماوات إدريس وموسى وعيسى وإبراهيم ولم يثبت لي كيف منازلهم غير أنه قد ذكر أنه وجد آدم في السماء الدنيا وإبراهيم في السادسة.

وقال أنس: فلما مر جبريل بإدريس قال مرحبا بالنبي الصالح والأخ الصالح، قلت من هذا؟ قال هذا إدريس، ثم مررت بموسى فقال مرحبا بالنبي الصالح والأخ الصالح، قلت من هذا؟ قال هذا موسى، ثم مررت بعيسى فقال مرحبا بالنبي الصالح والأخ الصالح، قلت من هذا؟ قال عيسى، ثم مررت بإبراهيم فقال مرحبا بالنبي الصالح والإبن الصالح، قلت من هذا؟ قال هذا إبراهيم.

⁸⁹⁰ Buhārī, Bed'ü'l-halk 6 (Hadis no: 3035).

قال وأخبرني ابن حزم أن ابن عباس وأبا حبة الأنصاري كانا يقولان قال النبي صلى الله عليه وسلم: ثم عرج بي حتى ظهرت لمستوى أسمع صريف الأقلام.

قال ابن حزم وأنس بن مالك رضي الله عنهما قال النبي صلى الله عليه وسلم: ففرض الله علي خمسين صلاة، فرجعت بذلك حتى أمر موسى، فقال موسى ما الذي فرض على أمتك؟ قلت فرض عليهم خمسين صلاة، قال فراجع ربك فإن أمتك لا تطيق ذلك، فرجعت فراجعته ربي فوضع شطرها، فرجعت إلى موسى فقال راجع ربك، فذكر مثله فوضع شطرها فرجعت إلى موسى فأخبرته فقال راجع ربك فإن أمتك لا تطيق ذلك، فرجعت فراجعته ربي فقال هي خمس وهي خمسون لا يبدل القول لدي، فرجعت إلى موسى فقال راجع ربك، فقلت قد استحييت من ربي، ثم انطلق حتى أتى السدرة المنتهى ففشيها ألوان لأدري ما هي، ثم أدخلت الجنة فإذا فيها جنابذ اللؤلؤ وإذا تراها المسك^{٨٩١}.

6 - حدثنا هدية بن خالد حدثنا همام حدثنا قتادة عن أنس بن مالك عن مالك بن صعصعة أن رسول الله صلى الله عليه وسلم حدثهم عن ليلة أسري به: حتى أتى السماء الخامسة، فإذا هارون، قال هذا هارون فسلم عليه، فسلمت عليه فرد، ثم قال مرحبا بالأخ الصالح والنبي الصالح.

تابعه ثابت وعباد بن أبي علي عن أنس عن النبي صلى الله عليه وسلم^{٨٩٢}.
7 - حدثنا إبراهيم بن موسى أخبرنا هشام بن يوسف أخبرنا معمر عن الزهري عن سعيد بن المسيب عن أبي هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ليلة أسري بي رأيت موسى، وإذا هو رجل ضرب رجل، كأنه من رجال شنوءة، ورأيت عيسى، فإذا هو رجل ربعة أهر، كأنها خرج من دعباس، وأنا أشبه ولد إبراهيم به، ثم أتيت ياناعين في أحدهما لبن وفي الآخر حمر، فقال اشرب أيهما شئت، فأخذت اللبن فشربته، فقيل أخذت الفطرة، أما إنك لو أخذت الحمر غوت أمتك^{٨٩٣}.

8 - حدثني محمد بن بشار حدثنا غندر حدثنا شعبة عن قتادة قال سمعت أبا العالية حدثنا ابن عم نيكم يعني ابن عباس عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: لا ينبغي لعبد أن يقول أنا خير من يونس بن متى، ونسبه إلى أبيه، وذكر النبي صلى الله عليه وسلم ليلة أسري به فقال: موسى آدم، طوال كأنه من رجال شنوءة، وقال عيسى جعد مربع، وذكر مالكا خازن النار وذكر الدجال^{٨٩٤}.

9 - حدثنا هدية بن خالد حدثنا همام بن يحيى حدثنا قتادة عن أنس بن مالك عن مالك بن صعصعة أن نبي الله صلى الله عليه وسلم حدثهم عن ليلة أسري به: ثم صعد حتى أتى السماء الثانية فاستفتح، قيل من هذا؟ قال جبريل، قيل ومن

⁸⁹¹ Buhârî, Enbiyâ 7.

⁸⁹² Buhârî, Enbiyâ 25.

⁸⁹³ Buhârî, Enbiyâ 26.

⁸⁹⁴ Buhârî, Enbiyâ 26.

معك؟ قال محمد، قيل وقد أرسل إليه؟ قال نعم، فلما خلصت فإذا يحيى وعيسى وهما ابنا خالة، قال هذا يحيى وعيسى فمسلم عليهما، فسلمت فردا ثم قال مرحبا بالأخ الصالح والنبي الصالح^{٨٩٥}.

10- حدثني إبراهيم بن موسى أخبرنا هشام عن معمر. حدثني محمود حدثنا عبد الرزاق أخبرنا معمر عن الزهري قال أخبرني سعيد بن المسيب عن أبي هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ليلة أسري به: لقيت موسى، قال فعنته، فإذا رجل -حسبته قال -مضطرب رجل الرأس كأنه من رجال شنوءة، قال ولقيت عيسى، فعنته النبي صلى الله عليه وسلم فقال ربعة أهر كأثما خرج من ديماس -يعني الحمام- ورأيت إبراهيم وأنا أشبه ولده به، قال وأتيت بإناءين أحدهما لبن والآخر فيه حم، فقبل لي خذ أيهما شئت فأخذت اللبن فشربته، فقبل لي هديت الفطرة، أو أصبت الفطرة أما إنك لو أخذت الخمر غوت أمتك^{٨٩٦}.

11- حدثنا هذبة بن خالد حدثنا همام بن يحيى حدثنا قتادة عن أنس بن مالك عن مالك بن صعصعة رضي الله عنهما أن نبي الله صلى الله عليه وسلم حدثهم عن ليلة أسري به: بينا أنا في الخطيم، وربما قال في الحجر مضطجعا إذ أتاني آت فقد - قال وسمعتة يقول فشق - ما بين هذه الى هذه -فقلت للجارود وهو الى جنبي ما يعني به؟ قال من ثغرة حجرة الى شعرته، وسمعتة يقول من قصه الى شعرته - فاستخرج قلبي ثم أتيت بطست من ذهب مملوءة إيمانا فغسل قلبي ثم حشي ثم أعيد، ثم أتيت بدابة دون البغل وفوق الحمار أبيض -فقال له الجارود هو البراق يا أبا حمزة؟ قال أنس نعم- يضع خطوه عند أقصى طرفه، فحملت عليه، فانطلق بي جبريل حتى أتى السماء الدنيا، فاستفتح فقبل من هذا؟ قال جبريل، قيل ومن معك؟ قال محمد، قيل وقد أرسل إليه؟ قال نعم، قيل مرحبا به فنعم انجى جاء ففتح، فلما خلصت فإذا فيها آدم، فقال هذا أبوك آدم فسلم عليه، فسلمت عليه فرد السلام ثم قال مرحبا بالابن الصالح والنبي الصالح، ثم صعد حتى أتى السماء الثانية، فاستفتح قيل من هذا؟ قال جبريل، قيل ومن معك؟ قال محمد، قيل وقد أرسل إليه؟ قال نعم، قيل مرحبا به فنعم انجى جاء ففتح، فلما خلصت إذا يحيى وعيسى وهما ابنا خالة، قال هذا يحيى وعيسى فسلم عليهما، فسلمت فردا ثم قال مرحبا بالأخ الصالح والنبي الصالح، ثم صعد بي الى السماء الثالثة، فاستفتح قيل من هذا؟ قال جبريل، قيل ومن معك؟ قال محمد، قيل وقد أرسل إليه؟ قال نعم، قيل مرحبا به فنعم انجى جاء ففتح، فلما خلصت إذا يوسف، قال هذا يوسف فسلم عليه، فسلمت عليه فرد ثم قال مرحبا بالأخ الصالح والنبي الصالح، ثم صعد بي حتى أتى السماء الرابعة، فاستفتح قيل من هذا؟ قال جبريل، قيل ومن معك؟ قال محمد، قيل أو قد أرسل إليه؟ قال نعم، قيل مرحبا به فنعم انجى جاء ففتح، فلما خلصت الى إدريس، قال هذا إدريس فسلم عليه، فسلمت عليه فرد ثم قال مرحبا بالأخ الصالح والنبي الصالح، ثم صعد بي حتى أتى السماء الخامسة، فاستفتح قيل من هذا؟ قال جبريل، قيل ومن معك؟ قال محمد

⁸⁹⁵ Buhārī, Enbiyā 44.

⁸⁹⁶ Buhārī, Enbiyā 49.

صلى الله عليه وسلم، قيل وقد أرسل إليه؟ قال نعم، قيل مرحبا به فنعلم انجى جاء، فلما خلصت فإذا هارون، قال هذا هارون
فسلم عليه، فسلمت عليه فرد ثم قال مرحبا بالأخ الصالح والنبي الصالح، ثم صعد بي حتى أتى السماء السادسة، فاستفتح قيل
من هذا؟ قال جبريل، قيل من معك؟ قال محمد، قيل وقد أرسل إليه؟ قال نعم، قال مرحبا به فنعلم انجى جاء، فلما خلصت فإذا
موسى، قال هذا موسى فسلم عليه، فسلمت عليه فرد ثم قال مرحبا بالأخ الصالح والنبي الصالح، فلما تجاوزت بكى، قيل له ما
ييكبك؟ قال أبكى لأن غلاما بعث بعدي يدخل الجنة من أمته أكثر ممن يدخلها من أمي، ثم صعد بي إلى السماء السابعة،
فاستفتح جبريل، قيل من هذا؟ قال جبريل، قيل ومن معك؟ قال محمد، قيل وقد بعث إليه؟ قال نعم، قال مرحبا به فنعلم انجى
جاء، فلما خلصت فإذا إبراهيم، قال هذا أبوك فسلم عليه، قال فسلمت عليه فرد السلام، قال مرحبا بالإبن الصالح والنبي
الصالح، ثم رفعت لي سدرة المنتهى فإذا نبقتها مثل قلال هجر وإذا ورقها مثل آذان الفيلة، قال هذه سدرة المنتهى، وإذا أربعة
أثمار لهران باطنان ولهران ظاهران، فقلت ما هذان يا جبريل؟ قال أما الباطنان فهوران في الجنة وأما الظاهران فالنيل والفرات، ثم
رفع لي البيت المعمور يدخله كل يوم سبعون ألف ملك، ثم أتيت بإناء من خمر وإناء من لبن وإناء من عسل، فأخذت اللبن، فقال
هي الفطرة أنت عليها وأمتك، ثم فرضت علي الصلوات خمسين صلاة كل يوم، فرجعت فمررت على موسى، فقال بم أمرت؟
قال أمرت بخمسين صلاة كل يوم، قال أمتك لا تستطيع خمسين صلاة كل يوم، وإني والله قد جربت الناس قبلك، وعالجت بني
إسرائيل أشد المعالجة، فارجع إلى ربك فاسأله التخفيف لأمتك، فرجعت فوضع عني عشرا، فرجعت إلى موسى فقال مثله،
فرجعت فوضع عني عشرا، فرجعت إلى موسى فقال مثله، فرجعت فوضع عني عشرا، فرجعت إلى موسى فقال مثله، فرجعت
فأمرت بعشر صلوات كل يوم، فرجعت فقال مثله، فرجعت فأمرت بخمس صلوات كل يوم، فرجعت إلى موسى فقال بما
أمرت؟ قلت أمرت بخمس صلوات كل يوم، قال إن أمتك لا تستطيع خمس صلوات كل يوم، وإني قد جربت الناس قبلك
وعالجت بني إسرائيل أشد المعالجة، فارجع إلى ربك فاسأله التخفيف لأمتك، قال سألت ربي حتى استحييت، ولكن أرضى
وأسلم، قال فلما تجاوزت نادى مناد، أمضيت فريضتي و خفتت عن عبادي^{٨٩٧}.

12- حدثنا الحميدي حدثنا سفيان حدثنا عمرو عن عكرمة عن ابن عباس رضي الله عنهما في قوله تعالى: **وهما**

جعلنا الرؤيا التي أريناك إلا فتنة للناس، قال هي رؤيا عين أريها رسول الله صلى الله عليه وسلم ليلة أسري به إلى

بيت المقدس، قال: **والشجرة الملعونة في القرآن**، قال هي شجرة الزقوم^{٨٩٨}.

⁸⁹⁷ Buhārī, Fezâilü's-sahâbe 71.

⁸⁹⁸ Buhārī, Fezâilü's-sahâbe 71, Kader 9.

13 - حدثنا عبدان حدثنا عبد الله أخبرنا يونس. ح وحدثنا أحمد بن صالح حدثنا عنبسة حدثنا يونس عن ابن شهاب قال ابن المسيب قال أبو هريرة: أتى رسول الله صلى الله عليه وسلم ليلة أسري به بإيلياء بقدرحين من حر ولبن، فظفر اليهما فلأخذ اللبن، قال جبريل الحمد لله الذى هداك للفطرة، لو أخذت الحمر غوت أمتك⁸⁹⁹.

14 - حدثنا أحمد بن صالح حدثنا ابن وهب قال أخبرني يونس عن ابن شهاب قال أبو سلمة سمعت جابر بن عبد الله رضي الله عنهما قال سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقول: لما كذبتني قريش قمت في الحجر، فجلى الله لي بيت المقدس فطفقت أخبرهم عن آياته وأنا أنظر إليه.

زاد يعقوب بن إبراهيم حدثنا ابن أخي ابن شهاب عن عمه: لما كذبتني قريش حين أسري بي إلى بيت المقدس. نحوه.
قاصفا: ربح تقصف كل شيء⁹⁰⁰.

15 - حدثنا يحيى بن بكير حدثنا الليث عن عقيل عن ابن شهاب حدثني أبو سلمة بن عبد الرحمن سمعت جابر بن عبد الله رضي الله عنهما أنه سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: لما كذبتني قريش قمت في الحجر فجلا الله لي بيت المقدس، فطفقت أخبرهم عن آياته وأنا أنظر إليه⁹⁰¹.

16 - حدثنا علي بن عبد الله حدثنا سفيان عن عمرو عن عكرمة عن ابن عباس رضي الله عنه **وما جعلنا الرؤيا التي أريناك إلا فتنة للناس**، قال هي رؤيا عين أريها رسول الله صلى الله عليه وسلم ليلة أسري به، **والشجرة الملعونة، شجرة الزقوم**⁹⁰².

17 - حدثنا يحيى حدثنا وكيع عن إسماعيل بن أبي خالد عن عامر عن مسروق قال قلت لعائشة رضي الله عنها: يا أمته، هل رأى محمد صلى الله عليه وسلم ربه؟ فقالت لقد قف شعري لما قلت، أين أنت من ثلاث، من حدثكهن فقد كذب، من حدثك أن محمد صلى الله عليه وسلم رأى ربه فقد كذب، ثم قرأت: **لَا تَدْرِيكَ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يَدْرِيكَ الْأَبْصَارُ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ**⁹⁰³. **وما كان لبشر أن يكلمه الله إلا وحيا أو من وراء حجاب**⁹⁰⁴. ومن حدثك أنه يعلم ما في غد

⁸⁹⁹ Buhârî, Tefsîr 200.

⁹⁰⁰ Buhârî, Tefsîr 200.

⁹⁰¹ Buhârî, Fezâilü's-sahâbe 70.

⁹⁰² Buhârî, Tefsîr 207.

⁹⁰³ En'âm, 6/103.

⁹⁰⁴ Şûrâ, 42/51.

فقد كذب، ثم قرأت: **وما تدري نفس ما إذا تكسب غداً**^{٩٠٥}. ومن حدثك أنه كتم فقد كذب، ثم قرأت: **يا أيها الرسول بلغ ما أنزل إليك من ربك**^{٩٠٦}. الآية، ولكنه رأى جبريل عليه السلام في صورته مرتين^{٩٠٧}.

18- حدثنا أبو النعمان حدثنا عبد الواحد حدثنا الشيباني قال سمعت زراً عن عبد الله: **فكان قاب قوسين أو**

أدنى فأوحى إلى عبده ما أوحى^{٩٠٨}، قال حدثنا ابن مسعود أنه رأى جبريل له ستمائة جناح^{٩٠٩}.

19- حدثنا طلق بن غنام حدثنا زائدة عن الشيباني قال سألت زراً عن قوله تعالى: **فكان قاب قوسين أو أدنى**

فأوحى إلى عبده ما أوحى^{٩١٠} قال أخبرنا عبد الله أن محمداً صلى الله عليه وسلم رأى جبريل له ستمائة جناح^{٩١١}.

20- حدثنا قبيصة حدثنا سفيان عن الأعمش عن إبراهيم عن علقمة عن عبد الله رضي الله عنه: **لقد رأى من آيات**

ربه الكبرى^{٩١٢} قال رأى رفرفاً أخضر قد سد الأفق^{٩١٣}.

21- حدثنا آدم حدثنا شيبان حدثنا قتادة عن أنس رضي الله عنه قال: لما عرج بالنبي صلى الله عليه وسلم إلى السماء

قال: أتيت على نهر حافته قباب اللؤلؤ مجوفاً، فقلت ما هذا يا جبريل؟ قال هذا الكوثر^{٩١٤}.

22- حدثنا أبو اليمان أخبرنا شعيب عن الزهري أخبرني سعيد بن المسيب أنه سمع أبا هريرة رضي الله عنه أن رسول

الله صلى الله عليه وسلم أتى ليلة أسري به بإيلاء بقدرين من حجر ولبن، فنظر إليهما ثم أخذ اللبن، فقال جبريل الحمد لله الذي هداك للفطرة، ولو أخذت الخمر غوت أمتك.

تابعه معمر وابن الهاد وعثمان بن عمر والزبيدي عن الزهري^{٩١٥}.

23- حدثنا عیدان أخبرنا عبد الله أخبرنا يونس عن الزهري عن سعيد بن المسيب عن أبي هريرة رضي الله عنه قال أتى

رسول الله صلى الله عليه وسلم ليلة أسري به بقدرح لبن وقدرح خمر^{٩١٦}.

⁹⁰⁵ Lokmân, 31/34.

⁹⁰⁶ Mâide, 5/67.

⁹⁰⁷ Buhârî, Tefsîr 337.

⁹⁰⁸ Necm, 53/9-10.

⁹⁰⁹ Buhârî, Tefsîr 338.

⁹¹⁰ Necm, 53/9-10.

⁹¹¹ Buhârî, Tefsîr 339, Bed'ü'l-halk 7 (Hadîs no: 3060).

⁹¹² Necm, 53/18.

⁹¹³ Buhârî, Tefsîr 340, Bed'ü'l-halk 7 (Hadîs no: 3061).

⁹¹⁴ Buhârî, Tefsîr 461.

⁹¹⁵ Buhârî, Eşribe (Bâb numarası yok; hadîs no: 5254).

⁹¹⁶ Buhârî, Eşribe 11.

24- حدثنا محمد بن عبد الله بن إسماعيل حدثنا محمد بن عبد الله الأنصاري عن ابن عون أنبأنا القاسم عن عائشة

رضي الله عنها قالت: من زعم أن محمدا رأى ربه فقد أعظم، ولكن قد رأى جبريل في صورته وخلقه ساد ما بين الأفق^{٩١٧}.

25- حدثني محمد بن يوسف حدثنا أبو أسامة حدثنا زكرياء بن أبي زائدة عن ابن الأشوع عن الشعبي عن مسروق

قال قلت لعائشة رضي الله عنها فأين قوله: **ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّى فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى**^{٩١٨}؟ قالت ذاك جبريل، كان

يأتيه في صورة الرجل، وإنه أناه هذه المرة في صورته التي هي صورته، فسد الأفق^{٩١٩}.

26- وقال عبدان أخبرنا عبد الله أخبرنا يونس عن الزهري قال أنس بن مالك كان أبو ذر رضي الله عنه يحدث أن

رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: فرج سقفي وأنا بمكة، فول جبريل عليه السلام ففرج صدري ثم غسله بماء زمزم ثم جاء بطست من ذهب مملوءة حكمة وإيماناً، فأفرغها في صدري ثم أطبقه ثم أخذ بيدي فعرج إلى السماء الدنيا، قال جبريل لحازن السماء الدنيا افتح، قال من هذا؟ قال جبريل^{٩٢٠}.

27- حدثنا شيبان بن فروخ حدثنا حماد بن سلمة حدثنا ثابت البناني عن أنس بن مالك أن رسول الله صلى الله عليه

وسلم قال: أتيت بالبراق وهو دابة أبيض طويل فوق الحمار ودون البغل يضع حافره عند منتهى طرفه، قال فركبته حتى أتيت

بيت المقدس، قال فربطته بالحلقة التي يربط به الأنبياء، قال ثم دخلت المسجد فصليت فيه ركعتين ثم خرجت، فجاءني جبريل

عليه السلام بإناء من حمر وإناء من لبن، فاخترت اللبن، فقال جبريل صلى الله عليه وسلم اخترت الفطرة، ثم عرج بنا إلى السماء،

فاستفتح جبريل فقيل من أنت؟ قال جبريل، قيل ومن معك؟ قال محمد، قيل وقد بعث إليه؟ قال قد بعث إليه، ففتح لنا، فإذا أنا

بآدم، فرحب بي ودعا لي بخير، ثم عرج بنا إلى السماء الثانية فاستفتح جبريل عليه السلام فقيل من أنت؟ قال جبريل، قيل ومن

معك؟ قال محمد، قيل وقد بعث إليه؟ قال قد بعث إليه، ففتح لنا، فإذا أنا بابني الخالة عيسى ابن مريم ويحيى بن زكرياء صلوات

الله عليهما فرحبا ودعوا لي بخير، ثم عرج بي إلى السماء الثالثة، فاستفتح جبريل فقيل من أنت؟ قال جبريل، قيل ومن معك؟ قال

محمد صلى الله عليه وسلم، قيل وقد بعث إليه؟ قال قد بعث إليه، ففتح لنا فإذا أنا بيوسف صلى الله عليه وسلم إذا هو قد أعطي

شطر الحسن، فرحب ودعا لي بخير، ثم عرج بنا إلى السماء الرابعة، فاستفتح جبريل عليه السلام قيل من هذا؟ قال جبريل، قيل

ومن معك؟ قال محمد، قال وقد بعث إليه؟ قال قد بعث إليه، ففتح لنا فإذا أنا بإدريس، فرحب ودعا لي بخير، قال الله عز وجل:

وَوَهَبْنَاهُ كَانَكَ عَلِيًّا، ثم عرج بنا إلى السماء الخامسة فاستفتح جبريل قيل من هذا؟ قال جبريل، قيل ومن معك؟ قال

محمد، قيل وقد بعث إليه؟ قال قد بعث إليه، ففتح لنا فإذا أنا بهارون صلى الله عليه وسلم فرحب ودعا لي بخير، ثم عرج بنا إلى

السماء السادسة، فاستفتح جبريل عليه السلام قيل من هذا؟ قال جبريل، قيل ومن معك؟ قال محمد، قيل وقد بعث إليه؟ قال قد

⁹¹⁷ Buhârî, Bed'ü'l-halk 7 (Hadis no: 3062), Tevhîd 2 (Hadis no: 6945).

⁹¹⁸ Necm, 53/8-9.

⁹¹⁹ Buhârî, Bed'ü'l-halk 7 (Hadis no: 3063).

⁹²⁰ Buhârî, Hac 75.

بعث اليه، ففتح لنا فإذا أنا بموسى صلى الله عليه وسلم فرحب ودعا لي بخير، ثم عرج الى السماء السابعة، فاستفتح جبريل فقيس من هذا؟ قال جبريل، قيل ومن معك؟ قال محمد صلى الله عليه وسلم، قيل وقد بعث اليه؟ قال قد بعث اليه، ففتح لنا فإذا أنا بإبراهيم صلى الله عليه وسلم مسنداً ظهره الى البيت المعمور، وإذا هو يدخله كل يوم سبعون ألف ملك لا يعودون اليه، ثم ذهب الى السدرة المنتهى، وإذا ورقها كأذان الفيلة وإذا ثمرها كالقلال، قال فلما غشيها من أمر الله ما غشي تغيرت فما أحد من خلق الله يستطيع أن ينعتها من حسنها، فأوحى الله إلي ما أوحى، ففرض علي خمسين صلاة في كل يوم وليلة، فقلت الى موسى صلى الله عليه وسلم، فقال ما فرض ربك على أمتك؟ قلت خمسين صلاة، قال ارجع الى ربك فاسأله التخفيف فإن أمتك لا تطيق ذلك فإني قد بلوت بني إسرائيل وخبرتهم، قال فرجعت الى ربي فقلت يا رب، خفف على أمتي، فحط عني خمسا، فرجعت الى موسى فقلت حط عني خمسا، قال إن أمتك لا يطيقون ذلك فارجع الى ربك فاسأله التخفيف، قال فلم أزل أرجع بين ربي تبارك وتعالى وبين موسى عليه السلام، حتى قال يا محمد، إنهم خمس صلوات كل يوم وليلة لكل صلاة عشر فذلك خمسون صلاة، ومن هم بمحسنة فلم يعملها كتبت له حسنة فإن عملها كتبت له عشرا، ومن هم بسيئة فلم يعملها لم تكتب شيئا فإن عملها كتبت سيئة واحدة، قال فقلت حتى انتهيت الى موسى صلى الله عليه وسلم فأخبرته، فقال ارجع الى ربك فاسأله التخفيف، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم فقلت قد رجعت الى ربي حتى استحييت منه⁹²¹.

28- وحدثني حرملة بن يحيى التجيبي أخبرنا ابن وهب قال أخبرني يونس عن ابن شهاب عن أنس بن مالك قال كان أبو ذر يحدث أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: فرج سقف بيتي وأنا بمكة فترى جبريل صلى الله عليه وسلم ففرج صدري ثم غسله من ماء زمزم ثم جاء بطست من ذهب مملوءة حكمة وإيمانا فأفرغها في صدري ثم أطبقه ثم أخذ بيدي فعرج بي الى السماء، فلما جئنا السماء الدنيا قال جبريل عليه السلام لخازن السماء الدنيا، افتح، قال من هذا؟ قال هذا جبريل، قال هل معك أحد؟ قال نعم معي محمد صلى الله عليه وسلم، قال فأرسل اليه؟ قال نعم، ففتح، قال فلما علونا السماء الدنيا فإذا رجل عن يمينه أسودة وعن يساره أسودة، قال فإذا نظر قبل يمينه ضحك وإذا نظر قبل شماله بكى، قال فقال مرحبا بالنبي الصالح والابن الصالح، قال قلت يا جبريل من هذا؟ قال هذا آدم صلى الله عليه وهذه الأسودة عن يمينه وعن شماله نسمة بيضاء، فأهل اليمين أهل الجنة، والأسودة التي عن شماله أهل النار فإذا نظر قبل يمينه ضحك وإذا نظر قبل شماله بكى، ثم عرج بي جبريل حتى أتني السماء الثانية، فقال لخازنها افتح، قال فقال له خازنها مثل ما قال خازن السماء الدنيا، ففتح.

قال أنس بن مالك: فذكر أنه وجد في السماوات آدم وإدريس وعيسى وموسى وإبراهيم صلوات الله عليهم أجمعين، ولم يثبت كيف منازلهم، غير أنه ذكر أنه قد وجد آدم عليه السلام في السماء الدنيا وإبراهيم في السماء السادسة، قال فلما مر جبريل ورسول الله صلى الله عليه وسلم بإدريس صلوات الله عليه قال مرحبا بالنبي الصالح والأخ الصالح، قال ثم مر فقلت ممن

⁹²¹ Muslim, Imān 259.

هذا؟ فقال هذا إدريس، قال ثم مررت بموسى عليه السلام فقال مرحبا بالنبي الصالح والأخ الصالح، قال قلت من هذا؟ قال هذا موسى، ثم مررت بعيسى فقال مرحبا بالنبي الصالح والأخ الصالح، قلت من هذا؟ قال هذا عيسى بن مريم، قال ثم مررت بإبراهيم عليه السلام فقال مرحبا بالنبي الصالح والإبن الصالح، قال قلت من هذا؟ قال هذا إبراهيم.

قال ابن شهاب: وأخبرني ابن حزم أن ابن عباس وأبا حبة الأنصاري كانا يقولان، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ثم عرج بي حتى ظهرت لمستوى أسمع فيه صريف الأقدام.

قال ابن حزم وأنس ابن مالك: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ففرض الله على أمي حسين صلاة، قال فرجعت بذلك حتى أمر موسى، فقال موسى عليه السلام ماذا فرض ربك على أمتك؟ قال قلت فرض عليهم حسين صلاة، قال لي موسى عليه السلام فراجع ربك فإن أمتك لا تطيق ذلك، قال فراجعته ربي فوضع شطرها، قال فرجعت إلى موسى عليه السلام فأخبرته، قال راجع ربك فإن أمتك لا تطيق ذلك، قال فراجعته ربي، فقال هي خمس وهي خمسون لا يبدل القول لسدي، قال فرجعت إلى موسى فقال راجع ربك، فقلت قد استحييت من ربي، قال ثم انطلق بي جبريل حتى نأتي سكرة المنتهى فغشيها ألوان لا أدري ما هي، قال ثم أدخلت الجنة فإذا فيها جنابذ اللؤلؤ وإذا تراها المسك^{٩٢٢}.

29- حدثنا محمد بن المثنى حدثنا ابن أبي عدي عن سعيد عن قتادة عن أنس بن مالك، لعنه قال، عن مالك بن صعصعة (رجل من قومه) قال، قال نبي الله صلى الله عليه وسلم: بينا أنا عند البيت بين النائم واليقظان إذ سمعت قائلاً يقول أحد الثلاثة بين الرجلين، فأتيت فأنطلق بي فأتيت بطست من ذهب فيها من ماء زمزم، فشرح صدري إلى كذا وكذا، (قال قتادة فقلت للذي معي ما يعني؟ قال إلى أسفل بطنه) فاستخرج قلبي ففصل بماء زمزم ثم أعيد مكانه ثم حشى إماناً وحكمة، ثم أتيت بدابة أبيض يقال له البراق فوق الحمار ودون البغل يقع خطوه عند أقصى طرفه، فحملت عليه، ثم انطلقنا حتى أتينا السماء الدنيا، فاستفتح جبريل صلى الله عليه وسلم فقيل من هذا؟ قال جبريل، قيل ومن معك؟ قال محمد صلى الله عليه وسلم، قيل وقد بعث إليه؟ قال نعم، قال ففتح لنا، وقال مرحبا به ولنعم النجى جاء، قال فأتينا على آدم صلى الله عليه وسلم، وساق الحديث بقصته وذكر أنه لقي في السماء الثانية عيسى ويحيى عليهما السلام وفي الثالثة يوسف وفي الرابعة إدريس وفي الخامسة هرون صلى الله عليهم وسلم، قام ثم انطلقنا حتى انتهينا إلى السماء السادسة، فأتيت على موسى عليه السلام فسلمت عليه، فقال مرحبا بالأخ الصالح والنبي الصالح، فلما جاوزته بكى، فنودي ما يكيك؟ قال رب، هذا غلام بعثته بعدي يدخل من أمتي الجنة أكثر مما يدخل من أمتي، قال ثم انطلقنا حتى انتهينا إلى السماء السابعة، فأتيت على إبراهيم، وقال في الحديث وحدث نبي الله صلى الله عليه وسلم أنه رأى أربعة أنهار يخرج من أصلها هيران ظاهران وهيران باطنان، فقلت يا جبريل ما هذه الأنهار؟ قال أما النهران الباطنان فهيران في الجنة وأما الظاهران فالنيل والفرات، ثم رفع لي البيت المعمور، فقلت يا جبريل ما هذا؟ قال هذا البيت المعمور يدخله كل يوم سبعون ألف ملك، إذا خرجوا منه لم يعودوا فيه آخر ما عليهم، ثم أتيت ياناعين أحدهما خمر

⁹²² Muslim, Imān 263.

والآخر لبن فعرضا علي فاخترت اللبن، فقتل أصبت أصاب الله بك أمتك على الفطرة، ثم فرضت علي كل يوم خمسون صلاة، ثم ذكر قصتها الى آخر الحديث^{٩٢٣}.

30- حدثني محمد بن المنى حدثنا معاذ بن هشام قال حدثني أبي عن قتادة حدثنا أنس بن مالك عن مالك بن صعصعة

أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال، فلذكر نحوه، وزاد فيه: فأثيت بطست من ذهب مملئ حكمة وإيماناً، فشق من النحر الى مرق البطن فغسل بماء زمزم ثم ملئ حكمة وإيماناً^{٩٢٤}.

31- حدثنا محمد بن المنى وابن بشار، قال ابن المنى حدثنا محمد بن جعفر حدثنا شعبة عن قتادة قال سمعت أبا

العالية يقول حدثني ابن عم نبيكم صلى الله عليه وسلم (يعني ابن عباس) قال ذكر رسول الله صلى الله عليه وسلم حين أسري به فقال: موسى آدم طوال كأنه من رجال شنوءة، وقال عيسى جعد مربع، وذكر مالكا خازن جهنم وذكر الدجال^{٩٢٥}.

32- وحدثنا عبد بن حميد أخبرنا يونس بن محمد حدثنا شيان بن عبد الرحمن عن قتادة عن أبي العالمة حدثنا ابن عم

نبيكم صلى الله عليه وسلم (ابن عباس) قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: مورت ليلة أسري بي على موسى بن عمران عليه السلام، رجل آدم طوال جعد كأنه من رجال شنوءة، ورأيت عيسى بن مريم مروع الخلق، الى الحمرة والبياض، سبط الرأس، وأري مالكا خازن النار والدجال، في آيات أراهن الله إياه، فلا تكن في مرية من لقائه^{٩٢٦}.

قال كان قتادة يفسرها أن نبي الله صلى الله عليه وسلم قد لقي موسى عليه السلام^{٩٢٧}.

33- حدثنا قتيبة بن سعيد حدثنا ليث. ح وحدثنا محمد بن ربح أخبرنا الليث عن أبي الزبير عن جابر أن رسول الله

صلى الله عليه وسلم قال: عرض علي الأنبياء، فإذا موسى ضرب من الرجال كأنه من رجال شنوءة، ورأيت عيسى بن مريم عليه السلام، فإذا أقرب من رأيت به شبهة عروة بن مسعود، ورأيت إبراهيم صلوات الله عليه، فإذا أقرب من رأيت به شبهة صاحبكم (يعني نفسه)، ورأيت جبريل عليه السلام، فإذا أقرب من رأيت به شبهة دحية. (وفي رواية ابن رباح) دحية بن خليفة^{٩٢٨}.

34- وحدثني محمد بن رافع وعبد بن حميد (وتقاربا في اللفظ. قال ابن رافع حدثنا، وقال عبد أخبرنا) عبد الرزاق

أخبرنا معمر عن الزهري، قال أخبرني سعيد بن المسيب عن أبي هريرة قال قال النبي صلى الله عليه وسلم: حين أسري بي لقيت

⁹²³ Muslim, Îmân 264.

⁹²⁴ Muslim, Îmân 265.

⁹²⁵ Muslim, Îmân 266.

⁹²⁶ Secde, 32/23.

⁹²⁷ Muslim, Îmân 267.

⁹²⁸ Muslim, Îmân 271. Her ne kadar bu hadisin metninde, anlatılan olayın İsrâ gecesinde olduğu açık değildir de Muslim'in bunu İsrâ olayını anlattığı bâbda vermeci sebcbiyle biz de buraya almış bulunuyoruz.

موسى عليه السلام (ففعته النبي صلى الله عليه وسلم) فإذا رجل (حسبته قال) مضطرب، رجل الرأس كأنه من رجال شنوءة، قال ولقيت عيسى (ففعته النبي صلى الله عليه وسلم) فإذا ربعة أحمر كأنها خرج من دجاس (يعنى حماما) قال ورأيت إبراهيم صلوات الله عليه، وأنا أشبه ولده به، قال فأتيته ياناعين في أحدهما لبن وفي الآخر حمر، فقبل لي خذ أيهما شئت، فأخذت اللبن فشربته، فقال هديت الفطرة، أو أصبت الفطرة، أما إنك لو أخذت الحمر غوت أمتك^{٩٢٩}.

35- حدثنا قتيبة بن سعيد حدثنا ليث عن عقيل عن الزهري عن أبي سلمة بن عبد الرحمن عن جابر بن عبد الله أن

رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: لما كذبتني قريش قمت في الحجر فجلا الله لي بيت المقدس فطفت أخبرهم عن آياته وأنا أنظر إليه^{٩٣٠}.

36- وحدثني زهير بن حرب حدثنا حجين بن المثنى حدثنا عبد العزيز (وهو ابن أبي سلمة) عن عبد الله بن الفضل

عن أبي سلمة بن عبد الرحمن عن أبي هريرة قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لقد رأيته في الحجر وقريش تسألني عن مسراي، فسألني عن أشياء من بيت المقدس لم أثبتها، فكربت كربة ما كربت مظه قط، قال فرفعه الله لي أنظر إليه، ما يسألوني عن شيء إلا أنبأهم به، وقد رأيته في جماعة من الأنبياء، فإذا موسى قائم يصلي، فإذا رجل ضرب جعد كأنه من رجال شنوءة، وإذا عيسى بن مريم عليه السلام قائم يصلي، أقرب الناس به شيها عروة بن مسعود الثقفي، وإذا إبراهيم عليه السلام قائم يصلي، أشبه الناس به صاحبكم (يعنى نفسك)، فحانت الصلاة فأمتهم، فلما فرغت من الصلاة قال قائل يا محمد، هذا مالك صاحب النار فسلم عليه، فالتفت إليه فبدأني بالسلام^{٩٣١}.

37- وحدثنا أبو بكر بن أبي شيبة حدثنا أبو أسامة حدثنا مالك بن مغول. ح وحدثنا ابن ثمر وزهير ابن حرب. جميعا

عن عبد الله بن ثمر، وألفاظهم متقاربة، قال ابن ثمر حدثنا أبي حدثنا مالك بن مغول عن الزبير ابن عدى عن طلحة عن مرة عن عبد الله قال: لما أسرى برسول الله صلى الله عليه وسلم انتهى به الى سدرة المنتهى، وهي في السماء السادسة، اليها ينتهى ما يعرج به من الأرض فيقبض منها، واليها ينتهى ما يهبط به من فوقها فيقبض منها، قال **إذا يمشى السدرة ما يمشى**^{٩٣٢}، قال فرائش من ذهب، قال فأعطى رسول الله صلى الله عليه وسلم ثلاثا، أعطى الصلوات الخمس، وأعطى خواتيم سورة البقرة، وغفر لمن لم يشرك بالله من أمته شيئا المقححات^{٩٣٣}.

⁹²⁹ Muslim, Imān 272.

⁹³⁰ Muslim, Imān 276.

⁹³¹ Muslim, Imān 278.

⁹³² Necm, 53/16.

⁹³³ Muslim, Imān 279.

38- وحديثي أبو الربيع الزهراني حدثنا عباد (وهو ابن العوام) حدثنا الشيباني قال سألت زر بن حبیش عن قول الله عز وجل: **فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ**^{٩٣٤}، قال أخبرني ابن مسعود أن النبي صلى الله عليه وسلم رأى جبريل له ستمائة جناح^{٩٣٥}.

39- حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة حدثنا حفص بن غياث عن الشيباني عن زر عن عبد الله قال: **مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَىٰ**^{٩٣٦}، قال رأى جبريل عليه السلام له ستمائة جناح^{٩٣٧}.

40- حدثنا عبيد الله بن معاذ العنبري حدثنا أبي حدثنا شعبة عن سليمان الشيباني، سمع زر بن حبیش عن عبد الله قال: **لَقَدْ رَأَىٰ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَىٰ**^{٩٣٨}، قال رأى جبريل في صورته له ستمائة جناح^{٩٣٩}.

41- حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة حدثنا علي بن مسهر عن عبد الملك عن عطاء عن أبي هريرة: **وَلَقَدْ رَآهُ نَزْلَةً أُخْرَىٰ**^{٩٤٠} قال رأى جبريل^{٩٤١}.

42- حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة حدثنا حفص عن عبد الملك عن عطاء عن ابن عباس، قال: رآه بقلبه^{٩٤٢}.

43- حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة وأبو سعيد الأشج، جميعا عن وكيع، قال الأشج حدثنا وكيع، حدثنا الأعمش عن زياد بن الحصين أبي جهمة عن أبي العالية عن ابن عباس قال: **مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَىٰ**^{٩٤٣} **وَلَقَدْ رَآهُ نَزْلَةً أُخْرَىٰ**^{٩٤٤} قال رآه بفؤاده مرتين^{٩٤٥}.

44- حدثني زهير بن حرب. حدثنا إسماعيل بن إبراهيم عن داود عن الشعبي عن مسروق قال كنت متكئا عند عائشة، فقالت يا أبا عائشة، ثلاث من تكلم بواحدة منهن فقد أعظم على الله الفرية، قلت ما هن؟ قالت: من زعم أن محمدا صلى الله عليه وسلم رأى ربه فقد أعظم على الله الفرية، قال وكنت متكئا فجلست، فقلت يا أم المؤمنين، أنظرنني ولا تعجلين،

⁹³⁴ Necm, 53/9.

⁹³⁵ Müslim, İmân 280.

⁹³⁶ Necm, 53/11.

⁹³⁷ Müslim, İmân 281.

⁹³⁸ Necm, 53/18.

⁹³⁹ Müslim, İmân 282.

⁹⁴⁰ Necm, 53/13.

⁹⁴¹ Müslim, İmân 283.

⁹⁴² Müslim, İmân 284.

⁹⁴³ Necm, 53/11.

⁹⁴⁴ Necm, 53/13.

⁹⁴⁵ Müslim, İmân 285.

ألم يقل الله عز وجل: **وَلَقَدْ رَآهُ بِالْأَفْقِ الْمُبِينِ**^{٩٤٦} **وَلَقَدْ رَآهُ نَزْلَةً أُخْرَى**^{٩٤٧} فقالت أنا أول هذه الأمة سأل عن ذلك رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: "إنما هو جبريل، لم أره على صورته التي خلق عليها غير هاتين المرتين، رأيته منهبطاً من السماء ساداً عظم خلقه ما بين السماء إلى الأرض" قالت أولم تسمع أن الله يقول: **لَا تَدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ**^{٩٤٨} أولم تسمع أن الله يقول: **وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُلِمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بَأَمْرِهِ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ عَلَىٰ حَكِيمٍ**^{٩٤٩} قالت ومن زعم أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كنتم شيئاً من كتاب الله فقد أعظم على الله الفرية، والله يقول: **يَا أَيُّهَا الرُّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَغْتَ رِسَالَتَهُ**^{٩٥٠} قالت ومن زعم أنه يخبر بما يكون في غد فقد أعظم على الله الفرية، والله يقول^{٩٥١}: **قُلْ لَا يَحْلُمُ مِنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبِ إِلَّا اللَّهُ**^{٩٥٢}.

- 45- حدثنا ابن غير حدثنا أبي. حدثنا إسماعيل عن الشعبي عن مسروق قال سألت عائشة، هل رأى محمد صلى الله عليه وسلم ربه؟ فقالت سبحان الله، لقد قف شعري لما قلت، وساق الحديث بقصته، وحديث داود أم وأطول^{٩٥٣}.
- 46- وحدثنا ابن غير. حدثنا أبو أسامة. حدثنا زكرياء عن ابن أشوع عن عامر عن مسروق، قال قلت لعائشة فأتين قوله **ثُمَّ مَنَا فَتَحَلَّى فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ**^{٩٥٤} قالت إنما ذاك جبريل صلى الله عليه وسلم، كان يأتيه في صورة الرجال، وإنه أتاه في هذه المرة في صورته التي هي صورته، فسد أفق السماء^{٩٥٥}.
- 47- حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة. حدثنا وكيع عن يزيد بن إبراهيم عن قتادة عن عبد الله بن شقيق عن أبي ذر قال سألت رسول الله صلى الله عليه وسلم هل رأيته ربه؟ قال: نور أبي أراه^{٩٥٦}.

^{٩٤٦} Tekvîr, 81/23.

^{٩٤٧} Nccm, 53/13.

^{٩٤٨} En'âm, 6/103.

^{٩٤٩} Şûrâ, 42/51.

^{٩٥٠} Mâide, 5/67.

^{٩٥١} Neml, 27/65.

^{٩٥٢} Müslim, Îmân 287.

^{٩٥٣} Müslim, Îmân 289.

^{٩٥٤} Necm, 53/9-11.

^{٩٥٥} Müslim, Îmân 290.

^{٩٥٦} Müslim, Îmân 291.

48- حدثنا محمد بن بشار. حدثنا معاذ بن هشام. حدثنا أبي. ح وحدثني حجاج بن الشاعر. حدثنا عفان بن مسلم. حدثنا همام. كلاهما عن قتادة عن عبد الله بن شقيق، قال قلت لأبي ذر لو رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم لسألته، قال عن أى شيء كنت تسأله؟ قال كنت أسأله هل رأيت ربك؟ قال أبو ذر قد سألت فقال: رأيت نورا^{٩٥٧}.

49- حدثنا محمد بن عباد وزهير بن حرب، (واللفظ لابن عباد) قالوا حدثنا أبو صفوان. أخبرنا يونس عن الزهري قال قال ابن المسيب قال أبو هريرة: إن النبي صلى الله عليه وسلم أتى ليلة أسري به بإيلياء بقدرحين من حر ولبن، فنظر إليهما فأخذ اللبن، فقال له جبريل عليه السلام الحمد لله الذى هداك للفطرة، لو أخذت الخمر غوت أمتك^{٩٥٨}.

50- حدثنا هدايب خالد وشيبان بن فروخ قالوا حدثنا حماد بن سلمة عن ثابت البناني وسليمان التيمي عن أنس بن مالك أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: أتيت، وفي رواية هدايب مررت، على موسى ليلة أسري بي عند الكتائب الأحمر وهو قائم يصلى في قبره^{٩٥٩}.

51- وحدثنا علي بن خشرم أخبرنا عيسى (يعنى ابن يونس). ح وحدثنا عثمان بن أبي شيبة حدثنا جرير. كلاهما عن سليمان التيمي عن أنس. ح وحدثناه أبو بكر بن أبي شيبة حدثنا عدة بن سليمان عن سفيان عن سليمان التيمي، سمعت أنسا يقول قال رسول الله عليه وسلم: مررت على موسى وهو يصلى في قبره، وزاد في حديث عيسى: مررت ليلة أسري بي^{٩٦٠}.

52- حدثنا محمد بن يحيى (النيسابوري) حدثنا عبد الرزاق أخبرنا معمر عن الزهري عن أنس بن مالك قال: فرضت على النبي صلى الله عليه وسلم ليلة أسري به الصلوات خمسين، ثم نقصت حتى جعلت خمسا، ثم نودى يا محمد، إنه لا يدل القول لدي، وإن لك بهذه الخمس خمسين^{٩٦١}.

53- حدثنا محمود بن غيلان حدثنا عبد الرزاق أخبرنا معمر عن الزهري أخبرني سعيد بن المسيب عن أبي هريرة قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: حين أسري بي لقيت موسى، قال فنعته، فإذا رجل حسبه قال مضطرب رجل الرأس كأنه من رجال شنوءة، قال ولقيت عيسى، قال فنعته قال ربعة أحر كأثما خرج من ديماس يعنى الحمام، ورأيت إبراهيم، قال وأنا أشبه ولده به، قال وأتيت بإلأين أحدهما لبن والآخر حر، فقال لي خذ أيهما شئت، فأخذت اللبن فشربته، فقيل هديت الفطرة، أو أصبت الفطرة، أما إنك لو أخذت الخمر غوت أمتك. قال أبو عيسى: هذا حديث حسن صحيح^{٩٦٢}.

⁹⁵⁷ Muslim, Imān 292.

⁹⁵⁸ Muslim, Eşribe 92.

⁹⁵⁹ Muslim, Fezāil 164.

⁹⁶⁰ Muslim, Fezāil 165.

⁹⁶¹ Tirmizī, Salāt 45.

⁹⁶² Tirmizī, Tefsīr 18 (Hadīth no: 3130).

54- حدثنا إسحاق بن منصور أخبرنا عبد الرزاق أخبرنا معمر عن قتادة عن أنس: أن النبي صلى الله عليه وسلم أتى بالبراق ليلة أسري به ملجما مسرجا فاستصعب عليه، فقال له جبريل أبحمد تفعل هذا؟ فما ركبك أحد أكرم على الله منه، قلل فارفض عرقا.

قال أبو عيسى: هذا حديث حسن غريب ولا نعرفه إلا من حديث عبد الرزاق^{٩٦٣}.

55- حدثنا يعقوب بن إبراهيم الدورقي حدثنا أبو ثعلبة عن الزبير بن جنادة عن ابن بريدة عن أبيه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لما انتهينا إلى بيت المقدس قال جبريل بإصبعه فخرق إما الحجر وشد به البراق.

قال أبو عيسى: هذا حديث حسن غريب^{٩٦٤}.

56- حدثنا قتيبة حدثنا الليث عن عقيل عن الزهري عن أبي سلمة عن جابر بن عبد الله أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: لما كذبتني قريش قمت في الحجر فحجلا الله لي بيت المقدس، فطفقت أخبرهم عن آياته وأنا أنظر اليه.

قال أبو عيسى: هذا حديث حسن صحيح^{٩٦٥}.

57- حدثنا ابن أبي عمر حدثنا سفيان عن عمرو بن دينار عن عكرمة عن ابن عباس في قوله: وما جعلنا الرؤيا

التي أريناك إلا فتنة للناس،^{٩٦٦} قال هي رؤيا عين أريها النبي صلى الله عليه وسلم ليلة أسري به إلى بيت المقدس، قال

والشجرة الملعونة في القرآن،^{٩٦٧} هي شجرة الرقوم.

قال: هذا حديث حسن صحيح^{٩٦٨}.

58- حدثنا ابن أبي عمر. حدثنا سفيان عن مسعر عن عاصم بن أبي النجود عن زر بن حبيش قال قلت لحذيفة بن

اليمان أ صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم في بيت المقدس؟ قال لا، قلت بلى، قال أنت تقول ذاك يا أصلع، بما تقول ذلك؟

قلت بالقرآن، بيني وبينك القرآن، فقال حذيفة من احتج بالقرآن فقد قال سفيان يقول فقد احتج، وربما قال أفلح فقال:

سبحان الذي أسرى بعبده ليلا من المسجد الحرام إلى المسجد الأقصى^{٩٦٩} قال أفترأى صلى فيه؟ قلت لا، قال لو

صلى فيه لكتب عليكم فيه الصلاة كما كتبت الصلاة في المسجد الحرام، قال حذيفة أتى رسول الله صلى الله عليه وسلم بدابة

⁹⁶³ Tirmizî, Tefsîr 18 (Hadîs no: 3131).

⁹⁶⁴ Tirmizî, Tefsîr 18 (Hadîs no: 3132).

⁹⁶⁵ Tirmizî, Tefsîr 18 (Hadîs no: 3133).

⁹⁶⁶ Îsrâ, 17/60.

⁹⁶⁷ Îsrâ, 17/60.

⁹⁶⁸ Tirmizî, Tefsîr 18 (Hadîs no: 3134).

⁹⁶⁹ Îsrâ, 17/1.

طويل الظهر ممدود هكذا خطوه مد بصره، فما زايلا ظهر البراق حتى رأيا الجنة والنار ووعد الآخرة أجمع، ثم رجعا عودهما على
بدنهما، قال ويتحدثون أنه ربطه، لم، أيفر منه؟ وإنما سخره له عالم الغيب والشهادة.

قال أبو عيسى: هذا حديث حسن صحيح^{٩٧٠}.

59- حدثنا أحمد بن منيع حدثنا الحسين بن محمد حدثنا شيان عن قتادة في قوله: **ورفعناه مكانا عليا**^{٩٧١} قال

حدثنا أنس بن مالك أن نبي الله صلى الله عليه وسلم قال: لما عرج بي رأيت إدريس في السماء الرابعة.

قال وفي الباب عن أبي سعيد عن النبي صلى الله عليه وسلم.

قال: وهذا حديث حسن وقد رواه سعيد بن أبي عروبة وهمام وغير واحد عن قتادة عن أنس عن مالك بن صعصعة

عن النبي صلى الله عليه وسلم، حديث المعراج بطوله، وهذا عندنا مختصر من ذلك^{٩٧٢}.

60- حدثنا ابن أبي عمر حدثنا سفيان عن مالك بن مغول عن طلحة بن مصرف عن مرة عن عبد الله قال لما بلغ

رسول الله صلى الله عليه وسلم سدرة المنتهى قال: انتهى إليها ما يخرج من الأرض وما يزل من فوق، قال فأعطاه الله عندها

ثلاثا لم يعطهن نبياً كان قبله، فرضت عليه الصلاة حساً، وأعطى خواتيم سورة البقرة، وغفر لأمتة المقححات ما لم يشركوا بالله

شيئاً. قال ابن مسعود: **لأنه يغشى السحرة ما يغشى**^{٩٧٣} قال السدرية في السماء السادسة. قال سفيان: فراش من ذهب،

وأشار سفيان بيده فأرعدا وقال غير مالك بن مغول: إليها ينتهي علم الخلق لا علم لهم بما فوق ذلك.

قال أبو عيسى: هذا حديث حسن صحيح^{٩٧٤}.

61- أخبرنا أحمد بن منيع حدثنا عباد بن العوام حدثنا الشيباني قال سألت زو بن حبيش عن قوله: **فكان قاب**

قوسين أو أدنى^{٩٧٥} فقال أخبرني ابن مسعود أن النبي صلى الله عليه وسلم رأى جبريل وله ستمائة جناح.

قال أبو عيسى: هذا حديث حسن غريب صحيح^{٩٧٦}.

62- حدثنا أحمد بن منيع حدثنا إسحق بن يوسف حدثنا داود بن أبي هند عن الشعبي عن مسروق قال كنت متكئا

عند عائشة فقالت يا أبا عائشة، ثلاث من تكلم بواحدة منهن فقد أعظم على الله الفرية، من زعم أن محمداً رأى ربه فقد أعظم

⁹⁷⁰ Tirmizī, Tefsīr 18 (Hadīs no: 3147).

⁹⁷¹ Meryem, 19/57.

⁹⁷² Tirmizī, Tefsīr 20.

⁹⁷³ Nccm, 53/16.

⁹⁷⁴ Tirmizī, Tefsīr 53 (Hadīs no: 3276).

⁹⁷⁵ Nccm, 53/9.

⁹⁷⁶ Tirmizī, Tefsīr 53 (Hadīs no: 3277).

الفريفة على الله، والله يقول: **لَا تَدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ**^{٩٧٧}، **وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يَكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَهْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ**^{٩٧٨}، وكنت متكئا فجلست، فقلت يا أم المؤمنين أنظري ولا تعجلي، أليس يقول الله: **وَلَقَدْ رَآهُ نَزْلَةً أُخْرَى**^{٩٧٩}، **وَلَقَدْ رَآهُ بِالْأَفْقِ الْمُبِينِ**^{٩٨٠} قالت أنا أول من سأل عن هذا رسول الله صلى الله عليه وسلم، قال إنما ذاك جبريل، ما رأيته في الصورة التي خلق فيها غير هاتين المرتين، رأيته منهبطا من السماء سادا عظم خلقه ما بين السماء والأرض، ومن زعم أن محمدا كتم شيئا مما أنزل الله عليه فقد أعظم الفرية على الله، يقول الله: **يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ**^{٩٨١}، ومن زعم أنه يعلم ما في غد فقد أعظم الفرية على الله، والله يقول: **قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ**^{٩٨٢}.

قال أبو عيسى: هذا حديث حسن صحيح، ومسروق بن الأجدع يكنى أبا عائشة، وهو مسروق بن عبد الرحمن، وكذا كان اسمه في الديوان^{٩٨٣}.

63- حدثنا ابن أبي عمر حدثنا سفيان عن مجاهد عن الشعبي قال لقي ابن عباس كعبا يعرفه فسأله عن شيء فكره حتى جاوبته الجبال، فقال ابن عباس إنا بنو هاشم، فقال كعب إن الله قسم رؤيته وكلامه بين محمد وموسى، فكلم موسى مرتين وراه محمد مرتين.

قال مسروق فدخلت على عائشة، فقلت هل رأى محمد ربه؟ فقالت لقد تكلمت بشئ قف له شعري، قلت رويدا ثم قرأت: **لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى**^{٩٨٤} قالت أين يذهب بك؟ إنما هو جبريل، من أخبرك أن محمدا رأى ربه أو كتم شيئا مما أمر به أو يعلم الخمس التي قال الله تعالى: **إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنْزِلُ الْغَيْثَ**^{٩٨٥}، فقد أعظم الفرية، ولكنه رأى جبريل، لم يره في صورته إلا مرتين، مرة عند سدرة المنتهى، ومرة في جبال له ستمائة جناح قد سد الأفق.

⁹⁷⁷ En'âm, 6/103.

⁹⁷⁸ Şûrâ, 42/51.

⁹⁷⁹ Nccm, 53/13.

⁹⁸⁰ Tekvîr, 81/23.

⁹⁸¹ Mâide, 5/67.

⁹⁸² Neml, 27/65.

⁹⁸³ Tirmizî, Tefsîr 7.

⁹⁸⁴ Nccm, 53/18.

⁹⁸⁵ Lokmân, 31/34.

قال أبو عيسى: وقد روى داود بن أبي هند عن الشعبي عن مسروق عن عائشة عن النبي صلى الله عليه وسلم نحو هذا الحديث، وحديث داود أقصر من حديث مجالد^{٩٨٦}.

64- حدثنا محمد بن عمرو بن نيهان بن صفوان البصري الثقفي حدثنا يحيى بن كثير العبدي أبو غسان. حدثنا مسلم بن جعفر عن الحكم بن أبان عن عكرمة عن ابن عباس قال: رأى محمد ربه، قلت أليس الله يقول: **لَا تَدْعُوهُ أَبْعَارُ**^{٩٨٧} قال ويحك ذاك إذا تجلّى بنوره الذى هو نوره، وقال أريه مرتين.

قال أبو عيسى: هذا حديث حسن غريب من هذا الوجه^{٩٨٨}.

65- حدثنا سعيد بن يحيى بن سعيد الأموى حدثنا أبي حدثنا محمد بن عمرو عن أبي سلمة عن ابن عباس في قول الله: **وَلَقَدْ رَآهُ نَزْلَةً أُخْرَىٰ عِنْدَ سَعْدَةِ الْمُتَعَصِّى^{٩٨٩}، فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَى^{٩٩٠}، فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ^{٩٩١}**، قال ابن عباس: قد رآه النبي صلى الله عليه وسلم.

قال أبو عيسى: هذا حديث حسن^{٩٩٢}.

66- حدثنا عبد بن حميد. حدثنا عبد الرزاق وابن أبي رزمة وأبو نعيم عن إسرائيل عن سماك عن عكرمة عن ابن عباس، **مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَىٰ^{٩٩٣}** قال: رآه بقلبه.

قال: هذا حديث حسن^{٩٩٤}.

67- حدثنا محمود بن غيلان. حدثنا وكيع ويزيد بن هرون عن يزيد بن إبراهيم التستري عن قتادة عن عبد الله بن شقيق قال قلت لأبي ذر، لو أدركت النبي صلى الله عليه وسلم فسألته، فقال عما كنت تسأله؟ قال كنت أسأله هل رأى محمد ربه؟ فقال هل سألته فقال نور أرى أراه.

قال أبو عيسى: هذا حديث حسن^{٩٩٥}.

⁹⁸⁶ Tirmizî, Tefsîr 53 (Hadîs no: 3278).

⁹⁸⁷ En'âm, 6/103.

⁹⁸⁸ Tirmizî, Tefsîr 53 (Hadîs no: 3279).

⁹⁸⁹ Necm, 53/13-14.

⁹⁹⁰ Necm, 53/10.

⁹⁹¹ Necm, 53/9.

⁹⁹² Tirmizî, Tefsîr 53 (Hadîs no: 3280).

⁹⁹³ Necm, 53/11.

⁹⁹⁴ Tirmizî, Tefsîr 53 (Hadîs no: 3281).

⁹⁹⁵ Tirmizî, Tefsîr 53 (Hadîs no: 3282).

68- حدثنا عبد بن هيد. حدثنا عبيد الله بن موسى وابن أبي رزمة عن إسرائيل عن أبي إسحق عن عبد الرحمن بن

يزيد عن عبد الله، ما كذب القواد ما رأى^{٩٩٦} قال رأى رسول الله صلى الله عليه وسلم جبريل في حلة من رفرف قد ملأ ما بين السماء والأرض.

قال أبو عيسى: هذا حديث حسن صحيح^{٩٩٧}.

69- حدثنا محمد بن يشار. حدثنا محمد بن جعفر وابن أبي عدي عن سعيد بن أبي عروبة عن قتادة عن أنس بن مالك

عن مالك بن صعصة رجل من قومه أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: بينما أنا عند البيت بين النائم واليقظان إذ سمعت قائلًا يقول أحد بين الثلاثة، فأتيت بطست من ذهب فيها ماء زمزم فشرح صدري إلى كذا وكذا. قال قتادة قلت يعني قلت لأنس بن مالك ما يعني؟ قال إلى أسفل بطني، فاستخرج قلبي، ففسل قلبي بماء زمزم ثم أعيد مكانه، ثم حشى إيمانًا وحكمة. وفي الحديث قصة طويلة.

قال أبو عيسى: هذا حديث حسن صحيح^{٩٩٨}.

70- حدثنا عبد الله بن أبي زياد حدثنا سيار حدثنا عبد الواحد بن زياد عن عبد الرحمن بن إسحاق عن القاسم بن عبد

الرحمن عن أبيه عن ابن مسعود قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لقيت إبراهيم ليلة أسري بي فقال يا محمد، أقرئ أمّك مني السلام وأخبرهم أن الجنة طيبة التربة عذبة الماء، وأنها قيعان وأن غراسها سبحان الله والحمد لله ولا إله إلا الله والله أكبر.

قال وفي الباب عن أبي أيوب.

قال: هذا حديث حسن غريب من هذا الوجه من حديث ابن مسعود^{٩٩٩}.

71- حدثنا أحمد بن يديل الكوفي حدثنا محمد بن فضيل حدثنا عبد الرحمن بن إسحاق عن القاسم بن عبد الرحمن هو

ابن عبد الله بن مسعود عن أبيه عن ابن مسعود قال: حدث رسول الله صلى الله عليه وسلم عن ليلة أسري به أنه لم يمر على ملاء من الملائكة إلا أمره أن مر أمّك بالحجامة.

قال أبو عيسى: وهذا حديث حسن غريب من حديث ابن مسعود^{١٠٠٠}.

⁹⁹⁶ Necm, 53/11.

⁹⁹⁷ Tirmizî, Tefsîr 53 (Hadîs no: 3283).

⁹⁹⁸ Tirmizî, Tefsîr 82.

⁹⁹⁹ Tirmizî, Deavât 59.

¹⁰⁰⁰ Tirmizî, Tib 12 (Hadîs no: 2052).

72- حدثنا عبد بن حميد أخبرنا النضر بن شميل حدثنا عباد بن منصور قال سمعت عكرمة يقول كان لابن عباس غلمة

ثلاثة حجامون، فكان اثنان منهم يغلان عليه وعلى أهله، وواحد يحجمه ويحجم أهله، قال وقال ابن عباس قال نبي الله صلى الله عليه وسلم: نعم العبد الحجام، يذهب الدم ويخفف الصلب ويجلو عن البصر.

وقال إن رسول الله صلى الله عليه وسلم حين عرج به ما مر على مأى من الملائكة إلا قالوا عليك بالحجامة. وقال إن خير ما تحتجمون فيه يوم سبع عشرة ويوم تسع عشرة ويوم إحدى وعشرين. وقال إن خير ما تداءيتم به السعوط واللدود والحجامة والمشى وإن رسول الله صلى الله عليه وسلم لده العباس وأصحابه. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من لذي؟ فكلهم أمسكوا، فقال لا يبقى أحد من في البيت إلا لد غير عمه العباس قال عبد قال النضر اللدود الوجور.

قال أبو عيسى: هذا حديث حسن غريب لا نعرفه إلا من حديث عباد بن منصور. وفي الباب عن عائشة^{١٠٠١}.

73- حدثنا أبو حصين عبد الله بن أحمد بن يونس كوفي حدثنا بشر بن القاسم حدثنا حصين هو ابن عبد الرحمن عن

سعيد بن جبير عن ابن عباس قال: لما أسري بالنبي صلى الله عليه وسلم جعل يمر بالنبي والنبيين ومعهم القوم والنبي والنبيين ومعهم الرهط والنبي والنبيين وليس معهم أحد حتى مر بسواد عظيم، فقلت من هذا؟ قيل موسى وقومه، ولكن أرفع رأسك فانظر، قال فإذا سواد عظيم قد سد الأفق من ذا الجانب ومن ذا الجانب، فقيل هؤلاء أمتك وسوى هؤلاء من أمتك سبعون ألفا يدخلون الجنة بغير حساب، فدخل ولم يستلوه ولم يفسرهم، فقالوا نحن هم، وقال قائلون هم أبناءنا الذين ولدوا على الفطرة والإسلام، فخرج النبي صلى الله عليه وسلم، فقال هم الذين لا يكتون ولا يسترقون ولا يتطيرون وعلى ربهم يتوكلون، فقام عكاشة بن محصن فقال أنا منهم يا رسول الله؟ قال نعم، ثم قام آخر فقال أنا منهم؟ فقال سبقك بها عكاشة.

قال أبو عيسى: هذا حديث حسن صحيح. وفي الباب عن ابن مسعود وأبي هريرة^{١٠٠٢}.

74- أخبرنا يعقوب بن إبراهيم قال حدثنا يحيى بن سعيد قال حدثنا هشام الدستوائي قال حدثنا قتادة عن أنس بن

مالك عن مالك بن صعصعة أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: بينا أنا عند البيت بين النائم واليقظان إذ أقبل أحد الثلاثة بين الرجلين فأتيت بطست من ذهب ملآن حكمة وإيماناً فشق من النحر إلى مرق البطن ففصل القلب بماء زمزم ثم ملأى حكمة وإيماناً، ثم أتيت بدابة دون البغل وفوق الحمار، ثم انطلقت مع جبريل عليه السلام فأتينا السماء الدنيا، فقيل من هذا؟ قال جبريل، قيل ومن معك؟ قال محمد، قيل وقد أرسل إليه مرحباً به ونعم اتجى جاء، فأتيت على آدم عليه السلام فسلمت عليه، قال مرحباً بك من ابن نبي، ثم أتينا السماء الثانية، قيل من هذا؟ قال جبريل، قيل ومن معك؟ قال محمد، فمثل ذلك، فأتيت على يحيى وعيسى فسلمت عليهما، فقالا مرحباً بك من أخ نبي، ثم أتينا السماء الثالثة، قيل من هذا؟ قال جبريل، قيل ومن

¹⁰⁰¹ Tirmizî, Tîb 12 (Hadîs no: 2053).

¹⁰⁰² Tirmizî, Sîfatü'l-kiryâme 16. Bu hadîsin benzeri için bkz. Buhârî, Tîb 41; Müslim, Îmân 374.

معك؟ قال محمد، فمثل ذلك، فأُتيت على يوسف عليه السلام فسلمت عليه، قال مرحبا بك من أخ ونبي، ثم أتينا السماء الرابعة، فمثل ذلك، فأُتيت على إدريس عليه السلام فسلمت عليه، فقال مرحبا بك من أخ ونبي، ثم أتينا السماء الخامسة، فمثل ذلك، فأُتيت على هرون عليه السلام فسلمت عليه، قال مرحبا بك من أخ ونبي، ثم أتينا السماء السادسة، فمثل ذلك، ثم أُتيت على موسى عليه السلام، فسلمت عليه، فقال مرحبا بك من أخ ونبي، فلما جاوزته بكى، قيل ما يبكيك؟ قال يا رب، هذا الغلام الذي بعثته بعدي يدخل من أمتي الجنة أكثر وأفضل مما يدخل من أمتي، ثم أتينا السماء السابعة، فمثل ذلك، فأُتيت على إبراهيم عليه السلام فسلمت عليه، فقال مرحبا بك من ابن ونبي، ثم رفع لي البيت المعمور فسألت جبريل، فقال هذا البيت المعمور يصلّي فيه كل يوم سبعون ألف ملك فإذا خرجوا منه لم يعودوا فيه آخر ما عليهم، ثم رفعت لي سدرة المنتهى، فإذا بقىها مثل قلال هجر وإذا ورقها مثل آذان الفيلة، وإذا في أصلها أربعة أنهار، نهران باطنان ونهران ظاهران، سألت جبريل فقال أما الباطنان ففي الجنة، وأما الظاهران فالفرات والنيل، ثم فرضت عليّ خمسون صلاة، فأُتيت على موسى فقال ما صنعت؟ قلت فرضت عليّ خمسون صلاة، قال إني أعلم بالناس منك إني عاجلت بني إسرائيل أشد المعالجة، وإن أمتك لن يطيقوا ذلك، فارجع إلى ربك فاسأله أن يخفف عنك، فرجعت إلى ربي فسأله أن يخفف عني، فجعلها أربعين، ثم رجعت إلى موسى عليه السلام فقال ما صنعت؟ قلت جعلها أربعين، فقال لي مثل مقالته الأولى، فرجعت إلى ربي عز وجل فجعلها ثلاثين، فأُتيت على موسى عليه السلام فأخبرته فقال لي مثل مقالته الأولى، فرجعت إلى ربي فجعلها عشرين، ثم عشرة، ثم خمسة، فأُتيت على موسى عليه السلام فقال لي مثل مقالته الأولى، فقلت إني أستحي من ربي عز وجل أن أرجع إليه، فتودى أن قد أمضيت فريضتي وخففت عن عبدي وأجزيت بالحسنة عشر أمثالها¹⁰⁰³.

75- أخبرنا يونس بن الأعلى قال حدثنا ابن وهب قال أخبرني يونس عن ابن شهاب قال أنس بن مالك وابن حزيم قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: فرض الله عز وجل على أمتي خمسين صلاة فرجعت بذلك حتى أمر بموسى عليه السلام فقال ما فرض ربك على أمتك؟ قلت فرض عليهم خمسين صلاة، قال لي موسى فراجع ربك عز وجل فإن أمتك لا تطيق ذلك، فراجعته ربي عز وجل فوضع شطرها، فرجعت إلى موسى فأخبرته فقال راجع ربك فإن أمتك لا تطيق ذلك، فراجعته ربي عز وجل فقال هي خمس وهي خمسون، لا يبدل القول لدي، فرجعت إلى موسى فقال راجع ربك، فقلت قد استحييت من ربي عز وجل¹⁰⁰⁴.

76- أخبرنا عمرو بن هشام قال حدثنا محمد بن سعيد بن عبد العزيز قال حدثنا يزيد بن أبي مالك قال حدثنا أنس بن مالك أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: أتيت بدابة فوق الحمار ودون البغل خطوها عند منتهى طرفها، فركبت ومعني

¹⁰⁰³ Ncsâi, Salât 1 (Hadîs no: 448).

¹⁰⁰⁴ Nesâi, Salât 1 (Hadîs no: 449).

جبريل عليه السلام فسرت فقال انزل فصل، ففعلت، فقال أتدرى أين صليت؟ صليت بطيبة واليها المهاجر، ثم قال انزل فصل، فصليت، فقال أتدرى أين صليت؟ صليت بطور سيناء حيث كلم الله عز وجل موسى عليه السلام، ثم قال انزل فصل، فسرت فصليت، فقال أتدرى أين صليت؟ صليت ببيت لحم حيث ولد عيسى عليه السلام، ثم دخلت بيت المقدس فجمع لي الأنبياء عليهم السلام فقدمني جبريل حتى أمتهم، ثم صعد بي إلى السماء الدنيا، فإذا فيها آدم عليه السلام، ثم صعد بي إلى السماء الثانية، فإذا فيها ابنا الخالة عيسى ويحيى عليهما السلام، ثم صعد بي إلى السماء الثالثة، فإذا فيها يوسف عليه السلام، ثم صعد بي إلى السماء الرابعة، فإذا فيها هرون عليه السلام، ثم صعد بي إلى السماء الخامسة، فإذا فيها إدريس عليه السلام، ثم صعد بي إلى السماء السادسة، فإذا فيها موسى عليه السلام، ثم صعد بي إلى السماء السابعة، فإذا فيها إبراهيم عليه السلام، ثم صعد بي فوق سبع سموات، فأتينا سدرة المنتهى، فغشيتني ضيابة فخررت ساجدا، فقيل لي إني يوم خلقت السموات والأرض فرضت عليك وعلى أمتك خمسين صلاة، فقم بها أنت وأمتك، فرجعت إلى إبراهيم فلم يسألني عن شيء، ثم أتيت على موسى، فقال كم فرض الله عليك وعلى أمتك؟ قلت خمسين صلاة، قال فإنك لا تستطيع أن تقوم بها أنت ولا أمتك، فارجع إلى ربك فاسأله التخفيف، فرجعت إلى ربي فخفف عني عشرا، ثم ردت إلى خمس صلوات، فقال فارجع إلى ربك فاسأله التخفيف فإنه فرض على بني إسرائيل صلاتين فما قاموا بهما، فرجعت إلى ربي عز وجل فأسأله التخفيف، فقال إني يوم خلقت السموات والأرض فرضت عليك وعلى أمتك خمسين صلاة، فخمس بخمسين، فقم بها أنت وأمتك، فعرفت أنهما من الله تبارك وتعالى صرى، فرجعت إلى موسى عليه السلام فقال ارجع، فعرفت أنهما من الله صرى أى حتم فلم أرجع^{١٠٠٥}.

77- أخبرنا أحمد بن سليمان فقال حدثنا يحيى ابن آدم قال حدثنا مالك بن مغول عن الزبير بن عدى عن طلحة بن مصرف عن مرة عن عبد الله: قال لما أسرى برسول الله صلى الله عليه وسلم انتهى به إلى سدرة المنتهى وهى في السماء السادسة، واليها ينتهى ما عرج به من تحتها واليها ينتهى ما أهبط به من فوقها حتى يقبض منها، قال **لَمْ يَخْشَعْهُ السُّدُورُ مَا يَخْشَعُهُ**^{١٠٠٦} قال فراش من ذهب، فأعطى ثلاثا، الصلوات الخمس، وخواتيم سورة البقرة، ويغفر لمن مات من أمة لا يشرك بالله شيئا المقحّمات^{١٠٠٧}.

¹⁰⁰⁵ Nesâî, Salât 1 (Hadîs no: 450).

¹⁰⁰⁶ Nccm, 53/16.

¹⁰⁰⁷ Nesâî, Salât 1 (Hadîs no: 451).

78- أخبرنا سليمان بن داود عن ابن وهب قال أخبرني عمرو بن الحارث أن عبد ربه بن سعيد حدثه أن البناي حدثه عن أنس بن مالك: أن الصلوات فرضت بحكمة وأن ملكين أتيا رسول الله صلى الله عليه وسلم فذهبا به إلى زمزم فشقا بطنه وأخرجاه حشوه في طست من ذهب فغسلاه بماء زمزم ثم كبسا جوفه حكمة وعلمًا¹⁰⁰⁸.

79- أخبرنا محمد بن علي بن حرب قال حدثنا معاذ بن خالد قال أنبأنا حماد بن سلمة عن سليمان التيمي عن ثابت عن أنس بن مالك أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: أتيت ليلة أسري بي على موسى عليه السلام عند الكتيب الأحمر وهو قائم يصلي في قبره¹⁰⁰⁹.

80- أخبرنا العباس بن محمد قال حدثنا يونس بن محمد قال حدثنا حماد بن سلمة عن سليمان التيمي وثابت عن أنس أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: أتيت على موسى عليه السلام عند الكتيب الأحمر وهو قائم يصلي. قال أبو عبد الرحمن هذا أولى بالصواب عندنا من حديث معاذ بن خالد، والله تعالى أعلم¹⁰¹⁰.

81- أخبرني أحمد بن سعيد قال حدثنا حبان قال حدثنا حماد بن سلمة قال أنبأنا ثابت وسليمان التيمي عن أنس أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: مررت على قبر موسى عليه السلام وهو يصلي في قبره¹⁰¹¹.

82- أخبرنا علي بن خشرم قال حدثنا عيسى عن سليمان التيمي عن أنس بن مالك قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: مررت ليلة أسري بي على موسى عليه السلام وهو يصلي في قبره¹⁰¹².

83- أخبرنا محمد بن عبد الأعلى قال حدثنا معتمر عن أبيه عن أنس أن النبي صلى الله عليه وسلم ليلة أسري به مر على موسى عليه السلام وهو يصلي في قبره¹⁰¹³.

84- أخبرنا يحيى بن حبيب بن عربي وإسماعيل بن مسعود قال حدثنا معتمر قال سمعت أبي قال سمعت أنسًا يقول أخبرني بعض أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم أن النبي صلى الله عليه وسلم ليلة أسري به مر على موسى عليه السلام وهو يصلي في قبره¹⁰¹⁴.

85- أخبرنا قتيبة قال حدثنا ابن أبي عدي عن سليمان عن أنس عن بعض أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: ليلة أسري بي مررت على موسى وهو يصلي في قبره¹⁰¹⁵.

¹⁰⁰⁸ Nesâî, Salât 2.

¹⁰⁰⁹ Ncsâî, Kiyâmu'l-leyl 15 (Hadîs no: 1631).

¹⁰¹⁰ Nesâî, Kiyâmu'l-leyl 15 (Hadîs no: 1632).

¹⁰¹¹ Ncsâî, Kiyâmu'l-leyl 15 (Hadîs no: 1633).

¹⁰¹² Ncsâî, Kiyâmu'l-leyl 15 (Hadîs no: 1634).

¹⁰¹³ Nesâî, Kiyâmu'l-leyl 15 (Hadîs no: 1635).

¹⁰¹⁴ Ncsâî, Kiyâmu'l-leyl 15 (Hadîs no: 1636).

¹⁰¹⁵ Nesâî, Kiyâmu'l-leyl 15 (Hadîs no: 1637).

86- أخبرنا سويد قال أخبرنا عبد الله عن يونس عن الزهري عن سعيد بن المسيب عن أبي هريرة قال: أتى رسول الله صلى الله عليه وسلم ليلة أسري به يقدحين من تمر ولبن فنظر إليهما فأخذ اللبن، فقال له جبريل عليه السلام الحمد لله الذي هداك للفطرة، لو أخذت الخمر غوت أمتك¹⁰¹⁶.

87- حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة. ثنا الحسن بن موسى عن حماد بن سلمة عن علي بن زيد عن أبي الصلت عن أبي هريرة قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أتيت ليلة أسري بي على قوم بطونهم كالبيوت، فيها الحيات ترى من خارج بطونهم، فقلت من هؤلاء يا جبريل؟ قال هؤلاء أكلة الربا¹⁰¹⁷.

في الزوائد: في إسناده على بن زيد بن جدعان، ضعيف.

88- حدثنا عبيد الله بن عبد الكريم. ثنا هشام بن خالد. ثنا خالد بن يزيد. وحدثنا أبو حاتم. ثنا هشام ابن خالد. ثنا خالد بن يزيد بن أبي مالك عن أبيه عن أنس بن مالك قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: رأيت ليلة أسري بي على باب الجنة مكتوبا: الصدقة بعشر أمثالها، والقرض بشمانيه عشر، فقلت يا جبريل، ما بال القرض أفضل من الصدقة؟ قال لأن السائل يسأل وعنده، والمستقرض لا يستقرض إلا من حاجة¹⁰¹⁸.

في الزوائد: في إسناده خالد بن يزيد، ضعفه أحمد وابن معين وأبو داود والنسائي وأبو زرعة والدارقطني وغيرهم.

89- حدثنا نصر بن علي الجهضمي. ثنا زياد بن الربيع. ثنا عباد بن منصور عن عكرمة عن ابن عباس أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: ما مررت ليلة أسري بي بملا من الملائكة إلا كلهم يقول لي، عليك يا محمد بالحجامة¹⁰¹⁹.

90- حدثنا جبارة بن المغلس. ثنا كثير بن سليم سمعت أنس بن مالك يقول قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ما مررت ليلة أسري بي بملا إلا قالوا يا محمد، مر أمتك بالحجامة¹⁰²⁰.

في الزوائد: قلت وإن ضعف جبارة وكثير في إسناده حديث أنس، فقد رواه في حديث ابن مسعود، الترمذي في الجمع والشمائل، وقال حسن غريب. ورواه الحاكم في المستدرک من حديث ابن عباس، وقال صحيح الإسناد. ورواه البزار في مسنده من حديث ابن عمر.

91- حدثنا هشام بن عمار. ثنا الوليد بن مسلم. ثنا سعيد بن بشير عن قتادة عن مجاهد عن ابن عباس عن أبي بن كعب عن رسول الله صلى الله عليه وسلم: أنه ليلة أسري به وجد ريحا طيبة، فقال يا جبريل، ما هذه الريح الطيبة؟ قال هذه

¹⁰¹⁶ Nesâî, Eşribe 41.

¹⁰¹⁷ İbn Mâcc, Ticârât 58.

¹⁰¹⁸ İbn Mâce, Sadakât 19.

¹⁰¹⁹ İbn Mâcc, Tıb 20 (Hadis no: 3477).

¹⁰²⁰ İbn Mâce, Tıb 20 (Hadis no: 3479).

ريح قبر الماشطة وابنتها وزوجها، قال: وكان بدء ذلك أن الخضر كان من أشرف بني إسرائيل، وكان عمره براهب في صومعته، فيطلع عليه الراهب فيعلمه الإسلام، فلما بلغ الخضر زوجه أبوه امرأة، فعلمها الخضر وأخذ عليها أن لا تعلمه أحدا، وكان لا يقرب النساء، فطلقها ثم زوجه أبوه أخرى، فعلمها وأخذ عليها أن لا تعلمه أحدا، فكنمت إحداها وأفشت عليه الأخرى، فانطلق هاربا حتى أتى جزيرة في البحر، فأقبل رجلان يخطبان، فرأياه فكنم أحدهما وأفشى الآخر، وقال قد رأيت الخضر، فقيل ومن رآه معك؟ قال فلان، فسئل فكنم، وكان في دينهم أن من كذب قتل، قال، فتزوج المرأة الكاتمة، بينما هي تمشط ابنة فرعون، إذ سقط المشط فقالت تعس فرعون! فأخبرت أباه، وكان للمرأة ابنان وزوج، فأرسل اليهم، فراود المرأة وزوجها أن يرجعا عن دينهما، فأبيا، فقال إني قاتلكما، فقالا إحسانا منك الينا، إن قتلنا، أن نجعلنا في بيت، ففعل، فلما أسري بالنبي صلى الله عليه وسلم وجد رجلا طيبة، فسأل جبريل، فأخبره. ١٠٢١

في الزوائد: في إسناد سعيد بن بشير، قال فيه البخاري يتكلمون في حفظه، وقال أبو حاتم سمعت أبي وأبا زرعة قالا محله الصدق عندنا، قلت يحتاج به قالا لا، وضعفه غيرهم.

92- حدثنا محمد بن بشار. ثنا يزيد بن هارون. ثنا العوام بن حوشب. حدثني جبلة بن سحيم عن مؤثر بن عفازة عن عبد الله بن مسعود قال: لما كان ليلة أسري برسول الله صلى الله عليه وسلم لقي إبراهيم وموسى وعيسى، فتذاكروا الساعة، فبدأوا إبراهيم فسألوه عنها، فلم يكن عنده منها علم، ثم سألوا موسى فلم يكن عنده منها علم، فرد الحديث إلى عيسى بن مريم، فقال قد عهد إلي فيما دون وجبتها، فأما وجبتها فلا يعلمها إلا الله، فذكر خروج الدجال، قال فأنزل فأقتله، فيرجع الناس إلى بلادهم فيستقبلهم بأجور ومأجور وهم من كل حذب ينسلون، فلا يمرون بماء إلا شربوه، ولا بشئ إلا أفسدوه، فيجأرون إلى الله، فأدعو الله فيرسل السماء بالماء، فيحملهم فيلقينهم في البحر، ثم تسف الجبال وتمد الأرض مد الأديم، فعهد إلي متى كان ذلك، كانت الساعة من الناس، كالحامل التي لا يدرى أهلها متى تفجؤهم بولادتها.

قال العوام ووجد تصديق ذلك في كتاب الله تعالى ١٠٢٢: **حتى إذا فتحت يأجوج ومأجوج وهم من كل حدب**

ينسلون. ١٠٢٣

93- حدثنا عاصم النضر ثنا المعتمر قال سمعت أبي قال ثنا قتادة عن أنس بن مالك قال: لما عرج بني الله صلى الله عليه وسلم في الجنة، أو كما قال، عرض له نهر حافته الياقوت الحبيب، أو قال الجوف، ف ضرب الملك الذي معه يده فاستخرج مسكا، فقال محمد صلى الله عليه وسلم للملك الذي معه ما هذا؟ قال هذا الكوثر الذي أعطاك الله عز وجل ١٠٢٤.

¹⁰²¹ Ibn Máce, Fitn 23.

¹⁰²² Enbiyâ, 21/96.

¹⁰²³ Ibn Máce, Fitn 33.

¹⁰²⁴ Ebû Dâvûd, Sünnet 23.

94- حدثنا ابن المصنف ثنا بقية وأبو المغيرة قالَا ثنا صفوان قال حدثني راشد بن سعد وعبد الرحمن بن جبير عن أليس

بن مالك قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لما عرج بي مررت بقوم لهم أظفار من نحاس يخمشون وجوههم وصدورهم،

فقلت من هؤلاء يا جبريل؟ قال هؤلاء الذين يأكلون لحوم الناس ويقعون في أعراضهم.

قال أبو داود: وحدثناه يحيى بن عثمان عن بقية ليس فيه أنس. حدثنا عيسى بن أبي عيسى السيلحني عن أبي المغيرة

كما قال ابن المصنف ١٠٢٥.

